

Joanna Getka | Jolanta Darczewska

Na drodze do wolności

**Białoruska
partyzantka kulturowa
w przestrzeni publicznej
i Internecie**

Na drodze do wolności

Seria monografii naukowych

INTERKULTUROWOŚĆ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

pod redakcją prof. Joanny Getki

Joanna Getka | Jolanta Darczewska

Na drodze do wolności

**Białoruska
partyzantka kulturowa
w przestrzeni publicznej
i Internecie**

Recenzenci

Nina Barszczewska

Marek Olejnik

Redaktor prowadzący

Jakub Ozimek

Redakcja

Kamil Dźwiniel

Korekta

Klaudia Tworek

Projekt okładki i stron tytułowych

Anna Gogolewska

Ilustracja na okładce

Vector Artworks/Shutterstock

Mazur Travel/Shutterstock

Skład i łamanie

Dariusz Górski

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski
w ramach Programu Wsparcia Działalności Publikacyjnej Pracowników Uczelni

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021

Jolanta Darczewska ORCID 0000-0003-1401-5783

Joanna Getka, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0001-5857-7257

ISBN 978-83-235-5226-0 (druk)

ISBN 978-83-235-5234-5 (pdf online)

ISBN 978-83-235-5242-0 (e-pub)

ISBN 978-83-235-5250-5 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-838 Warszawa, ul. Prosta 69

e-mail: wuw@uw.edu.pl

księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2021

Druk i oprawa

POZKAL

Spis treści

Wprowadzenie	7
Perspektywa metodologiczna	15

CZĘŚĆ 1

Białoruska droga donikąd

Łukaszenkowska polityka tożsamości	27
Społeczeństwo oporu jako skutek Łukaszenkowskiej polityki tożsamościowej	46
Białoruskie mity i stereotypy tożsamościowe kontra fakty	61
Mit 1. Łukaszenka jest gwarantem pokoju, stabilności i suwerenności Białorusi	64
Mit 2. O podatności Białorusinów na dezinformację i propagandę	66
Mit 3. Język rosyjski w Białorusi jest językiem kultury wysokiej	68
Mit 4. Język białoruski jest narzędziem politycznym opozycji	72
Mit 5. Białoruskość jest wtórna wobec słowiańskości, rosyjskości i radzieckości	75
Mit 6. Mit o wasalnym stosunku Białorusinów wobec Rosji	77
Mit 7. Mit o tutejszości	79
Nowy dyskurs tożsamościowy	86

CZĘŚĆ 2

Białoruska partyzantka kulturowa na drodze do wolności

Dwa światy: system Białoruś i społeczeństwo protestu	95
Środki antysystemowej kontestacji i kontrpropagandy	99
Dekonstrukcja systemu poprzez „wykluczenie wykluczających”	103
Transparent jako forma subwersji kulturowej	104
Muzyka oporu jako dokument, generator emocji i nośnik wartości kulturowych	113
„Z muzyką zwyciężymy” – muzyka jako narzędzie budowania więzi społecznych	113
„Wyszliśmy na ulicę znieńska tak” – geneza aktywności społecznej w oczach artystów	126

„Nie musimy żyć w więzieniu”, czyli metaforyczna projekcja systemu	132
„Dla wrogów narodu wrogiem jest naród” – muzyka vs. rzeczywistość	134
„Nieroby, prostytutki, narkomani”, czyli dowartościowanie wykluczonych	140
„Jak Kołas i Kupała” – tradycja jako katalizator zmian społecznych	144
„Kobiety nie spacerują” – obraz kontestujących kobiet	147
„Wychodzę” – nowe kody „wolnych” Białorusinów.	150
Białorutenizacja przez muzykę: „obcokrajowcy mają język, Białorusini – mowę”	153
„Which side are you on?”	155
Sztuka uliczna: przejmowanie przestrzeni publicznej	158
„Niech żyje Białoruś” – symbolika narodowa w świadomości społeczeństwa oporu .	162
„Wolności nie da się zamalować” – wpływ symboliki na kształtowanie postaw obywatelskich	169
„Nasz prezydent” – alternatywni bohaterowie społeczeństwa oporu	176
„Sasza – 3%” – alternatywny ranking Łukaszenki w przestrzeni publicznej	181
Happeningi, flash moby, performansy, manifestacje	184
Marsze	186
„Razem! Razem! Razem!”	190
„Kury nie chcą dyktatury”	191
„Ukradziono mój głos”	194
Cyfrowe formy budowania tożsamości oporu	200
Wspólnota śmiechu – dowcipem w dyktaturę	200
Memy internetowe	203
„Kłopotliwa sprawa”	209
„Aszczuszczenije nieponimanija”	212
„Opanujcie się!”	218
Cybersztuka – refleksja nad rzeczywistością	225
Inne formy przekazu w cyfrowej przestrzeni publicznej	235
Arystokratyczny Saŭka	237
Na nowo z rodzimą kulturą – działalność edukacyjno-informacyjna	245
Białorusin – to brzmi godnie	257
Podsumowanie. Tożsamościowy i kulturowy wymiar rewolucji nadziei 2020 . .	263
Postscriptum. „Pradawnej krywickiej Pogoni, nie rozbić, nie zatrzymać, nie pokonać”	273
Bibliografia	279
Aneks 1. Język haseł	309
Aneks 2. Utwory muzyczne powstałe na fali białoruskich protestów 2020 . . .	316
Spis tabel	320
Spis ilustracji	321
Summary	324
Рэзюмэ	326

Wprowadzenie

W 2020 r. Białorusini zaskoczyli świat. Choć w ostatnich dziesięcioleciach regularnie przypominają o sobie, to w porównaniu z innymi narodami są wciąż słabo rozpoznani. Stereotypowo postrzegani jako amorficzna masa pozbawionych refleksji narodowej ludzi radzieckich pod rządami „ostatniego dyktatora Europy”, tym razem przemówili silnym głosem, domagając się uznania swej podmiotowości, prawa do współdecydowania w sprawach kraju oraz ustąpienia Alaksandra Łukaszenki jako twórcy systemu uniemożliwiającego obywatelom zaangażowanie w sprawy publiczne. Po raz kolejny pokazało to swoistą bezradność tych teoretyków, którzy porażkę demokracji Białorusi utożsamiają z zacofaniem jej mieszkańców, tkwiących w archaicznej rzeczywistości kołchozowej nieprzystającej do realiów współczesnego świata. Takie ramy interpretacyjne narzuciły im oparta na radzieckich wzorcach oficjalna polityka tożsamościowa Republiki Białorusi, a także transformacja systemowa kraju po upadku komunizmu.

Spuścizna sowiecka zorientowała Białoruś jednokierunkowo, na Wschód. Hymn Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej mówił np. o trzech siostrach: Rosji, Ukrainie i Białorusi, nierozzerwalnie złączonych wspólnym losem po wsze czasy. Jego słowa zostały zmienione, ale melodia do dziś przypomina dawne treści. Indoktrynacyjny system edukacji i wychowania niezmiennie zaś przekonywał, że Białorusini to odgałęzienie narodu rosyjskiego, a zarazem przedstawiciele świata wsi, kołchozu, folkloru, uczciwych i ciężko pracujących przodków, przeważnie na polu polskiego pana. Nadzieja, wolność i postęp zawsze przychodziły ze Wschodu. Nieliczne przypadki kontestacji takiego ujęcia były uznawane za przejaw herezji albo schizofrenii. Sowietyzacji i rusyfikacji Białorusinów nie nadwyrężyły ruchy niepodległościowe na Kaukazie i w krajach bałtyckich pod koniec istnienia ZSRR, na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego stulecia. Pierwsze protesty, szacowane na 15–20 tysięcy uczestników, zorganizował w 1988 r. Białoruski Front Ludowy „Odrodzenie” (błrus. БНФ „Адраджэньне”) z Zianonem Paźniakiem na czele. Celem pochodu zaaranżowanego podczas święta dziadów było przywrócenie pamięci o tragicznej historii Białorusinów.

Ruszył on w stronę Kuropat¹ – położonego na północny wschód od Mińska uroczyska, które jest miejscem pochówku m.in. ponad 100 przedstawicieli elity białoruskiej, w tym literatów takich jak: Michaś Zarecki, Anatol Wolny, Płaton Haławacz, Aleś Dudar, Walery Marakoŭ, Majsiej Kulbak, Jurka Lawonny, Juli Taŭbin, Michaś Czarot, zastrzelonych w budynku NKWD w Mińsku (tzw. amerykanka) w nocy z 28 na 29 października 1937 r., którą później nazwano Nocą Rozstrzelanych Poetów.

Ówczesne protesty nie wzbudziły jednak ogólnonarodowego zainteresowania, a do odzyskania niepodległości w 1991 r., równo 30 lat temu, przyczyniły się raczej okoliczności zewnętrzne niż wewnętrzne: większość społeczeństwa przyjęła suwerenność Republiki Białorusi jako zło konieczne. Wprawdzie nie kwestionowała zmian, które przyszły wraz z rozpadem ZSRR (upowszechnienie nauczania w języku białoruskim, nowa symbolika państwowa, budowanie własnej armii)², ale w pełni się z nimi nie utożsamiała. Etnocentryczne narracje nowych władz trafiły na niepodatny grunt, zwłaszcza w sytuacji pogłębiania się kryzysu ekonomicznego lat 90. ubiegłego stulecia. Niepodległość stawała się coraz trudniejsza, kojarzyła się z pustymi półkami w sklepach i niepewnością jutra, co wzmacniało nastroje prosowieckie i prorosyjskie. W efekcie spontaniczna kampania białorutenizacji prowadzona w nieprzygotowanym do niej i zdezorientowanym społeczeństwie zakończyła się fiaskiem: nie miała ani zaplecza ideowego, ani szerszego środowiska, które mogłoby reprezentować sprawę białoruską.

Fiasko to przypieczętowało dojście do władzy Łukaszenki, rządzącego Białorusią od 1994 r. Narrację etnocentryczną zastąpił on paternalistyczną, w duchu (post)radziecką. Z czasem ogłosił się „ojcem narodu” oraz gwarantem jego konsolidacji, uwzględniającej wielokulturowość i wieloetniczność społeczeństwa. Nawiązując do radzieckiej przeszłości Białorusi, kontynuował politykę uprzywilejowania języka i kultury rosyjskiej, tj. rusyfikacji Białorusinów. Nie inwestując w tożsamość białoruską, Łukaszenka wstąpił na drogę donikąd: słabą tożsamość – podobnie jak terytorium – łatwo utracić, co zrozumiano z opóźnieniem po aneksji Krymu w 2014 r.

¹ Przez wiele lat masowe groby były skrzętnie ukrywane przez władzę. Uczestnicy brutalnie rozpędzonych protestów 1988 r. zażądali wyjaśnień dotyczących Kuropat oraz osądzenia zbrodni stalinizmu. Na pamiątkę tego wydarzenia co roku organizowane są marsze, aby uczcić pamięć o ofiarach. Kuropaty stały się dla Białorusinów symbolicznym miejscem walki o niepodległość.

² Alena Marková, *Institutional Historical Memory and History in Post-Soviet Belarus*, „The Journal of Belarusian Studies” 2019, Vol. 9, No. 1, s. 51–73; teźże, *Language, Identity, and Nation: Special Case of Belarusian State- and Nation-Formation*, „The Journal of Belarusian Studies” 2018, Vol. 8, No. 3, s. 25–39.

Nie oznacza to, że problematyka tożsamościowa spadła z agendy zagadnień społeczno-politycznych Białorusi. Przeciwnie, od odzyskania niepodległości osiłą walki politycznej między władzą a opozycją były ich kontrastowe koncepcje białoruskości, diametralnie odmienne pod względem stosunku do języka i historii narodowej, ram cywilizacyjnych, układu geopolitycznego, systemu wartości kulturowych itp. W ciągu trzydziestoletnich bez mała rządów Łukaszenki sprawa białoruska powracała wielokrotnie w postaci buntów ulicznych: począwszy od 1995 r. – w odpowiedzi na referendum dotyczące języka i symboliki narodowej, przez „mińską wiosnę” w 1996 r., demonstracje przeciw powstaniu państwa związkowego z Rosją w 1997 r. czy regularną kontestację wyników wyborów w latach 1999, 2006 i 2010 (ta ostatnia zapisała się w historii najnowszej jako „Płoczcza 2010”), a na masowych obchodach stulecia powstania Białoruskiej Republiki Ludowej w 2018 r. kończąc.

Przyczynił się do tego Łukaszenka. Jego polityka „dziel i rządź” także w sprawach tożsamościowych powodowała coraz głębsze podziały w społeczeństwie. Upraszczając, jeśli oficjalna koncepcja polega na podkreśleniu pozytywnego znaczenia ZSRR dla wykrystalizowania i ugruntowania białoruskości, to alternatywne narracje opozycji koncentrowały się wokół wspólnoty historycznej i kulturowej narodu istniejącego w okresie przedradzieckim. Nawiązując do doświadczeń ruchów narodowych z początku XX w., narracje te postulowały przebudzenie Białorusinów znajdujących się w stanie zapomnienia i nieświadomości.

Obie wersje idei białoruskiej – oficjalna i opozycyjna – mają odmienną oprawę. Białoruskość oficjalna, praktykowana przez władze angażujące instytucje państwa, realizuje się werbalnie w wystąpieniach Łukaszenki, a także poprzez zdominowane przez niego media i rytuały dnia codziennego. Wersja opozycyjna, z przyczyn obiektywnych (słabość, brak charyzmatycznego lidera) oraz niezależnych (represje i marginalizacja ze strony władz) znajduje wyraz głównie w asymetrycznej aktywności w alternatywnej przestrzeni kulturowej. Na początku nie miała ani forum, ani szerszego zaplecza, docierając do niewielkiej grupy społeczeństwa. Z czasem liczba zwolenników idei alternatywnej rozrosła się, a ich aktywność zaczęła przyjmować różne formy: od twórczości zespołów rockowych, przez uliczną dywersję artystyczną, po inicjatywy w mediach społecznościowych. Nie bez znaczenia jest także kumulacja doświadczeń i dorobku z poprzednich lat. Egzemplifikacją może tu być białoruski przekład *Murów* Jacka Kaczmarskiego, dokonany przez Andreja Chadanowicza w czasie protestów 2010 r., ale wówczas znany jedynie w wąskim kręgu odbiorców. Jego popularność w 2020 r. unaocznia ciągłość tradycji białoruskiej kultury oporu.

Uczestnicy protestów podkreślają w tym kontekście wzorcotwórczą rolę rewolucji róż w Gruzji, pomarańczowej rewolucji i rewolucji godności w Ukrainie. Przypominano je w pierwszych dniach wydarzeń w Białorusi³, widziano w nich analogię do ukraińskiej rewolucji godności z lat 2013–2014⁴ i za ukraińskim przykładem nazywano właśnie rewolucją godności bądź rewolucją nadziei.

Kulturowy wymiar włączył ponadto Białorusinów w kontekst globalny, do czego przyczynił się obserwowany współcześnie na świecie kryzys tożsamości i związany z tym boom problematyki tożsamościowej. Jak niedawno napisał Francis Fukuyama:

Tożsamość jest dzisiaj motywem przewodnim wielu zjawisk politycznych, od nowych populistycznych ruchów nacjonalistycznych, poprzez bojowników islamskich, po kontrowersje, do których dochodzi na kampusach uniwersyteckich. Nie uciekniemy od myślenia o sobie i naszym społeczeństwie w kategoriach tożsamościowych. Ale musimy pamiętać, że głęboko zakorzeniona w każdym z nas tożsamość nie jest ani stała, ani niekoniecznie dana nam dzięki pochodzeniu. Tożsamość można użyć do dzielenia, ale też, jak niegdyś, do integrowania. To w ostatecznym rachunku będzie lekarstwo na populizm naszych czasów⁵.

Podobnie jak Fukuyama, światowy kryzys tożsamości odnotował także Samuel Huntington. Szukając jego głębszych przyczyn (wśród których wymienia m.in. postęp w komunikacji i transporcie, ekspansję demokracji, koniec zimnej wojny i komunizmu jako systemu gospodarczego i ekonomicznego, modernizację, urbanizację i globalizację), dostrzega on tendencję do zawężania tożsamości:

Subnarodowe tożsamości kulturowe i regionalne uzyskują pierwszeństwo przed szerszą tożsamością narodową. Ludzie identyfikują się z tymi, którzy są najbardziej do nich podobni i z którymi dzielą, w swoim pojęciu, przynależność etniczną, religię, tradycję oraz mit wspólnego pochodzenia i historii⁶.

³ Юри Вендик, *Все удавшиеся революции удачны по-своему. Насколько протесты в Беларуси похожи на другие восстания*, BBC, 22.08.2020, <https://www.bbc.com/russian/features-53787620>. Wszystkie linki wykorzystane w tekście były aktualne na dzień ukończenia prac nad książką, tj. 15 maja 2021 r.

⁴ Без Обмежень / Kozak System / Скай / Артур Даніелян, *Героям*, <https://youtu.be/1Ha45rzbzpM>.

⁵ Francis Fukuyama, *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, tłum. J. Pyka, Poznań 2019, s. 224.

⁶ Samuel Huntington, *Kim jesteście?*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2007, s. 25.

Takie zawężanie tożsamości postępuje jednak równoległe z jej poszerzaniem:

w miarę jak ludzie nawiązują coraz więcej kontaktów z członkami bardzo odmiennych kultur i cywilizacji, a jednocześnie nowoczesne środki łączności umożliwiają im identyfikację ze społecznościami geograficznie odległymi, lecz o podobnym języku, religii lub kulturze⁷.

Kierując cytowaną książkę do Amerykanów, Huntington wskazuje, że mogą oni odnaleźć swoją tożsamość narodową we wspólnej kulturze, języku, historii, we wspólnotowości i solidarności społecznej, na których jest oparty amerykański model społeczeństwa, z typową dla niego dominacją postawy obywatelskiej nad etniczną.

Idąc tym tropem, należy stwierdzić, że właśnie w kulturze ujawnił się krytyczny potencjał Białorusinów poszukujących sposobów unowocześnienia (tj. desowietyzacji) tożsamości zbiorowej. Oprócz specyficznych przyczyn ich kryzysu tożsamości można także wskazać powody globalne, np. te związane z postępem technologicznym i dynamicznym rozwojem „globalnej wioski”, której Białorusini – niezależnie od sytuacji w kraju – są pełnoprawnymi uczestnikami. Dzięki powszechnemu dostępowi do sieci, stosunkowo łatwemu przekraczaniu granic i możliwości porównania *status quo* w kraju i za granicą Białorusini stopniowo rewidowali swój system wartości: następowało wypieranie wartości sowieckich na rzecz uniwersalnych (demokracja, wolność, prawa człowieka i obywatela, przedsiębiorczość)⁸.

W znacznej mierze przyczynili się do tego białoruscy intelektualiści, teoretycy problemu jedności etnokulturowej, nieustannie konstatający fragmentaryczność białoruskiej kultury narodowej i brak konsensusu co do podstaw tożsamości, a także niezmiennie konkludujący, że taką jedność można osiągnąć jedynie ponad podziałami kulturowymi⁹.

Współcześni aktywiści, ludzie wykształceni i korzystający z wielu źródeł informacji, od dawna próbują uświadomić współobywatelom wagę problematyki tożsamościowej i szkodliwość oficjalnej propagandy, wchodząc

⁷ Tamże, s. 26.

⁸ Zwłaszcza w tym kontekście bolesne może się wydawać porównanie z Litwą, z jej stolicą Wilnem, z którym inteligencja białoruska ma szczególnie ścisły kontakt – schronienie znalazło tu wielu zmuszonych do opuszczenia Białorusi działaczy, ze Swiatłaną Cichanouską na czele. Od 2005 r. działa tam także zdelegalizowany w Białorusi białorusko-litewski Europejski Uniwersytet Humanistyczny, który w Litwie uzyskał status państwowego. Trzydzieści lat temu, w 1991 r., Białorusini zaczęli budować swoją niepodległość z tego samego poziomu.

⁹ Bardziej szczegółowo na temat ich dyskursu zob. Jan Prokopiuk, *Etnos i tożsamość. Białoruski proces narodotwórczy*, Toruń 2013, s. 118–127.

z nimi w bezpośredni dialog zarówno na temat aktualnych problemów życia politycznego, jak i podstawowych kwestii samookreślenia się Białorusi i białoruskości. Modelowym tego przykładem jest Siarhiej Cichanoŭski, przedsiębiorca, bloger, założyciel kanału Kraj dla Życia w serwisach YouTube i Telegram, niedoszły kandydat na prezydenta Białorusi. W swoim wideo-oświadczeniu z 7 maja 2020 r., który to dzień można uznać za symboliczny początek protestów, działacz poinformował odbiorców o zamiarze kandydowania i zarysował swoją diagnozę rzeczywistości politycznej Białorusi: brak niezależnych sądów, nieprzestrzeganie zasad konstytucji, oparte na strachu obywatele rządu jednego człowieka przez ostatnie 26 lat: „Ludzie się boją – zauważył. – Rozmawiają tylko w kuchniach. Białoruś potrzebuje zmian”¹⁰.

Zainteresowanie życiem społeczno-politycznym i kulturowym w Białorusi wzmocniły niezależne serwisy internetowe, z białoruskim odpowiednikiem rosyjskiego blogera opozycjonisty Aleksieja Nawalnego na czele. Poszerzeniu środowisk zaangażowanych aktywistów sprzyjały pojawiające się jak grzyby po deszczu nowe kanały informacyjne. Oprócz portalu NEXТА, założonego przez Ściapana Puciłę¹¹, w serwisie Telegram dużą popularnością cieszą się np.: Мая Краіна Беларусь, Проснись, Беларусь, МотолькоПомоги, Беларусь головного мозга, Прамень, Протесты в Беларуси, Усы Лукашенко, Belultras.by, Реальная Беларусь, Электарат, Беларусь: события, Баста, Euroradio, Куку, Хватит Бояться!, Пенсионеры 97%. Инфо, ВыProsvet (Agitka2020), Operators.bel, Ха-ха, я тут живу i in.¹²

W efekcie splotu zarysowanych uwarunkowań w 2020 r. nastąpiło wyjście poza sztywne ramy dychotomicznych modeli oficjalnej i opozycyjnej koncepcji białoruskości, które kontrastowo mogą być opisywane także jako rywalizacja idei wschodniosłowiańskiej i zachodnioeuropejskiej. Społeczeństwo zignorowało dotychczasowy dwutorowy dyskurs polityków

¹⁰ Сергей Тихановский намерен стать кандидатом в президенты Беларуси, Страна для жизни, <https://youtu.be/JCX-YGwJK54>.

¹¹ NEXТА, po białorusku *nexhta* znaczy „ktoś”.

¹² Мая Краіна Беларусь, <https://t.me/mkbelarus>; Проснись, Беларусь, https://t.me/wakeup_bel; МотолькоПомоги, <https://t.me/motolkohelp>; Беларусь головного мозга, <https://t.me/belamova>; Прамень, <https://t.me/pramenby>; Протесты в Беларуси, https://t.me/BLR_LIVE; Усы Лукашенко, <https://t.me/UsyLukashenko>; Belultras.by, <https://t.me/belultras>; Реальная Беларусь, <https://t.me/RealnaiaBelarus>; Электарат, <https://t.me/elehtaratar>; Беларусь: события, <https://t.me/ideas97pro>; Баста, <https://t.me/bnkbcl>; Euroradio, <https://t.me/euroradio>; Куку, https://t.me/kyku_org; Хватит Бояться!, <https://t.me/hvatitboaysya>; Пенсионеры 97%. Инфо, <https://t.me/jivaia gazeta>; ВыProsvet (Agitka2020), <https://t.me/agitka2020>; Operators.bel, https://t.me/operators_bel; Ха-ха, я тут живу, <https://t.me/hahaby>.

i teoretyków, prowadzony na zasadzie *tertium non datur*, zdominowany przez konfrontacyjne kwestie polityczne. Został on w gruncie rzeczy narzucony przez ideologię państwową, pozbawiającą obywateli prawa posiadania własnej wizji tożsamości zbiorowej. Oparta na przestarzałych stereotypach i koncepcjach argumentacja wykluczała pluralizm, nie dostrzegając roli społeczeństwa obywatelskiego bądź ją kwestionując. W oficjalnej ideologii kategorii społeczeństwa czy narodu nadal bowiem oznaczają przede wszystkim bezosobowe masy niekwestionujące żadnej oficjalnej prawdy.

Tymczasem jeśli wcześniejsze manifestacje były skierowane głównie do młodzieży i polegały na kontestacji białoruskości oficjalnej (np. kultowe projekty: *Narodny Albom* z 1997 r., rockowa opera o życiu przygranicznego wielokulturowego miasteczka II RP w okresie między dwiema wojnami światowymi, czy *Ja naradziŭsia tut* z 2000 r., zawierający białoruskie hymny w nowej aranżacji), to w 2020 r. zyskały one wyraźny obywatelski charakter: przebudziły solidarność społeczną i ducha wspólnotowości obywatelskiej. Po raz pierwszy zmierzono się z wyzwaniem mobilizacji i konsolidacji szerszych kręgów społeczeństwa ponad podziałami kulturowymi.

Wśród naszkicowanych uwarunkowań bezsprzecznie największy wpływ na taki obrót wydarzeń miała polityka Łukaszenki. Doprowadziła ona do znaczącego wzrostu liczebnej grupy osób z niej wykluczonych, rozgoryczonych z powodu własnej niewidzialności i utraconej godności. Kontestacja systemu wzmocniła samoidentyfikację tej grupy: otwarta na różnorodność kulturową, przy zachowaniu białoruskiej odrębności, w 2020 r. stała się zarazem widzialna. Było to wynikiem nie tyle przebudzenia współobywateli ze stanu nieświadomości, ile przebudzenia ich naturalnej skłonności do postrzegania siebie w tożsamościowych kategoriach kulturowych. Projekt wykluczonych, którego ostrze siłą rzeczy jest skierowane przeciwko wykluczającym, koncentruje się wokół problematyki wolnościowej. Jednocześnie promuje jednak obywatelskie postawy i zachowania, a także aktywność typu samoorganizacyjnego. Nie negując postsowieckiej spuścizny kulturowej i nie wymuszając dekonstrukcji sympatii prorosyjskich, próbuje pozyskać różne grupy tożsamościowe do wizji Białorusi obywatelskiej, demokratycznej, między Rosją i Europą, której upodmiotowione społeczeństwo byłoby dumne z przeszłości i teraźniejszości kraju, a wolny wybór byłby sposobem jego życia. Taka wizja tożsamości, dynamicznej i interakcyjnej, która wykrystalizowała się w przyspieszonym tempie wraz z rozwojem protestów w 2020 r., została przeciwstawiona zarówno dominującej tożsamości oficjalnej, narzucanej pod presją czy różnego rodzaju naciskami, jak i radykalnej opozycyjnej wizji etnocentrycznej, wykluczającej część społeczeństwa.

Znakomicie obrazują to zdjęcia z pierwszych dni protestów i ich oprawa wizualna. Początkowo Białorusini wychodzili na ulice pod oboma sztandarami: biało-czerwono-białym i zielono-czerwonym. Walka na flagi pojawiła się później. W oczach demonstrantów ostatecznie nabrała ona kluczowego znaczenia symbolicznego wówczas, kiedy władze ogłosiły biało-czerwono-białe symbole faszystowskimi i ekstremistycznymi, a siły porządku zaczęły aresztowania wśród protestujących z flagami w takich barwach. Flagi stały się wtedy swoistymi markerami ścierających się światopoglądów, tj. nastąpiło przekodowanie znaczenia barw zielono-czerwonych: z symbolu państwowego stały się symbolem przemocy. Wbrew zamierzeniom władz nastąpiła także zmiana percepcji flagi biało-czerwono-białej: według sondażu przeprowadzonego przez centrum Chatham House na początku 2021 r. tylko 27% społeczeństwa uważa ją za „faszystowską”, natomiast 57% traktuje jako białoruski symbol narodowy¹³.

Analiza tych danych prowadzi do wniosku, że z jednej strony białoruski bunt o genezie politycznej w bardzo krótkim czasie nabrał cech protestu kulturowego, z drugiej zaś – że sfera kultury, w tym ideowo-symboliczna, cechuje się bogatym polem znaczeń i ich interpretacji. Dzięki temu ma znaczenie integrujące tak w ujęciu horyzontalnym (łączy członków społeczności), jak i wertykalnym (stanowi pomost między przeszłością i przyszłością narodu).

Z tej perspektywy białoruskie protesty 2020 r. były w zasadzie pierwszym wspólnym doświadczeniem kulturowym Białorusinów w XXI w. Co warto podkreślić: ich uczestnicy z niedowierzaniem obserwowali rozwijającą się sytuację, a niesione przez nich transparenty z hasłami „Białorusini – jesteście niewiarygodni!”, „Do teraz nie wiedziałem, że mam tak wielką rodzinę” unaocznily zarazem, że poczuli się oni świadkami narodzin nowej wspólnoty – białoruskiego społeczeństwa obywatelskiego. Nie znaczy to, że wcześniej w Białorusi nie było załączków takiego społeczeństwa¹⁴, ale jego siła i możliwości zadziwiły samych protestujących. Przejawiły się one przede wszystkim w skokowym wzroście poziomu samoświadomości wspólnotowego wymiaru tożsamościowego Białorusinów, a także ich obywatelskich postaw.

¹³ Янина Мороз, *БЧБ против красно-зеленого: насколько опасна война флагов для белорусского общества?*, DW, 1.03.2021, <https://p.dw.com/p/3pqDp>.

¹⁴ Opinia Ściapano Puciły w wywiadzie dla „Nowej Europy Wschodniej”. Zob. *Spoleczeństwo obywatelskie na Białorusi już jest. Ale niewidoczne*. Rozmowa ze Ściapanem „NEXTĄ” Puciłą (Joanna Getka, Maciej Piotrowski), „Nowa Europa Wschodnia” 2020, nr 1/2, s. 154–162.

Perspektywa metodologiczna

Pojęcie tożsamości zrobiło w ostatnich latach ogromną karierę w naukach humanistycznych i społecznych, stając się przedmiotem badań wielu dyscyplin, od antropologii, przez socjolingwistykę, po socjologię i historię. Najogólniej rzecz ujmując, tożsamość odpowiada na pytanie „kim jestem” (tożsamość indywidualna) lub „kim jesteśmy” (tożsamość zbiorowa). Jest próbą określenia własnego wizerunku lub wizerunku swojej grupy (społecznej, etnicznej, religijnej, narodowej i in.). Jeśli jednak dla socjologa ważne jest, że tożsamość określa relacje między ludźmi i grupami społecznymi, zaś historycy szukają wszelkich śladów tożsamościowych pozostawionych przez dawne elity i wykazują ciągłość procesu konstruowania tożsamości etnicznej i narodowej, to kulturoznawca postrzega tożsamość przez unikatowy system znaczeń, wartości i symboli każdego społeczeństwa, czyli kulturę. Ta ostatnia perspektywa jest nam najbliższa, przy świadomości, że tożsamość kulturowa to pojęcie wieloznaczne, nierzadko używane zamiennie z pojęciem tożsamość społeczna, co w kontekście białoruskim okazuje się w pełni uzasadnione.

Wspomniany na początku boom problematyki zaowocował mnóstwem definicji i ujęć modelowych. Nie wchodząc w szczegóły dyskusji teoretyków podejmujących tę kwestię, w prezentowanej pracy przyjęto perspektywę interdyscyplinarną i polidyscyplinarną, tj. wykorzystano wiele narzędzi proponowanych przez przedstawicieli różnych dziedzin wiedzy. Skłania to do przybliżenia kilku nadrzędnych kategorii tutaj używanych, a interpretowanych z kulturoznawczego punktu widzenia. Warto zacząć od tożsamości kulturowej, która, w nawiązaniu do pojęcia „wspólnoty wyobrażonej” Benedicta Andersona¹⁵, jest tu rozumiana jako:

tożsamość społeczna zbiorowości, ujmowana w kategoriach „inności” (czy też „swojskości”) danej kultury w stosunku do innych kultur; przejawia się w kulturowo zdefiniowanym sposobie działania, w materialnych i niematerialnych wytworach powstałych w obrębie danego obszaru kulturowego, w tym także odziedziczonych po przodkach. Jak każda tożsamość społeczna, uświadamiana jest przez członków zbiorowości szczególnie w kontekście kontaktów odmiennych tożsamości kulturowych (np. w zderzeniu kultur), zarówno teraźniejszych, jak i historycznych¹⁶.

¹⁵ Benedict Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997.

¹⁶ Krzysztof Olechnicki, Paweł Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 228.

Co w efekcie jest, najogólniej ujmując:

okazywaniem innym jednostkom i samemu sobie identyfikacji (utożsamiania się) z jakimiś elementami rzeczywistości społecznej, a także umożliwieniem innym zdefiniowania i rozpoznania danego obiektu, przez pewne cechy dla niego charakterystyczne¹⁷.

Na tak rozumianą tożsamość kulturową składają się m.in. czynniki wewnętrzne: elementy dziedzictwa (nawet te, które uległy już całkowitej lub częściowej dezaktualizacji), typ, proporcje i ustrukturyzowanie składowych danej kultury, kontekst zewnętrzny, który tworzą kontakty z innymi kulturami występującymi w różnym natężeniu w przeszłości i teraźniejszości¹⁸. Co ważne, oprócz zespołu trwałych, ogólnie uznanych wartości, symboli, znaczeń, wzorów zachowań, obejmuje ona także nowe osiągnięcia i nowe wartości¹⁹. Ten ostatni komponent tożsamości kulturowej jest szczególnie istotny w kontekście zaprezentowanej tu analizy, pozwala bowiem uchwycić kierunki aktualnych i potencjalnych zmian tożsamości kulturowej Białorusinów.

Badacze zjawiska tożsamości kulturowej doprecyzowują zarazem, że wiąże się ona z „zachowaniem «ja» jako odrębnej i realnej siły, nieredukowalnej do instytucjonalnie przypisanych ról, definicji ideologicznych czy dominującej reprezentacji społecznej”²⁰, co akcentuje walkę białoruskiego społeczeństwa oporu o swoją podmiotowość, niezgodę na przypisaną mu przez system rolę legitymizującą władzę.

Świadomość tożsamości kulturowej wiąże się nieodłącznie z poczuciem przynależności do własnej społeczności, z identyfikowaniem się z tą społecznością, z jej specyficzną kulturą i wspólną historią, z określonym terytorium, a równocześnie z poczuciem wyraźnej odrębności w stosunku do innych grup. W tym ujęciu tożsamość kulturowa nakłada się na kategorię „swój – obcy”²¹. Z perspektywy wydarzeń białoruskich 2020 r. należy odnotować, że dla członków wspólnoty oporu obywatele innych państw są „obcymi” w tym samym stopniu co funkcjonariusze systemu Łukaszenki.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Krzysztof Kwaśniewski, *Tożsamość kulturowa*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Warszawa–Poznań 1987, s. 351–352.

¹⁹ Wojciech Świątkiewicz, *Tożsamość kulturowa – ujęcie socjologiczne*, w: *Tożsamość kulturowa mieszkańców starych dzielnic miast Górnego Śląska*, red. W. Świątkiewicz, K. Wódcz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 14.

²⁰ Paul Willis, *Wyobrażenia etnograficzna*, tłum. E. Klekot, Kraków 2005, s. 26.

²¹ Anna Szyfer, *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań 1996, s. 27–30.

W kontekście tożsamości kulturowej nie sposób pominąć kwestii języka, przez wielu badaczy (poczynając od etnolingwistów i strukturalistów, m.in. Edwarda Sapira i Benjamin Lee Whorfa, Claude'a Lévi-Straussa) uznanego za jeden z podstawowych – niezbywalnych²² – konstruktów tożsamości²³, który odzwierciedla i zarazem determinuje zachowania kulturowe, będąc nośnikiem takich funkcji tożsamościowych, jak: identyfikacja członków określonej społeczności, ich dyferencja²⁴ oraz socjalizacja²⁵, a przez to – integracja²⁶. Realizacja wspomnianych funkcji kulturowych języka jest utrudniona ze względu na współfunkcjonowanie w Białorusi dwóch odrębnych języków, białoruskiego i rosyjskiego, który – mimo pozorów równouprawnienia – zajmuje pozycję uprzywilejowaną, a także istnienia tam specyficznego konstruktów językowego, tzw. trasianki. Trasianka – mieszanka języka białoruskiego i rosyjskiego, trudna do opisanego z uwagi na jej indywidualny charakter – nadal jest tu chętnie stosowanym środkiem komunikacji.

Te trzy systemy językowe (dwa skodyfikowane i jeden nieskodyfikowany: trasianka) są w gruncie rzeczy równoprawnymi nośnikami białoruskiego kodu kulturowego. Co więcej, jak słusznie zauważa Jan Zaprudnik, język rosyjski w Białorusi jest językiem kulturowego odrodzenia kraju i jego niepodległości w równym stopniu jak język białoruski²⁷. Popularyzatorce białoruskiej problematyki tożsamościowej Nelly Bekus taka sytuacja językowa daje podstawy do stwierdzenia:

Podczas gdy to narodowy język zazwyczaj jest przedstawiany jako kluczowy element współczesnej legitymizacji państwa narodowego, na Białorusi zarówno rosyjski, jak i białoruski wydają się być ważnymi elementami tożsamości narodowej²⁸.

²² John Edwards, *Language and Identity: An Introduction*, New York 2009, s. 20.

²³ Jerzy Szacki, *O tożsamości (zwłaszcza narodowej)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2004, nr 3, s. 24.

²⁴ Zbigniew Bokszański, Andrzej Piotrowski, Marek A. Ziółkowski, *Socjologia języka*, Warszawa 1977, s. 67–68.

²⁵ Renata Grzegorzczkova, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2007, s. 55.

²⁶ Bogdan Walczak, *Język i wyznaczenie a tożsamość etniczna i narodowa dawniej i dziś*, w: *Języko-kreacja tożsamości*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 116.

²⁷ Jan Zaprudnik, *Belarus: In Search of National Identity Between 1986 and 2000*, w: *Contemporary Belarus*, red. E. Korosteleva i in., London–New York 2003, s. 117, za: Nelly Bekus, *Polityka językowa w kontekście procesów narodotwórczych narodu białoruskiego*, „Język. Komunikacja. Informacja” 2011, nr 6, s. 124; por. też: Andrei Yekadumau, *The Russian Factor in the Development of Belarusian Culture*, w: *Belarus-Russian Integration*, red. V. Bulgakau, Minsk–Warsaw 2003, s. 169–220.

²⁸ Nelly Bekus, *Polityka językowa*, s. 124. Szerzej problem białoruskich przemian tożsamościowych autorka omawia w pracy: tejeż, *Struggle over Identity: The Official and the Alternative Belarusianness*, Budapest 2010.

Kulturowa reakcja podczas wydarzeń 2020 r. potwierdziła, że rosyjski może być językiem protestu antysystemowego, jednocześnie wzmacniając poczucie białoruskiej odrębności względem Rosji. Trudno zarazem nie zauważyć, że białorusko-rosyjski bilingwizm jest jedną z podstawowych przyczyn wewnętrznej białoruskiej dychotomii, która nie służy ani konsolidacji narodowej, ani spoistości państwa. Tę niejednoznaczność czynnika językowego zniwelowała bezprecedensowa aktywność społeczna sytuująca społeczeństwo Białorusi w nowoczesnym kontekście obywatelskości. Ponadto pojęcie tożsamości obywatelskiej jest zdecydowanie bardziej czytelne i ostrzejsze niż tożsamość narodowa czy etniczna²⁹.

Warto także odnotować, że obie zarysowane na wstępie koncepcje białoruskości – oficjalna i opozycyjna – stopniowo ewoluowały. Treść wersji oficjalnej dostosowywano do aktualnych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. Zmieniały się nawet jej główne idee: walkę z korupcją w latach 90. zastąpiła sukcesywnie unia z Rosją, a następnie idea suwerennego państwa białoruskiego. Niektóre wątki z koncepcji alternatywnej, np. te dotyczące kolebki państwowości Białorusi, odrzucane na początku prezydentury Łukaszenki, znalazły się z czasem w koncepcji oficjalnej, co zostało określone „miękką białorutenizacją”, realizowaną po aneksji Krymu w 2014 r. Także w projekcie opozycyjnym zaakceptowano np. dwujęzyczność Białorusinów jako odpowiadającą realiom społecznym. Język rosyjski potraktowano przy tym nie jako część spuścizny radzieckiej, ale składnik białoruskiej tożsamości. Zasadnicze przewartościowanie alternatywnego stosunku do tożsamości nastąpiło jednak dopiero po rozszerzeniu bazy społecznej. Stało się tak wskutek zepchnięcia do opozycji coraz większej liczby obywateli RB, a z drugiej – otwarcia się opozycji na różne projekty. Jeśli bowiem dyskurs opozycyjny był zorientowany głównie na partie polityczne, a przez to ograniczony, to dyskurs obywatelski jest sprzężony z organizacjami trzeciego sektora, przede wszystkim zaś łączy rozmaite oddolne inicjatywy i formy organizacyjne społeczeństwa obywatelskiego. Scala je obywatelskie przesłanie, że białoruski patriotyzm to nie oficjalne slogany, ale działania, czyny. Obywatelski dyskurs jest siłą rzeczy prowadzony metodami partyzanckimi. Toczy się głównie w niekontrolowanej przez władze przestrzeni publicznej, realnej i wirtualnej.

Dyskurs ten ugruntował m.in. przekonanie, że tożsamość nie jest dana raz na zawsze, że należy ją pielęgnować. Okazuje się to nb. zgodne z ustaleniami badaczy, według których tożsamość nie jest rezultatem wieńczącym proces, ale procesem, na który wpływa wiele czynników. Nie jest też ona

²⁹ Marek Szopski, *Komunikowanie międzykulturowe*, Warszawa 2005, s. 37–38.

homogeniczna: teoretycy wyodrębniają w niej wiele składników, których znaczenie zmienia się w procesie transformacji społeczeństwa, co moderatorom tego procesu pozwala na kreowanie (swoistą aktualizację) własnego wizerunku w różnych sytuacjach w zależności od partnerów. Niekiedy więzi polityczne i ekonomiczne uwikłane w bieżące interesy władz przesłaniają więzi etniczne i kulturowe narodu, który trzeba wówczas uświadamiać, budzić.

Ta książka jest poświęcona analizie kulturowego wymiaru protestów 2020 r., w tym zwłaszcza środków służących budzeniu tożsamości kulturowej Białorusinów. Pod tym względem protesty były przełomowe: w praktyce nie spodziewano się takiej reakcji społecznej, w teorii legło w gruzach wiele anachronicznych koncepcji opisujących społeczeństwo białoruskie. Pociągnęło to za sobą potrzebę zastosowania sygnalizowanego wyżej ujęcia transdyscyplinarnego, zainicjowanego już jakiś czas temu w kulturoznawstwie, a polegającego na wykorzystaniu różnych narzędzi do opisu złożonych zjawisk kulturowych, których nie sposób charakteryzować w oderwaniu od splotu rozmaitych czynników. Niezbędne jest więc odwoływanie się do osiągnięć językoznawstwa, antropologii, politologii, socjologii, historii i innych dziedzin nauki, które w połączeniu umożliwiają ukierunkowanie badań nad rzeczywistością społeczno-polityczną i funkcjonującymi w jej ramach formami kultury. Zestawienie perspektyw kilku dyscyplin wydaje się szczególnie istotne w przypadku problematyki współczesnej tożsamości kulturowej Białorusinów i tworzonej przez nich kultury na styku obrazu, słowa, performansu w różnych wymiarach – rzeczywistym i wirtualnym.

Niebezpieczne związki polityki i kultury z niepokojem dostrzegają władze Białorusi, roztaczając nad nimi ścisłą kontrolę. Z powiązania obu tych sfer zdają sobie sprawę białoruscy twórcy. Wolha Barysznikawa z duetu *Арыстакратычная бледнасць* (błrus. „Arystokratyczna bladeść”) w wywiadzie dla Radia Svoboda stwierdza:

Nie można oddzielić kultury i polityki. Nie da się powiedzieć o świadomym artyście, że zajmuje się tylko kulturą, a polityka stoi z boku. Te sfery zawsze przenikają się wzajemnie³⁰.

Tytuł książki został zainspirowany zamieszczonym na kanale *Мая Краіна Беларусь*, @mk.belorus (błrus. Mój Kraj Białoruś) apelem o ustanowienie w Dniu Wolności³¹ symbolicznej kontroli nad miastem. Podkreślono w nim, że „każda akcja jest równoznaczna z wypadem partyzanckim jak podczas

³⁰ *Інтэрвію з дуэтам «Арыстакратычная бледнасць»*, <https://youtu.be/VgIy1Docnao>.

³¹ Dzień Wolności jest obchodzony przez opozycję antylukaszenkowską 25 marca, dla uczczenia proklamowania Białoruskiej Republiki Ludowej 25 marca 1918 r.

okupacji hitlerowskiej”. W zakończeniu apelu postawiono cel: „Wkroczyliśmy na drogę wolności. Niełatwą. Ale dojdziemy do końca”.

Tak zdefiniowany cel wpisuje się w tradycję ruchów kontrkulturowych. Charakteryzując je, Aldona Jawłowska zauważa, że wynikają z kontestacji, która:

niezależnie od tego, czy prowadzi do naiwnego optymizmu wyrażającego nadzieję szybkiej zmiany, czy pogodzenia się z perspektywą długiej i ciężkiej drogi do „ziemi obiecanej”, czy do rozpaczliwego przeświadczenia o nieuchronności alienacji – jest zakwestionowaniem wszystkiego: kultury, polityki, organizacji społecznej, oczywistych form codziennej egzystencji, norm etycznych, wzorów i standardów zachowania³².

Apel ten, formalnie ulotka, odsłania zarazem „arsenał” walczącego podziemia: plakaty, napisy, flagi narodowe, naklejki, wlepki, graffiti, a także niesprecyzowane bliżej „niespodzianki dla tych, którzy będą strzelać do symboli”. Taka broń została wypróbowana w drugiej połowie 2020 r. Paleta antyreżimowych, dywersyjnych praktyk partyzanckich jest urozmaicona. Są to działania związane zarówno z kulturą wizualną, jak i soniczną, ze sztuką uliczną i cyfrową. Ich celem pozostaje rozbijanie narracji oficjalnej przez wykorzystanie niestandardowych sposobów jej odczytania: przesunięcie (odwrócenie) jej znaczeń oraz wydobywanie tych jej aspektów, które są wprawdzie ogólnie znane, ale jednocześnie tabuizowane, chowane pod dywan. W literaturze kulturoznawczej określa się je jako subwersywne.

Subwersja i *culture jamming* (w polskich przekładach ten ostatni termin funkcjonuje jako zagłuszanie, klinowanie, zakłócanie bądź „prowokacja kulturowa”³³) są specyficznymi formami walki semiotycznej. Piotr Zańko, autor obszernej monografii na ten temat, postrzega je głównie przez pryzmat kultury alternatywnej, dostrzegając ich wymiar oporu kulturowego i reformatowania przestrzeni miejskiej. Dla Wojciecha Józefa Burszty strategię subwersywną są znakiem rozpoznawczym wojen kulturowych³⁴, które dotyczą tożsamości zbiorowych, a których głównymi polami bitewnymi są ideologia, mity, tabu. Także Rafał Drozdowski swą koncepcję zagłuszania kultury dominującej umieszcza w kontekście „wojny” – w tym przypadku wojny informacyjnej, która koncentruje się „na zakwestionowaniu, podważeniu i odwróceniu (w rezultacie: skompromitowaniu i poniżeniu)

³² Aldona Jawłowska, *Drogi kontrkultury*, Warszawa 1975, s. 10.

³³ Piotr Zańko, „Zabijemy was słowami”. *Prowokacja kulturowa w przestrzeni miejskiej i w internecie*, Warszawa 2012.

³⁴ Wojciech J. Burszta, *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacionalizmem w tle*, Warszawa 2013.

pierwotnych znaczeń komunikatów uznanych za element kultury dominującej oraz odczytanych jako opresyjny przejaw jej roszczeń regulacyjnych i wzorcotwórczych³⁵.

We wszystkich tych ujęciach działania subwersywne stanowią rodzaj walki na polu mentalności: są środkami oporu wobec kultury i narracji mainstreamowej, podejmowanego z pozycji społeczeństwa negatywnie uwikłanego w daną rzeczywistość kulturową bądź wykluczonego z niej.

W takim kontekście wspomniane „akcje partyzanckie” są jednocześnie przejawem mobilizacji białoruskiego ducha narodowego i umacniania tożsamości zbiorowej. Używając języka francuskiego kulturoznawcy Rolanda Barthes’a³⁶, można powiedzieć, że ich organizatorzy są zarazem swoistymi „łowcami mitów”. W jego ujęciu mit nie jest jakąś fundamentalną opowieścią, lecz jednostką sensu kulturowego. Stanowi przekaz kulturowy, niekoniernie językowy: może być flagą, fotografią, tekstem. Tropiąc mity oficjalne i wychwytyjąc ich mistyfikacje, ich pasożytniczą i fałszywą naturę, „partyzanci” kulturowi oswajają rzeczywistość i ustanawiają nad nią symboliczną kontrolę. Niczym dywersanci i sabotażyści wkraczają w przestrzeń tradycyjnie „okupowaną” przez państwo i jego służby porządkowe, budząc ich nieadekwatną brutalną przemoc, uzasadnianą względami bezpieczeństwa państwa.

Aby uzmysłowić subwersywny potencjał białoruskiej kultury niezależnej, przeciwstawiającej się symbolicznej władzy państwa, dla porównania pokazano tu także ideologiczny potencjał władz RB. Społeczeństwo białoruskie, całymi latami poddawane oddziaływaniu mediów oficjalnych i „argumentów siły”, charakteryzowano do niedawna jako pasywne, tolerujące bez oporu ustanowione odgórnie „ideologiczne prawdy”. Język masowej komunikacji i ideologii władz jest mechaniczny, pełen szablonów: chodzi o to, by jedna i ta sama treść była transmitowana wiele razy³⁷. Informacyjna asymetria i stale uruchamiany potencjał przemocy utrzymywały i legitymizowały dominację „systemu Białoruś”. Metafora ta, zapożyczona od Andrzeja Poczobuta³⁸, służy tu głównie do opisu mechanizmów kreowania i powielania treści korzystnych z punktu widzenia obozu władzy.

Należy jednak zauważyć, że analiza systemowa (uwypuklająca takie wyróżniki systemu władzy Łukaszenki, jak: opresyjność, propaganda czy cenzura)

³⁵ Rafał Drozdowski, *Obraza na obrazy. Strategie społecznego oporu wobec obrazów dominujących*, Poznań 2009, s. 123.

³⁶ Roland Barthes, *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Warszawa 2020.

³⁷ Wadzim Dobrowolski, *Artystyczna dywersja – strategie subwersywne w białoruskiej sztuce współczesnej*, Czas Kultury.pl, 11.08.2020, <http://old.czaskultury.pl/czytanki/artystyczna-dywersja-strategie-subwersywne-w-bialoruskiej-sztuce-wspolczesnej/>.

³⁸ Andrzej Poczobut, *System Białoruś*, Gliwice 2013.

wprawdzie pozwala wyjaśnić trwałość reżimu i determinację jego obrony, nawet kosztem suwerenności, ale jest mało przydatna do opisu zmarginalizowanego przez system społeczeństwa i mechanizmów oporu, szczególnie jego nowych form, które pojawiły się w epoce cyfrowej. Narzędzia Web 2.0 upowszechniły protest, urozmaiciły metody walki z reżimem, w tym także swoiście pojmowanej partyzantki, stosującej metody sabotażu, dywersji, subwersji, prowokacji itp. Powoduje to konieczność rozszerzenia zarysowanej perspektywy badawczej o koncepcję społeczeństwa informacyjnego, zwłaszcza w jego ujęciach sieciowym i cywilizacyjnym³⁹.

Ponadto jeśli w oficjalnych rytuałach istnieje ścisła granica między „nadawcą” a „odbiorcą”, to w akcjach protestu jest ona zacierana, następuje bowiem ich wzajemne oddziaływanie na zasadzie wpływu dwukierunkowego. Skłania to teoretyków do wpisywania nowoczesnych form protestu w matrycę postmodernistyczną, odrzucającą tradycyjne uporządkowanie i normatywność. Ukraiński politolog Wołodmyr Horbatenko, analizując nowoczesne formy komunikacji politycznej przez pryzmat ich widowiskowości, wyjaśnia dodatkowo, że:

postmodernizm przejawia się w deinstytucjonalizacji masowego ruchu protestu, w spontanicznych akcjach politycznych, pozostających poza granicami kontroli stałej organizacji w jakimkolwiek stopniu; w znacznej przewadze pierwiastka emocjonalnego, irracjonalnego nad racjonalnym; w ciągłym naruszaniu stabilności, jednorodności⁴⁰.

Zaproponowana tu analiza działań subwersyjnych, „rozbrajających” arsenał środków propagandy oficjalnej, traktowanych jako specyficzna ścieżka komunikacji społeczeństwa z władzą, ma na celu ustalenie, czy i w jaki sposób stają się one narzędziem zmiany społecznej i kulturowej. Inaczej mówiąc: jak i w jakim stopniu przekształcają one świadomość i postawy społeczeństwa biernego, monologicznego w światopogląd aktywnego społeczeństwa dialogu. Protestujący – jako uczestnicy swoistej debaty publicznej – odrzucili bowiem narzuconą im odgórnie tożsamość zbiorową i przypisaną społeczeństwu rolę legitymizacyjną państwowych instytucji władzy (zwłaszcza dominacji władzy prezydenta), wzmacniając opór przeciwko pozornym wartościom i systemowej opresji. Mechanizm konstruowania tożsamości oporu polega w tym ujęciu na „wykluczeniu

³⁹ Zob. np. Manuel Castells, *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody i in., Warszawa 2007; Tomasz Goban-Klas, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005.

⁴⁰ Володимир Горбатенко, *Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика*, Київ 2006, s. 278.

wykluczających przez wykluczanych”, „odwróceniu ocen”, „odwróceniu kategorii operatywnego dyskursu”, budowaniu poczucia wspólnotowości i szanców do obrony wspólnych wartości⁴¹. Dominującą wartością postulowaną jest podmiotowość społeczeństwa, którą symbolizuje niezmiennie towarzyszące protestom hasło wolnych wyborów.

Gdyby efektywność tych działań można było mierzyć poziomem strachu społeczeństwa, to należy stwierdzić, że akcje podziemia kulturowego, zorientowane przeciwko działaniom oficjalnym, są skuteczne. W każdym razie społeczeństwo białoruskie przełamało strach i opór przed wyjściem na ulice.

Na zakończenie kilka uwag natury technicznej.

Ze względu na stosunkowo małą powszechność dostępu do tekstów kultury białoruskiej w języku polskim, tłumaczenia cytowanych utworów, chyba że zaznaczono inaczej, pochodzą od autorek. Są to przekłady filologiczne, mające na celu przybliżenie polskiemu czytelnikowi treści i przesłania danych fragmentów, nieoddające jednak ich walorów estetycznych.

Zapis nazwisk białoruskich stanowi wyzwanie redakcyjne. Nawet w dokumentach białoruskich mogą być one zapisane naprzemiennie w języku białoruskim lub rosyjskim, a w paszportach Białorusinów częsta jest notacja w transkrypcji angielskiej. Problemy rodzi również specyfika języka białoruskiego: w języku polskim nie ma alternacji u : w (np. zapis białoruskiego nazwiska w M.lp. i D.lp.: Галанаў – Галанава), co zmusza do zapisu nazwisk męskich w przypadkach zależnych z zachowaniem ũ niezgłoskotwórczego (Hałanaũ – Hałanaũa). Problem innej natury stwarza białoruskie akanie, które powoduje, że np. męskie imię Janka (pol. Janko) przez polskiego czytelnika może być odczytane jako żeńskie. Zapis imion i nazwisk białoruskich w tekście ujednociono z ich brzmieniem w języku białoruskim, niezależnie od ich transkrypcji w materiałach źródłowych (rosyjskich, angielskich itd.). Wyjątek stanowią odsyłacze, gdzie zachowano transkrypcję oryginału.

Dla określenia miejsca wydarzeń – Białorusi, stosowany jest przyimek „w” zgodnie z ogólną normą języka polskiego dotyczącą łączliwości przyimka „w” z odrębnymi państwami i „na” – z regionami, a także obserwowanymi w polszczyźnie tendencjami językowymi, o których w odniesieniu do Ukrainy pisze w Poradni Językowej PWN Mirosław Bańko:

Częstość użycia wyrażenia *w Ukrainie* wzrosła po 1991 r., po powstaniu niepodległej Ukrainy. Podobne zjawisko dało się zauważyć w okresie międzywojennym, po powstaniu państwa litewskiego. Przyimek *w* rzeczywiście zdaje się lepiej podkreślać

⁴¹ Manuel Castells, *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, Warszawa 2008, s. 24–28.

samoistość polityczną danych obszarów, gdyż łączymy go z nazwami większości państw (z nielicznymi wyjątkami dotyczącymi wschodnich i południowych sąsiadów Polski oraz niektórych państw wyspiarskich). Przyimek *na* zaś zwykle łączymy z nazwami ziem czy regionów, por. *w Polsce*, ale *na Mazowszu*⁴².

Zamieszczone w książce zdjęcia pochodzą z portali internetowych, co odnotowano w przypisach, a także z prywatnej kolekcji Illi Falażynskiego, studenta kulturoznawstwa Europy Środkowo-Wschodniej w Katedrze Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego⁴³.

Wszystkie linki wykorzystane w tekście były aktualne na dzień ukończenia prac nad książką, tj. 15 maja 2021 r.

⁴² Zob. <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/w-Ukrainie-czy-na-Ukrainie;16214.html>.

⁴³ Wspomniane materiały zebrano dzięki Programowi finansowego wsparcia wyjazdów zagranicznych w celach naukowych i edukacyjnych, podejmowanych przez studentów studiów II stopnia na kierunku kulturoznawstwo Europy Środkowo-Wschodniej w ramach Programu zintegrowanych działań na rzecz rozwoju Uniwersytetu Warszawskiego, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (PO WER, ścieżka 3.5).

CZEŚĆ 1

Białoruska droga donikąd

Łukaszenkowska polityka tożsamości

Powstałe po upadku ZSRR nowe państwa stanęły przed wyzwaniem zbudowania odrębnej tożsamości państwowej i narodowej. Problem precyzyjnego jej określenia pozostawał otwarty także dla mieszkańców Białorusi. Do niedawna byli obywatelami państwa radzieckiego, znacząca ich część miała poczucie przynależności do kultury białoruskiej, a jednocześnie radzieckiej i rosyjskiej. Przeszłość postrzegano przez pryzmat sowieckiej historiografii, literatury i filmografii uwypuklającej wspólne dzieje walki z wrogiem i wspólne zwycięstwa. Zgodnie z tradycją posługiwała się „dwoma językami kultury ojczyste”, przy czym tym pierwszym był rosyjski, promowany przez oficjalną propagandę radziecką jako język wysokiej kultury, komunikacji międzynarodowej, język 1/6 mieszkańców świata.

Katalizatorami białoruskich procesów tożsamościowych były katastrofa w Czarnobylu (1986), niosąca wiele ofiar interwencja sowiecka w Afganistanie (lata 1979–1989), a także – czy raczej: przede wszystkim – pieriestrojka Michaiła Gorbaczowa, jak zbiorczo określa się ogłoszone przez niego w 1985 r. procesy przekształceń systemu komunistycznego w ZSRR. W reakcji na pieriestrojkę doszło do przebudzenia kulturowego (które symbolizował dominujący w latach 80. prąd artystyczny znany pod nazwą „Tutejsi”) i politycznego (powołanie w 1988 r. ruchu społecznego Białoruski Front Ludowy [BFL], przekształconego następnie w partię). Pod kierunkiem Zianona Paźniaka BFL zainicjował publiczną debatę na temat tożsamości państwowej i narodowej Białorusinów. Jako wzór przywoływano procesy państwowotwórcze w krajach bałtyckich, choć zdawano sobie sprawę, że Białoruś, ze względu na brak tradycji suwerennej państwowości, była zdecydowanie gorzej przygotowana do niepodległości. Po rozpadzie Związku Radzieckiego BFL przedstawił już radykalną, zideologizowaną wizję narodu jednojęzycznego, monoetnicznego, oczyszczonego z rosyjskich wpływów kulturowych i z radzieckości.

W najnowszych dziejach Białorusi wydarzenia te zyskały nazwę czwartego odrodzenia⁴⁴. Podzielając pogląd o znaczeniu tych momentów zwrotnych

⁴⁴ Jan Prokopiuk, *Etnos i tożsamość*, s. 109–118.

w procesie rozwoju białoruskiej tożsamości, trudno jednak przyjąć zaproponowaną terminologię na oznaczenie zjawiska. Odrodzenie zakłada bowiem zanik pewnych wartości, które wymagałyby następnie ponownych „narodzin” (fr. *renaissance*). Ponadto tożsamość jest tu rozpatrywana w kontekście kulturowym. Kultura tymczasem rozwija się ewolucyjnie i nieprzerwanie. To proces, który w zależności od warunków wewnętrznych i zewnętrznych może być spowolniony lub przyspieszony, a jego przerwanie jest nieodwracalne. Na gruzach starego może oczywiście powstać nowa jakość, ale nie będzie to kontynuacja starej tradycji. Te spostrzeżenia zostały ujęte w badawczej perspektywie długiego trwania (koncepcja *longue durée* Fernanda Braudela)⁴⁵, zgodnie z przeświadczeniem, że zmiany kulturowe następują wolniej niż te polityczno-gospodarcze, co każe je analizować w znacznie dłuższym okresie.

Dla białoruskiej tożsamości kulturowej, w tym tradycji językowej, która nigdy nie uległa zanikowi⁴⁶, bardziej adekwatne wydaje się pojęcie „przebudzenie”, tj. zgodnie z definicją słownikową „otrząśnięcie się z odrętwienia, z zamyślenia”⁴⁷. Nie będzie to zresztą precedensem: pojęcie *Ärkamisaeg* (est. „czas przebudzenia”) jest stosowane dla określenia estońskiego procesu historyczno-kulturowego.

Za trzecie przebudzenie narodowe historycy odrzucający historiografię radziecką uznali lata okupacji 1941–1945. Prowadzona przez okupanta polityka białorutenizacji, która miała być przeciwwagą dla wpływów sowieckich, w kontekście białoruskim miała charakter narodowowyzwoleńczy. Społeczeństwo dotknięte doświadczeniami stalinowskiego wielkiego terroru, głodu w wyniku kolektywizacji wsi i masowych wywózek na Syberię przyjęło ją początkowo z ulgą. Zdziśiatkowani po czystkach NKWD białoruscy działacze narodowi w porozumieniu z Niemcami przystąpili do tworzenia administracji i edukacji białoruskiej, zorganizowali w tym celu

⁴⁵ Fernand Braudel, *Historia i nauki społeczne – długie trwanie*, w: tegoż, *Historia i trwanie*, tłum. B. Geremek, Warszawa 1971, s. 46–89.

⁴⁶ Joanna Getka, *Ruskojęzyczne wydania drukarni supraskiej o charakterze religijnym (XVIII wiek) – pominięty element w badaniach nad historią kultury białoruskiej*, w: *Literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, folklorystyka: prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018*, red. B. Zieliński, Poznań 2018, s. 45–54; teźże, *Белорусский язык восемнадцатого века – исследовательские постулаты*, „*Studia Białorutenistyczne*” 2018, t. 12, s. 177–190; teźże, *Missing Chain? Challenges for the Contemporary Study of 18th Century Belarusian Language and Culture*, „*Journal of Belarusian Studies*” 2020, Vol. 10, No. 1, s. 44–63; teźże, *Standard-Setting Role of Prosta Mova in the 18th Century*, „*SLAVIA. Časopis pro Slovanskou Filologii*” 2021, ročník 90, sešit 1, s. 25–36.

⁴⁷ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/przebudzenie.html>.

Białoruską Samopomoc Ludową, w miejscach publicznych pojawiły się narodowe symbole nawiązujące do symboliki Białoruskiej Republiki Ludowej: Pogoń i biało-czerwono-biała flaga. Znalazły się one także na mundurach białoruskiej policji pomocniczej. We wrześniu 1942 r. ogłoszono autokefalię Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej. Po wojnie wszystkie te działania propaganda sowiecka utożsamiła z kolaboracją.

Drugim przebudzeniem kultury i języka białoruskiego określa się lata 20. XX w. Historiografia białoruska i rosyjska wiąże je do dziś z powstaniem państwowości białoruskiej, jak ocenia się proklamowanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Na początku jej istnienia nastąpił gwałtowny proces białorutenizacji: zorganizowano kursy języka białoruskiego, który stał się językiem państwowym i nauczania szkolnego, pojawiły się placówki kultury białoruskiej i uczelnie wyższe, a także białoruskojęzyczne media. Niestety, przebudzenie narodowe zakończyło się już w następnej dekadzie, którą znamionowała nowa polityka narodowościowa i ideologiczno-tożsamościowa Józefa Stalina. Proces tworzenia narodu radzieckiego zmienił się wówczas w intensywną rusyfikację. Od 1930 r. odejściu od dotychczasowej polityki autochtonizacji ZSRR towarzyszyły pokazowe procesy białoruskiej elity narodowej, oskarżonej o szerzenie nacjonalizmu, kontrrewolucję oraz szpiegostwo na rzecz obcych mocarstw. Aresztowano wtedy profesorów Białoruskiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Państwowego, członków Związku Pisarzy Białorusi oraz towarzystw oświatowych, historyków, działaczy biorących udział w tworzeniu BRL i organizatorów życia kulturalnego Białoruskiej SRR w minionej dekadzie. Zostali oni w większości skazani na karę śmierci podczas kolejnych fal represji w latach 30.

Pierwsze przebudzenie odnosi się do początków XX w. Po rewolucji 1905 r. rząd carski złagodził politykę narodowościową, powstała Duma Państwowa, w której byli reprezentowani działacze narodowi, cofnięto obowiązujący w Imperium Rosyjskim zakaz używania języków narodowych. Środowisko narodowe (m.in. Maksim Bahdanowicz, Janka Kupała, Jakub Kołas, Zmitrok Biadula, Maksim Harecki, Aleś Harun, Ałaiza Paszkiewicz „Ciotka”) – skupione wówczas wokół wydawanego w Wilnie białoruskojęzycznego czasopisma „Nasza Niwa” (1906–1915) – podjęło pracę u podstaw: domagało się wprowadzenia języka białoruskiego do szkoły i cerkwi, konsekwentnie popularyzowało koncepcje białoruskiej wspólnoty narodowej, kulturowej i duchowej, odrębnej od polskiej i rosyjskiej, przywoływało chlubną przeszłość wolnego narodu Białorusinów.

Działacze czwartej fali białoruskiego przebudzenia narodowego przece-nili jednak stopień poparcia społeczeństwa dla swych inicjatyw, co wkrótce miał potwierdzić test wyborczy: w czerwcu 1994 r. ówczesny szef państwa

Stanisław Szuszkiewicz i Zianon Paźniak przegrali jako kontrkandydaci Alaksandra Łukaszenki w wyborach prezydenckich, a w wyborach parlamentarnych w 1995 r. żaden kandydat BFL-u nie wszedł do Rady Najwyższej.

Według Jerzego Waszkiewicza przyczyną porażki było z jednej strony nieprzejdane stanowisko Paźniaka wykluczającego możliwość jakiegokolwiek związku z Rosją prowadzącą „bizantyjską politykę imperialną w połączeniu z tradycją ordyńców mongolskich”, z drugiej zaś – radykalizm reprezentowanej przez niego ideologii, która opierała się na założeniu o etniczności narodu i dążeniu do jego szybkiej, powszechnej białorutenizacji:

Kwestię językową łączono coraz bardziej z problemami suwerenności i rozwoju narodowego Białorusi, nadając jej wyraźne zabarwienie polityczne. Taka wizja mijała się z poglądem na świat realnie istniejącej, zamieszkującej Białoruś populacji⁴⁸.

Oprócz powodów wewnętrznych należy wskazać istotne przyczyny zewnętrzne tej porażki: nastroje silnie zsowietyzowanej, rosyjskojęzycznej populacji, wynikające z obaw przed osłabieniem lub zerwaniem związków z Rosją, znajdowały życzliwe zainteresowanie rosyjskich polityków, których bez względu na opcję polityczną łączyła idea „największego podzielonego narodu świata”, tj. 25 milionów Rosjan, którzy po rozpadzie ZSRR pozostali w jego byłych republikach. Wspierali diasporę i rosyjskojęzyczną populację, której autopercepcja – postrzeganie samej siebie, języka ojczystego i własnej historii – nie przystawała do forsowanej przez BFL idei białoruskiej w sensie odrębnej tożsamości narodowej i kulturowej. Krytykę Rosji rosyjskojęzyczna część społeczeństwa Białorusi przyjmowała w związku z tym jako zorientowaną przeciwko niej.

Zwolenników starego reżimu drażniła polityka językowa i historyczna władz suwerennej Białorusi, wpisana w strategię budowania narodu na zasadach etnolingwistycznego projektu białoruskości, zakładającego gruntowną białorutenizację życia publicznego, a także szybkie tempo realizacji tej strategii. W 1992 r. ówczesny minister edukacji Wasil Strażaŭ zapowiedział przejście wszystkich szkół na białoruski język wykładowy; zgodnie z nowym programem edukacji historycznej od 1992 r. przedmiot „historia ZSRR” został zastąpiony „historią Białorusi”. Zespół naukowców i pedagogów pod kierunkiem Michasia Bicza dokonał cudu: na rok szkolny 1993/1994 przygotowano 20 nowych pomocniczych książek do nauczania historii w języku białoruskim. Program edukacji historycznej zorientowano zaś na przywrócenie przedradzieckiej pamięci, uświadomienie

⁴⁸ Jerzy Waszkiewicz, *Rozwianie mitów – współczesne białoruskie refleksje nad własną tożsamością*, „Studia Białorutenistyczne” 2013, t. 7, s. 85.

narodowej odrębności Białorusinów, wychowanie patriotyczne obywateli bez względu na narodowość⁴⁹.

Krótką pamięć historyczną Białorusinów wydłużono. Początki białoruskiej państwowości połączono z Księstwem Połockim i Wielkim Księstwem Litewskim, krytycznie omówiono prowadzone na białoruskich ziemiach wojny caratu i sowieckiego systemu totalitarnego. Tym samym dotychczasowe białoruskie mity początku państwowości weszły w kolizję zarówno z zakorzenianą od XIX w. i noszącą silne rusefikacyjne piętno carską ideologią zachodniorusizmu, jak i z historiografią radziecką. Ta pierwsza głosiła, że Ruś Zachodnia (Białoruś) była integralną częścią Rusi Kijowskiej, a jej mieszkańcy – częścią jednego narodu ruskiego, podobnie jak Małorusini, tj. dzisiejsi Ukraińcy, a o ewentualnym wydzielaniu się kultur białoruskiej i ukraińskiej można mówić dopiero od czasu rozpadu wspólnoty staroruskiej (po XIV w.); ta druga, tj. historiografia sowiecka, utożsamiała początki państwowości Białorusi z powstaniem Białoruskiej SRR.

W tym kontekście należy stwierdzić, że porażka polityki tożsamościowej Białorusi (językowej i historycznej) z lat 1991–1994 miała jeszcze jedną przyczynę: odwoływała się do XIX-wiecznych narodotwórczych koncepcji i kryteriów tożsamościowych. Te cztery pierwsze lata białorutenizacji wpisują się więc znakomicie m.in. w model walki o świadomość narodową, pociągającą za sobą konieczność starań o upowszechnienie języka⁵⁰. Zgodnie z teorią Adama Weinsberga dążenie do przejścia „od narodu postulowanego do narodu świadomego”⁵¹ jest ściśle związane z językiem – chodzi bowiem

⁴⁹ Hienadz Sahanowicz, *Wojna z białoruską historią*, w: *Tematy polsko-białoruskie*, red. R. Traba, Olsztyn 2003, s. 186–195.

⁵⁰ Adam Weinsberg, *Naród wobec języka*, „Obóz” 1992, nr 22, s. 7.

⁵¹ Terminy proponowane przez Adama Weinsberga: „naród świadomy” to zbiór ludzi połączonych świadomością narodową, na którą składa się trojaka więź: 1) wspólna nazwa własna, świadomie używana przez członków zbioru, 2) pietyzm dla wspólnych tradycji historycznych różnego rodzaju, 3) aspiracje narodowo-wolnościowe (wspólne pragnienie istnienia i pomysłowości państwa, w którym członkowie zbioru stanowiliby element dominujący ilościowo lub hierarchicznie). „Naród postulowany” to zaś zbiór ludzi, których jakiś naród świadomy z tej czy innej racji uważa za należących do siebie bez względu na ich własną świadomość narodową lub jej brak. Autor zauważa: „jak stąd wynika, jednostka lub grupa ludzka nie tylko nie musi należeć do żadnego narodu świadomego, ale także może należeć do więcej niż jednego narodu postulowanego”. Weinsberg podaje tu przykład obszaru polskiego między górną Narwią i Bugiem, gdzie część przedstawicieli ludności określającej się jako „tutejsi” jest przez innych kwalifikowana jako Białorusini, Ukraińcy, a nawet Polacy. Łatwo znaleźć również literackie przykłady takiego zjawiska: wystarczy przypomnieć sztukę białoruskiego pisarza Janki Kupaly *Tutejsi*, która obrazowo pokazuje próby zaliczenia Białorusinów do postulowanych narodów: polskiego lub rosyjskiego. Zob. tamże, s. 1–2.

o upowszechnienie języka narodowego w narodzie postulowanym, jeśli ten jest dotknięty lub zagrożony wynarodowieniem językowym. Wynarodowienie w tym ujęciu następuje stopniowo i najczęściej zaczyna się w wyższych warstwach społeczeństwa, a dalej rozprzestrzenia się na warstwy niższe. Przerwanie i odwrócenie tego procesu jest związane ze stopniem jego zaawansowania, a możliwe tylko wtedy, gdy wynarodowienie językowe nie objęło jeszcze warstw ludowych. Przykładami popierającymi tę tezę mogą być losy języków węgierskiego, czeskiego, łotewskiego, estońskiego, fińskiego, norweskiego, islandzkiego, litewskiego, ukraińskiego, białoruskiego i słowackiego, którym w XIX i XX w. udało się przywrócić zasięg ogólnonarodowy.

Naszkiecowana koncepcja, wchodząc w spór z carską i sowiecką, zmarginalizowała znaczną część rosyjskojęzycznych obywateli młodego państwa. W dodatku w epoce globalizacji i integracji wydawała się nietolerancyjna i anachroniczna. Przyczyniła się jednak do ukształtowania dość licznej formacji Białorusinów o wyrazistej tożsamości, którzy stali się aktywnymi działaczami na rzecz odrodzenia białoruskiego języka, historii i kultury.

Pojawienie się u władzy Alaksandra Łukaszenki w 1994 r. poskutkowało niemal natychmiastową resowietyzacją polityki tożsamości. Jak pisze Hienadź Sahanowicz, jeden z czołowych przedstawicieli demokratyczno-narodowej szkoły historycznej:

To nie przypadek, że od razu po zmianie symboliki państwowej nowe władze żywo zainteresowały się białoruską nauką historyczną i zaczęły jej modele interpretacyjne dostosowywać do sowieckiego postrzegania rzeczywistości. Od tego też czasu edukacja historyczna w kraju znalazła się w polu szczególnych zainteresowań ideologów państwowych⁵².

Przestawienie jej na stare ideologiczne tory oznaczało powrót do sowieckiej historiografii. W 1995 r. powołano Państwową Komisję Historyczną, której przewodniczył uważany za głównego ideologa Białorusi Uładzimir Zamiatalin⁵³, a w skład której weszli profesorowie starej stalinowsko-sowieckiej szkoły. Do zadań Komisji należało sprawdzenie podręczników do historii pod kątem „fałszerstw” historycznych, tj. *de facto* cenzura ich zgodności z ideologiczną linią reżimu. Szczególną rolę w kampanii przeciwko narodowym „ekstremistom historycznym” i ich koncepcji edukacji

⁵² Hienadź Sahanowicz, *Wojna z białoruską historią*, s. 187.

⁵³ Uładzimir Zamiatalin (1948–2019) – do 1991 r. radziecki oficer polityczny, następnie białoruski polityk pełniący liczne funkcje państwowe, m.in. wicepremiera i pierwszego zastępcy Administracji Prezydenta RB.

historycznej odegrało powołane wiosną 1996 r. Stowarzyszenie „Wiedza Historyczna”, ze stalinistą Adamem Zaleskim na czele, prowadzące agresywną „walkę z fałszowaniem wydarzeń z przeszłości” i tropiące w pracach historycznych wszelkie znamiona „rusofobii”, jak interpretowano „buntownicze” tezy w nowych podręcznikach. „Rusofobia” ta przejawiała się głównie w krytycznych ocenach wydarzeń II wojny, ale także wcześniejszych, np. unii brzeskiej, działań rosyjskiego generała Michaiła Murawjowa, który zdławił powstanie styczniowe jako Wieszatiel, czy w ocenach represji stalinowskich w Białorusi.

Spektakularne akcje dyskredytacji Instytutu Historii Narodowej Akademii Nauk Białorusi, prowadzone przez Stowarzyszenie „Wiedza Historyczna” m.in. „w obronie godności i honoru prezydenta Białorusi Alaksandra Łukaszenki”, zastraszanie historyków postępowaniami prokuratorskimi czy wycofywanie z planów wydawniczych już przygotowanych do druku książek – bez wątpienia przyczyniły się do błyskawicznego odwrócenia tendencji w trwającym od końca lat 80. publicznym dyskursie narodowym. Powrócono do tezy, że Związek Radziecki umożliwił zaistnienie Białorusi; demontaż ZSRR określono barbarzyństwem. Taki obrót „sprawy białoruskiej” z ogromnym rozgoryczeniem przyjęli białoruscy intelektualiści: pisarz Wasil Bykaŭ, działacz społeczny Jury Chadyka, filozof Hienadź Hruszawy. Ten ostatni skonkludował:

Wszystko, co rozpoczynali białoruscy narodowi demokraci na początku XX wieku i Białoruskiej Republiki Ludowej w 1918 r., co kontynuowali pod koniec lat 80. aktywiści odrodzenia Białorusi, a później Białoruski Front Ludowy, zostało zaprzepaszczone. Po prostu nie skorzystano ze sprzyjającego momentu historycznego⁵⁴.

Z perspektywy pięciu kadencji prezydentury Łukaszenki należy stwierdzić, że wykorzystał on ówczesny popyt na ideologię tożsamościową, umiejętnie dostosowując do niego jej kształt. Ideologia komunistyczna pozostawiła bowiem trwały ślad w postawach identyfikacyjnych Białorusinów, w tym w treściach idei białoruskiej. Białoruskość nie była przeciwstawiana rosyjskości, przeciwnie – pewne elementy rosyjsko-białoruskiej jedności kulturowej traktowano jako cechy białoruskiej tożsamości. Jej resowietyzację przypieczętowało przeprowadzone w maju 1995 r. referendum w sprawie języka rosyjskiego jako urzędowego i symboliki państwowej. W efekcie – jak zauważyła Nelly Bekus – język narodowy przestał być rozstrzygającym elementem tożsamości Białorusinów:

⁵⁴ Cyt za: Jerzy Waszkiewicz, *Rozwianie mitów*, s. 88.

Język rosyjski nie jest postrzegany na Białorusi jako obcy, język „innego”, lecz stanowi część białoruskiego dziedzictwa kulturowego i widziany jest jako jeden z instrumentów białoruskiego rozwoju kulturowego. Podczas gdy to narodowy język zazwyczaj jest przedstawiany jako kluczowy element współczesnej legitymizacji państwa narodowego, w Białorusi zarówno rosyjski, jak i białoruski wydają się być ważnymi elementami tożsamości narodowej⁵⁵.

Łukaszenkowska polityka tożsamościowa od początku miała dwa wymiary: ideologiczny (propaganda i edukacja) oraz praktyczny (jako instrument ugruntowania i legitymizacji władzy prezydenckiej). Białoruski przywódca położył nacisk głównie na ten drugi wymiar, skonstruował system, w którym wszelkie inicjatywy społeczne są blokowane przez państwo, nadal funkcjonujące według wzorów sowieckich. Kwestie tożsamościowe i kulturowe w ich wymiarze ideologicznym Łukaszenka powierzył rozbudowanej machinie koordynującej obowiązkowe zajęcia z ideologii państwowej („wspólne dni informowania” i „godziny informacyjne” w szkołach, zakładach pracy, jednostkach wojskowych itd.). Warto podkreślić, że spójnej ideologii państwowej nie sformułowano ani pod koniec pierwszej kadencji Łukaszenki, ani na początku sprawowanej obecnie szóstej. Sztywny system ideologiczny ograniczałby pole manewru władzy prezydenta, początkowo dążącego do włączenia się na własnych zasadach do odtworzenia wokół Rosji neoimperium, a następnie usiłującego czerpać korzyści polityczne z polityki lawirowania między Moskwą a Zachodem. W efekcie, w zależności od koniunktury politycznej, obóz władzy naprzemiennie podkreśla to związki z rosyjskimi projektami wspólnej tożsamości (tzw. rosyjskiego świata czy eurazjatyckim), to związki z Europą, to znów akcentuje tutejszość (odrębną tożsamość białoruską). Żadna z tych możliwości nie dominuje, a polityka tożsamościowa nie pełni funkcji integracyjnej społeczeństwa.

Termin „ideologia” określa tu raczej propagandę i wzorowaną na sowieckiej indoktrynację. Jako modelową jej próbkę można przytoczyć wystąpienie Łukaszenki podczas spotkania z pracownikami pionu ideologicznego RB w marcu 2003 r.:

Białoruś poprzez historię, los i położenie została najwidoczniej wybrana, aby odgrywać rolę lidera cywilizacji wschodniosłowiańskiej. Uświadomienie tej predestynacji może popchnąć nasz naród do wielkich czynów. Białoruś musi przyciągnąć siły patriotyczne z całej postsowieckiej przestrzeni. [...] Właśnie tutaj znajdują platformę do wypowiedzania się, wolną od neoliberalnego terronu i prześladowań⁵⁶.

⁵⁵ Nelly Bekus, *Polityka językowa*, s. 121–122.

⁵⁶ Доклад Президента А.Г. Лукашенко по вопросам совершенствования идеологической работы, „Советская Белоруссия”, 28.03.2003.

Rozbudowany aparat propagandowy zajmuje się głównie tłumaczeniem posunięć prezydenta. Znajdujący się na szczycie tej zhierarchizowanej i wertykalnie skonstruowanej maszyny Główny Zarząd Ideologiczny przy Administracji Prezydenta RB (GZI) nadzoruje i koordynuje działalność analogicznych zarządów/departamentów/wydziałów tworzonych we wszystkich organach administracji państwowej, państwowych przedsiębiorstwach i placówkach szkolnictwa, a nawet niektórych firmach prywatnych. W praktyce ich działalność jest realizowana nakazowo. Na tematy wskazane przez GZI są przygotowywane materiały pomocnicze, wykorzystywane następnie przez propagandzystów w trakcie cyklicznych, obowiązkowych spotkań z pracownikami i uczniami. Materiały przeznaczone dla pracowników „informacyjno-propagandowych” są zamieszczane także na stronach urzędów administracji państwa⁵⁷.

Neosowiecka machina agitacji i propagandy jest ociężała, nieelastyczna. Wielotygodniowe protesty po wyborach 9 sierpnia 2020 r. nie zmieniły jej długoterminowej strategii ani nie zmodyfikowały praktyki i tematyki wykładów agitacyjno-propagandowych. Dla przykładu: w październiku 2020 r. pracownikom mińskich zakładów referowano założenia białoruskiego państwa socjalnego i wyjaśniano główne tezy przemówienia Łukaszenki, wygłoszonego podczas inauguracji 23 września 2020 r., w którym stwierdził np.:

Siła władzy białoruskiej, gwarancja zaufania do niej polega na tym, że nawet w najtrudniejszych czasach nie rezygnuje z polityki socjalnej, polityki państwa zorientowanego socjalnie. Wsparcie emerytów, rodzin wielodzietnych i warstw wymagających pomocy pozostaje wizytówką białoruskiej drogi rozwoju niezależnie od okoliczności i warunków⁵⁸.

Oprócz rzeszy „zawodowych” ideologów GZI ma do dyspozycji państwowe media (telewizję, radio i gazety), zapewniając im w warunkach koncesjonowanej wolności mediów niezależnych dominującą pozycję. Dziennik „Sowietskaja Bieloruszija” (od 1998 r. „Biełaruś siegodnia”) był np. wydawany w wysokim jak na białoruskie warunki nakładzie 500 tysięcy egzemplarzy. Jednocześnie lista zakazanych mediów stale się wydłuża: w 2020 r. objęła 70 pozycji, w tym jeden z największych portali internetowych TUT.by⁵⁹.

⁵⁷ Zob. np. materiały zamieszczone w zakładce „Informacja” Rady Miejskiej w Mińsku: <https://minsk.gov.by/ru/actual/view/209/2020.shtml>.

⁵⁸ Zob. https://minsk.gov.by/ru/actual/view/209/2020/inf_material.2020.06.shtml.

⁵⁹ *Экономический суд лишил TUT.BY статуса СМИ*, TUT.by, 3.12.2020, <https://news.tut.by/economics/710002.html?c>.

Ważną rolę w indoktrynacji społeczeństwa odgrywa system oświaty i szkolnictwa wyższego. Struktura organizacyjna każdej uczelni obejmuje obowiązkowo pion pracy ideologicznej⁶⁰. W szkołach średnich przybiera on postać wychowania patriotycznego. W roku szkolnym 2020/2021 Ministerstwo Edukacji RB zarządziło dodatkowe zajęcia dla klas starszych (10–11) z takich przedmiotów, jak: Szkoła obrońców Ojczyzny, Psychologiczne podstawy wyboru zawodu żołnierza, Obrońcy białoruskiej ziemi itp. Jak oficjalnie wyjaśniono, zarządzenie było reakcją władz oświatowych RB na rażący spadek zaufania do mundurowych, co potwierdziły masowe zatrzymania studentów białoruskich uczelni w Dniu Wiedzy, tj. 1 września 2020 r.

Architektem tego systemu jest Alaksandr Łukaszenka. Prezydent sięgnął po swoje doświadczenia z młodości, z czasów służby wojskowej i pracy we Wszechzwiązkowym Towarzystwie „Znanije” („Wiedza”), które powołał w 1947 r. Józef Stalin. Służbę wojskową młody Łukaszenka odbywał w Brześciu w podległych KGB wojskach pogranicznych. Jako sekretarz lokalnej organizacji Komsomołu został instruktorem pracy agitacyjno-wychowawczej w swojej jednostce. Do jego zadań należały m.in.: tłumaczenie kierowniczej roli KPZR, informowanie i interpretowanie międzynarodowych wydarzeń zgodnie z oficjalną wykładnią i wychowywanie żołnierzy w duchu nienawiści do wrogów ojczyzny. Zdemobilizowany instruktor powrócił do pracy w Komsomole, a następnie został sekretarzem lokalnego oddziału Towarzystwa „Znanije” w Szklowie, który zajmował się propagandą ideologii komunistycznej, propagowaniem osiągnięć nauki oraz wykorzystywaniem ich do walki z religią itp. Praca Łukaszenki sprowadzała się do zapoznawania robotników kołchozowych i zakładów pracy z przysyłanymi z centrali materiałami, pisania sprawozdań z odczytów, a także informowania przełożonych o reakcjach i nastrojach audytorium.

Doświadczenia i umiejętności wyniesione z sowieckiej szkoły agitacji i propagandy, a ponadto ukształtowane wówczas poglądy i sposób postrzegania świata, towarzyszą Łukaszence od początku kariery politycznej jako przywódcy Białorusi. Przyczyniły się wydatnie do jego zwycięstwa w wyborach prezydenckich w 1994 r. Od początku też jego model zarządzania państwem uwzględniał kluczową rolę aparatu ideologicznego jako „uwalniającego modernizacyjny potencjał państwa”. Jak napisano w artykule *Ideologia państwowości białoruskiej*, zamieszczonym w 1996 r. w rządowej gazecie „Respublika”, warunki do modernizacji tworzą „ukierunkowane

⁶⁰ Zob. np. informacje na temat pionu pracy ideologicznej w Akademii Muzycznej w Mińsku (<http://bgeam.by/about-academy/ideologicheskaja-rabota>) czy w placówce medycznej w miejscowości Świsłocz (<http://kultura-svisloch.by/pages/v-pomoshch-ideologu.html>).

i aktywne wysiłki kierownictwa politycznego” oraz „zdolności podmiotów gospodarczych do poparcia tych wysiłków”. Szczególnie podkreślono przy tym modernizacyjną rolę liderów, w tym zwłaszcza prezydenta:

Jest to niemożliwe bez istnienia liderów na wszystkich szczeblach społeczeństwa i państwa. Formowanie i promocja tych liderów rozwoju – to aktualne zadanie budowania państwa [...], zadanie rozwoju przedsiębiorstwa, kołchozu, instytucji, wsi, rejonu, obwodu, kraju. W największym stopniu rozwój republiki gwarantuje jej przywódca polityczny – prezydent⁶¹.

W ciągu minionych 26 lat prezydentury Łukaszenka bez wątpienia po mistrzowsku propagandowo sprzedawał swe domniemane sukcesy, kreując zarazem obraz wyalienowanej wprawdzie przez Zachód na arenie międzynarodowej, ale wciąż sielankowej Białorusi, zawdzięczającej mu „pokój, rozkwit i stabilność” (hasła Łukaszenki w czasie prezydenckiej kampanii wyborczej w 2020 r.). Jak w czasach młodości, mobilizował nieustannie społeczeństwo przeciwko „wichrzycielom destabilizującym państwo”, zwierał szeregi przekonanych (niezależnie od definiujących ich określeń: „liderów rozwoju” czy „liderów opinii”) i zastraszał oponentów. Nigdy przy tym nie miał ani racjonalnych argumentów na korzyść aktualnej sytuacji Białorusi, ani idei integrującej społeczeństwo. Nie stworzył jednoczącej obywateli doktryny państwowej (rozumianej jako podstawa i instrukcja do działania), nie wypracował spójnej, odmiennej od sowieckiej „idei białoruskiej” lub haseł i symboli, które są skutecznymi instrumentami integrowania i podporządkowania mas⁶². Koncepcje tożsamościowe dostosowywał do rosyjskich idei neoimperialnych albo powielał wzorce sowieckie, w tym politykę dwujęzyczności, w której białoruskość była postrzegana jako wtórna wobec radzieckości. Odejście od biało-czerwono-białej symboliki oraz herbu Pogoń, w końcu nadanie w 1995 r. rosyjskiemu statusu języka urzędowego było najwyraźniejszym ukłonem w stronę tradycji sowieckiej. Łukaszenka przywrócił stan znany z czasów ZSRR: rosyjski stał się językiem oficjalnym, językiem władz państwowych i proŁukaszenkowskiej elity politycznej, a białoruski – językiem wykluczenia społeczeństwa z polityki i marginalizacji przeciwników reżimu.

W ten sposób polityka tożsamościowa Łukaszenki, rozumiana jako próba oficjalnego określenia składników tożsamości narodu tytularnego,

⁶¹ Za: Siergiej Owsiannik, Jelena Strielkova, *Władza a społeczeństwo. Białoruś 1991–1998*, Warszawa 1998, s. 191.

⁶² Vladimir Volkoff, *Psychosocjotechnika. Dezinformacja. Oręż wojny*, Komorów 1999, s. 32–33.

których powinno strzec państwo, została w całości oparta na ideologicznych wzorach zarządzania państwem sowieckim: dekretowaniu kto jest prawomyslnym obywatelem i przedstawicielem narodu, a kto nie, budowaniu napięcia między władzą a społeczeństwem, znajdowaniu wroga zewnętrznego i wewnętrznego (człowieka niezależnego, z inicjatywą), a także na argumentach siłowych do przekonywania „antynarodowych elementów”, że nie mają wyboru.

Oficjalną wykładnię tej polityki zawiera zamówione przez Administrację Prezydenta zbiorowe dzieło *Основы идеологии белорусского государства* (ros. *Podstawy ideologii państwa białoruskiego*)⁶³, które pomyślano jako kanoniczny podręcznik do obowiązkowego kursu ideologii, prowadzonego na białoruskich uczelniach. Za standard historyczno-kulturowy przyjęto tu „staroruską narodowość” i heterogeniczną tożsamość kulturową, powstałą na styku dwóch cywilizacji: łacińskiej i prawosławnej. W jej składzie wyróżniono trzy niejednorodne komponenty:

- patriarchalny (rozumiany jako tradycja chłopska, tutejszość określana przez okolicę lub wyznanie „ruskie”, prawosławne);
- sowiecki (przejawiający się w nostalgii za czasami wielkiego narodu sowieckiego i sowieckiego imperium);
- zachodni (cechujące mieszkańców zachodnich guberni Białorusi i klasę średnią poczucie indywidualizmu, ryzyka, orientacja na wartości zachodnie, identyfikacja narodowa, a nie państwowa), przeciwstawiany wschodniemu (prawosławnej wsi kołchozowej)⁶⁴.

Przywołany podręcznik ideologii, „dekretujący” także sowiecką historię państwowości Białorusinów i treść tzw. idei białoruskiej, obowiązuje do dziś. Oznacza to, że prezydent Białorusi nadal żyje w systemie wartości z lat 90. minionego wieku i odwołuje się do elektoratu ludowego, niewykształconego, rozczarowanego upadkiem ZSRR i oczekującego socjalnych gwarancji państwa w zamian za utratę wolności i samodzielności⁶⁵. Do niego wciąż kieruje wysiłek propagandowy i agitacyjny, mimo rosnącej odporności na oficjalną propagandę, do czego przyczyniło się wiele czynników, takich jak rewolucja w dziedzinie technologii informacyjno-komunikacyjnych, naturalne generacyjne zmiany systemu wartości społeczeństwa, brak zaufania do informacji przekazywanych przez media państwowe – ze względu na rozmijanie się

⁶³ *Основы идеологии белорусского государства*, Академия управления при Президенте Республики Беларусь, Минск 2004.

⁶⁴ Tamże, s. 117.

⁶⁵ Elektorat ten został szczegółowo opisany w książce Anny Engelking, *Kołchoźnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku*, Toruń 2012.

ich treści z doświadczeniem odbiorców, migracja Białorusinów ze wsi do miasta (według spisu powszechnego z 2019 r. liczba mieszkańców miast osiągnęła 7 299 989, tj. 77,5% populacji Białorusi liczącej 9 413 446 osób) oraz – przede wszystkim – zmiana struktury wykształcenia społeczeństwa. W ciągu ostatnich 20 lat odsetek ludzi z wyższym wykształceniem wzrósł z 14,2% do 26,6%⁶⁶.

Budowaniu nowoczesnej postsowieckiej tożsamości zbiorowej nie sprzyja także polityka kulturalna RB (rozumiana tu w szerokim znaczeniu – jako ingerencja władz w system kultury), scentralizowana i w pełni kontrolowana przez państwo. Działalność artystyczna niemal całkowicie zależy od dotacji państwowych i przyjętego programu ideologicznego. Wpisuje się to w długą tradycję kontroli kultury za pomocą różnego rodzaju instrumentów: prawnych, organizacyjnych, politycznych.

Spośród regulacji prawnych mających szczególny wpływ na tę sferę należy wymienić Konstytucję Republiki Białorusi z 1994 r. oraz Kodeks Republiki Białorusi o kulturze z 2016 r.⁶⁷ Artykuły 41–43 drugiego dokumentu zawierają definicję prawną twórcy, regulują tryb uzyskania oraz potwierdzenia jego statusu, a ponadto – wynikające z tego prawa i obowiązki. O nadaniu bądź odmowie, a także anulowaniu już uzyskanego statusu twórcy decyduje komisja ekspercka przy Ministerstwie Kultury, która weryfikuje dorobek artystyczny danej osoby (jakość jej twórczości, potwierdzoną recenzjami, nagrodami itp., oryginalność, walory estetyczne, popularność, aktywność twórczą). Ten ostatni zapis współbrzmi z postanowieniami prezydenckiego dekretu nr 200 z 2010 r. *O procedurach administracyjnych, podejmowanych przez organa państwowe na wniosek obywateli*⁶⁸.

Potrzebę uzyskania statusu twórcy zaktualizował dekret *O zapobieganiu nadużyciom świadczeń socjalnych* z 3 kwietnia 2015 r., wprowadzający tzw. podatek od pasożytnictwa. Osoby, które nie pracują ponad 183 dni, są zobligowane do płacenia specjalnego podatku. Status twórcy zwalnia z tego obowiązku⁶⁹. Wprowadzenie dekretu wzbudziło potężną falę

⁶⁶ Socjolog: Protest na Białorusi zwolnił, ale się nie skończył; jest jak pociąg, PAP, 2.01.2021, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news/%2C785667%2C>.

⁶⁷ *Кодекс Республики Беларусь о культуре от 20 июля 2016 года № 413–36*, https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35508167#pos=238;52.

⁶⁸ Указ Президента Республики Беларусь 26 апреля 2010 г. № 200, *Об административных процедурах, осуществляемых государственными органами и иными организациями по заявлениям граждан*, <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31000200>.

⁶⁹ *О предупреждении социального иждивенчества*, Декрет Президента Республики Беларусь 2 апреля 2015 г. № 3, http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-3-ot-2-aprelja-2015-g-11135/. Dekret ten został następnie zmieniony dekretem nr 1

niezadowolenia społecznego w Białorusi: „pasożytami” w myśl tego dokumentu były m.in. matki, które w ramach opieki nad dziećmi zrezygnowały z pracy zawodowej. W pierwszym roku działania tego przepisu okazało się, że jest on stosowany uznaniowo: podczas 10 posiedzeń komisji potwierdzającej status artysty rozpatrzono 47 wniosków, z czego 26 pozytywnie⁷⁰.

Również otrzymanie zgody na przeprowadzenie imprezy kulturalnej jest obwarowane wieloma warunkami. Regulacje w tej kwestii przynoszą dekret nr 257 z 5 czerwca 2013 r. *O wybranych problemach organizacji i przeprowadzenia imprez kulturalno-widowiskowych*⁷¹, a także artykuły 209–216 wspomnianego wyżej Kodeksu Republiki Białorusi o kulturze⁷². Zgodnie z tymi przepisami organizatorzy imprez muszą uzyskać zaświadczenie uprawniające do przeprowadzenia imprezy kulturalno-widowiskowej na terenie Białorusi. W przypadku zespołów zagranicznych wydanie takiego dokumentu jest płatne, a dochody te zasilają Fundusz Prezydenta Republiki Białorusi. Zabronione jest organizowanie koncertów zawierających elementy propagandy wojennej lub ekstremistycznej, a także stwarzających zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego, porządku publicznego, moralności, zdrowia, praw i wolności obywateli.

Zaświadczenia te wydają lokalne struktury władz wykonawczych ds. pracy ideologicznej. Tym samym ich urzędnicy cenzurują potencjalny charakter imprezy. Dodatkowo zgodę można uzyskać tylko wtedy, gdy wcześniej nie zgłoszono innego wydarzenia. Często w ostatniej chwili „okazuje się”, że takie zgłoszenie wpłynęło jako drugie w kolejności. Tak było w przypadku

z 25.01.2018 r. Zapisy w nowej wersji zliberalizowano. „Darmozjady” (ros. „тунеядцы”) nie muszą już płacić odrębnych podatków, a nawet mogą starać się o zwrot już zapłaconych, ale nie dostają odtąd subsydiów do opłat komunalnych (obywatelom Białorusi przysługują dopłaty za prąd, gaz, ogrzewanie).

⁷⁰ *Минкультуры разъяснило порядок выдачи профессионального сертификата творческого работника*, <https://www.belta.by/culture/view/minkultury-obnarodovalo-porjadok-vydachi-professionalnogo-sertifikata-tvorcheskogo-rabotnika-188484-2016>.

⁷¹ Указ № 257, *Об отдельных вопросах организации и проведения культурно-зрелищных мероприятий*, 5.06.2013, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/kommentarij-k-ukazu-257-ot-5-ijunja-2013-g-5946/.

⁷² Статья 209. Культурные мероприятия, их виды. Проведение культурных мероприятий; Статья 210. Организатор культурного мероприятия; Статья 211. Организационный комитет; Статья 212. Участники культурного мероприятия; Статья 213. Культурно-зрелищное мероприятие; Статья 214. Свидетельство на право организации и проведения культурно-зрелищного мероприятия на территории Республики Беларусь; Статья 215. Основания для отказа в выдаче и аннулирования свидетельства на право организации и проведения культурно-зрелищного мероприятия на территории Республики Беларусь; Статья 216. Порядок организации и проведения культурно-зрелищного мероприятия, https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35508167#pos=2655;-55.

mitingu wyborczego Swiatłany Cichanoŭskiej, który miał się odbyć przed mińskim Pałacem Młodzieży na Skwerze Kijowskim. W ostatniej chwili organizatorzy zostali powiadomieni, że wcześniej zgłoszono tam przeprowadzenie festiwalu „Kalejdoskop twórczości”. Kiedy więc nieświadomi odwołania spotkania zwolennicy Cichanoŭskiej zaczęli przybywać na miejsce, pracownicy mińskiego Pałacu Młodzieży, dźwiękowcy Cyryl Halanaŭ i Uładzisiaŭ Sakałoŭski na znak protestu puścili z głośników pieśń Wiktora Coja i grupy Kino pt. [Chcemy] *Zmian!*, która w czasach ZSRR była uznana za nieoficjalny hymn „nieprawomyślnych”⁷³, za co niezwłocznie zostali zatrzymani, a następnie skazani na 10 dni aresztu. Działanie to odbiło się szerokim echem wśród Białorusinów, a aresztowani dźwiękowcy otrzymali przydomek „Didżeje Zmian”.

Przed wydarzeniami kulturalnymi z udziałem niepożądanych dla władz twórców zdarzają się też kontrole techniczne budynków, instalacji elektrycznych i gazowych, które kończą się najczęściej nakazem zamknięcia obiektu.

Ingerencja władz w sferę kultury doprowadziła do podziału artystów na przedstawicieli kultury oficjalnej, którzy współpracują z rządzącymi i mogą liczyć na określone przywileje, jak stałe wynagrodzenie, dostęp do sprzętu muzycznego i środków masowego przekazu, nie muszą ubiegać się o pozwolenie na organizację wydarzeń kulturalnych, oraz przedstawicieli kultury alternatywnej, którzy są pozbawieni wsparcia ze strony państwa i dostępu do państwowej telewizji, radia, prasy czy możliwości organizacji koncertów. Mimo ograniczeń środowisko niezależne ma ogromny potencjał mobilizacji i oporu: działając w podziemiu i stosując zróżnicowane metody partyzanckie, zdołało wywalczyć sobie ważne miejsce w kulturze białoruskiej.

Władze RB mają tego świadomość, starają się neutralizować i w dostępny sposób kontrolować rozwój kultury niezależnej. Jest ona przez nie utożsamiana z polityczną nielojalnością, o czym świadczą tzw. czarne listy⁷⁴ sporządzane od 2005 r. Umieszczone na nich zespoły mają trudności z występowaniem w kraju, są nieobecne w eterze i oficjalnych mediach. „Czarną listę” przygotowaną w marcu 2011 r. nagłośniły w Internecie opozycyjne media. Znalazło się na niej wiele zespołów oraz indywidualnych twórców, takich jak: Lyapis Trubetskoy (błrus. Ляпис Трубецкой), Pałac (błrus. Палац), Krama (błrus. Крама), N.R.M., Neuro Dubel (błrus. Нейро-Дюбель),

⁷³ Марк Крутов, *У людей открылись глаза. Интервью с диджеями, включившими «Перемен!»*, Radio Svoboda, 18.08.2020, <https://www.svoboda.org/a/30789759.html>.

⁷⁴ W latach 2005–2007 zakaz występów obejmował znane grupy rockowe z zespołami N.R.M., Krama (błrus. Крама), Pałac (błrus. Палац), Neuro-Dubel (błrus. Нейро-Дюбель) na czele, za: *В Беларусь возвращаются «черные списки»?*, TUT.by, 2.03.2011, <https://news.tut.by/society/217056.html#c>.

Krambambula (błrus. Крамбамбуля), Naka (błrus. Нака), a także Źmicier Wajcieszkiewicz, Lawon Wolski, Wincent Papko, zespół Wolnego Teatru z Mikołajem Chalezinem i Natallą Kaladą na czele, pisarka Wolha Ipatawa, ludowa artystka Białorusi Zinaida Buraŭkin, Siarhiej Zakonnikaŭ, Anatolij Wiarcinski, artyści Mikałaj Kupawa, Alaksiej Maraczkin, dramaturdzy Uładzimir Chalip i Andrej Kurejczyk, reżyserzy Juryj Chaszczawacki i Uładzimir Kołas.

Na liście figurują również twórcy spoza Białorusi – ci, którzy w jakikolwiek sposób wyrazili wsparcie dla protestujących przeciwko nieuczciwym wyborom prezydenckim w 2010 r. Wśród nich są zarówno Rosjanie: rosyjska grupa DDT, Naiv i Tarakany, pisarze Andriej Bitow, Borys Wasiljew, Wiktor Jerofiejew, Leonid Źychowickij, Eduard Uspienski, jak i twórcy z Europy Zachodniej: grupy Pet Shop Boys, Tru Thoughts, Wah Wah 45, 7 Samurai oraz dramaturg Tom Stoppard. Ze względu na udział w akcji „Solidarni z Białorusią” na listę włączono również amerykańskich aktorów Samuela Westa, Jude’a Lawa i Kevina Spaceya⁷⁵. Władze RB zaprzeczyły doniesieniom o sporządzaniu list i zakazie działalności wymienionych zespołów i osób na terytorium białoruskim⁷⁶.

Problem odwoływania koncertów kłopotliwych dla władz międzynarodowa organizacja Reporterzy bez Granic wiąże z wolnością słowa. Według jej raportu w rankingu „2020 World Press Freedom Index” Białoruś zajmuje 153 miejsce ze 180 ocenianych, wyprzedzając takie państwa, jak: Iran, Irak, Chiny, Kuba, Erytrea, Turkmenistan i Korea Północna⁷⁷.

W Białorusi głównym źródłem informacji jest wciąż telewizja państwowa (71,3%), to samo dotyczy prasy i radia⁷⁸. Środowiska niezależne mogą zaistnieć tylko w Internecie: daje on wolność wyboru zarówno twórcom, jak i odbiorcom. Popularność sieci jako alternatywnego źródła informacji stale rośnie: już w 2017 r. jako główne źródło informacji 42,4% badanych wskazało media społecznościowe i strony niezależnych agencji (24,7%), dla porównania – agencje państwowe jako wiarygodne źródło wiedzy wskazało 28,6% ankietowanych⁷⁹. Z tego względu Internet podlega coraz silniejszej kontroli władzy. Jak zauważa politolożka Anaïs Marin, autorka raportu na

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Светлов уверяет, что в Беларуси нет черных списков музыкантов, Naviny.by, 27.02.2015, https://naviny.online/rubrics/culture/2015/02/27/ic_news_117_454782.

⁷⁷ Zob. <https://rsf.org/en/ranking#>.

⁷⁸ Вераніка Лапуцька, Аляксандр Папко, *Інфармацыйная бяспека Беларусі: праблемы і шляхі паляпшэння*, Eurasian States in Transition Research Center (EAST Center), http://east-center.org/wp-content/uploads/2017/12/Belarus_information_security_RU.pdf.

⁷⁹ Tamże.

temat praw człowieka w Białorusi⁸⁰, przygotowanego na zlecenie sekretarza generalnego ONZ, a opublikowanego 19 lipca 2019 r., szczególnie niepokój wzbudziły poprawki do *Ustawy o środkach masowej informacji*, które weszły w życie 1 grudnia 2018 r. Stanowią one, że tzw. nowe media (online) muszą przejść rejestrację pod groźbą kary administracyjnej. Co więcej, odpowiedzialnością karną za treści niepożądane dla władz zostali obarczeni właściciele stron internetowych; są oni także zobowiązani do przekazywania informacji o osobach aktywnych na danej witrynie⁸¹, co doprowadziło do znacznego zmniejszenia się liczby nowych stron internetowych. Dodatkowo pod pretekstem przygotowań do Igrzysk Europejskich w Mińsku w czerwcu 2019 r. prezydent Łukaszenka wydał dekret o wprowadzeniu kolejnych środków bezpieczeństwa, m.in. możliwości blokady informacji i stron internetowych, uznanych za nawołujące do burzenia porządku społecznego i udziału w nielegalnych wydarzeniach.

Tego typu działania zacieśniają nadzór nad przestrzenią medialną i kulturową. Krytyczne wobec władzy treści są usuwane pod różnymi pretekstami (głównie ze względów bezpieczeństwa) i traktowane jako szkodliwe dla państwa. Uniemożliwia to kontrolę społeczeństwa nad władzą: paragrafy prawne dotyczące „zniesławienia” lub „znieważenia” osób prawnych i fizycznych służą zarazem ochronie funkcjonariuszy publicznych, szczególnie prezydenta⁸².

Do egzekwowania wspomnianych przepisów prawnych jest wykorzystywany aparat ideologiczny skoordynowany z aparatem represji. Dla przykładu, w 2018 r. Stowarzyszenie Dziennikarzy Białoruskich zarejestrowało 26 przeszukań w domach dziennikarzy i blogerów, a także w biurach niezależnych agencji prasowych, w lutym tegoż roku sąd skazał za posty, które „kwestionowały suwerenność Białorusi” i „obrażały naród białoruski”, trzech blogerów na pięć lat więzienia (wyroki zostały zawieszono po odbyciu przez nich kary 14 miesięcy w areszcie tymczasowym)⁸³, a 220 osób zostało uznanych

⁸⁰ Анаис Марэн, *Положение в области прав человека в Беларуси*, <https://undocs.org/ru/A/74/196>.

⁸¹ Белорусская ассоциация журналистов, *СМИ в Беларуси*, оперативный отчет № 2 (55), январь-июнь 2018 года, <https://baj.by/en/analytics/mass-media-belarus-no-2-55-january-june-2018>, za: <https://undocs.org/ru/A/74/196>.

⁸² Миклош Харати, *Положение в области прав человека в Беларуси*, 14.08.2015, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/313&referer=http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16718&Lang=R.

⁸³ *Belarus: Media Under Attack as European Games Loom: Olympic Officials Should Ensure Reporters' Safety*, <https://www.hrw.org/news/2019/05/17/belarus-media-under-attack-european-games-loom>.

za więźniów sumienia⁸⁴. Dla porównania: od wyborów do końca listopada 2020 r. zatrzymano 363 dziennikarzy⁸⁵. Statystyka przytaczana pod koniec listopada 2020 r. świadczy ogółem o nasileniu represji: ponad 30 tysięcy aresztowanych, 500 torturowanych, 7 ofiar śmiertelnych i 6 osób zaginionych⁸⁶. Bezprecedensowy poziom represji potwierdza rekordowa według stanu na koniec kwietnia 2021 r. liczba więźniów politycznych w Białorusi: 404 osoby, w tym 38 kobiet i dzieci⁸⁷.

Zarysowany „mecenat” państwa nad kulturą służy nie tyle rozwojowi białoruskiej autonomii kulturowej, ile ochronie i legitymizacji władz Białorusi. Oficjalna polityka kulturalna RB, bez spójnej wizji tożsamościowej, stanowi barierę w rozwoju sztuki współczesnej. W tym należy upatrywać źródeł intensywnych procesów konsolidacji niezależnych środowisk artystycznych, pozbawionych wsparcia ze strony państwa oraz dostępu do mediów państwowych. W takich warunkach poszukują one nie tylko sposobów spełnienia swych ambicji twórczych i pokazania ich efektów w kraju oraz za granicą, ale też pokonania ograniczeń wynikających z programu ideologicznego, który wyznacza sztuce tradycyjną neosowiecką rolę „inżyniera dusz”.

Specyfiką polityki kulturalnej współczesnej Białorusi jest ograniczenie kultury białoruskiej jako kultury narodu tytularnego. Dla władz jej niezależny rozwój kojarzy się z nielojalnością, co sprowadza ją do roli subkultury wobec kultur rosyjskiej i sowieckiej, dominujących w przestrzeni publicznej. W tym kontekście dynamikę rozwoju alternatywnej kultury białoruskiej wyznaczają głównie autonomiczne inicjatywy. W czasach względnej stabilizacji polegają one na organizowaniu kursów języka białoruskiego, festiwali wyszywanki, działalności krajoznawczej, popularyzacji folkloru i historii. W czasach przesileń, jak w wyborczym 2020 r., niezależne

⁸⁴ *As of February 1 220 persons in Belarus are considered as political prisoners*, https://prisoners.spring96.org/en?fbclid=IwAR3Dq8yFU3IA1Vqc3frjeN1y1eHBe5J8OsvsQtupHrYNvgqR0Ysx_AogtQ4.

⁸⁵ Сергей Ромашенко, «Репортеры без границ» призвали не криминализировать работу журналистов в Беларуси, DW, 26.11.2020, <https://p.dw.com/p/3lqzH>.

⁸⁶ *Правозащитники: во время воскресных маршей 22 ноября задержано 374 человека*, NN.by, 23.11.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=262801&lang=ru>; *100 дней народного сопротивления. Только цифры*, Belaruspartisan.by, <https://belaruspartisan.by/politic/518092/>; *Эксперты ООН по правам человека: Беларусь должна прекратить пытки над протестующими и предотвратить насильственные исчезновения*, Объединенные Нации – Права человека, страница страны – Беларусь, <https://www.ohchr.org/ru/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26199&LangID=R>.

⁸⁷ *Zob. prisoners.spring96.org.ru*. Centrum Obrony Praw Człowieka „Wiasna” stale aktualizuje dane dotyczące liczby zatrzymanych więźniów politycznych.

środowiska artystyczne przenoszą aktywność z marginesu do centrum, pokonując ograniczenia i tabu oraz sięgając po język metaforyczny. Niezależna działalność staje się wówczas bardziej widzialna w publicznej przestrzeni fizycznej i wirtualnej.

Siłą rzeczy polityka Łukaszenki nie wytworzyła deklarowanej wspólnoty obywatelskiej ani kulturowej. Prezydent niezmiennie wzmacniał je podziałem „swój – obcy”, przeciwstawiając świat zachodnioruski Zachodowi, choć pewne korekty wymusiły przesilenia spowodowane polityką Rosji wobec Gruzji (2008 r.), a następnie Ukrainy (aneksja Krymu w 2014 r.), które przyniosły także zagrożenia dla suwerenności Białorusi. Zaowocowało to odpowiednio poszukiwaniem tzw. idei białoruskości i „miękką białorusyzacją” tego kraju. Jeśli więc na początku pierwszej dekady bieżącego stulecia głównymi tezami białoruskiej propagandy były: „Białorusin to człowiek ruski”, a „wrogi wobec Słowian Zachód prowadzi totalną wojnę informacyjno-psychologiczną z ogólnoruskim światopoglądem narodu białoruskiego”, to w połowie drugiej dekady stało się jasne, że koncepcja tzw. rosyjskiego świata wyraźnie zagroziła dyktatorskiej polityce Łukaszenki. Zwrot o 180 stopni można było zaobserwować podczas prezydenckiej kampanii wyborczej w 2015 r., kiedy jako główne tematy wykorzystywał on niepodległość i suwerenność Białorusi, co zbulwersowało Rosjan pamiętających 1994 r., kiedy Łukaszenka szedł na wybory, wykorzystując nostalgię za sowieckim imperium i obiecując integrację z Rosją, tj. *de facto* utratę niepodległości Białorusi.

Podjęmowane przez obóz władzy doraźne, niekonsekwentne działania mające na celu manifestację narodotwórczej roli państwa, białoruskiej suwerenności i polityki emancypacji Białorusi w oczach zagranicy i własnego społeczeństwa – nie układają się w konsekwentną politykę tożsamościową. Tworzą mozaikę sprzecznych koncepcji i przedsięwzięć. Działania te nie prowadzą ani do konsolidacji społeczeństwa, ani do wzrostu poczucia dumy z własnego kraju. Siłą rzeczy nie mogą stanowić panaceum na długotrwały kryzys tożsamości, z jakim społeczeństwo białoruskie zмага się od rozpadu ZSRR. Jego rozwiązanie najwyraźniej jednak nie leży w interesie Łukaszenki. Politykę tożsamości wykorzystuje w celu utrzymania władzy, korygując jej akcenty w zależności od koniunktury międzynarodowej.

W efekcie oficjalna białoruska polityka tożsamościowa jest niewyraźna i niespójna, stanowi raczej barierę niż filar procesów białorusyzacji i suwerenizacji kraju. Napotykać poważne ograniczenia wewnętrzne i zewnętrzne – z których dwa najważniejsze to wpływ czynnika rosyjskiego i natura obecnego reżimu obawiającego się rozwijania projektu narodowego, a jednocześnie nadal niedoceniającego jego znaczenia – boryka się

z poważnymi ograniczeniami wewnętrznymi i zewnętrznymi. Jest to zarazem polityka niekonsekwentna, łącząca przeciwności⁸⁸.

Nie trzeba dodawać, że polityka tożsamościowa Łukaszenki, zwłaszcza jej komponent historyczny i językowy, powoduje w świadomości wykształconych Białorusinów głęboką traumę. W zamierzeniu władz neutralizuje ją narzucany odgórnie autostereotyp, przedstawiający zidealizowany, niezobiektywizowany obraz „Słowian ze znakiem plus” (według populistycznego określenia Łukaszenki). Reprezentują oni wyłącznie pozytywne cechy, takie jak: szacunek do słowiańskiej tradycji, tolerancyjność wobec innych narodów i wyznań, uczciwość, gościnność, pracowitość, brak agresywności, pacyfizm, gospodarność. Wyraźnie stanowi to rodzaj terapii kulturowej Białorusina, pełnego lęków przed obcą dominacją i obaw przed utratą własnej tożsamości, przede wszystkim – wymarciem języka ojczystego. Początkowo cechy te i wyznawane wartości przedstawiano jako wspólne z Rosjanami, ale po zauważalnej ewolucji polityki tożsamościowej w drugiej dekadzie XXI w. odróżniają one jakoby Białorusina zarówno od wyrachowanych przedstawicieli Zachodu, jak i od Rosjan kierujących się poczuciem wielkomocarstwowej wyższości i siły, co stawia go poza konkurencją w porównaniu z nimi. Problem polega na tym, że motywy wyjątkowości, niezwyklej historii, położenia i roli kraju pojawiają się w mitologiach wszystkich państw Europy Środkowo-Wschodniej i bynajmniej nie stanowią o ich wyjątkowości.

Społeczeństwo oporu jako skutek Łukaszenkowskiej polityki tożsamościowej

Wskazany wyżej proces rewizji wartości kulturowych, a co za tym idzie – tożsamości białoruskiej następuje w kontrze do oficjalnej narracji reżimu. Białoruska tożsamość oporu powstaje bowiem w wyniku odwrócenia zmonopolizowanej przez Łukaszenkę koncepcji tożsamości narodu białoruskiego, ukształtowanej w wyniku mieszania różnych światopoglądów i postaw, co umożliwiła dostosowanie się systemu do zmiennej koniunktury międzynarodowej, do nowych warunków Rosji, układów strukturalnych i kulturowych.

⁸⁸ Szerzej na ten temat zob. Kamil Kłysiński, Wojciech Konończuk, *Łączenie przeciwności. Polityka historyczna Białorusi*, „Raport OSW” 2020, nr 10, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Laczenie-przeciwnosci_net_0.pdf.

Koncepcja Łukaszenki jest projektem tożsamości hybrydowej, łączącej elementy rozmaitych, niekiedy przeciwstawnych składowych, które stają się elementami szerszej macierzy. Wśród nich należy wyróżnić tożsamość eurazjatycką (którą określa metafora tzw. rosyjskiego świata) i europejskość Białorusi oraz związane z nią buforowe położenie geopolityczne między Wschodem a Zachodem (do czego podkreślenia służy m.in. metafora wspólnego europejskiego domu).

W 2020 r. proces ten objawił się już wielotysięcznymi manifestacjami, specyficznym językiem, wyraźnym artykułowaniem postulatów politycznych i społecznych, poczuciem solidarności i wspólnoty. Mimo iż uczestnikami białoruskich demonstracji byli w większości ludzie młodzi, trudno ich uznać za jakąś kolejną historyczną generację, których tropienie i definiowanie stało się ambicją wielu współczesnych badaczy (milenialsi, boomerzy, dziadersi, pokolenie P, X, Y itp.). Trudno ich także porównywać z polską „generacją wyp...ć”, jak roboczo, zgodnie z jej retoryką publicyści określili uczestników rozmaitych protestów i inicjatyw o charakterze światopoglądowym, których odróżnia specyficzny kod kulturowy. Obserwatorów, którzy latami odnotowywali polityczne i obywatelskie zdystansowanie starszych pokoleń Białorusinów, zaskoczyły przekrój wiekowy i inne parametry socjologiczne demonstrantów, reprezentowanych przez studentów i emerytów, sportowców i aktorów, robotników i inteligencję, kobiety i osoby z niepełnosprawnościami. Stąd wniosek, że dla współczesnych Białorusinów różnice pokoleniowe nie mają znaczenia: domagają się oni wyraźnej zmiany, mają potrzebę ekspresji wartości odmiennych niż narzucone odgórnie i demonstracyjnie burzą fasady demokracji, zbudowane przez Łukaszenkowski system.

Kryzysy polityczne i protesty przeciwko fałszerstwom wyborczym towarzyszyły także wcześniejszym wydarzeniom i głosowaniom. Do historii przeszła „mińska wiosna” w 1996 r., kiedy ława demonstrantów rozsierzdzonych zapowiedzią podpisania tzw. układu związkowego z Rosją przewracała milicyjne samochody, a po masowych aresztowaniach uczestników protestu społecznego zorganizowano serię mityngów, pikiet i głódówek. Masowe protesty wzbudziło referendum w 2005 r. w sprawie możliwości ubiegania się Łukaszenki o urząd prezydenta po raz trzeci, a w marcu 2006 r., już po wybraniu go na trzecią kadencję wybuchła dzinsowa rewolucja, zwana też – chabrową. W odróżnieniu od ukraińskiej rewolucji pomarańczowej, nie przyniosła ona oczekiwanych rezultatów. Fiaskiem zakończył się także społeczny zryw po wyborach prezydenckich w 2010 r., który zapisał się w historii najnowszej Białorusi jako tzw. Płszcza (błrus. „Plac”). Protesty mieszkańców Mińska (i sporadycznie Grodna) były wówczas skutecznie rozpędzane i trwały co najwyżej kilka dni.

Perspektywa szóstej kadencji prezydentury Łukaszenki przelała czarę goryczy. Kryzys rozpoczął się na długo przed głosowaniem 9 sierpnia 2020 r. Sygnalizowały go ostrzegająca przed białoruskim „Majdanem” oficjalna propaganda, wzmocnienie sektora siłowego w systemie władzy, zmiana na stanowisku premiera (finansistę Siarhieja Rumasa zastąpił Raman Hałoŭczanka, związany ze strukturami siłowymi), a także fala aresztowań działaczy pro-demokratycznych i polityków (Mikołaj Statkiewicz, Paweł Siewiaryniec czy Siarhiej Cichanoŭski i Wiktar Babaryka), którzy zadeklarowali gotowość kandydowania w wyborach. Czynnikiem, który ostatecznie zrewolucjonizował nastroje społeczne już po wyborach, było odłączenie Internetu, a następnie użycie granatów błyskowo-hukowych, kul gumowych i armatek wodnych przeciwko pokojowym demonstrantom w Mińsku i ponad 30 miastach Białorusi.

Paradoksalnie, o dynamice rozszerzających się protestów – z braku wiarygodnych danych – obserwatorzy wnioskowali na podstawie zwolnień: najwięcej protestujących wypuszczono po 12 i 13 sierpnia, kiedy po „krwawym” 9 sierpnia okazało się, że wszystkie areszty były przepełnione. Szacuje się, że już 2/3 pierwszych aresztowań z podawanej przez MSW liczby 6,5 tysiąca osób przypadło na aktywistów spoza Mińska, co nb. stało się przesłanką do konkluzji o nowej geografii protestu⁸⁹. Na mapie protestów, obok Mińska i Grodna, pojawiły się wszystkie większe miasta (Witebsk, Mohylew, Homel), a także po raz pierwszy mniejsze: Zasław, Mołodeczno, Orsza. Filmiki z aresztowań krążyły po sieciach społecznościowych, zbierając dziesiątki tysięcy lajków. Dla społeczeństwa płynął z nich jednoznaczny wniosek: lojalność wobec Łukaszenki gwarantuje wyłącznie OMON. Siejący destrukcję i podziały strach ustąpił miejsca nasilającym się gniewowi, oburzeniu i wspólnotowej solidarności społecznej. Zawrzało w poszczególnych wyrazistych środowiskach zawodowych: służbie zdrowia, której przedstawiciele protestowali przeciw przemocy oraz wyrażali solidarność z kolegami, zatrzymanymi i pobitymi za organizowanie punktów opatrunkowych dla poszkodowanych demonstrantów⁹⁰, w środowisku robotników: w dużych mińskich fabrykach traktorów, ciągników i samochodów, w grodzieńskim „Azocie”, kopalni w Soligorsku⁹¹, bezkompromisowo zareagowali dziennikarze i informatycy,

⁸⁹ Paŭluk Bykoŭski, *Kryzys polityczny i społeczne przebudzenie Białorusi*, „Forum Idei”, Fundacja im. Stefana Batorego, 14.08.2020.

⁹⁰ *Подбежал к раненому, а в нас гранату бросили*, Lenta.ru, 5.11.2020, https://lenta.ru/articles/2020/11/05/bel_med/.

⁹¹ Батыров Тимур, *«Настроение рабочих критическое»: что происходит в Белоруссии в первый день общенациональной забастовки*, Forbes, 26.10.2020, <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/412183-nastroenie-rabochih-kriticheskoe-cto-proishodit-v-belorussii-v-pervyy>.

których połączyła solidarność z aresztowanymi pracownikami kompanii Panda Doc: Julią Szardyką, Uładzisiaŭem Michałapem, Dźmitrem Rabcewiczem⁹². Listy otwarte do władz wystosowali przedstawiciele świata kultury, wykładowcy wyższych uczelni, intelektualiści⁹³, ale także – wydawalioby się związani z władzami – sportowcy⁹⁴. Wszyscy zażądali unieważnienia wyborów i przeprowadzenia nowych, demokratycznych, a ponadto zwolnienia aresztowanych demonstrantów oraz rehabilitacji więźniów politycznych.

Określając demonstrantów jako „garstkę chuliganów i narkomanów”, opłacanych przez obce mocarstwa „wrogów narodu” i „zagrożenie” dla Białorusi oraz zarządzając niespotykane dotąd represje, Łukaszenka strzelił sobie w stopę. Poruszył nie tylko żywiołowo protestującą dotąd młodzież, bezprecedensowo poszerzył skalę protestów oraz społecznej dezaprobaty i obniżył próg osławionej cierpliwości Białorusinów. Zmienił również strukturę generacyjną i socjalną społeczeństwa protestu. Początkowo protesty uosabiał wielkomiejski, wielokilometrowy pochód główną arterią miasta. Kadry z tej swoistej procesji wykluczonych zaskoczyły obserwatorów wewnętrznych i zewnętrznych. Protestującą babcię-emerytkę podtrzymuje wnuczka-studentka, emeryci przepraszają za swą nieobecność na wcześniejszych demonstracjach, z inteligentnym humorem demonstruje silna reprezentacja kobiet i osób z niepełnosprawnościami... A wszystkich połączyły szczególny kulturalny styl zachowania, powstrzymywanie się od agresji słownej, dbałość o czystość tras pochodu i okalających je trawników, a zwłaszcza solidarność wspólnotowa.

Szybko jednak takie obrazki zastąpiły kadry starć z coraz bardziej brutalną milicją i dramatyczne opisy piętrowego układania demonstrantów przewożonych do aresztów w sukach milicyjnych. Jeszcze później doniesienia z Białorusi zdominowały obrazki z blokowisk czy, jak się je określa, „podwórek”, tj. zaskakujących mnogością form wydarzeń osiedlowych, sąsiedzkich inicjatyw oporu, inicjatyw jawnych, budujących wspólnotę ludzi wcześniej obojętnych wobec siebie. Zaskoczyło to OMON: szkolony do rozpędzania demonstracji i pochodów ulicznych, bezradnie przyglądał się protestowi mieszkańców osiedli, nieprzygotowany do jego wygaszenia technicznie ani politycznie.

⁹² *Чатыром працаўнікам кампаніі PandaDoc выстаўлена абвінавачванне*, Belsat, 11.09.2020, <https://belsat.eu/news/chatyrom-pratsaunikam-kampanii-pandadoc-vystaulena-abvinavachvanne/>.

⁹³ *800 беларускіх дзеяцеляў культуры высказаліся протыв насілля і фальсіфікацый*, TUT.by, 8.10.2020, <https://news.tut.by/culture/703159.html?c>.

⁹⁴ *Открытое письмо представителей спортивной отрасли Республики Беларусь*, <https://sos-by.team/>.

Skala i geografia, a także socjologia protestów skłaniają do wniosku, że Łukaszenka wykreował przeciwnika wyjątkowo groźnego dla reżimu, bowiem niesterowalnego: społeczeństwo obywatelskie. Stworzył przeciwnika zbiorowego, zarówno pod względem politycznym, jak i kulturowym. Po aresztowaniu Babaryki szefowa jego komitetu wyborczego, Maria Kalesnikawa, zaproponowała pomoc i infrastrukturę sztabu Swiatłanie Cichanoŭskiej, dołączyła do niej także żona kolejnego niezarejestrowanego kandydata – Walerego Capkały – Weranika. Symbol „trzech kobiet” przeciwko Łukaszence zadziałał, aktywizując żeńską część społeczeństwa. Potężny potencjał kulturowy protestu objawił się już na jego początku, a wyrażał się m.in. zwrotem w stronę przedsowieckich barw narodowych (obowiązujących również jako oficjalne barwy RB w latach 1991–1995) i manifestacją sympatii do języka białoruskiego. Nie stał się on jednak jedynym językiem protestów, co stworzyło możliwości uczestniczenia w nich rosyjskojęzycznych Białorusinów. Hymnami społeczeństwa oporu stały się patriotyczne pieśni o wysokim statusie kulturowym: *Wszechmogący Boże, Pogoń, Pójdziemy zwartym szeregiem*, wydłużające zarazem pamięć historyczną Białorusinów do czasów sprzed ZSRR. W ten sposób, za pomocą kodów kulturowych, anonimowi organizatorzy protestów pokonywali dystans między ich uczestnikami: między prowincjonalną biedotą a zwolennikami bankiera Babaryki, między białoruskojęzycznymi aktorami Teatru im. Janki Kupały i rosyjskojęzycznymi przedstawicielami inteligencji itd. Tego typu przykłady można mnożyć. Białoruska tożsamość oporu, mająca wcześniej wyraźny subkulturowy wymiar, zyskała możliwość poszerzenia spektrum form identyfikacji grupowej.

Zgodnie z kulturoznawczymi obserwacjami kryzysów społeczno-politycznych, prym wiodą jednostki poszukujące odpowiedniego wobec wyzwań sposobu przystosowania się. Reagują czynnie, twórczo, innowacyjnie, łamiąc konwencje i kanony. Jakkolwiek może się to wydawać paradoksalne, ci wykluczeni, pozostający na marginesie społeczeństwa nonkonformiści, których wedle podziału klasyka kulturoznawstwa Floriana Znanieckiego można charakteryzować jako jednostki „podnormalne”⁹⁵, stają się jednak motorem zmian, pionierami, rzecznikami nowego ładu kulturowego.

Wyłanianie się tego rodzaju tożsamości indywidualnej zachodzi w procesach kontestacji, czynnego bądź biernego przeciwstawiania się obowiązującym normom. Kontestację poprzedzają zazwyczaj alienacja oraz marginalizacja jednostek i grup dążących do uwolnienia się od presji systemu. Zjawiska marginalizacji mają uniwersalny charakter i przybierają różne

⁹⁵ Florian Znaniecki, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Lwów–Warszawa 1934, s. 363.

postacie, lecz ich ogólną cechą jest istnienie jednostek i grup nieuczestniczących w tzw. normalnym systemie i życiu społecznym. Uczestnikami tego „marginesu” społecznego i kulturowego stają się ludzie niepotrzebni, zbędni z punktu widzenia funkcjonalności systemu. Lokują się więc poza nim, tworząc kontrkulturowe, alternatywne grupy sprzeciwu. Ich podstawą są więzi typu wspólnotowego. Tożsamość kontestacyjna jest nierozzerwalnie związana z kategoriami nietypowości, odstępstwa od wzorów, oryginalności, nieposłuszeństwa, odrzucania norm i symboli systemowych. Rzucając im wyzwanie, tworzą alternatywę.

Zjawiska kontestacji wyłaniają idoli, charyzmatycznych przywódców, buntowników i rewolucjonistów, nawiedzonych wizjonerów i zatwardziały renegeatów. Wśród tożsamości kontestacyjnych Tadeusz Paleczny wyróżnia wiele tego rodzaju kategorii⁹⁶. Nie wszystkie przekładają się na rzeczywistość białorską. Z oczywistych względów brak tu np. rewolucjonistów, najbardziej radykalnych i czynnych burzycieli porządku społecznego, a także charyzmatycznych przywódców. Do upadku rządów Łukaszenki wskutek rewolucji nie dopuści Rosja (gdzie idea rewolucji została skutecznie skompromitowana przez oficjalną propagandę), byłby to bowiem druzgocący dla Kremla przykład dla społeczeństwa rosyjskiego, wyraźnie już zmęczonego jedynowładztwem; charyzmatyczni liderzy są skutecznie eliminowani ze społeczeństwa białoruskiego przez obawiającego się konkurencji politycznej Łukaszenkę. Społeczeństwo protestu i pokaźne załamki społeczeństwa obywatelskiego, jakie obserwowaliśmy w 2020 r., rozwijają się poza instytucjonalnymi strukturami opozycji antyŁukaszenkowskiej: te we współczesnych realiach białoruskich mają nikłe szanse na okrzepnięcie.

Bez trudu natomiast można wskazać „prowokatorów”, „dywersantów”, „skandalistów”, „happenerów”, którzy celowo, świadomie podejmują określone działania prowadzące do wywołania reakcji siłowej i manifestują zachowania kontrowersyjne, obrazoburcze, w kontrze do oficjalnej narracji oraz panujących konwenansów.

Dominującym w Białorusi typem kontestatorów są według tej klasyfikacji „opozycjoniści”. Podzielili się oni na „nowych” i „starych”. Tuż po ogłoszeniu zamiaru kandydowania w wyborach prezydenckich Waleryj Capkała i Wiktar Babaryka zdystansowali się np. od „starej opozycji”, deklarując walkę o władzę na legalistycznych zasadach, w ramach procedur przewidzianych w Kodeksie wyborczym. Krytykując system, poruszali się w obszarze dozwolonym przez normy prawne, co wyraźnie wyartykułowali i co nie powstrzymało Łukaszenki przed pozaprawnym ich wyeliminowaniem

⁹⁶ Tadeusz Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 60–68.

z wyborów. Wyznaczyli znamieny trend: „nowa opozycja” posługuje się środkami pokojowymi, raczej perswazją i biernym oporem, a także swoistą pracą u podstaw. W przeciwieństwie do narodowych demokratów z początku lat 90. (przez oficjalną propagandę określanych jako „nacjonaliści” i „faszyści”) – „nowa opozycja” nie dąży do gwałtownych zmian; deklaruje przekształcenie ustroju państwa w obrębie istniejących możliwości prawnych, organizacyjnych i politycznych.

Kontestatorzy kulturowi realizują swe cele przez artystyczne środki wyrazu. Protesty wyłoniły idoli (np. białoruskiego protest songu), którzy pociągają za sobą rzesze fanów, wielbicieli i naśladowców, doprowadzając do umasowienia ruchu kontestacyjnego. Siłą rzeczy są oni dyskredytowani i dyskryminowani, poniżani, deprecjonowani, brutalnie zwalczani przez system. Jak zaginiony w 1999 r. w niewyjaśniony do dziś sposób ówczesny lider opozycji, były minister spraw wewnętrznych Juryj Zacharanka czy współczesny bohater Raman Bandarenka (zginął tragicznie w 2020 r. pobity przez OMON, broniąc przestrzeni symbolicznej i prawa do użycia symboli niepodległości Białorusi przez mieszkańców tzw. Placu Zmian w Mińsku), stają się męczennikami dla społeczeństwa oporu i „odszczepieńcami” dla deprecjonujących ich indoktrynerów systemowych. Bojownicy z dyktaturą i krytycy reżimu zasilają ponadto rzeszę osób deportowanych, uciekinierów, oficjalnie traktowanych jako „zdrajcy” i „wrogowie narodu”. Nieliczni pociągają za sobą innych, tworząc białoruskie grupy subkulturowe na obczyźnie.

Wyraźne piętno na charakterze kontestacji odcisnęła rewolucja technologiczna. Przede wszystkim sprawiła, że szczelne odizolowanie społeczeństwa białoruskiego od świata zachodniego stało się niemożliwe. Zaowocowała pojawieniem się mnóstwa mediów niezależnych, społecznościowych, które przełamały monopol informacyjny władz, umożliwiły zorganizowanie sieci wspólnotowych i zburzyły jednolitą przestrzeń informacyjną, kulturową i ideologiczną Białorusi, dominującą przez pięć poprzednich kadencji Łukaszenki. Znamienny przykład: jeden z ważnych dla ruchu protestu kanałów, NEXTA na platformie Telegram, prowadzony przez grupę dwudziestolatków, latem 2020 r. śledziło 1,7 miliona osób, którym nieobojętna jest sytuacja w Białorusi.

W trakcie protestów wykluwało się nowe społeczeństwo: niezależne, pod biało-czerwono-białą flagą, z odrębnym białoruskim mitem początku i odrębną kulturą oraz wspólnotową, solidarnościową ideą narodową. To społeczeństwo reprezentuje aktywne postawy obywatelskie. Źródłem obywatelskiej tożsamości oporu, oprócz języka i pamięci historycznej, stał się aktywizm. Aktywistów łączy wspólny przeciwnik polityczny: prezydent

Łukaszenka. Przełamanie strachu i opór katalizują szybkie dojrzewanie tego społeczeństwa. Walczy ono na razie głównie przeciw (dekonstrukcja), ale widać też trend prowadzący do ugruntowania białoruskości (swoista praca organiczna nad przywróceniem narodotwórczej roli języka, rekonstrukcja przestrzeni ideologicznej, rewizja pamięci historycznej). Następuje uzewnętrznienie, ekspozycja kulturowych kodów protestu także w miejscach, w których trudno było się tego spodziewać. Jako przykład bezprecedensowy w praktyce duchowieństwa prawosławnego należy odnotować kazanie arcybiskupa grodzieńskiego i wołkowyskiego Artemiusza, w którym ten ostentacyjnie skrytykował władze państwa:

Musicie paść na kolana z powodu fałszerstw, kłamstw, które wciskacie naszym dzieciom! Za ten BRSM, za Komsomoł, za wszystko to, co było... ateistyczne. Oto efekt waszego wychowania!⁹⁷

Grunt dla tych procesów został przygotowany już wcześniej, jeszcze w czasach ZSRR. Impulsem do zainicjowania publicznej dyskusji na temat przywrócenia Białorusinom prawdy historycznej było odkrycie przez dwóch archeologów, Zianona Paźniaka i Jaŭhena Szmyhaloŭa, masowych grobów w podstołecznej miejscowości Kuropaty, co w 1988 r. zostało przez nich opisane w piśmie „Litaratura i Mastactwa”. W tymże roku założono Białoruskie Towarzystwo Historyczno-Edukacyjne Pamięci Ofiar Stalinizmu „Martyrolog Białorusi”. Pierwsze poradzieckie pokolenie Białorusinów bez kompleksów językowych zostało natomiast wyedukowane przez założone w 1989 r. Towarzystwo Języka Białoruskiego im. Franciszka Skaryny. Obie organizacje wraz z BFL-em aktywnie promowały język narodowy oraz inicjatywy dla odrodzenia i suwerenności kraju. W 1990 r. doprowadziły (wprawdzie na krótko) do uznania białoruskiego za jedyny język państwowy.

Ogromną zasługę na polu upowszechniania alternatywnego przekazu mają piszący po białorusku literaci. Pewne wyobrażenie na ten temat daje „Biblioteka Białoruska” – seria 11 książek wydanych w latach 2007–2011 przez Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu. W polskich księgarniach można znaleźć tomiki wierszy Wiery Burlak, Uładzimira Arłoŭa, Artura Klinaŭa, Natalki Babiny, prozę Wiktara Marcinowicza. Ten ostatni jest jednym z najciekawszych współczesnych

⁹⁷ Z gos.: „вам на коленах надо стоять, за все фальсификации, за ту ложь, которую вы впахивали нашим детям! За этот БРСМ, за комсомол, за все то, что было... атеистическое. Вот результат вашего воспитания!”. *За: Гродненский православный архиепископ – учителям: «Вам на коленах надо стоять – за все фальсификации, за ту ложь»*, NN.by, 17.08.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=257245&lang=ru>.

autorów białoruskich, w tym twórcą znakomitej powieści *Mowa*, w której język białoruski porównuje do narkotyku, a osią fabuły jest poszukiwanie białoruskiego słowa użytego przez wybitnego poetę XX w. Uładzimira Duboŭkę w jego przekładzie sonetów Szekspira⁹⁸. Tradycjom niepodległościowym literatury białoruskiej poświęcono znakomitą antologię poezji, przygotowaną w 2008 r. przez przewodniczącego białoruskiego PEN Clubu Lawona Barszczeŭskiego i polskiego PEN Clubu Adama Pomorskiego, zatytułowaną *Nie chyliłem czoła przed obcą mocą*.

Twórcze poszukiwania białoruskich autorów już zostały docenione: wspomniany Uładzimir Arłoŭ został np. laureatem pierwszej edycji Nagrody Literackiej „Europejski Poeta Wolności”. Warto też odnotować, że – poszukując nowych środków upowszechniania białoruskich kodów kulturowych – jeden ze swych tomików wierszy poeta ten wydał w dwóch alfabetach: cyrylicy i łaciniem, nawiązując tym samym do trwającej od czasów wspomnianego czasopisma „Nasza Niwa” (wydawanego równoległe dwiema czcionkami) dyskusji na temat wyboru alfabetu dla języka białoruskiego (łacinka czy cyrylica). Decyzja poety nie miała charakteru utylitarnej, była przede wszystkim wyborem cywilizacyjnym.

Wybór białoruskiego jako języka twórczości był zarazem decyzją światopoglądową, polityczną, ideologiczną. Używający go literaci, świadomi ograniczenia potencjalnego kręgu odbiorców, protestowali w ten sposób przeciwko zepchnięciu kultury narodowej na margines, do czego przyczyniły się status rosyjskiego jako równorzędnego języka państwowego, zrusyfikowanie głównych mediów państwowych i promocja kultury rosyjskojęzycznej.

Poniesione w 1994 r. fiasko „białorutenizacji”, w sensie wprowadzenia języka białoruskiego do życia publicznego i społecznego, przyniosło zarazem dwie sprzeczne postawy: 1) niechęć wobec wszelkiego zaangażowania, dystans wobec rządów Łukaszenki (pokolenie lat 70.) i 2) niechęć wobec reżimu, reprezentowaną przez pokolenie urodzone w latach 60. (tzw. pokolenie przełomu, „szestidiesiatników”). Uwarunkowało to na długie lata sytuację społeczno-polityczną w Białorusi. Obecna, bardziej wykształcona generacja Białorusinów, refleksyjna, jak się ją często określa, wyciągnęła wnioski z bolesnych porażek poprzedników w podejmowanych przez nich zrywach patriotycznych i próbach przebudzenia narodowego. Wpłynęła też zapewne na koncepcję i motywacje obecnych działań.

⁹⁸ Wiktar Marcinowicz, *Język białoruski jako substancja halucynogenna*, wywiad przeprowadzony przez Mikołaja Glińskiego, Culture.pl, 15.10.2015, <https://culture.pl/pl/artykul/jezyk-bialoruski-jako-substancja-halucynogenna-rozmowa-z-wiktarem-marcinowiczem>.

Na literackiej płaszczyźnie kulturowej przekłada się to m.in. na nazwy pokoleń literackich. „Posttutejsi” pojawili się np. wskutek sprzeciwu wobec utworzonej w 1987 r. literackiej grupy „Tutejsi”. Nowe cechy generacyjne w porównaniu z „Posttutejszymi” i „Towarzystwem Wolnych Literatów” wykazują młodsze pokolenia określane jako „pokolenie next”, „pokolenie Ÿ”, „pokolenie hip-hopu” czy „net-pokolenie”⁹⁹. Reprezentujący je autorzy tworzą już w nowej rzeczywistości kulturowej pod rządami Łukaszenki, rzeczywistości chybotliwej – od resowietyzacji do „miękkiej białorusyzacji”. Wybierając białoruski, podkreślają symboliczną wartość tego języka jako skarbnicy kultury, pamięci historycznej, sposobu myślenia i rozumienia świata, wiedzy wypracowanej przez lata. Dodajmy: języka zagrożonego w kategoriach UNESCO¹⁰⁰, który nie ma wsparcia w polityce państwa, a jego przetrwanie zależy od samoorganizacji społeczeństwa. W wykładni UNESCO rozwój języków jest zagrożony, gdy dzieci nie uczą się ich w szkołach, a najmłodszymi osobami posługującymi się nimi na co dzień są młodzi dorośli. Języki są zagrożone na skutek asymilacji kulturowej i językowej ich użytkowników¹⁰¹. Sytuacja białoruska wydaje się na tyle specyficzna, że wszystkie klasyfikacje języków zagrożonych dotyczą języków mniejszości narodowych, podczas gdy białoruski jest językiem „tytułarnym” RB.

Świadomość tego legła u podstaw licznych inicjatyw popularyzujących język, m.in. otwartych kursów „Мова ці кавя” („Język czy kawa”), „Мова нанова” („Język od nowa”), grup na portalach społecznościowych, np. „Толькі пра мовы” („Tylko o języku”), czy zdynamizowanych w 2020 r. sąsiedzkich spotkań językowych, podczas których mieszkańcy blokowisk spędzali całe wieczory, popijając herbatę z termosów i rozmawiając tylko po białorusku, aby odzyskać utracone umiejętności językowe¹⁰². Nie trzeba

⁹⁹ Szerzej na ten temat: Katarzyna Bortnowska, *Białoruski postmodernizm. Liryka „pokolenia Bum-Bam-Litu”*, Warszawa 2009.

¹⁰⁰ Internetowy Atlas języków zagrożonych UNESCO wyodrębnia, poza językami, których rozwój jest zagwarantowany, i językami już wymarłymi, cztery poziomy zagrożenia rozwoju języków: zagrożone (*unsafe*), kiedy językiem posługuje się tylko wybrana część najmłodszego pokolenia; zdecydowanie zagrożone (*definitely endangered*), kiedy językiem posługują się przede wszystkim pokolenie rodziców i starsze pokolenia; poważnie zagrożone (*severely endangered*), kiedy językiem posługują się przede wszystkim pokolenie dziadków i starsze pokolenia; krytycznie zagrożone (*critically endangered*), kiedy językiem posługują się tylko osoby z najstarszego pokolenia; <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger/>.

¹⁰¹ Nicole Dołowy-Rybińska, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie*, Warszawa 2011; por. też: Nicole Nau i in., *Języki w niebezpieczeństwie. Księga wiedzy*, tłum. P. Szczepankiewicz i in., Poznań 2016, s. 91–104.

¹⁰² Wincuk Wiaczorka, *Białoruskojęzyczni – na fali i bez kompleksów*, „Forum Idei”, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2020.

dodawać, że tego rodzaju spotkania budowały zarazem poczucie wspólnoty mowy i solidarności społecznej ludzi posługujących się tym samym językiem. Te integracyjne przedsięwzięcia stały się istotnym nurtem oddolnej dekonstrukcji oficjalnej tożsamości Białorusinów i poskładania na nowo elementów ich białoruskości, w tym „obywatelskiego samostanowienia”. Z natury rzeczy odbywa się to w opozycji zarówno do narracji reżimu, jak i projektu Rosji, która z entuzjazmem przywraca do życia sowieckie mity historyczne i sowiecką tożsamość¹⁰³.

Za modelowy przykład ciągłości doświadczeń i ich sukcesywnej kumulacji przez społeczeństwo oporu można uznać przypadek Niny Bahinskiej¹⁰⁴. Dziś ta siedemdziesięcioletnia emerytka stała się ikoną opozycji: od lat 80. minionego stulecia niezmiennie uczestniczy w protestach pod biało-czerwono-białymi barwami niepodległej Białorusi, przez co uzyskała przydomek „białoruskiego chorążego”¹⁰⁵. Jak sama relacjonuje, do ruchu dysydenckiego dołączyła po awarii czarnobylskiej. Kolportowała samizdat, literaturę drugiego obiegu, uczestniczyła w akcjach ówczesnych organizacji pisarzy i artystów („Majstroŭnia”, „Tałaka”, „Paddaszak”). Bahinskaja jest żywym symbolem najnowszej historii ruchów wolnościowych Białorusi. Podczas protestów opowiada młodym o perypetiach ruchu dysydenckiego, wspomina zasłużonych działaczy zesłanych na Kołymę w czasach ZSRR. Aleś Puszkin trafił tam za rozklejanie plakatów z niewygórowanymi postulatami wolnościowymi: żeby Białorusinom pozwolono przynajmniej rozmawiać w języku ojczystym.

Czarnobyl osmielił oszukane społeczeństwo i po raz pierwszy umasowił protest. Żądało ono odpowiedzi na swoje pytania, a usłyszało, że jest wrogiem narodu i sługusem Zachodu. Według jej relacji, kiedy rozpadał się Związek Radziecki, ludzie wykształceni zorganizowali się w BFL, licząc na odrodzenie narodowe. Większość niewykształconego społeczeństwa jednak nie poparła niepodległości, domagała się kontynuacji ZSRR.

Bahinskaja jest ucieleśnieniem głębszych procesów zachodzących w społeczeństwie białoruskim, na ogół niedostrzeganych przez obserwatorów zewnętrznych, dla których stanowiło ono kłopot intelektualny jako silnie

¹⁰³ Wiktar Marcinowicz, *Kultura białoruska, narodowa, europejska, posowiecka*, Forum Dialogu, 19.11.2020, <https://forumdialogu.eu/2018/11/19/kultura-bialoruska-narodowa-europejska-posowiecka/>.

¹⁰⁴ Алеся Песенко, «Я гуляю!» 73-летняя Нина Багинская про возраст, популярность в интернете и защиту флага, TUT.by, 29.08.2020, <https://lady.tut.by/news/mylife/698442.html>; por. też: <https://belarusfeed.com/nina-baginskaya-belarus-revolution-vogue/>.

¹⁰⁵ Нине Багинскай – 70 гадоў!, Novy Czas.online, 30.12.2016, <https://novychas.by/asoba/nine-bahinskaj-70-hadou>.

zrusyfikowane i niesamodzielne. Poczynając od 1996 r., żywo protestowało przeciwko inicjatywom integracyjnym Białorusi i Rosji, wspierając podziemne BFL „Wiasnę” (organizację obrony praw człowieka) i Towarzystwo Języka Białoruskiego im. Franciszka Skaryny. Postulaty językowe, jak twierdzi, były często przykrywką postulatów politycznych. Protesty przeciwko integracji Białorusi i Rosji milicja od początku brutalnie rozpędzała, a na demonstracje w obronie języka patrzyła przez palce. Nie rozpędzono także osób świętujących w ostatnim dniu października białoruskie dziady (obchody tego święta służą m.in. upamiętnieniu białoruskich ofiar terroru stalinowskiego). Represje nasiliły się po 2000 r.: przeszkolono wówczas i doposażono OMON, uruchomiono machinę inwigilacji, obok słynnego aresztu MSW „Akreścina” do maszyny penitencjarnej włączono więzienie przy siedzibie mińskiego KGB „Amerykanka”. Po 2010 r. wprowadzono kary pieniężne za udział w protestach, a po wydarzeniach w Ukrainie w 2014 r. grzywny wzrosły 2,5-krotnie.

Do 2018 r. według szacunków Niny Bahinskiej nałożone na nią kary pieniężne przekroczyły równowartość 18 tysięcy dolarów. Ekscentryczna opozycjonistka ostentacyjnie jednak nie płaci grzywni ani kary za przejazd bez biletu. Manifestuje w ten sposób nieposłuszeństwo obywatelskie. Przestała chodzić na głosowania, bo „oni i tak sami się wybiorą”. Przy każdej okazji uświadamia zresztą kolejne pokolenia demonstrantów doświadczających politycznej inicjacji: „nie płac, nie pracuj, nie podporządkowuj się”. Płacić za bilety przestała w 1995 r., kiedy za członkostwo w BFL-u została relegowana z uniwersytetu¹⁰⁶. W listopadzie 2020 r. Łukaszenka oficjalnie polecił funkcjonariuszom nie reagować na jej obecność na manifestacjach¹⁰⁷ (być może w obawie, że każde jej popchnięcie czy próba aresztowania uruchomi lawinową reakcję społeczną). Niezależnie od tego, w jej mieszkaniu często przeprowadzane są przeszukania¹⁰⁸.

Pod wpływem tego rodzaju uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych obóz Łukaszenki dokonywał korekty oficjalnej idei białoruskiej, wprowadzając wspomnianą już „miękką białorutenizację”. Według Piotra Rudkońskiego wynikała ona w znacznej mierze z potrzeb i motywów obozu władzy, dążącego

¹⁰⁶ «Калі на нас нападуць, як на Украіну, я возьму ў рукі зброю», – Ніна Багінская, NN.by, 7.02.2016, <https://nn.by/?c=ar&i=164736>.

¹⁰⁷ Лукашенко: «Вы смотрите только Нину Багинскую не забирайте с площадей», Euroradio.fm, 20.10.2020, <https://euroradio.fm/ru/lukashenko-vy-smotrite-tolko-ninu-baginskuyu-ne-zabirayte-s-ploshchadey>.

¹⁰⁸ Ника Пикекаплет, В квартире белорусской активистки Нины Багинской прошли обыски, Gazeta.ru, 5.11.2020, https://www.gazeta.ru/social/news/2020/11/05/n_15186187.shtml.

do jej utrzymania¹⁰⁹. Kiedy w 2004 r. Rosja odcięła Białorusi gaz, prezydent Łukaszenka mówił wprost o „akcie terroryzmu przeciwko narodowi białoruskiemu”. W 2014 r. polityk pojechał do Kijowa na inaugurację prezydentury Petra Poroszenki, a 9 maja tego roku zabronił upowszechniać żółto-czarne wstążeczki św. Jerzego, które nosili również sympatycy polityki rosyjskiej wobec Ukrainy i aneksji Krymu (ulica pogardliwie nazywa je stonkami), oraz rosyjskie flagi. Rok ten był przełomowy, jeśli chodzi o kształtowanie tożsamości Białorusinów. Kreując się na mediatora między Moskwą a Kijowem (tzw. porozumienia mińskie), Łukaszenka wzmacniał poczucie niezależności państwa. Ponadto stało się oczywiste, że przez aneksję Krymu w oczach Białorusinów Rosja sama zniweczyła sowieckie i neosowieckie mity ideologiczne (o czym niżej), w tym przede wszystkim mit bratnich narodów słowiańskich. Sprawiała, że w bliskiej perspektywie nie ma do nich powrotu, a zarazem otworzyła furtkę radykalnych przemian mentalnościowych, kulturowych i ideologicznych w Białorusi. Wydarzenia w Ukrainie przyniosły bowiem radykalny przełom w światopoglądzie i geopolitycznych preferencjach Białorusinów. W każdym razie z badań przeprowadzonych w 2015 r. wynikało, że co czwarty Białorusin był gotów zbrojnie walczyć z Rosją¹¹⁰, podczas gdy w badaniach przeprowadzonych rok wcześniej 40% społeczeństwa definiowało naród białoruski jako część wielkiego narodu rosyjskiego¹¹¹.

Jury Caryk, szef badań postsowieckich i rosyjskich w Centrum Badań Strategicznych i Zagranicznych w Mińsku, czynnik rosyjski uważa za jedno z podstawowych uwarunkowań białoruskiego kryzysu 2020 r.:

Ekonomiczne i polityczne wsparcie Rosji dla białoruskiego reżimu politycznego pozostawało głównym czynnikiem jego stabilności w ciągu ostatnich ponad dwudziestu lat. Częściowa odmowa wsparcia przez Moskwę (np. w roku 2006 i 2010) prowadziła do kryzysu politycznego i ekonomicznego w Białorusi. Na początku 2020 r. rosyjskie wsparcie było całkowicie wstrzymane. Kierownictwo Białorusi, pozbawione „profitów integracyjnych” i wsparcia informacyjnego ze strony Rosji, rozpoczynało prezydencką kampanię wyborczą w stanie publicznej konfrontacji z Rosją. Nieuchronnie prowadziło to do kolejnego kryzysu i głębokich zmian politycznych w Białorusi¹¹².

¹⁰⁹ Piotr Rudkoński, *Miękka białorutenizacja. Ideologia Białorusi w dobie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego*, „Komentarze OSW”, 253, 3.11.2017.

¹¹⁰ Siarhej Chareuński, *Białoruś. Pobyt tymczasowy*, „Znak” 2015, listopad.

¹¹¹ Andrzej Poczobut, *Białorusko-rosyjska wojna na pomniki*, „Gazeta Wyborcza”, 1.07.2014.

¹¹² Юрий Царик, *Политэкономия Беларусі, эвалюцыя беларусско-російскіх адносін і палітыцескіі крызіс 2020 года*, imemo.ru/files/File/magazines/puty/miru/2020/02/08.Tsarik.pdf.

W opinii tego politologa w jeszcze większym stopniu uwarunkowały go sprzeczne posunięcia Łukaszenki w polityce wewnętrznej, błędy polityczne i ekonomiczne, a także społeczne w przededniu wyborów (reakcja na pandemię).

Opinię tę podziela większość badaczy. Wśród bezpośrednich przyczyn wybuchu protestów socjolog Andrej Wardamacki wymienia cztery: kryzys wywołany COVID-19, przyczyny ekonomiczne, fałszerstwa wyborcze oraz brutalne działania sił bezpieczeństwa Białorusi. To ostatnie uwarunkowanie jako główne wymieniło 70% respondentów. Wardamacki uważa ponadto, że protesty przyspieszyły proces transformacji tożsamości narodowej Białorusinów. Jej naczelnym elementem stał się sukcesywnie umacniający się pierwiastek obywatelski¹¹³. Sprzyjała temu niekonsekwentna polityka tożsamościowa Łukaszenki, budząca w świadomości Białorusinów dysonans poznawczy i coraz bardziej powszechną krytykę oraz jawny opór.

Obserwowane dziś trendy bez wątpienia „zakorzeniają” Białorusinów w kulturze narodowej, wzmacniają poczucie własnej i zbiorowej tożsamości, a także podmiotowości w relacjach z innymi ludźmi. Pojawiły się one na gruncie sprzeciwu wobec utrwalanych pod rządami Łukaszenki wartości i porządków, wyłaniając postawy kontestacyjne. Wpisuje się to w pojęcie tożsamości oporu, sformułowane przez hiszpańskiego socjologa Manuela Castellsa, która stanowi w jego ujęciu następstwo presji środowiska społecznego i kulturowego na zmianę, odpowiedź na zagrożenia oraz reakcję na przymus społeczny, represję polityczną i dysproporcję ekonomiczną. Tożsamość oporu charakteryzuje buntowników, kontestatorów, wszelkiego rodzaju innowatorów, przeciwników jakiegokolwiek „monopolizacji” tożsamości bądź zbyt wolnych przemian. Nie jest przy tym stanem świadomości, lecz dynamicznym procesem jej kształtowania¹¹⁴.

Trendy kontestacyjne, „na powierzchni” świadczące przede wszystkim o radykalizacji nastrojów społeczeństwa, wzmacniają zarazem wcześniejsze tendencje, słabiej widoczne w ostatnim ćwierćwieczu, takie jak: wzmocnienie postaw obrony białoruskiej symboliki i pamięci narodowej; ugruntowanie postaw „Żywie Biełaruś” (białoruskiego patriotyzmu narodowego w opozycji do patriotyzmu neosowieckiego); świadomy wybór tożsamości białoruskiej i języka białoruskiego jako języka wspólnoty komunikacyjnej. Jednocześnie unaoczniają jednak nowe elementy tożsamości społeczeństwa protestu, takie jak: solidarność międzypokoleniowa; solidarność wspólnotowa;

¹¹³ Zob. <https://thinktanks.by/publication/2020/12/03/andrey-vardomatskiy-u-storonnikov-i-protivnikov-peremen-tsennostnaya-vzaimoneperehodimost.html>.

¹¹⁴ Manuel Castells, *Siła tożsamości*, s. 24–28.

lokalna, zdecentralizowana „praca u podstaw”; świadomość, że w Białorusi istnieje kilka wspólnot o charakterze kulturowym (rosyjska, polska, ukraińska); manifestowanie białoruskiej przynależności narodowej przez wspólnoty konfesyjne¹¹⁵ (wspólnota chrześcijan różnych konfesji zmanifestowała swą solidarność podczas marszu na Czerwony Kościół na placu Niepodległości 27 sierpnia 2020 r.); wyraźny sznyt obywatelski; „partyzanckie” strategie i dywersja artystyczna (nielegalne, ale pokojowe manifestacje narodowe, np. wykonywanie przez artystów filharmonii w centrach handlowych hymnu *Wszechmogący Boże*).

Umieszczając te trendy w nurcie transformacji tożsamościowych, można skonkludować, że protesty 2020 r. uwidoczniły ich trzy wymiary:

- **obywatelski** – będący pochodną przełomu psychologicznego (Białorusini pokonali strach, bierność, apatię, świadomość braku alternatywy wobec rządów Łukaszenki: dominującymi dziś emocjami społeczeństwa są gniew i oburzenie, przykrywane także ludowym prześmiewczym humorem);
- **narodotwórczy** – doszło do naruszenia dotychczasowego konsensusu w sprawie białoruskiego niedookreślenia narodowego: poczucie wspólnoty i jej siły umożliwiło nie tylko artykulację aspiracji politycznych (podmiotowość, wartości demokratyczne, rozwój), ale też potrzebę podkreślania odrębności tożsamościowej i odmiennych wartości symbolicznych (język, kultura, poczucie więzi historycznych);
- **kulturotwórczy** – jako przeciwwaga do rosyjskojęzycznej, w dużej mierze jeszcze sowieckiej kultury dominującej. Wynika z chęci zmanifestowania odrębnej kultury białoruskiej, kultury narodu tytularnego z jednej strony, a z drugiej – ze sprzeciwu wobec wyznaczania kulturze tradycyjnej roli „inżyniera dusz”.

Znalazło to wyraz w procesach demitologizacji polityki tożsamościowej Łukaszenki, przede wszystkim jej desowietyzacji i derusyfikacji. W dużym uproszczeniu można je porównać z wcześniejszymi analogicznymi procesami

¹¹⁵ Podziały religijne we współczesnej Białorusi nie mają charakteru konfrontacyjnego, choć ich historyczne konsekwencje utrzymują się w różnicach poglądów politycznych katolików i prawosławnych. Na marginesie: język białoruski jest dominującym językiem liturgii słowa w parafiach katolickich i greckokatolickich, podczas gdy ogłoszenia duszpasterskie, śpiewy i wspólne modlitwy są wielojęzyczne: po polsku, rosyjsku, białorusku (Joanna Dworzecka, *Polska i białoruska tożsamość Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi. Historia a współczesne dylematy*, „Studia Białorutenistyczne” 2018, t. 12). Należy też odnotować, że Kościół greckokatolicki aktywnie włączył się w akcję promocji języka narodowego. W 2014 r. głośny był przypadek, kiedy służby białoruskie przerwały prezentację książki Wiktara Marcinowicza *Mowa*, którą w Grodnie zorganizował ks. Andrej Krot.

w Ukrainie. Wektor zmian w ujmowaniu tożsamości narodowej jest identyczny: następuje wyraźne przesunięcie od narodotwórczej roli państwa w kierunku oddolnej tożsamości kulturowej. Kruszenie starych mitów umożliwia pojawienie się idei narodowej (mitu) nowej, dobrej, lepszej Białorusi, Białorusi pod historycznymi barwami, Białorusi „tutejszych Europejczyków”. Utrzymywanie się Łukaszenki u władzy siłą i wsparciem Rosji tylko ten mit umacnia.

Białoruskie mity i stereotypy tożsamościowe kontra fakty

Mity są najbardziej wyrazistym czynnikiem kulturowym, wpływającym na państwo i społeczeństwo. Wyrażają ich tożsamość, charakteryzują cechy narodowe i sytuację, w jakiej się znajdują: wykraczając poza codzienną rzeczywistość, wyjaśniają jej początek; są wyobrażeniami i opierają się nie na wiedzy, ale wierze w to, co być powinno. Tę istotę mitu rumuński religioznawca i kulturoznawca Mircea Eliade uchwycił w definicji: „Mit opowiada historię świętą, opisuje wydarzenie, które miało miejsce w okresie wyjściowym, legendarnym czasie początków”¹¹⁶. Według polskiego antropologa Bronisława Malinowskiego, który zaproponował funkcjonalne ujęcie mitów¹¹⁷, gwarantują one ciągłość kultury i tradycji danej zbiorowości. Mit, podobnie jak systemy religijne, jest też nośnikiem wartości i zasad, które zapewniają konsolidację określonej wspólnoty społecznej. Kreując pewną rzeczywistość, oddziałuje na członków wspólnoty, stanowi istotny czynnik kulturotwórczy i przekaznik wiedzy na temat organizacji społecznej, norm, historii, etyki i obyczajów, przyswajanych przez młodych członków wspólnoty w procesie wychowania.

Z definicji mit to pojęcie wieloznaczne, a jego znaczenie potoczne, metaforyczne jest zbliżone do pojmowania stereotypu, co notuje *Słownik języka polskiego*, według którego „mit to ubarwiona wymyślonymi szczegółami historia o jakiejś postaci lub o jakimś wydarzeniu, fałszywe mniemanie o kimś lub o czymś, uznawane bez dowodu”¹¹⁸. Zakorzeniony w świadomości

¹¹⁶ Mircea Eliade, *Aspekty mitu*, tłum. P. Mrówczyński, Warszawa 1998, s. 11.

¹¹⁷ Bronisław Malinowski, *Mit, magia, religia*, tłum. B. Leś, D. Praszalowicz, Warszawa 1990, s. 299, 349.

¹¹⁸ *Słownik języka polskiego*, t. 2, red. M. Szymczak, Warszawa 1979, s. 187; por. też: <https://sjp.pwn.pl/sjp/mit;2568108.html>.

społecznej, silnie wpływa na aktywność jednostek, które (bez potrzeby głębszej refleksji) subiektywnie przyjmują go jako prawdziwy. Mit trudno oddzielić od stereotypu: obydwa pojęcia stanowią zarazem, zdaniem politologa Władysława Szostaka, o „fałszywej świadomości”¹¹⁹ społecznej. Jest to rozwinięcie myśli twórcy pojęcia stereotypu w życiu społeczno-kulturowym Waltera Lippmanna, według którego wiąże się on przede wszystkim z potrzebą nazwania zjawisk, co okazuje się ważniejsze od ich analizy¹²⁰ i co prowadzi do postrzegania otaczającego świata przez pryzmat cudzych opinii, już gotowych, zaakceptowanych przez zbiorowość zestawów klisz – stereotypów¹²¹. Są one – podobnie jak mity – elementami nabytego w procesie socjalizacji postrzegania świata, wspólnego dla danego społeczeństwa. Jako czynniki integrujące społeczeństwo „odnaleźć je można w motywacji społecznych działań, w ideologii oraz propagandzie politycznej”¹²².

Badacze stereotypów i mitów podkreślają ich trwałość: trudno zmienić przyjęte postrzeganie wybranego obrazu, ponieważ dzięki uproszczeniom jest ono wygodne. Co istotne, zawierają one oceny emocjonalne i sądy wartościujące – zarówno negatywne, jak i pozytywne¹²³.

Nie wdając się w pogłębioną analizę naukową danego zjawiska, w tej książce koncentrujemy się na wykorzystaniu mitu i mityczności w polityce tożsamościowej Łukaszenki, ich legitymizacyjnej dla systemu władzy funkcji, a przede wszystkim – braku oparcia w rzeczywistości społecznej. Przy takim ujęciu treść pojęć mitu i stereotypu jest zbliżona do ich potocznego rozumienia.

Mity są ważnym tworzywem białoruskich koncepcji tożsamościowych. Na początku swej prezydentury, zdominowanym przez strategię integracji z Rosją, Łukaszenka odwoływał się do mitów silnie obecnych w narracji sowieckiej i rosyjskiej. Niektóre z nich, w tym mit zachodniorusizmu (trój-jedynego narodu ruskiego), to konstrukty carskiej ideologii imperialnej: wieloletnie funkcjonowanie może być więc dowodem na ich skuteczność. Fiasko projektu Związku Białorusi i Rosji nie obaliło mitu bliskich więzi narodów białoruskiego i rosyjskiego, ale przyniosło jego korektę w postaci Białorusina jako „Słowianina ze znakiem plus”. Wdrażaniu rosyjskiego projektu eurazjatyckiego, powiązanego z nadziejami Łukaszenki na odniesienie

¹¹⁹ Władysław Szostak, *Mity i stereotypy w komunikacji politycznej*, w: *Mity i stereotypy w polityce. Przeszłość i teraźniejszość*, red. A. Kosińska-Metryka, M. Gołoś, Toruń 2010, s. 25.

¹²⁰ Walter Lippmann, *Public Opinion*, New York 1961, s. 81.

¹²¹ Tamże, s. 50.

¹²² Jan Berting, Christiane Villain-Gandossi, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych. Podejście interdyscyplinarne*, w: *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995, s. 14.

¹²³ Jan Błuszkowski, *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków*, Warszawa 2003, s. 49.

korzyści gospodarczych, towarzyszyło eksponowanie jego ambicji suwerennego sprawowania władzy nad państwem. Skutkowało to ostrożnym, oficjalnym „poszerzeniem” białoruskiego dziedzictwa kulturowego przez uwypuklenie historycznej łączności białoruskiej przestrzeni cywilizacyjnej z cywilizacją zachodnią w ramach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także „troską” (deklarowaną, fałszywą, a nie: realną) o pozycję języka białoruskiego w kraju. Z ideologicznego punktu widzenia oznaczało to przełamywanie sowieckich barier mentalnych w percepcji Zachodu i własnego dziedzictwa narodowego, ze społecznego – wzmagало potrzebę wyraźniejszej autoidentyfikacji zdezoorientowanej części społeczeństwa.

Elementy narracji mitycznej niezmiennie towarzyszą ideologii promowanej przez Łukaszenkę. Należy zauważyć, że niezależnie od wspomnianych wyżej zmian polityki tożsamościowej Łukaszenki (jej korekta była podporządkowana głównie mobilizacji elektoratu przed następnymi wyborami prezydenckimi) szła ona w sukurs rosyjskim aspiracjom neoimperialnym. Hegemoniczna względem Białorusi rola Federacji Rosyjskiej opiera się przede wszystkim na sile militarnej i ścisłych powiązaniach gospodarczych obu państw. Kulturowanie mitów rosyjskich i sowieckich utrwała mentalne podporządkowanie Białorusinów interesom rosyjskim. Co znamienne, każda próba ich desowietyzacji i derusyfikacji budzi w Rosji natychmiastowy oddźwięk. Na przykład zatwierdzoną 4 stycznia 2021 r. korektę herbu państwa redaktorzy portalu Moskowskij Komsomolec zinterpretowali jako „europeizację białoruskiej symboliki państwowej”¹²⁴. Wcześniej w podobnym duchu rosyjski historyk Oleg Niemienski nagłaśniał przejawy rzekomej rusofobii w Białorusi i uleganie polskiej polityce wschodniej, zmierzającej jakoby do podporządkowania Mińska¹²⁵. Kontreakcji medialnej często towarzyszyło nasilenie antybiałoruskich elementów w polityce rosyjskiej.

Zarysowane niżej procesy demitologizacji, świadczące przede wszystkim o zmianach kulturowych w społeczeństwie, są procesami długiego trwania. Przykryte oficjalną polityką i narracją, niepoparte wiarygodnymi, regularnymi wynikami badań socjologicznych¹²⁶ są trudno uchwytnie. W sytuacjach

¹²⁴ В Беларуси утверждено обновленное изображение государственного герба, TUT.by, 7.01.2021, <https://news.tut.by/society/714040.html?tg>; В Белоруссии утвердили новый герб: стало меньше России, МК.ru, 7.01.2021, <https://www.mk.ru/politics/2021/01/07/v-belorussii-utverdili-novyy-gerb-stalo-menshe-rossii.html>.

¹²⁵ Jolanta Darczewska, Piotr Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla*, Warszawa 2015.

¹²⁶ Jak odnotował Ośrodek Studiów Wschodnich, „Białoruś jest jedynym państwem w Europie, w którym nie publikuje się regularnych badań opinii publicznej. To skutek represyjnej polityki władz, która doprowadziła do faktycznego zakazania sondaży socjologicznych

kryzysowych stają się bardziej wyraziste, przybliżając rzeczywiste aspiracje społeczeństwa, jego dylematy i perspektywy. Obalając mity dominujące dotąd w mainstreamie, społeczeństwo oporu dokonuje desowietyzacji i derusyfikacji oficjalnej polityki tożsamości, a także odbrażowienia, delegitymizacji Łukaszenki.

Mit 1. Łukaszenka jest gwarantem pokoju, stabilności i suwerenności Białorusi

Mit ten jest pochodną popularnej współcześnie optyki geopolitycznej w jej rosyjskiej wersji, zgodnie z którą każdy przejaw społecznego niezadowolenia, mniejszy lub większy protest i demonstracja są rozpatrywane pod kątem wielkich globalnych rozgrywek, ukrytych mechanizmów walki o wpływ na świecie i teorii spiskowych. Podejście geopolityczne, w którym priorytetem są bezpieczeństwo i kwestie militarne, wykorzystał prezydent Łukaszenka, tworząc poczucie społeczne, że Białoruś jest niezwykle ważnym ogniwem czy nawet – areną toczącej się rywalizacji światowej, a on sam w tej grze dyktuje warunki wielkim graczom. Ujęcie to dość prymitywnie zinstrumentalizował tak w polityce wewnętrznej (do legitymizacji władzy prezydenckiej), jak i zagranicznej (do „targowania się” z Rosją o subsydia i manifestowania w tym celu „dialogu” z Zachodem).

W swej polityce tożsamości Łukaszenka niezmiennie odwołuje się do takich wartości, jak: stabilizacja ekonomiczna, stabilizacja polityczna, pokój i porządek społeczny, wielokulturowość i swoboda kontaktów z rosyjskojęzycznymi sąsiadami. Na początku prezydentury kierował je do obywateli niezadowolonych z rozpadu ZSRR: przez propagandę sowiecką wartości te były wskazywane jako główne osiągnięcia państwa. Z czasem, po ugruntowaniu rządów autorytarnych, na pierwszy plan w pracy ideologicznej aparatu władzy wysunęły się hasła wzmacniania białoruskiej suwerenności i państwowości. Deklaracje wyraźnie jednak rozminęły się z praktyką polityczną. W polityce realnej Łukaszenka oddał kraj pod strategiczną kontrolę Moskwy; Białoruś stała się przyczółkiem militarno-strategicznym silniejszej Rosji. Tym samym przekreślił propagowane wartości (suwerenność, stabilność, bezpieczeństwo regionalne), uwikłał Białoruś w rosyjskie konflikty

dotyczących kwestii «wrażliwych», w szczególności poparcia politycznego. Konsekwencją jest niewielka wiedza o postawach Białorusinów i ich poglądach na tematy polityczne”. Zob. *Białorusini o Polsce, Rosji i sobie. Analiza badania opinii publicznej przeprowadzonego na zlecenie Ośrodka Studiów Wschodnich*, „Komentarze OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-01-29/bialorusini-o-polsce-rosji-i-sobie>.

z Zachodem oraz *de facto* odrzucił oparte na wartościach demokratycznych oferty współpracy z UE i europejskiej solidarności.

Polityka Łukaszenki jest pod wieloma względami zbieżna z rosyjskimi koncepcjami reintegracji przestrzeni postradzieckiej wokół języka rosyjskiego, wspólnego dziedzictwa kulturowego i wspólnej przeszłości. Jednocześnie bezpośrednio nawiązuje do sowieckich mechanizmów zarządzania procesami społecznymi przez centrum polityczne, polegających m.in. na tłumieniu oddolnych inicjatyw, na zmodyfikowanej, ograniczonej do folkloryzmu etniczności, a także polityce językowej i kulturalnej, niosącej podporządkowanie centrum politycznemu. Motywem przewodnim idei narodowej stała się wielokulturowość, a nie – jak w latach 1991–1994 – wzmacnianie białoruskości. Wielokulturowa tożsamość narodu białoruskiego, która powstała w wyniku sztucznego połączenia różnych światopoglądów i postaw, tj. elementów europejskiej i eurazjatyckiej tożsamości, umożliwiła Łukaszence adaptację do zmiennej koniunktury międzynarodowej, przyczyniając się wydatnie do utrzymania władzy. Z czasem polityka lawirowania pogłębiła dystans Zachodu wobec Białorusi, co Łukaszenka próbował zneutralizować propagandowo, pogłębiając dystans społeczeństwa białoruskiego wobec Zachodu. W efekcie – w odróżnieniu od rządzących Białorusią po rozpadzie ZSRR narodowych demokratów, którzy odwoływali się do wartości etnokulturowych, a także innych narodów po rozpadzie ZSRR, w tym zwłaszcza Bałtów i Ukraińców – Łukaszenka w istocie skracał dystans wobec sowieckości i rosyjskości.

Oskarżając szefa państwa o „antynarodowy reżim”, krwawą dyktaturę, zniszczenie elementarnych praw i wolności obywatelskich, protestujące społeczeństwo utożsamiało Łukaszenkowską stabilizację ze stagnacją i kryzysem, a porządek – z dyktaturą. Jednocześnie w „pakiecie wyrzadzonych społeczeństwu krzywd” znalazły się hasła dyskryminacji językowej Białorusinów, zmonopolizowania idei narodowej i tożsamości białoruskiej, zażądano zwrotu pamięci historycznej, szacunku dla języka białoruskiego i biało-czerwono-białej flagi, tj. symboliki odmiennej niż narzucona przez obóz władzy, a nie negocjowana ze społeczeństwem.

Kryzys polityczny 2020 r. przyniósł znaczący spadek poparcia dla prezydenta. Nie jest to utrata rządu „Sasza – 3%”, jak w popularnym memie szydzi społeczeństwo oporu, ale według badań przeprowadzonych na zlecenie OSW¹²⁷ z końca 2020 r. Łukaszenkę popiera 27,2% respondentów i jest to, paradoksalnie, wynik mniejszy niż poparcie przywódców innych państw (Władimir Putin zyskał 46,7%, Angela Merkel – 38,9%, Wołodymyr Zelenski – 32,4%).

¹²⁷ Tamże.

Mit 2. O podatności Białorusinów na dezinformację i propagandę

Zgodnie z powszechnym przekonaniem Białorusini, w odróżnieniu od mieszkańców innych republik postradzieckich, mają być przykładem skuteczności dezinformacji i manipulacji, tj. wiary w mityczne narracje prezentowane przez propagandę rodzimą i rosyjską. Trudno się z taką tezą zgodzić. Upowszechniane przez oficjalną propagandę wartości raczej nie mobilizują do aktywności, jaką Białorusini przejawili, poczynając od 29 maja 2020 r. (w reakcji na aresztowanie opozycyjnych kontrkandydatów Łukaszenki). Przewidując zryw społeczeństwa, białoruscy propagandyści podjęli działania uprzedzające i zawniczą zakwalifikowali go jako przejaw agresji nacjonalistów, prowadzącej do destabilizacji kraju. Chętnie wykorzystywano konstrukt „Majdanu”, który w wyniku wieloletnich wysiłków rosyjskich propagandyistów stał się synonimem bezprawia i przemocy. Na początku protestów zastosowano dodatkowo wypróbowaną technikę zastraszania – uruchomiono efekty specjalne „wojny domowej”: granaty hukowe, ZOMO, wozy (suki) policyjne, do których upychano demonstrantów. Taka zintensyfikowana słowem i czynem propaganda tym razem nie zadziałała. Przeciwnie: mobilizowała społeczeństwo nie tylko do świadomego wyboru pokojowych form protestu, ale także zastosowania oryginalnych projektów kontrpropagandowych. Dla przykładu: w ramach projektu „Voice of Belarus”¹²⁸ wolontariusze z różnych krajów informowali międzynarodową opinię publiczną o wydarzeniach w Białorusi w sześciu językach, a witryna internetowa o przekładach literackich „Prajdziświat”, która ogłosiła konkurs na najzabawniejsze hasło na plakatach i transparentach, w ciągu pierwszego miesiąca protestów zebrała kilka tysięcy przykładów swoistej twórczości kontestacyjnej, wykorzystanych następnie w „dywersji artystycznej”¹²⁹ (zostanie ona omówiona w dalszej części pracy).

Na tym tle paradoksalne i anachroniczne wydaje się przekonanie o skuteczności rosyjskiej dezinformacji, jakie w apogeum protestów zaprezentował prezydent Łukaszenka: kiedy zrozumiał, że samodzielnie nie przełamie nastrojów protestu, zaprosił rosyjskich propagandyistów. Zostało to negatywnie przyjęte¹³⁰ i ze złośliwą satysfakcją wyszydzone przez demonstrantów. „Kobiety też z Rosji sprowadzicie?” – pytano na plakatach.

¹²⁸ Zob. <https://www.voiceofbelarus.com/pl/about/#theteam>.

¹²⁹ Maria Martysiewicz, *Zmieniajmy świat i jego postrzeganie*, Culture.pl, 8.12.2020, <https://culture.pl/pl/artykul/zmieniajmy-swiat-i-jego-postrzeganie>.

¹³⁰ Александр Черняк, *Социолог: Белорусы негативно оценили поддержку Лукашенко Кремлем*, DW, 30.11.2020, <https://p.dw.com/p/3m0VC>.

Symptomatyczne w tym kontekście są badania przeprowadzone na zlecenie rosyjskiego portalu Meduza, którego redakcja mieści się w Łotwie. Jak ustaliła pracownia Sociolytics, 54,3% Białorusinów ogląda media niezależne, 29,4% – państwowe, a 18,1% – oba źródła. Według rezultatów tegoż badania 43,3% respondentów w ogóle nie śledzi prołukaszenkowskich kanałów państwowych (ONT, STW, Biełaruś-1, Biełaruś-2). Dla porównania: w Rosji Kanał Pierwszy ogląda 73% jej mieszkańców¹³¹. Ze źródeł internetowych korzysta nie tylko młode pokolenie Białorusinów: mediom białoruskim wierzy zaledwie 12% respondentów¹³²; prawie 60% wybiera sprawdzone źródła informacji, a przy ich wyborze kieruje się obiektywizmem dziennikarzy (38,7%) oraz ich niezależnością od cenzury (40,8%).

Nie ulega wątpliwości, że taki stan rzeczy uwarunkowały przede wszystkim rewolucja w zakresie technologii komunikacyjnych, zurbanizowanie Białorusi (według spisu ludności w 2019 r. mieszkańcy miast stanowią 77,5% populacji, a 21% to mieszkańcy Mińska), a także wzrost poziomu wykształcenia Białorusinów korzystających z wielojęzycznych portali społecznościowych, co przyspiesza proces „otwierania się” społeczeństwa. Do najpopularniejszych witryn należą rosyjskie serwisy komunikacyjne: vk.com (74,5%), odnoklassniki.ru (54,4%), amerykańskie YouTube (72,5%), Instagram (65,7%) i Facebook (44,8%). Do popularnych komunikatorów należą Viber i WhatsApp (łącznie 73,7%) oraz Telegram (60,3%). Rośnie też popularność białoruskich niezależnych serwisów społecznościowych TUT.by i Onliner.by, a zwłaszcza NEXTA, założonego przez Sciapana Puciłę (w 2020 r. w stosunku do 2019 r. osiągnął przyrost 250%) i NEXTA Live (przyrost 500%)¹³³. Ten ostatni jest obecnie najpopularniejszym białoruskim kanałem w komunikatorze Telegram: NEXTA Live i NEXTA mają łącznie niemal dwa miliony subskrybentów¹³⁴.

Wzrost popularności mediów społecznościowych rejestrowały już wcześniejsze badania, w tym rządowe, przeprowadzone w 2017 r. przez Centrum Informacyjno-Analityczne przy Administracji Prezydenta RB, a opublikowane

¹³¹ Анна Любимцева, *Переломить оппозиционные настроения в Беларуси должен десант российских пропагандистов. Ну и как, получается?*, Meduza, 16.11.2020, <https://meduza.io/feature/2020/11/16/perelomit-oppozitsionnye-nastroeniya-v-belarusi-dolzhen-desant-rossijskih-polittechnologov-nu-i-kak-poluchaetsya>.

¹³² Петр Кузнецов, *Чем больше пропаганда будет ругать Бабарико, тем больше у людей будет развиваться позитивная ассоциация с этим человеком*, 22.02.2021, [https://gazetaby.com/post/kuzneczov-chem-bolshe-propaganda-budet-rugat-babar/173671/](https://gazetaby.com/post/kuzneczov-chem-bolshe-propaganda-budet-rugat-babar/).

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Zob. https://t.me/nexta_tv, https://t.me/nexta_live.

w zbiorcu *Республика Беларусь в зеркале социологии*¹³⁵. Odnotowując spadek znaczenia mediów tradycyjnych, jego autorzy konkludowali, że dla Białorusinów Internet stał się podstawowym źródłem informacji (89,5%). Jako komunikator wykorzystywało go 69% respondentów, jako kanał pocztowy 55,9%, a jako źródło rozrywki i platformę zakupową – po 47,2%. Przywołane wyżej dane z 2020 r. na temat preferencji Białorusinów przy wyborze poszczególnych platform komunikacyjnych mogą świadczyć o zmianie tych preferencji. Według cytowanego źródła w 2017 r. największą popularnością cieszyły się: ok.ru (Одноклассники) – 34,9% i vk.com (ВКонтакте) – 32,8%, a także portal informacyjny TUT.by – 30,8%. Serwis Yandex.by wymieniła 1/4 respondentów (23,8%), Google i YouTube – po 14,5%. Z Mail.ru i Onliner.by korzystało według tego źródła odpowiednio 11,5% i 8,3% pytanym. Za ciekawostkę należy uznać ocenę analityków prezydenckiego Centrum Informacyjno-Analitycznego, według których „rosyjskie sieci ok.ru i vk.ru zdecydowanie wyprzedziły prozachodni Facebook”.

Mit 3. Język rosyjski w Białorusi jest językiem kultury wysokiej

Z punktu widzenia ideologii neoimperialnej Rosji ogromne znaczenie ma utrzymanie regularnego i bliskiego kontaktu z diasporą – czy też raczej: quasi-diasporą, tj. oficjalnie szacowaną na 25 milionów osób populacją Rosjan, którzy znaleźli się poza granicami Federacji Rosyjskiej w wyniku emigracji (stara diaspora) i upadku ZSRR (nowa diaspora). W Białorusi według spisu powszechnego z 2019 r. narodowość rosyjską deklaruje 3,1%, tj. 706 992 obywateli. Nowa diaspora (wraźnie przeszacowana, utożsamia się ją bowiem z ludnością rosyjskojęzyczną) nie eksponuje potrzeby powrotu do kraju pochodzenia; często ma charakter ponadetniczny, niejednorodny językowo i wyznaniowo, co jest spuścizną po ZSRR. Rozproszeni rosyjskojęzyczni mają możliwość elektronicznego kontaktu (przez tekst, dźwięk, obraz) między sobą oraz z kulturą uważaną za rodzimą: mają dobry dostęp do informacji z Rosji i możliwość kontaktu online z rodziną czy znajomymi.

Rosjanie systematycznie prowadzą badania popularności skierowanych do osób rosyjskojęzycznych nowych mediów i mediów tradycyjnych (kanały telewizyjne Mir24, Russkij mir czy Nostalgia, prezentujące rosyjskie i radzieckie filmy, a także programy publicystyczne), które traktują jako

¹³⁵ *Республика Беларусь в зеркале социологии: сборник материалов социологических исследований*, Информационно-аналитический центр при Администрации Президента Республики Беларусь, рэд. А.П. Дербин, Минск 2018, s. 12–16.

środek podtrzymania wspólnot diasporycznych, zwłaszcza w państwach bałtyckich i w Ukrainie, gdzie polityka językowa nie sprzyja rosyjskiej propagandzie. Wspólnoty te stanowią zarazem platformę politycznych, społecznych i kulturowych wpływów Rosji¹³⁶. O próbie ich wzmocnienia w Białorusi świadczy uruchomiony dodatkowo w 2015 r. portal sputnik.by, który ma dwie wersje: rosyjskojęzyczną i białoruskojęzyczną. Jak wszystkie poświęcone poszczególnym krajom projekty koncernu Rossija siegodnia – Sputnik stwarza pozory medium niezależnego: zaprasza opozycjonistów i dziennikarzy niezależnych, informuje o nastrojach społeczeństwa, poświęca wiele uwagi problemom ludzi młodych, przede wszystkim jednak deformuje obraz świata i wydarzeń w kraju.

Według Jurija Caryka w 2015 r. nastąpiło ponadto przegrupowanie sił i środków rosyjskiego oddziaływania informacyjnego na obszarze Białorusi. Białoruski politolog podzielił je na trzy kategorie:

- 1) upozorowane na białoruskie media regionalne (sozh.info, berestje-news.org, vitbich.org, mogolew.by, 4esnok.by i in.);
- 2) jawnie prorosyjskie portale szerzące ideologię zachodniorusizmu (teleskop.by.org, ross-bel.ru, imperyanews.ru);
- 3) portale poświęcone problematyce integracyjnej i antyzachodniej (sonar2050, imhoclub.by).

Źródła ich finansowania pozostają niejawne, co z dużym prawdopodobieństwem wskazuje na nieoficjalne organizacyjne i materialne wsparcie Rosji¹³⁷.

Z takiego punktu widzenia mit o rosyjskim jako języku kultury wysokiej uzasadniał przede wszystkim dominującą pozycję tego języka w przestrzeni informacyjnej Białorusi. Mit ten ma swoje korzenie w polityce imperialnej Rosji, zaadaptowanej przez ideologię ZSRR. Zgodnie z nią Białorusini nie byli narodem, lecz grupą regionalną (zachodniorosyjską) wchodzącą w skład jednego „rosyjskiego” narodu, język białoruski natomiast postrzegano jako zachodnio-północny dialekt rosyjskiego¹³⁸. Ów mit wzmacniała też polonizacja ziem białoruskich w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w której status języka białoruskiego (ruskiego/starobiałoruskiego) obniżył się, co potwierdza zapis w Statucie Litewskim z 1566 r., który miał na celu ochronę ruszczyzny jako języka urzędowego:

¹³⁶ Szerzej na ten temat zob. Bartosz Gołąbek, *Anatomia Runetu. Rosyjskojęzyczny Internet jako extra territorium byłego ZSRR*, Krosno 2014.

¹³⁷ Юрий Царик, *Российские медиа в Беларуси*, Центр стратегических и внешнеполитических исследований, 21.11.2020, <https://forstrategy.org/ru/posts/20191121>.

¹³⁸ Bekus Nelly, *Polityka językowa*, s. 118.

A pisarz ziemski ma po rusku literami i słowy ruskimi wszystkie listy, wypisy i pozwy pisać, a nie innym językiem i słowy¹³⁹.

Z czasem nieskodyfikowana ruszczyzna, a także hermetyczny język liturgiczny zaczęły ustępować miejsca polszczyźnie, która upowszechniała się w życiu codziennym. Już w 1696 r. w środowisku Konfederacji Generalnej Warszawskiej zapadła decyzja o nakazie sporządzania dokumentów w języku polskim, co sankcjonowało ówczesną sytuację lingwokulturową na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów¹⁴⁰, ale zarazem zawężyło sferę funkcjonalną języka białoruskiego, który coraz częściej był wykorzystywany w literaturze tzw. niskiego stylu: poezji burleskowo-trawestacyjnej, komediach itp.

Mit ten jest wpisany w rosyjskie postrzeganie rozwoju kultury białoruskiej. Język starobiałoruski, po latach rozkwitu w XVI w., na skutek postanowień Konfederacji Generalnej Warszawskiej miał ulec degeneracji i w rezultacie – całkowitemu zanikowi. Współczesny białoruski język literacki, datowany zazwyczaj od połowy XIX w., od pojawienia się parodii *Eneidy* Wergiliusza, prób poetyckich Wincentego Dunin-Marcinkiewicza i in., stanowi w tym ujęciu nową jakość – opartą na tradycji języka ludowego oderwanej od starej tradycji¹⁴¹. W tym duchu także białoruscy badacze (na podstawie m.in. obserwacji XIX-wiecznych folklorystów, np. Jana Czeczota)¹⁴² stwierdzili, że słownictwo występujące w tekstach starobiałoruskich zostało kompletnie zapomniane. W efekcie – jak piszą Arkadź Żuraŭski i Iwan Kramko – współczesna białoruszczyzna przechodziła ponownie ten sam proces tworzenia swoich zasobów i przyswajania nowych słów, który wcześniej przeszła starobiałoruszczyzna¹⁴³. Pomijano przy tym świadectwa innych twórców tego okresu, m.in. Franciszka Bahuszewicza, którzy jednoznacznie wskazywali na znajomość dawnego piśmiennictwa, a tym samym ciągłość starej i nowej tradycji literackiej:

¹³⁹ Joanna Getka, *Prosta mowa końca XVIII wieku. Język „Nauk Parafialnych 1794”*, Warszawa 2012, s. 34.

¹⁴⁰ Por. Elżbieta Smułkowa, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002, s. 296, 298.

¹⁴¹ Аркадзь Жураўскі, Іван Крамко, *Важнейшыя адрозненні паміж новай і старой беларускай літаратурнай мовай*, w: *Беларускае і славянскае мовазнаўства: Да 75-годдзя акадэміка К.К. Крапівы*, рэд. М.Р. Суднік, Мінск 1972, s. 132–147.

¹⁴² Jan Czeczot zauważył: „Włościanin nasz nie zna wyrazów: uczucie, pojęcie, ludzkość, dobroczynność, gościnność, wdzięczność; on powie: czuju [...], rozumieju, dobry czaławiek, treba biednemu dać, treba hościa czastować, dziakuj, i każde pojęcie swoje nie rzeczownikiem, ale słowem najpospoliciej tłumaczy” (Czeczot 1844), za: tamże, s. 140.

¹⁴³ Тамże.

Čytaŭ ja ci mała starych papieraŭ po dźwieście, pa trysta hadou tamu pisanych u našaj ziamli i pisanych wielikimi panami a našaj mowaj čyściusieŭkaj, jak by nawet ciapier pisaŭsia¹⁴⁴.

Wnioski tych dwóch autorytetów w zakresie białorutenistyki, poczynione w określonym czasie historycznym na podstawie ówczesnego stanu wiedzy, do dziś funkcjonują jako aksjomat w nauce białoruskiej, są jednak nie tylko nieuzasadnione, dyskusyjne i wymagające weryfikacji, ale po prostu szkodliwe w kontekście zrozumienia ewolucyjności rozwoju kultury białoruskiej¹⁴⁵.

W efekcie wskazanych uwarunkowań, wzmocnionych działaniem systemu edukacyjnego w okresie radzieckim, białoruski traktowano jako język niewykształconego chłopstwa, porzucany po przeprowadzce do miast. Mówienie po białorusku utożsamiano bowiem z pochodzeniem wiejskim, a rosyjski był ponadto językiem komunikacji „bratnich” narodów ZSRR.

Ugruntowaniu pozycji języka rosyjskiego w Białorusi w końcu XX w. sprzyjały polityka kulturalna Łukaszenki, dominacja rosyjskiej kultury masowej oraz wszechobecna prorosyjska propaganda. W praktyce szerzej niż białoruskie są dostępne rosyjskie kanały telewizyjne i gazety, zachodnie czasopisma czyta się w wersji rosyjskiej, filmy oglądane w Białorusi są przetłumaczone bądź dubbingowane w Rosji. Także większość sprzedawanych tu książek wydano w Rosji, a tylko znikoma ich liczba została przetłumaczona na białoruski. Uważa się przy tym, że:

najbardziej podatni na rosyjskie narracje są białoruscy mundurowi, zwłaszcza armia i wojska wewnętrzne, emeryci, mentalnie zwrócenii w sowiecką przeszłość, ludzie,

¹⁴⁴ Franciš Bahušewič (Janka Buračok), *Dudka białaruskaja. Wydańnie ŭ tryccatyja ŭhodki śmierci Fr. Bahušewia (papraułjennaje i z abjaśnieńniem niezrozumiełych słoŭ)*, Wilnia 1930. Por. Joanna Getka, *A Discontinuation or a Preservation of the (Old) Belarusian Writing Tradition in the 18th Century? Contributions to the Discussion on the Development of the Literary Belarusian Language as Applied to Publications of the Basilian Printing Offices in Supraśl and Vilnius*, „Studia Białorutenistyczne” 2020, t. 14, s. 279–295.

¹⁴⁵ Warto zarazem zauważyć, że Iwan Kramko w późniejszym okresie włączył się w dyskusję na temat genezy języka białoruskiego i zwracał uwagę na brak konsekwencji w stosunku do wyodrębnienia trzech grup języków słowiańskich (białoruskiego, rosyjskiego i ukraińskiego). Podkreślał, że nikt nie kwestionuje pochodzenia języków grup zachodnio- i południowosłowiańskiej, które powstały bezpośrednio z języka prasłowiańskiego (nie przeszły przez stadia ogólne), ponieważ w grupach tych nie było narodu, który chciałby udowodnić swoją wyższość, jak to zrobiła Moskwa w grupie wschodniosłowiańskiej, por. Иван Крамко, *Адзіная старажытнарускаяць. Ці была яна?*, „Наша слова” 2003, №33 (620), s. 2. Szerzej na ten temat zob. też: Nina Barszczewska, *Bałtycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej” 2018, t. LXVI, s. 21–37.

którzy wskutek kryzysu utracili pracę bądź stabilne dochody, praktykujący wierni prawosławni¹⁴⁶.

Taki stereotyp obaliła wspomniana wyżej „socjologia” protestów: ich uczestnikami są emeryci, wierni prawosławni, bezrobotni, a nawet część (choć znikoma) mundurowych. Rośnie także świadomość, że mocno zakrojona rusyfikacja kultury białoruskiej zmieniła charakter rywalizacji między kulturą masową a wysoką: dziś kultura masowa jest rosyjska, zaś wysoka – białoruska. Wynika to z pozbawienia białoruskiego żywiołu kulturowego wsparcia finansowego i organizacyjnego. Stał on przed koniecznością wypracowania samodzielności (np. stworzenia wydawnictw białoruskich, funkcjonujących nierzadko na zasadzie crowdfundingu, finansowania społecznego) oraz bezustannego udowadniania narodowej odrębności i oryginalności.

Wybór białoruskiego jako języka komunikacji i twórczości artystycznej jest więc świadomą decyzją światopoglądową. Literaci tworzący po białorusku są twórcami elitarnymi, docierającymi do wyselekcjonowanej grupy odbiorców. W sytuacji, kiedy literatura białoruska – pozbawiona pomocy państwa – nie ma siły konkurencyjnej w dzisiejszej skomercjalizowanej rzeczywistości, staje się ona ponadto środkiem patriotycznych postaw czy nawet – patriotycznego buntu.

Mit 4. Język białoruski jest narzędziem politycznym opozycji

Mit ten wykorzystywał psychologiczny mechanizm przeniesienia negatywnego wizerunku opozycji (jako czynnika zagrażającego stabilizacji i pokojowi społecznemu) na język narodowy, który opozycja promowała i promuje nadal. Utożsamienie opozycyjności z białoruskością maskowało rusyfikacyjną politykę językową Łukaszenki, a zarazem antagonizowało społeczeństwo, którego rosyjskojęzyczna część jest nieustannie straszona dążeniem opozycji do wprowadzenia zakazu użycia języka rosyjskiego w kontaktach oficjalnych¹⁴⁷. Ta polityka przyniosła nb. brzemiennie w skutkach efekty. W kraju, w którym według spisu powszechnego z 2019 r. prawie 85% mieszkańców deklaruje narodowość białoruską, języka białoruskiego na co dzień używa 26%, zaś 71% populacji posługuje się rosyjskim. Dane te zbliżają sytuację językową niepodległego kraju do autonomicznych jednostek terytorialnych w składzie

¹⁴⁶ Вераніка Лапуцька, Аляксандр Папко, *Інфармацыйная бяспека беларусі*.

¹⁴⁷ Лукашенко обвинил оппозицию в планах запретить русский язык, Интерфакс, 18.08.2020, <https://www.interfax.ru/world/722276>.

Federacji Rosyjskiej¹⁴⁸; mogą być zresztą nieadekwatne do rzeczywistej sytuacji językowej: spis poprzedziła bowiem akcja na rzecz deklarowania białoruskiego jako ojczystego. W cytowanym zbiorze *Республика Беларусь в зеркале социологии*¹⁴⁹ podano np., że językiem białoruskim posługuje się w życiu codziennym niespełna 3% respondentów. W przywołanych tam rezultatach badań z końca 2017 r. na równi z białoruskim potraktowano trasiankę. Dla władz pozycja języka białoruskiego zaczęła stanowić poważny problem, o czym świadczą zadawane respondentom pytania. Na pytanie „Czy uważasz, że należy rozszerzyć zakres użycia języka białoruskiego?” 50% odpowiedziało twierdząco, zaś 44% respondentów – negatywnie, co według socjologów z Centrum Analityczno-Informacyjnego Administracji Prezydenta RB miało jakoby oznaczać „wzrost liczby obywateli negocjujących taką perspektywę w ciągu ostatnich 10 lat”¹⁵⁰. Wśród zwolenników takiego posunięcia 64% widzi białoruski jako język nauczania, 42% rozszerzyłoby sferę użycia białoruskiego w mediach (telewizja, gazety, radio), literaturze i sztuce, 35% dostrzega konieczność wprowadzenia białoruskiego do administracji państwowej, a 20% – do sfery usług.

Już pojawienie się takiego pytania świadczyło o pewnym złagodzeniu Łukaszenkowskiej polityki rusyfikacji. Odnotowano je w pierwszej połowie 2014 r., a później określono jako politykę „miękkiej białorutenizacji”. W wygłoszonym w kwietniu tegoż roku orędziu (tuż po aneksji Krymu przez Rosję) prezydent apelował o niezaniechanie języka białoruskiego, a nawet podkreślał jego znaczenie jako czynnika narodotwórczego: „Jeśli oduczymy się mówić po białorusku, przestaniemy być narodem”¹⁵¹. Słowa te przywoływano w czasie kampanii wyborczej w 2020 r., a wyniki spisu powszechnego w tej kwestii zinterpretowano jako przełamanie negatywnych tendencji w zakresie użycia języka narodowego.

Wyniki ostatniego spisu świadczą ponadto, że białoruski staje się w coraz większym stopniu językiem „miejskim”: spośród 2 447 000 Białorusinów, którzy zadeklarowali białoruski jako język codziennej komunikacji,

¹⁴⁸ Вінцук Вячорка, *Стан беларускае мовы за 26 гадоў: выглядаем як тыповая аўтаномія РФ*, Radio Svoboda, 21.02.2021, <https://svabod1.azureedge.net/a/31114257.html?fbclid=IwAR1nXu0TkPP7dCL6R8Q1gMaybKKDuE-42j7EFmK8YiuEWXco03u28RgGSgw>.

¹⁴⁹ *Республика Беларусь в зеркале социологии*, s. 50.

¹⁵⁰ Tamże, s. 49.

¹⁵¹ *Послание Президента Республики Беларусь А.Г. Лукашенко белорусскому народу и Национальному собранию Республики Беларусь «Сильная экономика и честная власть – фундамент независимости страны и процветания нации»*, Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 22.04.2014, <http://pravo.by/document/?guid=38718pO=PO14p0001>.

1 557 000 (63%) to mieszkańcy miast¹⁵². Jednocześnie 86,7% respondentów uważa, że język białoruski to najważniejszy składnik kultury narodowej i musi być zachowany; zarazem jednak 65,9% chciałoby, aby ich dzieci mówiły po białorusku równie dobrze jak po rosyjsku¹⁵³.

Tabela 1. Procent respondentów wskazujących białoruski jako język komunikacji codziennej

Spis z 1999 r.	Spis z 2009 r.	Spis z 2019 r.
37%	23%	26%

Źródło: wyniki spisów powszechnych¹⁵⁴.

Nie znaczy to, że rosyjskojęzyczni obywatele Białorusi są mniej krytyczni wobec reżimu Łukaszenki niż ci białoruskojęzyczni. Także rosyjskojęzyczni wspierają działania zmierzające do odrodzenia języka białoruskiego. Jego rzeczniczką jest pisząca po rosyjsku laureatka Nagrody Nobla w dziedzinie literatury Swiatłana Aleksijewicz¹⁵⁵, która ponadto krytykuje współobywateli za przywiązanie do sowieckich mitów.

Utożsamianie białoruskiego z opozycją, podtrzymywane przez oficjalną propagandę, mija się z prawdą. Kampania na rzecz poszerzenia obszaru użycia języka białoruskiego toczy się w Radzie Najwyższej: jej uczestnicy próbują też wykorzystać możliwości ustawodawcze do obrony prawa użycia języka narodowego. Aktywnymi uczestniczkami tych kampanii są socjolog Alina Nahornaja (inicjatorka akcji „Умовы для мовы”, czyli „Warunki dla języka”¹⁵⁶ i współautorka poradnika *Абаронім мову, т.е. Обронімы язык*), a także szefowa Towarzystwa Języka Białoruskiego Aliona Anisim, która uważa, że z braku instytucjonalnego wsparcia Białorusini zostali pozbawieni prawa do używania języka narodowego¹⁵⁷. Obrona języka ojczystego jest dziś szczególnym przedmiotem troski społeczeństwa obywatelskiego,

¹⁵² Дмитрий Наривончик, *Первые итоги переписи 2019 года: где живут, как зарабатывают и на каком языке говорят белорусы*, Экономическая газета, 22.09.2020, <https://neg.by/novosti/otkrytj/pervye-itogi-perepisi-2019-goda>. Jako ciekawostkę można za tym autorem podać, że spośród narodowości reprezentowanych w Białorusi najbardziej aktywnymi nosicielami języka białoruskiego są Polacy: 54,5% z nich określa białoruski językiem ojczystym, a 46% – jako język komunikacji domowej.

¹⁵³ Дарья Урбан, *Ценности населения Беларуси. Результаты национального опроса населения*, Исследовательский центр ИПМ, Серия „Отраслевые обзоры”, май 2019, s. 23.

¹⁵⁴ Тамże.

¹⁵⁵ Александра Богуславская, *Русский или белорусский: вопрос языка вызвал споры при переписи в Беларуси*, DW, 17.10.2019, <https://p.dw.com/p/3ROGE>.

¹⁵⁶ Zob. <https://svaje.by/umovy?p=umovy>.

¹⁵⁷ Александра Богуславская, *Русский или белорусский*.

które organizuje się, by poszerzyć jego znajomość. Również wśród młodzieży komunikowanie się po białorusku stało się swoistą modą, choć w białoruskim Internecie nadal dominuje rosyjski.

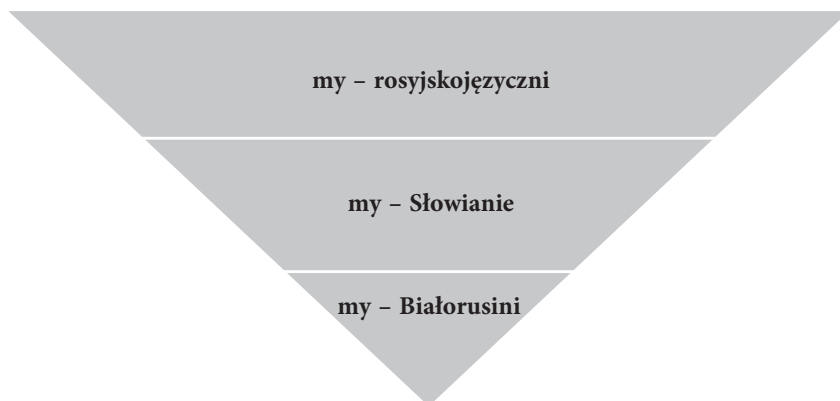
Przedstawiciele młodego pokolenia Białorusinów nie mają obecnie kompleksów językowych. Ich nieznaną języka narodowego wynika z polityki państwa: podczas edukacji przedszkolnej i szkolnej, a także na studiach nie mają szans na zdobycie i poszerzenie kompetencji językowych. Jednocześnie młodzi Białorusini często reprezentują bardziej radykalne poglądy niż ich ojcowie i dziadkowie. Przy utrzymującej się wśród znacznej części społeczeństwa tolerancji dla kultury i symboliki rosyjskiej na młodzieżowych forach internetowych można spotkać pogardliwe określenia w rodzaju „moskalska popsa” (muzyka popularna) czy „stonka” jako nazwa wstążeczki św. Jerzego. Radykalizm młodzieży stanowi dla niektórych obserwatorów podstawę do wniosków o konflikcie pokoleniowym w Białorusi. Po części wynikają też one z obserwacji, że działacze niezależni walczący o poszerzenie użycia białoruskiego kierowali swe akcje popularyzacyjne przede wszystkim do młodzieży. Jest to konflikt pozorny. Dziś białoruski stał się modny, a zmianę nastawienia do języka – choć niekonsekwentnie – manifestuje nawet Łukaszenka. Naszkicowana sytuacja językowa Białorusi wskazuje, jak skomplikowany to fenomen kulturowy. Wartości kulturowe, jak powszechnie wiadomo, opierają się głównie na tradycji i ciągłości, te jednak w toku skomplikowanej historii kraju zostały zniszczone, zasymilowane.

Mit 5. Białoruskość jest wtórna wobec słowiańskości, rosyjskości i radzieckości

Mit ma głębokie korzenie, które sięgają początków procesu rusyfikacji Białorusinów. Jego długowieczność należy objaśniać społeczną i polityczną przydatnością: kładzie nacisk na bliskość kultur, wspólny język, wspólną przeszłość w imperium carskim, a następnie radzieckim, zacierając granice politycznego, kulturowego i społecznego świata Białorusinów według kategorii „my” i „oni”. Pojęcie „my” układa się w wieloszczeblową hierarchię tożsamości. Współcześnie wpisuje się je w model wieloszczeblowej świadomości narodowej, przypominający skorygowany model Juliusza Bardacha¹⁵⁸. Pierwsza i najszersza warstwa obejmuje wspólnotę rosyjskojęzyczną. Niżej jest położona warstwa „my – Słowianie”, stanowiąca zbiorcze pojęcie Słowian

¹⁵⁸ Juliusz Bardach, *Wieloszczeblowa świadomość narodowa na ziemiach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej w XVII–XX wieku*, w: *Materiały konferencji „Narodowość – tradycje zgody w dobie nacjonalizmu”*, Poznań 1998.

Wschodnich. Warstwa „my – Białorusini” jest położona najniżej i jako podrzędna wobec usytuowanych wyżej zajmuje najmniej miejsca. Taki model tożsamości można przedstawić w postaci odwróconej piramidy:

Kultywowany przez Łukaszenkę mit narodu białoruskiego jako „Słowian ze znakiem plus” był zmodyfikowanym mitem wyrosłym na gruncie ideologii słowianofilskiej, następnie zachodniorusizmu, traktującej Białorusinów jako zachodnie odgałęzienie narodu rosyjskiego, a białoruski jako lokalne narzecze języka rosyjskiego¹⁵⁹. W czasach Związku Radzieckiego i po jego rozpadzie był kontynuowany w wersji słowiańskiego braterstwa. Tę maskę Moskwa zrzuciła w 2014 r.: po aneksji Krymu apelowanie do słowiańskiej jedności stało się kontrproduktywne. Konstrukt „my – rosyjskojęzyczni” jest natomiast kontynuacją carskiego konstruktu „my – Rosjanie/Rosyjczycy”, a dalej konstruktu „my – naród radziecki”.

Mit ten od początku cechował się silnym ładunkiem rywalizacji między-słowiańskiej: tożsamość białoruską przypisał bowiem do cywilizacji rusko-prawosławnej, co dla spadkobierców idei Wielkiego Księstwa Litewskiego było motywem ich aktywności narodotwórczej pod hasłem obrony Białorusinów przed pełną rusyfikacją i wchłonięciem przez żywioł rosyjski. Z tego m.in. względu sprawa białoruska stała się przedmiotem walki politycznej w okresie międzywojennym, np. walki endeków przeciwko językowi białoruskiemu w kościołach: miał on być tu jakoby tylko

¹⁵⁹ Na marginesie można wskazać, że – paradoksalnie – wydawane przez Carską Akademię Nauk zbiory dokumentów odnoszących się do północno-wschodniej Rusi (jak np. *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*) są dziś znakomitym materiałem do badań historii kultury Białorusi.

„przykrywką szmuglowanych idei bolszewickich, demoralizacji, rozwiązłości, ateizmu, chaosu i nieuchronnych w tej sytuacji rządów tłumu”¹⁶⁰. Mit wzmacniał stereotypy „Polak – katolik, Białorusin – prawosławny”, a także języka białoruskiego jako prostej mowy, języka „muzyckiego”, później zaś kołchozowego.

Stereotypy te przetrwały czasy prześladowań za wiarę i przymusowej ateizacji, w dodatku – wbrew oczywistym faktom. Dość przypomnieć, że pierwsze przebudzenie narodowe Białorusinów było w dużej mierze zasługą świadomościowo polskiej szlachty wywodzącej się z tradycji filomatów, a niektórzy działacze czwartego przebudzenia, np. Zianon Paźniak czy Stanisław Szuszkiewicz, są katolikami (co oczywiście nie znaczy, że są Polakami).

Mit 6. Mit o wasalnym stosunku Białorusinów wobec Rosji

Mit o konformizmie wynarodowionego społeczeństwa wynikał z kultury politycznej Białorusinów, w której mocno zakorzeniona jest tradycja podporządkowania się władzy centralnej (zgodnie z dogmatem, iż władza pochodzi od Boga). Ugruntowała go propaganda radziecka, głosząc, że Białoruś jest zachodnim przedłużeniem Rosji, a tradycyjny stosunek Białorusinów do wschodniej sąsiadki opiera się na wspólnych wartościach, wspólnej historii i państwowości oraz racji stanu. Nastroje te wykorzystał Łukaszenka, ogłaszając projekt maksymalnej integracji Białorusi z Rosją.

Mit ten od 1991 r. rozmontowują białoruscy historycy, którzy próbują przełamać monopol historiografii sowieckiej. Świadomi asymetryczności relacji rosyjsko-białoruskich i przedstawiający Białoruś jako kraj o odrębnej od Rosji drodze historycznej, przybliżają tematy zakazane wcześniej przez cenzurę i tabuizowane przez władze, jak np. zrywy Białorusinów do walki z caratem (lata: 1794, 1820, 1831, 1863), meandry białoruskiego ruchu narodowego czy sylwetki białoruskich bohaterów narodowych (jak Kastoŭ Kalinoŭski). Pokażną listę przedstawicieli tego nurtu badań nad historią Białorusi sporządzili Viachasłaŭ Shved i Jerzy Grzybowski z Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, autorzy wydanej niedawno *Historii Białorusi od czasów najdawniejszych do roku 1991*¹⁶¹. Ta wartościowa publikacja zasługuje na uwagę

¹⁶⁰ Za: Włodzimierz Pawluczuk, *U źródeł idei narodu białoruskiego*, w: *Pogranicza. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Sadowskiego*, red. M. Bieńkowska, W. Żelazny, Białystok 2015, s. 38.

¹⁶¹ Viachaslaŭ Shved, Jerzy Grzybowski, *Historia Białorusi od czasów najdawniejszych do roku 1991*, Warszawa 2020, s. 34–51.

również z tego powodu, że wśród ujętych problemowo zagadnień szczegółowo omawia proces kształtowania się białoruskiej tożsamości etnicznej i narodowej, pozwala zidentyfikować zmieniające się uwarunkowania tego procesu oraz stan jego zaawansowania na poszczególnych etapach dziejów.

Widocznym efektem wysiłku historyków, a także ich sprzeciwu wobec polityki historycznej Łukaszenki (po 1994 r. prace nad wieloma zagadnieniami wstrzymano; państwo ingeruje w badania naukowe, określając np. tematy pożądane z punktu widzenia władz) jest zmiana stosunku Białorusinów do dziedzictwa historycznego. Mimo narzucanego odgórnie „patriotyzmu sowieckiego”, według wyników sondażu przeprowadzonego na zlecenie OSW pod koniec 2020 r. znacznie więcej Białorusinów uważa, że ich państwo powinno się odwoływać raczej do tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego (39,7%) niż do Związku Radzieckiego (28%)¹⁶².

Andrej Wardamacki, który systematycznie bada geopolityczne preferencje Białorusinów¹⁶³, od września do listopada 2020 r. odnotował spadek liczby zwolenników integracji z Rosją – o 11%. Zwraca on jednak uwagę na „chybotliwość” opinii na ten temat: od czerwca do września 2020 r. udział zwolenników integracji wzrósł z 39% do 52%. Takie niezdecydowanie potwierdzają inne analizy: np. z badań przeprowadzonych w 2015 r. wynikało, że co czwarty Białorusin był gotów zbrojnie walczyć z Rosją¹⁶⁴, podczas gdy w badaniach z początku 2014 r. 40% społeczeństwa zdefiniowało naród białoruski jako część wielkiego narodu rosyjskiego.

Badania Wardamackiego wskazują ponadto, że obywatele Białorusi coraz częściej lokują się w Europie, a nie w Rosji. O ile w styczniu 2018 r. ponad 60% Białorusinów uważało, że właściwą przyszłość ich kraju zapewni unia z Rosją, o tyle w grudniu 2019 r. taką możliwość poparło nieco ponad 40% Białorusinów, zaś obecnie uważa tak zaledwie 25% populacji Białorusi, co może być rezultatem wsparcia przez Kreml represji wobec protestujących.

Przełamaniu prorosyjskich nastrojów sprzyjały protesty przeciwko zacieśnianiu integracji z Rosją, nasilone po wojnie Rosji z Gruzją (2008) i Ukrainą (2014). W tym kontekście do rangi symbolu urasta to, że pierwszymi ofiarami śmiertelnymi na kijowskim Majdanie w 2014 r. byli Ormianin i Białorusin. Rzecz można: to Rosja wysadza arsenały sowieckich i przedsowieckich mitów ideologicznych, sama ogranicza ich żywotność. Trzeba

¹⁶² *Białorusini o Polsce, Rosji i sobie. Analiza badania opinii publicznej.*

¹⁶³ Александр Войтович, Андрей Вардомацкий: У сторонников и противников перемен – ценностная взаимонепереходимость, Thinktanks.by, 3.12.2020, <https://thinktanks.by/publication/2020/12/03/andrey-vardomatskiy-u-storonnikov-i-protivnikov-peremen-tsenostnaya-vzaimoneperehodimost.html>.

¹⁶⁴ Siarhej Chareuski, *Białoruś. Pobyt tymczasowy.*

ponadto odnotować, że do przyczyn załamania prorosyjskiego trendu należy zaliczyć zarówno zmianę nastrojów społeczeństwa białoruskiego, jak i okresowe antyrosyjskie kampanie Łukaszenki.

Mit 7. Mit o tutejszości

Przytoczone wyżej mity i stereotypy, a także mnóstwo innych – jak mit o merkantylności Białorusinów („wystarczy im podnieść emerytury, a przyłączą Białoruś do Rosji”), tj. traktujących państwo przede wszystkim w kategoriach socjalnych, roszczeniowych, mit o nieeuropejskim światopoglądzie Białorusinów, o pasywności obywateli Białorusi niezdolnych do artykułowania i obrony własnych interesów, o braku solidarności wspólnotowej i obywatelskiej, mit społeczeństwa bez świadomości odrębności kulturowej i narodowej, mit narodu uspiętego, który należy budzić, narodu zorientowanego na przetrwanie, a nie rozwój i ekspresję kulturową, plebejskiej wspólnoty lokalnej wyłączonej z wielkiej historii tworzenia narodów, mit o białoruskiej świadomości narodowej jako świadomości pozbawionej instynktu samozachowawczego – w taki czy inny sposób wiążą się ze zideologizowanym konstruktem tutejszości. W trudnych chwilach dziejowych był on wykorzystywany zarówno jako element samokrytyki przez działaczy narodowych, jak i instrument ideologiczny zmieniających się władz: utrzymywał opinię, że otwarte manifestowanie białoruskości jest szkodliwe, gdyż blokuje perspektywy awansu społecznego, a także przekonanie o ubogim, chłopskim charakterze kultury i mentalności „tutejszych”, wyrażającym się również w „prostej mowie” Białorusinów. Z tego powodu – jak się wydaje – tutejszość białoruska hamowała osiągnięcie etapu tożsamości narodowej.

Tutejszość niczym w soczewce skupia problemy wynikające z położenia Białorusi na styku łacińskiego i bizantyjskiego obszaru cywilizacyjnego, wpływając na charakter i przebieg białoruskiego procesu narodotwórczego, jego trudności i niepowodzenia. Pozwala jednocześnie zrozumieć specyfikę wspólnoty białoruskiej i jej źródła odmienne od wspólnot etnicznych opartych na języku, religii i kulturze. Pozwala wreszcie wyodrębnić wymiary tożsamości Białorusinów (polityczny, ludowy, kulturowy i in.), a także odróżnić je od ideologii tożsamościowych kolejnych pokoleń elit politycznych i narodowych, próbujących narzucić mieszkańcom Białorusi własną wizję białoruskości i nowe, często wzajemnie sprzeczne jej składniki.

Dla zmieniających się suwerenów Białorusi popularność tutejszości wynikała z przekonania, że większość jej mieszkańców myśli o sobie w kategoriach regionalnych, a nie narodowych: odwołuje się do terytorium, a nie np. kultury. Po rozbiorach Polski ów regionalizm sprowadzał się do podkreślania

przynależności do prawosławnych, wschodnich Słowian: caratowi chodziło przede wszystkim o wyrwanie Białorusinów z kultury polskiej, „przetopienie” ich w tygłu państwowości i kultury rosyjskiej. W ten sposób paradygmat narodowy został zniszczony u kolebki wieku narodów, jak określa się XIX stulecie: jest np. znamienne, że w 1840 r. car Mikołaj I w ogóle zakazał używania słowa „Białoruś” na terytorium Imperium Rosyjskiego. Wcześniej zresztą etnonimy „Białoruś” i „Białorusini” były stosowane tylko w odniesieniu do wschodnich regionów kraju i ich mieszkańców; w stosunku do jego terytoriów zachodnich i centralnych używano nazw „Litwa” i „Litwin”. Prowadzi to do wniosku, że odrębna tożsamość białoruska była dla caratu groźna; w późniejszych czasach podmiotowości Białorusinów nie uznały także władze II RP po traktacie ryskim w 1921 r.

Wraz z kolejnymi falami przebudzenia narodowego tutejszość zyskiwała nowe znaczenie. Na początku XX w. tutejszość wraz z krajowością stały się podstawą walki ideowej z zaborcą. Pojęcie to, jak pisze Oleg Łatyszonek, wbrew obiegowym opiniom przypisującym stan tutejszości warstwie najbiedniejszych mieszkańców ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, dotyczyło wówczas wszystkich jego autochtonów, niezależnie od ich pozycji społecznej:

nie tylko chłopą, ale także urzędnika, hrabiego i księcia. Tak też jest w wydanej w 1922 r. tragikomedii Kupaty *Tutejszyja*, której bohaterami są podlegli niekończącym się okupacjom miejscowi tutejsi aborygeni i autochtoni – tubylcy kraju, bez względu na ich stan. Ich tutejszość to brak ideowego kręgosłupa i wynikająca stąd niezdolność do czynu. [...] Krajowość można nazwać zideologizowaną tutejszością choćby dlatego, że odwołuje się do wspólnoty rdzennych mieszkańców ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. W takim ujęciu tutejszość jest świadomością, a krajowość światopoglądem¹⁶⁵.

Do tutejszości i krajowości jako ideologii tożsamościowej odwoływali się polscy, białoruscy i litewscy działacze niepodległościowi oraz prekursorzy białoruskiego odrodzenia, motywowani potrzebą obrony ludu białoruskiego przed pełną rusyfikacją i asymilacją. Pamięć historyczna organizacji państwowej ponadnarodowego Wielkiego Księstwa Litewskiego, więź z tradycją, wspólne dzieje, ponad cztery wieki wspólnych walk i ofiar Polaków, Białorusinów i Litwinów, a także odpowiedzialność za przyszłość ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego według ówczesnych koncepcji miały połączyć ich mieszkańców bez względu na różnice narodowościowe i kulturowe. Idee tutejszości i krajowości, atrakcyjne dla działaczy narodowyzwoleńczych

¹⁶⁵ Oleg Łatyszonek, *Krajowość i „zapadno-rusizm”. Tutejszość zideologizowana*, w: *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, red. J. Jurkiewicz, Poznań 1999, s. 35.

przełomu XIX i XX w. jako niewyrzekające się odrębności etnicznych, łądziły antagonizmy między Polakami, Białorusinami i Litwinami, ale ostatecznie przegrały w konfrontacji z rodzącymi się nacjonalizmami¹⁶⁶.

Dzisiaj zideologizowana tutejszość jest orężem w arsenale rosyjskiej walki informacyjnej. Jej białoruski uczestnik, redaktor portalu *telescope.org.by* Lew Krysztapowicz, filozof i historyk szerzący współcześnie ideologię zachodniorusizmu, w reakcji na przebudzenie narodowe 2020 r. zamieścił na swym portalu artykuł pod znamienym tytułem *Тутейшыя – значит русские* (*Tutejsi, to znaczy Rosjanie*), powielony jednocześnie na kilku prorosyjskich stronach¹⁶⁷. Pojęcie „tutejsi” Krysztapowicz określa jako quasi-etnonim i interpretuje jako:

przejaw transformacji zachodnioruskiego narodu w formę nieetniczną, historycznie uwarunkowaną koniecznością zachowania etniczności w obcym, wrogim państwie, co nastąpiło w wyniku wyraźnego rozgraniczenia tożsamości rdzennego mieszkańca Białej Rusi od wynarodowionej zachodnioruskiej klasy wyższej z jednej strony, a z drugiej – od polskiej szlachty jako najeźdźczego elementu na ziemi białoruskiej¹⁶⁸.

Treść pojęcia w takim rozumieniu nie jest nowa: powstała z kompilacji carskiej ideologii tożsamościowej zachodniorusizmu, zapożyczona następnie przez sowiecką historiografię, a także teorii walki klasowej i wrogiego otoczenia. Trudno o lepszy przykład trwałości działań na rzecz indoktrynacji Białorusinów, jak i trwałości sowieckiej nowomowy.

Zawrotna kariera pojęcia tutejszości w naukach społecznych potwierdza jego przydatność w polityce realnej. W obszernej literaturze pojawiło się wiele tego rodzaju definicji i ujęć modelowych. Białoruski politolog z Uniwersytetu Państwowego w Mińsku Jury Szaŭcoŭ¹⁶⁹ uważa, że tutejszość to technologia przetrwania w warunkach ekstremalnych, swoisty survival. Zawężając białoruskość do regionalizmu, badacz ten podkreśla, że Białorusin – to tutejszy, Białorusinem można być tylko w regionie Białorusi. Jest to krok naprzód w porównaniu z utrwalanymi w mitach konstrukcjami ideowymi: „ludzie radziecy – to tutejsi” i „Rosjanie – to tutejsi”.

¹⁶⁶ Viachaslau Shved, Jerzy Grzybowski, *Historia Białorusi od czasów najdawniejszych*, s. 207.

¹⁶⁷ Лев Криштапович, *Тутейшыя – значит русские*, Вместе с Россией, 20.04.2020, http://ross-bel.ru/about/news_post/lev-krishtapovich-tutejshie-znachit-russkie. Zob. np. <http://www.comparty.by/news/tuteyshie-znachit-russkie>; <https://russkie.org/articles/tuteyshie-znachit-russkie/>.

¹⁶⁸ Лев Криштапович, *Тутейшыя*.

¹⁶⁹ Юрий Шевцов, *Объединенная нация. Феномен Беларуси*, Москва 2005.

Próbując dostosować problem tutejszości do realiów współczesnych, socjolog z tegoż uniwersytetu Łarysa Citeranka¹⁷⁰ ujmuje go etnograficznie i folklorystycznie, na gruncie teorii pogranicza – jako subcywilizację, tj. wschodnioeuropejskie pogranicze czy też nowe wschodnioeuropejskie pogranicze (po rozszerzeniu Unii Europejskiej). Jak większość białoruskich socjologów dowodzi przy tym, że nowe idee, w tym narodowe, są przyjmowane przez Białorusinów z oporem, bez entuzjazmu. Wynika to jakoby z ich słabego zainteresowania polityką, ideologią i aktywnością społeczną.

Do tutejszości jako poczucia tożsamości i kategorii narodotwórczej nawiązuje współczesna literatura białoruska. Pojawia się ona np. w przetłumaczonej na polski twórczości Ihara Babkoŭa i Walancina Akudowicza¹⁷¹. Pisarze ci współtworzą rozległą już przestrzeń literacką w języku białoruskim. I nie tylko, wskazują też nowe elementy tożsamości kulturowej: piszą o gaśnięciu „Litwy” jako mitu kulturowego, która została sztucznie zantagonizowana, wskutek czego rozpadła się na fragmenty, a także o kształtowaniu się na jej ruinach nowej białoruskości, przestrzegając przed jej upolitycznieniem i apelując o przewyciężenie postsowieckiej, śmieciowej kultury¹⁷².

Genezę pojęcia wywodzi się ze spisów ludności przeprowadzonych w II RP w latach 1921 i 1931, w których uwzględniono rubrykę „język ojczysty”. Część mieszkańców wsi Polesia, najuboższego regionu RP, nie chciała określić się językowo i podała w spisie „swoj język” albo „tutejszy” (większość Białorusinów, Żydów i Ukraińców jako ojczysty zadeklarowała wówczas polski). Dociekania, czy zadeklarowana wówczas tutejszość była świadectwem odrębnej świadomości narodowej (w opozycji do polskiej, rosyjskiej, ukraińskiej czy nawet białoruskiej miejskiej), rodzajem samo-określenia się, są dziś kontrproduktywne. W polskiej literaturze przedmiotu okresu międzywojennego tutejszość ugruntowała jednak przekonanie, że Białorusini nie są jeszcze w pełni ukształtowanym narodem. Takie ujęcie dominowało po wojnie, jego pozostałości można spotkać również w literaturze współczesnej.

Obok swoistego prymitywizmu społecznego polscy badacze pojęcia wśród wyróżników świadomości „tutejszych” wymieniają zazwyczaj instynkt

¹⁷⁰ Титаренко Лариса, *Теорії Пограниччя*, „The Journal of Sociology and Social Anthropology” 2013, No. 2, s. 28–48, http://jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2013_2/Titarenko_2013_2.

¹⁷¹ Ihar Babkoŭ, *Królestwo Białoruś. Interpretacja ru(i)n*, tłum. J. Maksymiuk, Wrocław 2008; Walancin Akudowicz, *Archipelag Białoruś*, w: tegoż, *Dialogi z Bogiem*, tłum. H. i J. Maksymiukowie, Wrocław 2008.

¹⁷² Szerzej na ten temat zob. Kazimierz Wóycicki, *W pogoni za wolnością. Białoruska rewolucja*, Warszawa 2020, s. 98–112.

samozachowawczy. Cytowany już Bardach traktuje ją jako specyficzną formę „obronnej” świadomości, niechęć do zadeklarowania się po konkretnej stronie w środowisku wielojęzycznym, wielowyznaniowym, wielokulturowym, w sytuacji kiedy granice polityczne nie odpowiadają etnicznym, gdzie istnieje wiele czynników utrudniających dokonanie konkretnego wyboru¹⁷³.

Ryszard Radzik umieszcza problem tutejszości w kontekście słabości białoruskiego procesu narodotwórczego i utożsamia ją z brakiem poczucia odrębności narodowej:

Chłopów białoruskich okresu zaborów nie spajały więzi ideologiczne („my – naród”), lecz nawykowe (na zachodzie kraju: „my – tutejsi”). Ich świadomość etniczna wyrażała się w poczuciu „swojskości”, „tutejszości”, obcości przybyłych, np. „Moskali” bądź odrębności do sąsiedniej „mazurskiej” wioski, również w przywiązaniu do wiary ojców (co na pewien czas naruszyła likwidacja unii)¹⁷⁴.

Według tego autora także:

dzisiejsi Białorusini swoją białoruskość traktują w kategoriach silnie wykształconego regionalizmu. Ich tożsamość jest na ogół zbyt mało wykształcona, słabo umocowana emocjonalnie, by była narodową¹⁷⁵.

Tożsamości narodowej nie odmawia Białorusinom znawca Białorusi i założyciel Ośrodka Studiów Wschodnich Marek Karp, choć i on zgadza się, że izolacjonistyczne pojęcie tutejszości pozwalało uniknąć jednoznacznego opowiedzenia się po którejkolwiek z narodowych stron: polskiej lub rosyjskiej, tj. zaangażowania się w konflikt. W jego ujęciu tutejszość to:

forma demonstrowania więzi społecznej, odrębnej i przeciwstawiającej się zarówno Polakom znad Wisły, jak i Rosjanom znad Wołgi. Po wojnie funkcjonowanie socjalistycznej republiki białoruskiej wpłynęło na zastąpienie pojęcia tutejszości mianem białoruskości¹⁷⁶.

Przytoczone definicje tego pojęcia na pierwszy plan wysuwają jego funkcję obronną, świadczącą o silnym instynkcie samozachowawczym Białorusinów. Rzec można: tutejsi zamykali się we własnym oswojonym świecie przed nieznanymi siłami zewnętrznymi, niekoniecznie akceptowanymi.

¹⁷³ Juliusz Bardach, *Wieloszczęblowa świadomość narodowa*.

¹⁷⁴ Ryszard Radzik, *Kim są Białorusini?*, Toruń 2003, s. 9–10.

¹⁷⁵ Tamże, s. 84.

¹⁷⁶ Marek Karp, *Białoruska ucieczka od wolności*, w: *Okręt Koszykowa*, red. J. Borkowicz i in., Warszawa 2007, s. 126.

Część współczesnych badaczy tutejszości zwraca uwagę na archaiczność tego pojęcia, jego nieadekwatność do współczesnej sytuacji. Włodzimierz Pawluczuk przywołuje w tym kontekście badania Europejskiego Uniwersytetu Humanistycznego w Wilnie, który propaguje tezę, że o naturze narodu białoruskiego decyduje dziś nie tyle tak czy inaczej sformułowana idea białoruska, wydobyta przez ideologów z annałów historii, ile dzisiejszy stan ducha Białorusinów, odzwierciedlający się w dyskursie politycznym i zachowaniach ludzkich, w aktach politycznych i w życiu codziennym. Ośrodek wileński odchodzi od pojęcia tutejszości na rzecz „natywizmu”, tj. „swoistego doświadczenia swojskości, tuziemskości, płynącego stąd poczucia ładu, godności i dumy, będącego w istocie lokalną odmianą sposobu życia”¹⁷⁷. Pojęcie natywizmu wprowadził ukraiński politolog Mykoła Riabczuk, traktujący tuziemskość jako formę obrony tradycji przed modernizacją i procesami globalizacji. W swych wcześniejszych pracach tutejszość – jako formę wspólnoty regionalnej z pewną regionalną autonomią i historycznie legitymizowanymi prawami – Riabczuk definiował nb. jako tożsamość przednarodową¹⁷⁸, przypisując ją także Ukraińcom XVII–XVIII w. W późniejszych tekstach, prezentujących postkolonialną perspektywę tego autora, oprócz tutejszych autochtonów pojawia się dodatkowo przeciwstawiana im kategoria „kretoli”, nosiciele projektu wielkorosyjskiego, syndromu postkolonialnego i idei *homo sovieticus*, którzy sowietyzację i rusyfikację traktowali jako ścieżkę szybkiego awansu społecznego¹⁷⁹.

Fenomen długiego trwania modelu przednowoczesnej tożsamości (lokalnej, stanowej i wyznaniowej) wsi białoruskiej, ukształtowanej jeszcze w okresie feudalnym, z antropologicznego punktu widzenia przybliżają fundamentalne prace Anny Engelking. W jej opinii „model ten wtapia się w utkany ze stereotypów i odniesień mitycznych językowo-kulturowy obraz świata społecznego”. Zarazem jednak „tożsamość narodowa z towarzyszącymi jej ideologiami pozostaje poza obszarem zainteresowania świata tutejszego, poza granicami jego tradycyjnego systemu światopoglądowego”¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Włodzimierz Pawluczuk, *W poszukiwaniu tożsamości. Kształtowanie się idei białoruskiej*, w: *20 lat rzeczywistości poradzieckiej. Spojrzenie socjologiczne*, red. M. Głowacka-Grajper, R. Wyszynski, Warszawa 2012.

¹⁷⁸ Zob. Микола Рябчук, *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення*, Київ 2000, s. 73.

¹⁷⁹ Mykoła Riabczuk, *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław–Wojnowice 2015.

¹⁸⁰ Anna Engelking, *Wokół białoruskiej tutejszości. Pytania stare i nowe*, „Studia Białorusnistyczne” 2009, t. 3, s. 58; tejsze, *Antropolog wśród kołchoźników, czyli wokół współczesnej pańszczyzny. Casus białoruski*, w: *20 lat rzeczywistości poradzieckiej*, s. 99.

Zarysowane ujęcia tutejszości pokazują, że ma ona wiele znaczeń: była synonimem białoruskości, ale także rosyjskości, litewskości i polskości, nieukształtowanej tożsamości i świadomości etnicznej. Przypisywana głównie Białorusinom, stała się symbolem ich lokalizmu, partykularyzmów, z czasem – prowincjonalizmu wobec moskiewskiego centrum i narzuconego języka. W efekcie pojęcie to zostało symbolem słabo ukształtowanej tożsamości narodowej Białorusinów. Z powodu obcej dominacji i braku stabilnej oświaty narodowej proces jej formowania dokonywał się opieszale, był skutecznie hamowany i tłumiony. W wyniku długotrwałego procesu wynarodowiania „tutejsi” nie stali się oparciem dla świadomości białoruskiej. Przeciwnie – pogłębiali wyraźny kompleks niższości Białorusinów, przekonanie o niższym poziomie rozwoju kulturalnego w porównaniu z innymi kulturami, które wzmacniała polityka polonizacji i rusyfikacji, a następnie sowietyzacji. Jednocześnie w obronnym, samozachowawczym instynkcie tutejsi odrzucali jednak radykalne poglądy polono-, litewsko- i rosyjskocentryczne.

Współczesna tutejszość to i odrębność, i dystans wobec polonizacji, lituanizacji czy rusyfikacji, ale także (czy raczej: przede wszystkim) sprzeciw wobec oficjalnej, Łukaszenkowskiej białorutenizacji i główny czynnik mobilizacji społeczeństwa domagającego się swobód obywatelskich, praworządności i demokracji. Podkreślając znaczenie lokalnej tożsamości, współcześni Białorusini prezentują jej nowe formy: tutejszości miejskiej i osiedlowej. Oswajając mentalnie swe terytoria, nadają im symboliczne wymiary przestrzeni biało-czerwono-białej przy zastosowaniu wszelkich dostępnych im metod (dywersja artystyczna, murale, poezja na asfalcie). Przechodzą w ten sposób z pozycji biernych „tutejszych wschodnioeuropejskiego pogranicza” na pozycje aktywizmu, „tutejszych Europejczyków”.

Zarysowany wyżej ideologiczny dyskurs o tutejszości/białoruskości stawia nas zarazem przed koniecznością poszukiwania nowych sposobów wyjaśniania rzeczywistości, która obrosła grubą warstwą mitów i stereotypów, oraz rewizji poglądów na realia społeczne współczesnej Białorusi, relacje między państwem a narodem, między narodem białoruskim a jego otoczeniem. Nie oznacza to pomijania szerszego kontekstu ideologicznego, bowiem, jak dowodził Burszta:

Ideologia nie zanikła, przemieszczając się jedynie ze sfery jawnie politycznej do kulturowo-symbolicznej, związanej z tożsamością zbiorową i koncepcją wartości – *exempla virtutis* narodu¹⁸¹.

¹⁸¹ Wojciech J. Burszta, *Kotwice pewności*, s. 164.

Nowy dyskurs tożsamościowy

Dotychczasowy dyskurs tożsamościowy nie zaowocował ani spójnym systemem przekonań, ani poczuciem wspólnoty władz z własnym narodem. Nie wzmocnił też poczucia tożsamości Białorusinów i ich odrębności wobec innych narodów. Oficjalna ideologia i jej zwolennicy zajmowali się głównie zwalczaniem tej wersji idei narodowej, która kładzie nacisk na odrębną drogę rozwoju historycznego Białorusi oraz krytycznie odnosi się do spuścizny rosyjskiej i sowieckiej. Pogłębiło to kryzys tożsamości, z jakim społeczeństwo Białorusi zmagają się od rozpadu ZSRR.

W efekcie w debacie publicznej (a po części – także naukowej), jak to próbowano pokazać, białoruskość uległa swoistej stereotypizacji i dogmatyzacji, co z jednej strony uwarunkowały czynniki zewnętrzne, w tym zwłaszcza polityka Rosji wobec Białorusi, a z drugiej – przywiązanie do tradycyjnych składników tożsamości, tzw. więzi prymordialnych, takich jak pochodzenie etniczne, terytorium, historia, język. Z perspektywy kulturowej odrzucenie Łukaszenkowskiego projektu tożsamościowego było nieuchronne. Projekt ten, legitymizując system, wykluczał jego oponentów i polaryzował społeczeństwo według linii patrioci – niepatrioci, państwowcy – antypaństwowcy, obrońcy białoruskiego państwa przywiązani do wartości tradycyjnych – agenci konsumpcyjnego i zepsutego Zachodu. Oficjalny wzorzec samoidentyfikacji okazał się zawodny, bowiem deklarowane wartości były jedynie sloganami. Oficjalna ideologia głosiła np., że Białorusini mają się utożsamiać z państwem: „wschodniosłowiańską Szwajcarią” według określenia Łukaszenki. Także deklarowana wielokulturowość nie znalazła potwierdzenia w rzeczywistości zdominowanej przez kulturę rosyjską, oznaczała *de facto* powrót do sowietyzacji i rusyfikacji. W rezultacie, zgodnie z potoczną opinią, Rosjanie czują się w Białorusi jak u siebie, a Białorusini jak w gościach lub mniej-szość we własnym kraju.

Eskalacja napięcia między społeczeństwem i władzą (wykluczającymi i wykluczającymi) rosła wraz z kolejnymi wyborami prezydenckimi. Uzewnętrznionym tego przejawem była m.in. walka o możliwość wyboru kulturowego, tj. walka na symbole. Oba obozy, władzy i opozycji, traktowały (i nadal traktują) symbolikę państwową jako swój znak rozpoznawczy. Symbolika biało-czerwono-biała jest „totemem plemiennym” dla wykluczonych społecznie i kulturowo, narzędziem walki politycznej i obiektem obrony. Biało-czerwono-biały mit polityczny, który odrodził się w opozycji do niedemokratycznej sowieckości, za której symbole uznano czerwono-zieloną flagę i herb Wschodzące Słońce, stał się ponownie mitem założycielskim,

powiązany ze swym źródłem (Wielkim Księstwem Litewskim). Jako symbol sprzeciwu wobec głównego nurtu pamięci historycznej i manipulowania pamięcią podważał zarazem autorytet władz i naruszał narzucone przez nie zasady gry społecznej.

Z czasem symbolika oporu wobec polityki Łukaszenki nabrała nowych znaczeń i funkcji. Oznacza np. określone terytorium; miejsce wykluczonych kulturowo mieszkańców „podwórek” wielkich osiedli, uwydatnia subwersywny, odwracający oficjalny porządek charakter kontrmanifestacji, jest znakiem wspólnoty i solidarności Białorusinów, mobilizuje do walki o „prawdziwe wartości”, kanalizuje traumę i umożliwia wyrażenie szerszego sprzeciwu wobec systemu i jego atrybutów (takich jak oszustwo wyborcze, przemoc, niesprawiedliwość).

W tego rodzaju symbolach uwidacznia się dążenie społeczeństwa do zmiany, wymuszanie zmian i „recenzowanie” zmian już dokonanych. Te wprowadzone systemowo („miękką białorutenizacją”) najwyraźniej go nie satysfakcjonują: są postrzegane jako instrument realizacji doraźnych celów politycznych. Kulturowy aktywizm społeczeństwa uruchomił niepożądane z punktu widzenia władz procesy kontroli nad reżimem. Doprowadził też do krytycznego postrzegania własnej tożsamości w opozycji do tożsamości dominującej.

Nie powinno to jednak przesłaniać tego, że zarówno długotrwały proces ewolucji tożsamości, jak i proces narodotwórczy są w przypadku Białorusi naznaczone piętnem braku tradycji państwowości. Niepodległe państwo białoruskie pojawiło się na mapie świata dopiero w XX w., w wyniku sprzyjającej koniunktury politycznej, a nie jako rezultat walki „narodowców” o zjednoczenie dwóch krańcowo położonych, podzielonych wcześniej granicami państwowymi regionów wschodniej i zachodniej Białorusi. W założeniu ówczesnych teoretyków to właśnie instytucja państwa miała się stać moderatorem tożsamości narodowej oraz integrowania dwóch nieprzystających do siebie formuł białoruskości. Jedna zakładała biculturowość i rosyjsko-białoruską dwujęzyczność, druga – przeciwnie – postulowała konieczność zerwania z rosyjską i radziecką przeszłością. Niepowodzenie scenariusza integracyjnego uwarunkowało długotrwałą rywalizację dwóch przeciwstawnych wersji białoruskiej tożsamości zbiorowej. Używając języka Grahama Smitha¹⁸², można je nazwać autochtoniczną (tytularną) i wschodniosłowiańską.

¹⁸² Graham Smith i in., *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*, Cambridge 1998, s. 122.

Tabela 2. Dwie formuły tożsamości białoruskiej

Tożsamość tytułarna	Tożsamość wschodniosłowiańska
Autochtoniczność na własnym terytorium	Białorusini są częścią trójjedynego narodu, podobnie jak Rosjanie i Ukraińcy: wszyscy oni są autochtonami w Rosji, Białorusi i Ukrainie
Dekolonizacja (polityczna i gospodarcza) przy zachowaniu wielokulturowości i wielojęzyczności	Trójjedyny naród jest politycznie zunifikowany, wieloetniczny, wielojęzyczny i wielokulturowy
Białorutenizacja (w sensie kulturowym i społecznym)	Rosyjskojęzyczność i kultura lojalności wobec Rosji (w tym akceptacja wspólnej historii)
Więzi wspólnotowe poziome	Więzi instytucjonalne organizowane przez państwo (pionowe)
Aktywizm (inicjatywy oddolne, projekty kulturowe, ekologiczne itp.)	Bierność (aktywizacja społeczeństwa następuje odgórnie, np. przez zwoływanie subotników)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Graham Smith i in., *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*, Cambridge 1998.

Według przytoczonej koncepcji Białorusini dzielą swą wschodniosłowiańską tożsamość z Ukraińcami. W obu przypadkach rusyfikacja spowodowała nienaturalny podział etnicznych Białorusinów i Ukraińców na rosyjskojęzycznych oraz białorusko- i ukraińskojęzycznych. Zaznaczając różnice między nimi, niektórzy badacze¹⁸³ konstatowali silniejszą tożsamość obywatelską w Ukrainie. Wniosek ten w kontekście wydarzeń 2020 r. stracił na aktualności: także Białorusini uwidocznili swój aktywistyczny etos obywatelski. Ponadto, jak się wydaje, dziś język, kultura, poczucie więzi z ziemią przodków, pamięć o trudnych dziejach zdecydowanie silniej wpływają na białoruską samoidentyfikację niż w 1991 r. Rośnie też poczucie odrębnej wielowiekowej historii. Jest to rezultat stopniowego wypierania wartości sowieckich, będącego efektem długotrwałego oddziaływania kultury alternatywnej, kontestującej symboliczną przemoc władz i wprowadzającej własne treści w miejsce jednego niepodważalnego dyskursu.

Dobrym tego przykładem jest utwór muzyczny *Мінск і Менск*, kreślący czarny obraz rozdwojonej tożsamości narodowej Białorusinów. Miensk, nazwa miasta poświadczona w 1067 r. w Kodeksie Hipackim (Ipatijewskim), jest tu symbolem tej części społeczeństwa, która poszukuje korzeni w historii, czuje więź z tradycją i kulturą białoruską. Mińsk zaś to metafora miasta z tożsamością radziecką. W piosence grupy N.R.M. z 2007 r. mieszkańcy

¹⁸³ Stephen Shulman, *The Contours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine*, „Europe-Asia Studies” 2004, Vol. 56, No. 1, s. 38.

Mienska i Mińska żyją obok siebie, pogłębiając schizofrenię mentalną jako główną barierę w tworzeniu wspólnoty białoruskiej¹⁸⁴. Nawet z perspektywy czasu, jaki minął od powstania tego utworu, widać, z jak ogromną zmianą mentalności mieszkańców mamy do czynienia. Mimo fiaska przemianowania Mińska na Miensk, jest on miastem rewolucji nadziei, która przywraca nie tylko starą architekturę pamięci i jej symbolikę, ale buduje także wspólną przekonań, solidarność i samoorganizację społeczeństwa. Niewątpliwie zapowiada ona również gruntowną rewizję formuły tożsamości zbiorowej.

Tym, co obie połówki hybrydowej tożsamości Białorusinów zdecydowanie różni, jest w ostatecznym rozrachunku stosunek do roli, jaką w historii Białorusi odegrały Rosja i Związek Radziecki. Prowadzi to do smutnej refleksji, że i przyszłość białoruskich procesów tożsamościowych zależy w dużej mierze od sił zewnętrznych. W 1995 r., na długo zanim Bug stał się granicą UE, Ryszard Radzik pisał:

Unaradawiająca się Białoruś stałaby się bardziej europejską, bardziej prozachodnią i to nie tylko ze względu na odwoływanie się do swych okcydentalnych kulturowych i historycznych korzeni, ale i na zmieniającą się obiektywnie relację między nią a Rosją¹⁸⁵.

Do tej zmiany jednak Rosja nie dopuściła ani w latach 90., tj. w trudnym dla niej okresie transformacji, ani tym bardziej pod rządami Władimira Putina, który podporządkował relacje z zachodnią sąsiadką doktrynie neo-imperialnej.

Problem z białoruską tożsamością polega więc na tym, jak połączyć podzielone połówki społeczeństwa: tę część, która akceptuje „rosyjskość w białoruskości”, która nie traktuje radzieckiej przeszłości jako narzuconej i destruktywnej, oraz tę, która dąży do „oczyszczenia” białoruskiej kultury z jej rosyjskich naleciałości. Nowa wersja, obywatelska, jest otwarta na dialog i porozumienie społeczne, przy świadomości, że porozumienie z Łukaszenką nie wchodzi w grę. Dobrze to obrazują słowa rosyjskojęzycznej noblistki Swiatłany Aleksijewicz, która w 2020 r. weszła w skład opozycyjnej Rady Koordynacyjnej. Zwracając się do rosyjskiej inteligencji z apelem o przetrwanie milczenia w sprawie białoruskiej, wyjaśniała:

¹⁸⁴ Пор. бѣлус. „Мы жывем адначасова ў двух гарадах / Падваеьне асобы зрывае нам дах / Дык няўжо ж нам ніколі ня склеіць, ня сшыць / Менск і Мінск – дзьве паловы сталічнай душы”, N.R.M., *Мінск і Менск* (pol. „Mieszkamy jednocześnie w dwóch miastach / To rozdwojenie osobowości prowadzi do szaleństwa / Czyż nigdy nie zdołamy skleić, zszyć / Mienska i Mińska – dwóch połówek stołecznej duszy”).

¹⁸⁵ Ryszard Radzik, *Kim są Białorusini?*, s. 61.

Nie chcieliśmy dopuścić do rozłamu w naszym kraju. Chcieliśmy, by w społeczeństwie rozpoczął się dialog. Łukaszenka mówi, że nie będzie rozmawiał z ulicą, ale ulica – to tysiące ludzi, którzy wychodzą w każdą niedzielę i codziennie. To nie ulica. To naród. [...] A swojemu narodowi chcę powiedzieć, że go Kocham. I że jakiś nieznajomy znowu dzwoni do naszych drzwi¹⁸⁶.

W cytowanej wypowiedzi pisarka przywołuje dwa obrazy rzeczywistości: oficjalny (ulica) i symboliczny (my – naród). Tożsamość zbiorowa Białorusinów to dla niej konstrukcja społeczna, której tworzywem jest dialog, czyli proces wspólnego negocjowania wartości i interpretacji świata. Ten dialog tworzy zarazem różnego rodzaju więzi wspólnotowe, tj. wspólnotę refleksji, śmiechu, ale także obrony własnych wartości przed obcym, który może wtargnąć, by zająć białoruski dom. Spoiwem tej konstrukcji jest kultura, specyficzne kody kulturowe, rozumiały dla członków danej wspólnoty.

Podsumujmy: dotychczasowy dyskurs tożsamościowy był z natury dychotomiczny. Białoruskość urzędowa, praktykowana przez władze angażujące instytucje państwa, realizowała się i nadal realizuje werbalnie w wystąpieniach Łukaszenki, a także poprzez państwowe media i codzienne rytuały. Wersja opozycyjna, z przyczyn obiektywnych (słabość, brak charyzmatycznego lidera) oraz niezależnych (represje i marginalizacja ze strony władz), znalazła wyraz w asymetrycznej aktywności w alternatywnej przestrzeni kulturowej. Na początku nie miała szerszego zaplecza, docierając do niewielkiej grupy społeczeństwa. Z czasem liczba zwolenników idei alternatywnej wzrosła, a ich aktywność zaczęła przyjmować różne formy: od twórczości zespołów rockowych, przez uliczną dywersję artystyczną, po inicjatywy w mediach społecznościowych. Z biegiem lat aktywiści okrzepli, skumulowali doświadczenia.

W teorii i praktyce pojawiła się możliwość wyjścia poza sztywne ramy skontrastowanych modeli rywalizacji stron oficjalnej i opozycyjnej czy rywalizacji idei wschodniosłowiańskiej z autochtoniczną. Dychotomiczny dyskurs polityków i teoretyków, prowadzony na zasadzie *tertium non datur*, był oparty w gruncie rzeczy na przestarzałych stereotypach i koncepcjach, wykluczał dialog oraz pluralizm poglądów. Przede wszystkim nie dostrzegano roli społeczeństwa obywatelskiego bądź ją kwestionowano. W tym sensie wydarzenia 2020 r. oznaczały przełom: przebudziły solidarność społeczną i ducha wspólnotowości obywatelskiej. Taki obrót zdarzeń uwarunkowało wiele czynników: zwłaszcza jednak znaczący wzrost liczby grupy wykluczonych z polityki, rozgoryczonych z powodu własnej niewidzialności

¹⁸⁶ Заява Нобелеўскай лаўрэаткі Святланы Алексіевіч, <https://pen-centre.by/2020/09/09/3779.html>.

i utraconej godności. Grupa ta, otwarta na różnorodność kulturową przy zachowaniu białoruskiej odrębności, w 2020 r. stała się widzialna. Było to wynikiem nie tyle przebudzenia współobywateli ze stanu odrętwienia i nieświadomości, ile przebudzenia ich naturalnej skłonności do postrzegania siebie w tożsamościowych kategoriach kulturowych. Projekt wykluczonych, którego ostrze siłą rzeczy jest skierowane przeciwko wykluczającym, koncentruje się wokół problematyki wolnościowej, wartości i tożsamości zbiorowej. Jednocześnie promuje jednak obywatelskie postawy i zachowania, a także aktywność typu samoorganizacyjnego. Nie negując postsowieckiej spuścizny kulturowej i nie wymuszając dekonstrukcji tożsamości „kreolskiej”, próbuje pozyskać rozmaite grupy tożsamościowe do wizji Białorusi obywatelskiej, demokratycznej, między Rosją a Europą, której upodmiotowione społeczeństwo byłoby dumne z przeszłości i teraźniejszości kraju, a wolny wybór stałby się sposobem jego życia. Taka wizja tożsamości zbiorowej, dynamicznej i interakcyjnej, została przeciwstawiona zarówno dominującej wersji oficjalnej, narzucanej pod presją czy różnego rodzaju naciskiem, jak i dotychczasowej wersji opozycyjnej, etnocentrycznej, radykalnej i – podobnie jak oficjalna – wykluczającej część społeczeństwa.

CZĘŚĆ 2

Białoruska
partyzantka kulturowa
na drodze do wolności

Dwa światy: system Białoruś i społeczeństwo protestu

Współczesna rzeczywistość medialna i komunikacyjna w Białorusi jest opisywana za pomocą różnych paradygmatów teoretycznych, zwłaszcza tych akcentujących różnice pokoleniowe w społeczeństwie: paradygmatów „cyfrowych tubylców” i „cyfrowych imigrantów”, społeczeństwa analogowego i cyfrowego czy społeczeństwa telewizora, przeciwstawianego społeczeństwu sieci. W ten sposób są przywoływane zdobycze rewolucji informacyjnej, które niewątpliwie mają znaczący wpływ na funkcjonowanie społeczeństw, państw i całego systemu międzynarodowego. Podkreślając społeczny wymiar technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT), Manuel Castells odnotował, że „paradygmat technologii informacyjnej nie ewoluuje w stronę zamknięcia się w postaci systemu, lecz ku otwartości w postaci wielokrawędziowej sieci [...]. Jego główne cechy to wszechstronność, złożoność i sieciowość”¹⁸⁷. Opisywane przez tego autora społeczeństwa sieci (w tym społeczeństwo oporu i społeczeństwo projektu), czyli takie, których funkcjonowanie opiera się właśnie na modelu sieci, zdynamizowały procesy społeczne.

Sieć globalna w erze informacji wpływa na funkcjonowanie państw. Tracąc część swych atrybutów suwerenności, wzmocniają one własne kanały informacji; globalna przestrzeń informacyjna staje się areną ich rywalizacji o wiarygodność i wpływy, a głównym orężem w tej walce są kultura i ideologia. Dążenie do dominacji w dziedzinie kreowania opinii zbiorowej charakteryzuje także państwowość białoruską. Jednocześnie „system Białoruś” mocno tkwi jednak jeszcze w przedinternetowej rzeczywistości propagandowo-kulturowej, choć ostatnie wydarzenia zdecydowanie osłabiły jego manifestowaną przez ostatnie 26 lat stabilność. Nadrzędnym systemowym środkiem przekazu pozostaje telewizja: wszystkie pięć kanałów należy do państwa i znajduje się pod ścisłą kuratelą prezydenckiego pionu władzy, w tym KGB. Wysilek informacyjny jest kierowany przede wszystkim do odbiorcy rosyjskojęzycznego: ma stworzyć pozory stabilnej, silnej pozycji dyktatora. Rodzimi widzowie są chronieni przed odmiennym niż oficjalny

¹⁸⁷ Manuel Castells, *Spółeczeństwo sieci*, s. 83.

obrazem rzeczywistości. Guy Debord w *Spółeczeństwie spektaklu* opisuje to jako „monopolistyczny i wykluczający wszelką dyskusję sposób ukazywania się”¹⁸⁸. Spektakle i mity propagandowe, zwłaszcza mit Baćki jako „ojca narodu” oraz „gospodarza i gwaranta suwerenności kraju”, tworzą fasadę wsparcia reżimu. I nie tylko; powielane teorie spiskowe i antyzachodnia narracja w postaci propagandowych sloganów, np. „protesty w Białorusi zorganizował i sfinansował Zachód”, zaciemniają obraz kryzysu w Białorusi i jego przyczyn. W gruncie rzeczy trwa on od wielu lat, na co złożyło się wiele czynników (polityczny, ekonomiczny, społeczny, ideologiczny), a dotychczasowa reakcja władz na ów kryzys jeszcze go pogłębiła.

W tym opracowaniu propaganda zgodnie z definicją słownikową jest rozumiana z jednej strony jako zorganizowana działalność służąca upowszechnianiu wybranych poglądów, idei i haseł, kształtujących określoną percepcję i opinię odbiorców, a z drugiej – jako technika sterowania poglądami i zachowaniami ludzkimi, polegająca na celowym, natarczywym, manipulacyjnym oddziaływaniu na zbiorowość¹⁸⁹. Będąca niegdyś terminem neutralnym, od czasów zimnej wojny nabrała negatywnych konotacji, stając się synonimem dezinformacji, nieliczącego się z faktami pseudokomunikowania, świadomego wprowadzania w błąd, w celu wywołania pożądanego efektu. Stała się jedną z totalitarnych technik kłamstwa¹⁹⁰. Białoruska propaganda, wzorowana na sowieckiej indoktrynacji, wymaga środków konsekwentnego i długotrwałego oddziaływania, tj. docierania do szerokiego odbiorcy z korzystnymi dla nadawcy informacjami. Środki te wyróżnia emocjonalnie, symbolicznie nacechowany język (język ideologiczny, obrazowy, wizualny).

Propaganda stanowi rodzaj komunikacji społecznej, choć nie informuje ani nie argumentuje; raczej kreuje sytuację, w której społeczeństwo zaczyna wierzyć w podawane mu odgórnie treści i nie szuka alternatywnych źródeł informacji. To ostatnie zadanie jest zresztą utrudnione: media głoszące „inną prawdę” są blokowane, a upowszechniający ją dziennikarze represjonowani jako niepatrioci, względnie „agenci zagraniczni”. Wraz z rozwojem ICT propaganda zwiększyła zasięg oddziaływania¹⁹¹.

Odpowiedź społeczeństwa na tak zdefiniowaną propagandę stanowi kontrpropaganda. Ma ona wyraźne tło kontrkulturowe i jest modelem alternatywnym czy nawet przeciwieństwem kultury dominującej (społecznej,

¹⁸⁸ Guy Debord, *Spółeczeństwo spektaklu*, tłum. M. Kwaterko, Warszawa 2006, s. 36.

¹⁸⁹ Zob. hasło *Propaganda*, <https://sjp.pl/propaganda>.

¹⁹⁰ A. Ross Johnson, *Radio Wolna Europa i Radio Swoboda*, tłum. A. Borzym, Wrocław 2014, s. 26–28.

¹⁹¹ Szerzej na ten temat zob. Tomasz Goban-Klas, *Cywilizacja medialna*.

politycznej), zorientowanej na legitymizację systemu. Głównymi ideami białoruskiej kontrpropagandy pozostają: niezgoda na kłamstwo, wolność przeciwstawiana zniewoleniu społeczeństwa, walka o jego podmiotowość i niezależność myślenia. W dużej mierze pokrywa się to z modelem „tożsamości oporu” Castellsa.

Kontrpropaganda jest ściśle związana z kategorią subwersji: dekonstruuje w celu skompromitowania, deformuje pierwotny sens propagandy spektaklu. Mówiąc językiem Guya Deborda, stworzony przez siebie system władzy Alaksandr Łukaszenka przekształcił w reality show, a sterowane w ten sposób społeczeństwo – w rodzaj społeczeństwa spektaklu¹⁹². Najistotniejszą postacią tego widowiska jest on sam: podejmuje ważne decyzje i natychmiast wdraża je w życie, pokonuje różne przeszkody, walczy z przeciwnikami. Na oczach widzów karci dyrektorów przedsiębiorstw, zwalnia wysokich urzędników, ogłasza postanowienia. Takie medialne widowiska nie służą rozwiązywaniu rzeczywistych problemów, ale budowaniu relacji ze społeczeństwem, czy ściślej – umacnianiu władzy nad nim. Starannie przygotowywane są wielkie konferencje prasowe przy udziale tylko wybranych dziennikarzy z tzw. puli pierwszego¹⁹³, podczas których prezydent łączy się ze studiami telewizyjnymi rozsianymi po całym kraju, przedsiębiorstwami i placówkami oświaty. Demonstruje wiedzę o ich problemach, tępi przejawy niesprawiedliwości społecznej, wydaje stosowne rozporządzenia. Taki styl sprawowania władzy, dopracowywany przez kolejne lata prezydentury Łukaszenki, okazał się atrakcyjny dla innych autokratów na obszarze byłego ZSRR, odwzorował go także prezydent Putin.

Transmitowane przez telewizję konferencje i inne spektakle typu reality show (subotniki, tj. organizowane w wybrane soboty prace społeczne, obchody świąt państwowych, parady w Dniu Zwycięstwa) są jednak tylko swoistym festynem oficjalnej propagandy. Podstawą komunikacji ze społeczeństwem jest codzienna praca propagandowa i ideologiczna. Wbrew zapewnieniom w rodzaju „Lepiej umrzeć na stojąco niż na kolanach”¹⁹⁴,

¹⁹² Szerzej na ten temat zob. Agnieszka Ogonowska, *Spółczesność spektaklu: prekursorzy i ich współczesne dziedzictwo intelektualne*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2012, nr 1, s. 14–26; Wiktor Magdziarz, *Tożsamości i komunikacja w świecie mediów społecznościowych – analiza z wykorzystaniem teorii społeczeństwa spektaklu Guya Deborda i koncepcji cyfrowego nonsensu memetycznego*, w: *Rejestry kultury*, red. K. Olkusz, Wrocław 2019, s. 243–256.

¹⁹³ Сергей Барановский (reż.), *Президентский Пул. Фильм о журналистах, которые работают с Лукашенко*, <https://youtu.be/WtOYRg0gfQY>.

¹⁹⁴ Лукашенко: *лучше умереть стоя, чем жить на коленях*, Belta, 26.03.2020, <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-luchshe-umeret-stoja-chem-zhit-na-kolenjah-385085-2020/>.

Łukaszenka nie buduje suwerennej tożsamości białoruskiej. Już na początku pierwszej kadencji swej prezydentury wstrzymał naturalny proces białorusyfikacji: zainicjował ustanowienie symboliki narodowej przypominającej sowiecką, przywrócił status rosyjskiego jako języka państwowego, co spowodowało szybkie wycofanie języka białoruskiego ze szkół i przestrzeni publicznej. Konsekwentnie zwalczał wszelkie wystąpienia z wykorzystaniem flagi biało-czerwono-białej i herbu Pogoń, nawiązujących do tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego i białoruskiej tradycji niepodległościowej. Zbudował system indoktrynacji i kultywowania neosowieckiej pamięci historycznej (zwłaszcza tej dotyczącej II wojny światowej). Podzielił inteligencję, tworząc koncesjonowane związki naukowców, pisarzy i dziennikarzy. Zgodnie z wyznaczoną im rolą stają się oni „inżynierami dusz”: grając na emocjach, mają kształtować pożądane postawy społeczeństwa – hamować niekorzystne ruchy, stymulować i prowokować działania pożądane z punktu widzenia władz. Do żelaznego repertuaru narracji propagandowej należy np. interpretowanie przyczyn zrywów społeczeństwa dążącego do zmian w kategoriach zmywu i spisku. Schematy propagandowe niezmiennie sprowadzają się do powielania tezy, że protesty to dzieło CIA i są przez tę służbę finansowane. Także podkreślany niekiedy udział Polski czy Litwy jest sprowadzany najczęściej do współwykonawstwa „dywersji” zaplanowanej przez Stany Zjednoczone. Odbiorcy mają dojść do przekonania, że manifestacje służą interesom mocarstwowym USA i państw „satelickich”.

Aparat propagandowy jest skoordynowany z aparatem represji. W mieszkaniach „prowodyrów bandy kryminalistów i narkomanów” (jak prezydent określa swych przeciwników) funkcjonariusze bezpieczeństwa stale „wykrywają” worki z dolarami i euro oraz strzykawki (obserwatorzy zwracają uwagę, że te same kadry telewizja pokazywała podczas protestów w latach 2006, 2010, 2014, 2017 i 2020). Spektakularnym przykładem tej koordynacji była batalia o kontrolę nad treścią materiałów emitowanych w państwowej telewizji. Towarzyszyły jej aresztowania dziennikarzy, którzy opisywali inną niż oficjalna rzeczywistość (tylko w trzy miesiące po wyborach, do końca listopada 2020 r. zatrzymano 363 dziennikarzy, a 12 przebywało w więzieniu)¹⁹⁵.

Akcje represji i zastraszania świadczą, że system w gruncie rzeczy nie ma pozytywnej idei integrującej ani spójnej ideologii:

Państwowa ideologia, sprowadzona do popierania Łukaszenki i uznawania go za największy autorytet w każdej dziedzinie: od polityki, poprzez rolnictwo, do sportu i kultury, musi budzić politowanie. Jednak buduje ona swoistą atmosferę,

¹⁹⁵ Сергей Ромашенко, «Репортеры без границ».

sprawiającą, że jakakolwiek krytyka prezydenta staje się niemal zamachem na państwo. Do tego codzienna propaganda, lekcje na tematy polityczne tworzą w powszechnej świadomości jeżeli nie przekonanie o tym, że wszystko na Białorusi jest cudowne, to przynajmniej wiarę, że istnieje jakieś racjonalne uzasadnienie ogarniającego kraj absurdu¹⁹⁶.

Nie znaczy to, że system nie wykorzystuje współczesnych technologii medialnych. Sieci społecznościowe i nowe media pomagają mu monitorować i analizować nastroje społeczne, identyfikować przyczyny niezadowolenia, by następnie pokazać je w korzystnym dla siebie świetle. Ponadto, działając za pośrednictwem własnych prowokatorów (trolli), system w zasadzie zachęca przeciwników do wyładowania emocji/agresji, licząc na obniżenie gotowości do protestu na ulicach. Wydarzenia 2020 r. w Białorusi ujawniły jednak nieskuteczność tego rodzaju działań.

Środki antysystemowej kontestacji i kontrpropagandy

Skala, jakość i wielowymiarowość protestów białoruskich dowodzą, że pracujący dla systemu propagandziści najwyraźniej nie nadążają za zmianami społeczno-kulturowymi. Uczestnicy protestów nie poddają się bezkrytycznie telewizyjnej ani systemowej propagandzie („Wystarczy mózg” – jak głosiły hasła na transparentach). Weryfikują podawane tam informacje i konfrontują je z rzeczywistością. Są świadomymi użytkownikami Internetu, zorientowanymi w wydarzeniach i trendach światowych. Świadczą o tym choćby obecne na białoruskich ulicach plakaty „Belarusian lives matter”, odwzorowujące amerykańskie „Black lives matter”, czy „Women are coming”, utrzymane w stylistyce serialu *Gra o tron*.

O tym, że uczestnicy protestów mają świadomość całkowitego rozejścia się narracji oficjalnej i potocznej, świadczy m.in. transparent trzymany przez protestanta przebranego w zdezorientowanego dinozaura, który stwierdza: „Za moich czasów tego nie było”¹⁹⁷. Parodiuje on prezentowane w oficjalnych mediach zdziwienie władz z powodu reakcji społeczeństwa na fałszerstwa wyborcze, ukazuje białoruskich propagandzistów jako oderwanych od

¹⁹⁶ Andrzej Poczobut, *System Białoruś*, s. 192.

¹⁹⁷ Zob. https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19787/content_____5_.jpeg.

rzeczywistości ludzi, którzy nadal stosują metody rodem z ZSRR. Słowem – kontrpropaganda kreśli obraz systemu anachronicznego, inercyjnego, uciekającego się do tych samych chwytów socjotechnicznych i politycznych technologii „dziel i rządź”, a w krytycznych momentach wspieranego przez siłowników i propagandzistów z Rosji¹⁹⁸.

System stosuje wypróbowane środki szablonowo i mechanicznie, wielokrotnie eksponując tę samą treść. Modelowym tego przykładem jest walka z opozycją na flagi (biało-czerwono-białą i zielono-czerwoną). Biało-czerwono-biała flaga była symbolem przebudzenia narodowego w Białorusi po rozpadzie ZSRR. Przeciwnicy białorutenizacji – forsowanej wówczas przez Białoruski Front Ludowy Zianona Paźniaka na wzór propagandy sowieckiej – uznali tę flagę za symbol kolaboracji z Niemcami. Wykorzystał to Łukaszenka podczas wyborczej kampanii prezydenckiej w 1994 r., kiedy to Paźniak był jednym z jego kontrkandydatów, i porównał go do liderów białoruskich współpracujących z niemieckimi władzami okupacyjnymi w latach 1941–1944. W 1995 r. w wyniku referendum¹⁹⁹ ustanowiono nową symbolikę państwową. Wypróbowana w latach 90. XX w. technologia walki na flagi jest stosowana do dziś. W sierpniu 2020 r., w trakcie konferencji prasowej z rosyjskimi dziennikarzami, Łukaszenka powtórzył, że on „pod faszystowską flagą nie będzie się fotografował”, i zapewnił: „Posprzątam tę faszystowską symbolikę z naszego społeczeństwa. Zrobimy to pięknie, przede wszystkim wyjaśniając, wbijając ludziom do głów, że tak nie wolno robić”²⁰⁰.

Wypowiedź ta (zwłaszcza sformułowanie „wbijając ludziom do głów”), która przez specjalistów ds. wizerunku mogłaby być zinterpretowana jako przejaw braku kultury osobistej przywódcy Białorusi, w jego intencji miała stanowić wyraz zdecydowania władzy w walce z przeciwnikami. Słowa te stały się zarazem sygnałem do odwracania, neutralizowania i kompromitowania symboli protestujących, czym – począwszy od 16 sierpnia – zajęli się propagandziści przybyli z Rosji, którzy zorganizowali dziesiątki „prawdziwych” manifestacji w różnych miastach, mobilizując cały pion władzy i zwożąc na nie pracowników budżetówki. Nad „prawomyślnymi” manifestacjami krążyły helikoptery z czerwono-zielonymi flagami państwowymi,

¹⁹⁸ *Переломить оппозиционные настроения.*

¹⁹⁹ Łukaszenka wprowadził do referendum cztery pytania: czy jesteś za nadaniem językowi rosyjskiemu statusu języka państwowego (zebrano 83% głosów za), czy popierasz propozycję wprowadzenia nowej flagi i nowego godła państwowego RB (75%), czy popierasz działania prezydenta ukierunkowane na integrację gospodarczą Republiki Białorusi z Federacją Rosyjską (83%) oraz czy jesteś za koniecznością wprowadzenia poprawek do konstytucji (77%).

²⁰⁰ *Лукашенко высказался о БЧБ-флагах: «Мы уберем эту фашистскую символику из общества»*, 015.by, 20.11.2020, <http://015.by/news/politika-i=vlast/lukashenko-105/>.

a wystąpieniom manifestantów towarzyszyły sowieckie pieśni patriotyczne i współczesny rosyjski pop. Państwowa telewizja transmitowała organizowane manifestacje, montując je zgodnie z zasadami propagandy. Jeśli na wiecu było 6 tysięcy zwolenników Łukaszenki, w wiadomościach mówiono o 50 tysiącach. Jeśli na wiecu z biało-czerwono-białymi flagami było 300 tysięcy uczestników, pokazywano ich w taki sposób, żeby było ich nie więcej niż 20 tysięcy, albo filmowano o takiej porze i z takiej perspektywy, by Łukaszenka, przelatując wojskowym śmigłowcem nad rozchodzącymi się już po demonstracji protestującymi, mógł powiedzieć z satysfakcją: „Wszystkie szczury uciekły”²⁰¹.

Ekspozowanie opozycyjnej flagi w przestrzeni publicznej jest uznawane za formę niezgłoszonego protestu, co grozi karą administracyjną, jak w nagłośnionym przypadku osiemdziesięciosiedmioletniej Jelizawiety Bursowej²⁰², której grzywnę uiszczała Fundacja Solidarności Sportowej. Stosownie zareagowali demonstranci: przygotowali transparenty z napisem „Nie mam flagi” i założyli ubrania w biało-czerwono-białej kolorystyce. Zademonstrowali z jednej strony swą taktykę kreatywnego unikania przemocy, a z drugiej – przywiązanie do historycznej symboliki państwowej Białorusi, która stanowi konstytutywny element widowiskowości białoruskiej rewolucji.

Na tle wymuszającej posłuszeństwo maszyny propagandowej i topornej, brutalnej przemocy systemowej napływające z Białorusi obrazy nieposłuszeństwa obywatelskiego wyróżniały niestandardowe, twórcze metody. Jeśli np. w mińskiej kawiarni O’Petit²⁰³ powybijano szyby, bo pozwolono się w niej schronić protestującym, to następnego dnia do tejże kawiarni ustawiała się kolejka klientów, którzy ostentacyjnie szli na kawę, by wesprzeć właścicieli. Kiedy reklamująca wyroby firmy Conte miss Białorusi (z 2008 r.) Wolha Chiżynkowa znalazła się w areszcie za publikację swojego zdjęcia z protestów, zareagowano akcją polegającą na fotografowaniu się

²⁰¹ Zob. Almira Ousmanova, *Analogowa dyktatura przeciwko cyfrowemu tłumowi*, część 2: *Białoruska telewizja i kwestia bezpieczeństwa informacyjnego*, <https://bialorus2020studium.pl/analogowa-dyktatura-przeciwko-cyfrowemu-tlumowi-czesc-2/>. Por. też: Ольга Корелина, *150 тысяч белорусов митингуют против Лукашенко. Он (с автоматом в руках) называет их крысами, а силовиков – красавцами. 15-й день протестов в Беларуси. Главное*, Meduza, 23.08.2020, <https://meduza.io/feature/2020/08/23/150-tysyach-belorusov-mitinguyut-protiv-lukashenko-on-s-avtomatom-v-rukah-nazyvaet-iz-krysam-i-silovikov-krasavtsami>.

²⁰² Фонд спортивной солидарности оплатил штраф 87-летней пенсионерке. Ее наказали за флаг на балконе, SPORT.TUT.by, 16.12.2020, <https://sport.tut.by/news/abotsport/711716.html#c>.

²⁰³ Ульяна Будик, *Милиця разбила стекло в кофейне, где прятались протестующие. Что говорят владельцы и МВД?*, AFISHA.TUT.by, 6.09.2020, <https://afisha.tut.by/news/anews/699460.html#c>.

w białej bieliźnie tej marki²⁰⁴. Lejtmotywnym protestów były wolne wybory, ale cotygodniowe marsze zdumiewały innowacyjnością i kreatywnością, inteligencją humoru – w odróżnieniu od powtarzalnej, niewyszukanej propagandy państwowej. Wśród niesionych na transparentach haseł znajdziemy więc trawestacje popularnych żartów („Sasza – nie pękaj, ja po kanarka”) ²⁰⁵, gry słowne („Nie w sile siła”, „OMON no come on”, pol. „OMON, no daj już spokój”), gry skojarzeń: „Ja maćka”. To ostatnie nawiązywało do solidarnościowego międzynarodowego sloganu *je suis...* (po zamachu na redakcję satyrycznego pisma francuskiego „Charlie Hebdo” w 2015 r.), a także haseł mityngów prołukaszenkowskich i powstałej w odpowiedzi na nie internetowej akcji #jabatka. Ich popularność uwarunkowały zarówno śmieszność, jak i skojarzenia z wulgaryzmem w związku z redukcją artykulacji pierwszego [a] > [e] (przy szybkim czytaniu), co wzbudziło żywiołową reakcję w Internecie. Odzwierciedlone na transparentach hasło „Ja maćka” umożliwiło demonstrującym kobietom przypomnienie prezydenckiego dekretu nr 3 z 2015 r. *O zapobieganiu wsparcia socjalnego*, tj. o walce z „pasożytnictwem społecznym”. Dotyczył on m.in. matek wielodzietnych, które ze względu na wychowanie dzieci zrezygnowały z pracy zawodowej. Dokument rozzłościł społeczeństwo, więc z powodów socjalnych wyszło ono wówczas na ulice. Zapisy tego dekretu zostały złagodzone, jednak pamięć o nim, jako obrazującym absurdalność systemu, pozostaje żywa.

Tradycyjne formy „dialogu” społeczeństwa z władzą zostały wyparte przez nowe, niestandardowe formy ekspresji. Te starsze, jak transparent umożliwiające poszczególnym członkom wspólnoty protestu zasygnalizowanie swojego uczestnictwa bez większych nakładów finansowych, zachowały potencjał przez nadanie im zabarwienia emocjonalnego. Z tego względu współczesny białoruski transparent wyróżniają: karykatura, groteska, ironia i szydercza konwencja, które wymagają kreatywności. Protestującym chodziło przecież o zwrócenie uwagi czy zrobienie wrażenia na innych grupach społecznych (celem ich mobilizacji) oraz na przeciwnikach (celem wykazania absurdalnych, graniczących ze śmiesznością poczynań władzy).

²⁰⁴ Spirit of Shankly, *Пока одні ножкі вынуждэнна аддыхаюць, другія будуць бегать во всю моцць. Беларускі запустілі флешмоб у падтрымку Хижінкавай*, Tribuna.by, 13.12.2020, <https://by.tribuna.com/tribuna/blogs/viralsport/2866185.html>.

²⁰⁵ Chodzi o popularny kawał na temat śmierci. „Siedzi sobie facet w domu. Dzwoni dzwonek, więc otwiera i widzi śmierć z kosą. Kolana się pod nim uginają, zsiniał z przerażenia. Śmierć zauważyła to i mówi: – Nie pękaj, przyszedłam po twojego kanarka”.

Dekonstrukcja systemu poprzez „wykluczenie wykluczających”

Podjęmowane przez protestujących działania subwersywne niszczą narzucałą przez oficjalną propagandę wizję Białorusi, białoruskiego systemu władzy i wartości. Analiza działań obu stron pozwala wyróżnić ich dominujące elementy.

Tabela 3. Główne wyróżniki strategii propagandowych systemu i ich dekonstrukcji

Charakterystyki	Strategie propagandy systemu	Strategie kontrpropagandy
Cel	Legitymizacja władzy Łukaszenki	Dekonstrukcja systemu stworzonego przez Łukaszenkę
Kanały komunikacji	Telewizja i media tradycyjne, festiwale, jarmarki	Nowe media (Internet i smartfon), sztuka uliczna, protesty, happeningi, flash moby
Ideologia	Eklektyczna: neosowietyzm i elementy „miękkiej białorutenizacji” (apologia świata słowiańskiego) nawiązującej do tzw. rosyjskiego świata	Tworzenie nowoczesnej wizji Białorusi, jako państwa europejskiego
Preferowany typ kultury politycznej	Kultura poddańcza, społeczeństwa wycofanego, biernego (<i>homo sovieticus</i>)	Kultura partycypacyjna, krytycyzm i poszukiwanie alternatyw dla istniejącego porządku
Stosunek do władzy	Dążenie do utrzymania jej za wszelką cenę; wymuszanie akceptacji i posłuszeństwa społecznego	Dążenie do zdobycia wpływu na władzę; brak nadziei na lepszą przyszłość przy obecnym reżimie
Stosowane metody	Represyjne: przemoc, manipulacja, dezinformacja, manewrowanie między dezinformacją a obietnicą dialogu i poprawy sytuacji materialnej	Pokojowe: walka na słowa, hasła, argumenty i symbole wolnościowe, organizowanie nieformalnych wspólnot (mieszkańców osiedli, dzielnic, miast), organizowanie wsparcia i samopomocy
Symbolika	Zielono-czerwona flaga i godło nawiązujące do symboliki radzieckiej, sowieckie piosenki patriotyczne i rosyjski pop	Flaga biało-czerwono-biała i godło nawiązujące do Wielkiego Księstwa Litewskiego

Źródło: opracowanie własne.

Białorusini przestali tolerować nieprzystające do rzeczywistości obrazy pokoju społecznego oraz stabilnej Białorusi „mlekiem i miodem płynącej”. Uznali je za anachroniczne, kłamliwe, uwłaczające ich godności i przeciwstawili im własne wartości oraz symbole. Ze względu na cel i stosowane techniki można je scharakteryzować jako kreowanie sytuacji kontrkulturowych, ułatwiających współobywatelom zrozumienie istoty „systemu

Białoruś”, niedopuszczającego do upodmiotowienia społeczeństwa. Nie godząc się na *status quo* i podkreślając to na transparentach czy w skandowanych podczas protestów hasłach („Jestem Białorusinką, mam tożsamość, mam głos”; „Nie jesteście byłem, stadem, tchórzami – jesteście narodem, Białorusinami”), demonstranci wykorzystywali różnorodne formy spontanicznej twórczości i stosowali rozmaite techniki kreatywnej dekonstrukcji systemu. Instrumentalizowali przy tym najczęściej eksploatowane wątki oficjalnej propagandy. Głównym ideologiem białoruskich protestów jest, paradoksalnie, sam „system”: wysiłek społeczeństwa oporu sprowadza się do subwersji, odwrócenia wektorów narracji oficjalnej przez jej demaskowanie, ośmieszanie, wykazywanie śmieszności i absurdalności. W efekcie narracja propagandowa traci walor argumentu uzasadniającego brak wyboru innego prezydenta, czyli „niezastępowalność” Łukaszenki.

Rosnąca skala i coraz większy zasięg geograficzny protestów świadczyły o uwalnianiu się coraz szerszych kręgów społeczeństwa spod mentalnej władzy obrazów i widowisk typu reality show. Społeczeństwo protestu jest zaprzeczeniem pasywnych, wyalienowanych widzów społeczeństwa spektaklu, a sam spektakl traci swą funkcję narzędzia władzy. Opór przeciwko kodom, logice i estetyce spektaklu wytworzył własne kody, logikę i estetykę. To w znacznej mierze efekt wcześniejszych doświadczeń Białorusinów i porażek kolejnych zrywów w latach 2006, 2010 i 2014, które były dość szybko stłumione przez władzę. Siłą rzeczy stylistyka protestu jest maksymalnie uproszczona, choć niewątpliwie bardzo urozmaicona.

Walka na słowa i symbole toczyła się na różnych płaszczyznach i obejmowała różne techniki (happeningi, flash moby, prowokacje mentalne), ale czynnikiem je łączącym jest ogólna niezgoda na dalsze oszustwa wyborcze i propagandowe. Przedstawione tu formy tej walki pozwalają przy okazji zidentyfikować dominujące wymiary białoruskiego kryzysu: polityczny – ukazujący odrzucenie priorytetów polityki Łukaszenki; ekonomiczny – ujawniający realia poziomu życia społeczeństwa; społeczno-kulturowy – pokazujący brak zgody na dalsze funkcjonowanie w „systemie Białoruś”, na styl i estetykę władzy Łukaszenki.

Transparent jako forma subwersji kulturowej

Transparent, podobnie jak plakat, jest przykładem starszej generacji środków oporu: swój burzliwy rozwój zawdzięcza zimnowojennej walce informacyjnej. Do rozpatrywania transparentu w kategoriach oporu semiotycznego, kulturowego i informacyjnego skłania jego funkcja komunikacji masowej. Pojawia się on w przestrzeni publicznej zdominowanej przez władze, wnosząc

treści niepożądane z ich punktu widzenia. W efekcie, bodaj najbardziej czytelnie, oddaje partyzanckie techniki subwersji i prowokacji kulturowej.

Technologia transparentu – jako alternatywnego źródła informacji i ścieżki komunikacji – jest prosta. Uchwycona narracja oficjalna, osadzona w konkretnym kontekście politycznym, ekonomicznym, społecznym i ideologicznym, zostaje skadrowana. Oficjalną oczywistość zakłócają czy wręcz „wywracają” jej nieoczekiwane elementy: odsłonięta sprzeczność, paradoks, śmieszność. Tekst przedstawiony na transparencie czy plakacie odnosi się do wybranego fragmentu rzeczywistości. Jego zwięzłość i lakoniczność, dynamiczność i aktualność umożliwiają uzyskanie optymalnego efektu. Prezentując konkurencyjną „prawdę”, dociera do szerszych rzesz odbiorców nie tylko w przestrzeni realnej, ale także wirtualnej – obrazy z protestów w czasie rzeczywistym rozchodzą się po całym kraju za pośrednictwem mediów niezależnych i społecznościowych. Grupa odbiorców rozumiejących stosowane kody kulturowe stale się w ten sposób poszerza; rośnie jednocześnie społeczny opór i odporność społeczeństwa na oficjalne kłamstwo.

Źródłem do poniższej analizy są transparenty niesione przez uczestników protestów po wyborach prezydenckich w Białorusi do końca listopada 2020 r. Późniejsze manifestacje przybrały nową formę, stały się zdecentralizowane, a ich uczestnicy nie nosili już transparentów. Jako swoisty znak rozpoznawczy opozycji były zbyt niebezpieczne. Materiały zostały zaczerpnięte z prasy internetowej (portali: Belsat, TUT.by, Radio Svoboda, The Village Беларусь, Thinktangs.by, Nasza Niva, Euroradio, KYKY.org, blogów: Livejournal itd.)²⁰⁶, a także portali społecznościowych, na których pojawiały się relacje na ich temat.

Najogólniej rzecz ujmując, akcje protestu z wykorzystaniem transparentu koncentrowały się wokół postaci prezydenta i jego modelu władzy, wykluczającego społeczeństwo, a polegającego na kontroli wszystkich dziedzin życia politycznego, gospodarczego i społecznego kraju. Krytykowano i ośmieszano zwłaszcza pozycjonowanie się Łukaszenki jako „Bački” i autorytetu w każdej sprawie. Powszechnie też odzierano jego władzę z oficjalnego patosu

²⁰⁶ С какими плакатами протестуют белорусы, Thinktangs.by, 18.08.2020, <https://thinktangs.by/publication/2020/08/18/s-kakimi-plakatami-protestayut-belorusy.html>; Ирина Михно, 100 лучших мемов и плакатов с белорусских протестов. Да-да, целая сотня!, KYKY.org, 28.08.2020, <https://kyky.org/cult/100-luchshih-memov-i-plakatov-s-belaruskih-protestayov-da-da-tselaya-sotnya>; «80% не твои, вот ты и бесишься»: Самые крутые плакаты со вчерашнего гигантского митинга в Минске, The Village Беларусь, 17.08.2020, <https://www.the-village.me/village/city/dezhurniy-po-gorodu/284013-plakaty>; 15 самых веселых плакатов с митингов в Беларуси, kaktutzhit.by, 16.08.2020, <https://kaktutzhit.by/news/miting-plakaty>; materiał ilustracyjny pochodzi również z portalu Shutterstock.

i sakralności. Treści napisów modyfikowano w miarę narastającej dynamiki wydarzeń. Uniwersalny ich przekaz to mobilizacja elektoratu wokół Cichanoŭskiej, jak na transparencie „Swiat(łano), zbaw nas ode Złego”, gdzie wykorzystano słowa modlitwy „zbaw nas ode Złego” (w języku cerkiewno-słowiańskim brzmią „izbavi nas od Łukawogo”, co dodatkowo nasuwa skojarzenia z nazwiskiem prezydenta). Będącej dokładnym przeciwieństwem wizerunkowym Łukaszenki Swiatłanie Cichanoŭskiej, reprezentującej tu metaforycznie „siły światła”, przypisano rolę bojowniczkę z „siłami zła”.

1. Zbaw nas ode Złego²⁰⁷

Na ogół jednak transparenty są nośnikami treści, które w prosty sposób zaprzeczają oficjalnej ideologii kreującej obraz prezydenta jako ojca narodu (np. „Mama zaklina się, że nie jesteś moim ojcem”) czy zwierzchnika resortów siłowych („gównodowodzący”). Treści te ewoluowały wraz ze zmieniającym się kontekstem sytuacyjnym. Po pojawieniu się Łukaszenki na mityngu wyborczym z kałasznikowem podkreślano manipulacyjny charakter oficjalnej ideologii („Samozwaniec z automatem – odejdz z naszej chaty”) i dystans wobec niej („Nie wierzymy dziadowi z automatem”).

System żartobliwie charakteryzowano za pomocą komunikatu systemowego błędu internetowego: „404” (nie znaleziono): „404 error democratia not found”. Polemizując z systemową walką przeciwko biało-czerwono-białej symbolice, oficjalnie określanej jako „faszystowska”, popularyzowano hasło „Stop łukaszyzm” (neologizm utworzony na wzór słowa faszizm). Odnotowano długowieczność dyktatury „Łukaszcetu” („Starczy – rządysz dłużej niż ja żyję”), którego postawiono w jednym szeregu z dyktatorami XX w.: „Hitler otrul się, Ceaușescu rozstrzelali, Kadafiego rozerwali, Łukaszenka – wybieraj”. Wzywano do odejścia („Odejdz!”; „Sasza, znasz słowo «stop»?”). „Rachunkowi krzywd” wystawionemu Łukaszence towarzyszyły

²⁰⁷ Zob. <https://tvk6.ru/publications/news/52094/>.

zapowiedzi politycznych porachunków z systemem („Gdzie są nasi ludzie, gdzie są nasze głosy?”). Na wielu transparentach pokazywano absurdalność obecnej władzy („Cyrk – zabierzcie już waszego artystę”).

Łukaszenkę uznano za człowieka zużytego, niepczytelnego („Dziadowi już nie nalewajcie”; „Nie dopijaj, odejdź”). Odwracając wektory jego narracji, wykluczono go ze społeczeństwa („To już nie twój kraj, dlatego się tak złościś”). W reakcji na słynne stwierdzenie Łukaszenki „Wszystkie szczury uciekły”, wypowiedziane podczas lotu helikopterem nad rozchodzącymi się protestującymi po wiecu 23 sierpnia 2020 r.²⁰⁸, dosadnie sugerowano, że to właśnie prezydent jest szczurem i wyrzutkiem społeczeństwa („Szczurem jesteś ty – my jesteśmy narodem”).

Po wzmożeniu represji przewidywano dla Łukaszenki – w duchu folklorystycznej mądrości ludowej – miejsce w więzieniu („Bije, znaczy pójdzie siedzieć”, które stanowi trawestację znanego powiedzenia na temat przemocy domowej: „Bije, znaczy kocha”) i na ławie oskarżonych przed Trybunałem w Hadze („Sasza, kupiliśmy Ci bilet do Hagi”). Ten ostatni wątek stał się przedmiotem wielu żartobliwych trawestacji. Na transparentach pojawiła się gęś gęgająca „Gaaa-ga” (czyt. Haaa-ga). Skojarzenia z Trybunałem Haskim budzą także kolaże zdjęć prezydenta z gwiazdą popkultury Lady Gagą (zgodnie z zasadami fonetyki białoruskiej grafem g oznacza spółgłoskę szczelinową krtaniową dźwięczną ‘fi’) czy hasło „Lady Gaga czeka na koncercie”.

W miarę rozszerzania się skali protestu i jego radykalizacji, demonstrujący coraz chętniej podważali oficjalną wizję białoruskiego państwa socjalnego. Szydząc z obietnic Łukaszenki, oferowali mu: „Aż dwa prezenty dla wásatego karalucha: ucho od śledzia i dziurka w bubliku”. Protestujące emerytki podkreślały swoje realia finansowe: „Żebyś musiał przeżyć za moją emeryturę”. Swą obecność na marszach tłumaczyły na różne sposoby: koniecznością zmian („Emerycy oczekują zmian”), duchem solidarności społecznej („Wy siedzicie za nas – my chodzimy za was”), protestem wobec przemocy („Babcie przeciwko przemocy”, „Dziadkowie przeciw OMON-owi”).

Poza skompromitowanym prezydentem głównym obiektem krytyki jest rozbudowany aparat bezpieczeństwa, filar systemu („Pierwsza przyczyna to Ty, druga – twoje menty”, menty to pogardliwe, potoczne określenie milicjantów) oraz stosowana przez niego przemoc („Dyktatura i OMON, Białorusi – ból i jęk”).

Przemoc jest interpretowana najczęściej jako przejaw bezsilności systemu, czasem jednak budzi żartobliwe skojarzenia („Nie bijcie mężczyzn – jestem jeszcze panną”). Obok luźnych żartów i zabaw z rozwinięciem skrótu

²⁰⁸ Ольга Корелина, 150 тысяч белорусов митингуют против Лукашенко.

2. Babcie przeciwko przemocy (aut. Agata Kwiatkowskaja, Belsat)²⁰⁹

OMON (rozszyfrowano go na wiele sposobów, w polskim tłumaczeniu jako np. „bardzo dużo nastrojów opozycyjnych”, „stowarzyszenie owiec, kogutów i narkomanów”, „oddział pokojowej odpowiedzi przemocy” itp.), spotykamy napisy refleksyjne, w formie filozoficznego memento („Od miłości do nienawiści jeden avtozak [suka policyjna]”)²¹⁰. Nietrudno też zidentyfikować

3. Przykłady transparentów z grą słów – tu: „Tylko Białorusini mogą każdego dnia” (fot. Belsat)²¹¹

²⁰⁹ Zob. https://cdn.3bls.eu/wp-content/uploads/2020/11/photo_2020-11-23_12-35-06.jpg.

²¹⁰ Wiktoria Bieliaszyn, *Jak zginął protestujący w Mińsku. Nowe nagranie zaprzecza wersji białoruskich służb*, Wyborcza.pl, 18.12.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,26213507,tlummy-bialorusinow-na-demonstracjach-w-calym-kraju.html>.

²¹¹ Zob. <http://delaemvmete.by/istoricheskie-foto-belarusi-chast-16/>.

odbiorców tych komunikatów. Są adresowane zarówno do ludzi młodych („W głowę powinno walić tylko techno”; „Strzelać do Białorusinów może tylko Kupidyn”; „What is love – Sasha don't hurt me”), bywają również kierowane do służb porządku („Pałką nie dobijesz się prawdy”). Taki przekaz świadczy o moralizatorstwie i dydaktyzmie. Na ogół bowiem krytycy unikają agresji słownej.

Po wyborach motywem przewodnim krytyki systemu stały się oszustwa wyborcze. Stylistyka narracji na ten temat, niezależnie od bogactwa skojarzeń, była najczęściej prosta, niewyszukana („Wiem, co zrobiliście tego lata”). Czasem jednak budziła, wydawałoby się, nieprzystające do siebie skojarzenia, np. rymujące się w oryginale hasło „Coj żyw²¹² – CIK żyw” (ros. „Coj żyje – CIK kłamie”, CIK – Centralna Komisja Wyborcza, ros. Центральная избирательная комиссия). Brak akceptacji dla fałszerstw wyborczych pociągał za sobą odmówienie władzy legitymizacji („Prezydent jest nieprawdziwy”). Oszustwa wyborcze wykazywano językiem matematyki („ $2 \times 2 = 4$, nawet jeśli ktoś ma wrażenie, że to 5”; „Jestem filologiem, policzyłabym lepiej”) albo językiem humoru i ironii („Nawet blondynka wie, Sasza dostał tylko 3%”).

Część działań subwersywnych przybierała charakter walki z bezrefleksyjną akceptacją systemu i była skierowana do zwolenników Łukaszenki. Po zakończeniu prorządowego mitingu pojawił się człowiek z własnym

4. Plakat „Za jedną Białoruś Alaksandra Łukaszenki” (fot. „Белорусский партизан”)²¹³

²¹² Wiktor Coj – radziecki muzyk rockowy, symbol walki z systemem totalitarnym. We współczesnej Rosji Coj został oskarżony – nb. przez prokremlowskich polityków – o szpiegostwo dla USA. Jego piosenki były jakoby pisane w Hollywood, a ich celem było „zlikwidowanie ZSRR”.

²¹³ Zob. <https://belaruspartisan.by/upload/medialibrary/805/805f74b57a3655a957b90af-3fd17fa5c.jpg>.

transparentem, na którym skompromitował reżimowe hasło „Za jedyną Białoruś Alaksandra Łukaszenki”. Wyróżnione na czerwono litery tworzą dosadny wulgaryzm nadbudowujący nad tym sloganem wyborczym nowe prześmiewcze znaczenie.

W serwisie Twitter natychmiast pojawiły się satyryczne komentarze typu: „Białoruski prorządowy ruch *Za jedyną Białoruś Alaksandra Łukaszenki* rozwiązano bez objaśnienia przyczyn”²¹⁴. Powodów decyzji odbiorca musi domyślać się już samodzielnie. Prasa niezależna prześmiewczo spekulowała natomiast, czy działanie to było fatalnym lapsusem (co nie byłoby pierwszą tego typu wpadką domorosłych propagandzistów), czy najczystszej wody sabotażem²¹⁵. Tak czy inaczej, przyjętą tu taktykę można określić jako kamuflaż komunikacji. Jest on stosowany najczęściej podczas happeningów, ale – jak widać – może też towarzyszyć innym formom protestu. Niezależnie bowiem od intencji autora hasła na plakacie, zyskał on ogromną popularność w mediach społecznościowych, gdzie przywołane zdjęcie potraktowano jako partyzantkę komunikacyjną. Hasło znalazło się później również w przestrzeni miejskiej i – biorąc pod uwagę zielono-czerwoną kolorystykę oraz z pozoru pozytywny przekaz treści – stało się wyzwaniem dla służb miejskich.

5. Mural „Za jedyną Białoruś Alaksandra Łukaszenki” (fot. Radio Svoboda)²¹⁶

²¹⁴ Mebuza, 21.08.2021, <https://twitter.com/mebuzamedia/status/1296925767595692032?lang=es>.

²¹⁵ *Саботаж или ум такой?*, Белорусский партизан, 22.08.2020, <https://belaruspartisan.by/politic/509919/>.

²¹⁶ Zob. <https://www.instagram.com/p/CO5tEKkM73l/>.

Warto zauważyć, że aktywiści działający metodami partyzanckimi nie unikali odwołań do nadal używanych radzieckich kodów kulturowych. Do popularnej piosenki z filmu *Республика ШКИД* z 1966 r., nakręconego przez Giennadija Połokowa na podstawie powieści Grigorija Bielycha i Aleksieja Jemiejewa, nawiązuje hasło „Uczą w szkole: nie kraść głosów, ludzi nie bić, uczą w szkole, uczą w szkole, uczą w szkole”. Zapowiedź rychłego upadku systemu („Dziad ruszył, panowie przysięgli”) to z kolei parafraza kultowej wypowiedzi „wielkiego kombinatora Ostapa Bendera”: „Lody ruszyły, panowie przysięgli” ze *Złotego cielęcica* Ilji Ilfa i Eugeniusza Pietrowa. Ilf i Pietrow, Coj, Połokow pokazują zarazem żywotność starych kodów kulturowych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie.

Ważnym obiektem krytyki są oficjalne media będące głównymi kanałami prołukaszenkowskiej propagandy. Oprócz ogólnych haseł („Dość kłamstw”; „Telewizja kłamie”) znajdujemy konkretne krytyczne postulaty („BT [Telewizja Białoruska] – pokaż krew i tortury naszych dzieci”; „Russia today – Haaga tomorrow”). Transparenty z krytyką mediów odnosiły się też do aktualnej sytuacji związanej z pandemią: „Chcemy uczciwych informacji na temat COVID-19”.

Najczęściej stosowaną metodą subwersji jest przechwytywanie oficjalnych komunikatów i ich krytyczne parodiowanie. Fałszywe informacje o liczbie uczestników protestów były wykorzystywane podczas kolejnych demonstracji i marszów („To tylko fotoszop”). Polemika z oficjalną narracją na temat kobiet (zgodnie z którą kobieta nie jest zdolna do zajmowania się sprawami państwowymi) zaowocowała wielowariantową reakcją: z jednej strony proponowano białoruską wersję roli kobiety w społeczeństwie w postaci formuły 3 × d: „Dom – dzieci – draniki [białoruska tradycyjna potrawa z tartych ziemniaków, placek ziemniaczany]”, z drugiej zaś akcentowano siłę determinacji kobiet („Barszcz dopiero po uczciwych wyborach”).

Oficjalną narrację o przyczynach protestów, zgodnie z którą są one sterowane i finansowane z zewnątrz, łączono z jej prześmiewczą analizą („Gdzieś tu kryje się koordynator”; „Nawalny – gdzie moje pieniądze”). Podkreślano zarazem spontaniczność i autentyczność społeczności oporu – w przeciwieństwie do kampanii rządowych: „Mnie nie przywieźli autobusem”; „Kukłowodzy [lalkarze] – gdzie moje 60 rubli”; „My nie kukły [nie jesteśmy marionetkami]”.

Chwyty propagandy oficjalnej były ośmieszane w sposób bezpośrednio nawiązujący do wypowiedzi prezydenta i narracji prołukaszenkowskich mediów przedstawiających protestantów jako tchórzliwe szczury, wyrzutki społeczeństwa, oderwanych od rzeczywistości degeneratów („Porządna prostytutka zapozna się z kawalerem narkomanem”; „Prostytutki z narodem”;

„Narkomani z narodem”; „Alkoholicy z narodem”). Podkreśla się ich siłę sprawczą („Mińsk odżył dzięki narkomanom i prostytutkom”).

Ważnym środkiem subwersji jest radykalne wykorzystanie języka. Język nie tylko sugestywnie opisuje rzeczywistość, niekiedy sam staje się obiektem krytyki („По ашчышчэнням Саня на 80% в Гааре” – „Wydaje się, że Sania jest na 80% [przed Trybunałem] w Hadze”). W danym przypadku i wielu podobnych ośmieszano fonetykę Łukaszenki, która jest także przedmiotem licznych dowcipów. Na marginesie należy zauważyć, że transparenty odzwierciedlają przy okazji sytuację językową w Białorusi: część haseł występuje w trasiance, tj. specyficznej, nieskodyfikowanej mieszance języków rosyjskiego i białoruskiego.

Warto w tym kontekście odnotować rolę wulgaryzmów w przestrzeni publicznej. Służą one wzmocnieniu ekspresji, siły głosu transparentu, są manifestacją sprzeciwu, mają oddziaływać na rzeczywistość, wzmocnić przesłanie. Analogicznym sposobem wpływania na prezentowane treści są ironia i humor. One także są nośnikami treści kontestujących rzeczywistość. Można to zauważyć na transparentach wykorzystujących odwołania do kodów kulturowych, kreatywnie przekształcanych. Żart upowszechnia zarazem kulturę oporu i nieposłuszeństwa obywatelskiego przez odwoływanie się do absurdów, stając się istotnym narzędziem zwiększającym rozpoznawalność propagowanych idei i ich wpływu na kształtowanie opinii publicznej.

Transparent, na początku protestów stanowiący główny element ich oprawy, stał się ważnym orężem walki na słowa, symbole i idee. Stworzył możliwość bezpośredniej, natychmiastowej reakcji na oficjalne akcje i narracje propagandowe. Jeśli propaganda narzuca społeczeństwu bierną akceptację „prawd Łukaszenki”, to akcje aktywnego sprzeciwu dezawuuują ją, konsekwentnie tropiąc przejawy pozoru, fasady i pokazując realne życie oraz rzeczywistość.

Zwracają uwagę skrajne sposoby interpretacji motywów walki na słowa i symbole: pragnienie zmian vs. spisek sił zewnętrznych i antynarodowych. Są to interpretacje przeciwstawne: druga z nich wyklucza pogląd, że jakaś część obywateli sama się organizuje i wysuwa określone postulaty. Takie ujęcie żeruje na mentalności sowieckiej, w której zakodowano, że musi za tym stać ukryta siła (wielki kapitał, Soros, obce służby, zwalczające się koterie w obozie władzy). Obie interpretacje wpisują się zarazem w białoruskie spory tożsamościowe: o dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego, o źródła odrodzenia narodowego z końca XIX – początku XX w., o język białoruski, o mit wielkiej wojny ojczyźnianej, jak za historiografią radziecką określa się II wojnę światową. Pokazuje to istotne znaczenie historii w rozpoznawaniu symboli i kodów białoruskiej myśli społeczno-politycznej.

Zmagania wokół kodów i symboli nie tylko wyznaczają dynamikę walki z Łukaszenką: są ideową podstawą białoruskich wojen kulturowych. W tym sensie kolejne zrywy społeczeństwa (w latach 2006, 2010, 2014, 2020) to jednocześnie doświadczenia wzmacniające nieprzerwany proces budowy białoruskiej tożsamości społecznej.

Batalia z oficjalną propagandą unaocznia, że jej skuteczność leży zarówno po stronie nadawcy, jak i odbiorców. Wpływ na postawy i zachowania społeczeństwa mają: rosnący poziom wykształcenia, zdolność do krytycznej oceny rzeczywistości społecznej, przede wszystkim zaś – dostęp do informacji pochodzących z niezależnych od władz źródeł. A taką informację białoruskiemu społeczeństwu oporu zapewniają Internet i nowe technologie komunikacyjne. Od początku protestów z żelazną konsekwencją niosły one przesłanie, że dla władz najważniejsze jest złamanie ducha oporu. Ta swowista instrukcja znalazła zastosowanie w wielu formach protestu, była także obecna na transparentach, a odzwierciedla ją hasło: „Wystarczy się bać. Pora się jednoczyć”. Gdyby efektywność antypropagandy dało się zmierzyć poziomem strachu społeczeństwa, to należy stwierdzić, że zorientowane przeciwko oficjalnej propagandzie i przemocy akcje podziemia kulturowego są skuteczne. W każdym razie społeczeństwo białoruskie przełamało strach i opór przed wyjściem na ulicę.

Muzyka oporu jako dokument, generator emocji i nośnik wartości kulturowych

*Nie można zagrać „Pieśni wolności” przy pomocy instrumentu przemocy.
(Stanisław Jerzy Lec)*

„Z muzyką zwyciężymy”²¹⁷ – muzyka jako narzędzie budowania więzi społecznych

Ogromną rolę w wydarzeniach 2020 r. odegrała muzyka, która odzwierciedla wartości społeczne Białorusinów, a zarazem kreuje ich postawy, niosąc znaczący potencjał mobilizacji i oporu. W ujęciu badawczym ten element

²¹⁷ „З музыкай пераможам” (błrus. „Z muzyką zwyciężymy”), cytat z rozmowy śpiewaczki operowej Marharyty Liaŭczuk z Siarhiejem Budkinem: *Здала Лукашэнку. Ляўчук пра карпараты з дыктатарам, кума-мянта і запрашэнне ў КС і НАУ*, <https://youtu.be/gPwHMXWZX4Q>.

kultury jest rozpatrywany na różnych płaszczyznach: jako forma komunikacji międzyludzkiej, forma kulturowej ekspresji symbolicznej, forma kontestacji społecznej i negacji kultury dominującej, a także jako forma budowania tożsamości narodowej i więzi społecznych. Jako forma komunikacji międzyludzkiej jest medium uniwersalnym, a przy tym masowym: muzyk przedstawia komunikat, zaś odbiorcy koncentrują uwagę na jego przekazie. Komunikacja ta ma specyficzne cechy: niesie ze sobą określone kody kulturowe, dzięki którym muzyka staje się nośnikiem określonych znaczeń²¹⁸. Tekst wzmocniony przez rytm i udźwiękowanie oddziałuje szybciej niż poezja czytana. Jest to zarazem przyczyna większej popularności poezji niż form prozatorskich, które wyraźnie nie nadążają za dynamiką kryzysów i przesileń w relacjach społecznych oraz politycznych.

W zależności od celu teoretycy wyprowadzają wiele funkcji utworów muzycznych: komunikacyjną, integracyjną, ekspresywno-emotywną, estetyczną, semiotyczną, popularyzatorską²¹⁹. Wspólne śpiewanie ma niewątpliwie charakter integrujący, sprzyja nawiązywaniu więzi społecznych, buduje interakcje, redukuje poziom lęku²²⁰. Podobne znaczenie mają skandowane podczas demonstracji hasła, np. zaczerpnięte od kibiców: „Наша возьме” („Nasi górą”). Pieśni oporu, powstałe m.in. w reakcji na bieżące wydarzenia, w swej warstwie słownej niosą ponadto treści alternatywne do oficjalnej „ideologii prawdy”. W ten sposób utwory muzyczne stają się narzędziem kontestacji społecznej, walki z systemem, tj. kulturową częścią procesów budujących nową tożsamość narodową.

Siłę i wiarygodność białoruskiego przekazu muzycznego potęgują dodatkowo takie jego charakterystyki, jak: spontaniczność, oddolność, spójność działań, funkcjonowanie we własnym podziemnym obiegu, a także aktualna tematyka, trafiająca w oczekiwania Białorusinów. Coraz częściej przekaz ten pełni również funkcję edukacyjną, trudną do przecenienia w wymiarze kulturowym: zastępuje lekcje historii i języka ojczystego, przypomina kolejnym pokoleniom, że o kraj, jego wolność należy walczyć. Te same kody kulturowe są przenoszone z tekstów utworów na transparenty, powielane i wzmacniane z głośników podczas protestów. I nie tylko: nowe trendy

²¹⁸ Barbara Jabłońska, *O społecznym charakterze muzyki. Szkic socjologiczny „Pogranicze. Studia Społeczne”* 2018, t. 34, s. 114.

²¹⁹ Marek Jeziński, *Muzyka popularna jako wehikuł ideologiczny*, Toruń 2011, s. 80–85; Ewa Kofin, *Muzyka wokół nas. Studium przeobrażeń recepcji muzyki w dobie elektronicznych środków jej przekazywania*, Wrocław 2012, s. 30–47.

²²⁰ Thomas Blank, Karl Adamek, *Singen in der Kindheit. Eine empirische Studie zur Gesundheit und Schulfähigkeit von Kindergartenkindern und das Canto elementar-Konzept zum Praxistransfer*, Münster 2010, s. 20.

informacyjno-komunikacyjne wydatnie poszerzyły zasięg ich oddziaływania, co wymiennie pokazuje liczba wyświetleń poszczególnych utworów na portalu YouTube.

Kulturowy i antysystemowy wymiar pieśni oporu podkreślają białoruscy artyści. W ich opinii muzyka jest jak broń, a dzięki niej protest Białorusinów ma charakter zarówno polityczny, jak i estetyczny²²¹. Współczesna kultura białoruska, w tym muzyczna, jest kontrolowana przez władze i podporządkowana ich polityce kulturalnej, ideologicznej, edukacyjnej, historycznej i in. W przekazie państwowym odbiorca białoruski otrzymuje najczęściej pieśni estradowe twórców wspierających system, folklorystycznych zespołów ludowych oraz patriotyczne pieśni z lat wojny. Utrzymane w konwencji oficjalnego patosu, mają one dwojaką funkcję: służąc rozrywce, realizują stosowne cele ideologiczne.

Białoruskie pieśni oporu – na odwrót – sprowadzają ideologię (patriotyzm) na poziom kultury popularnej, a kulturowe procesy tożsamościowe „odklejają od obowiązującego w przeszłości patosu i oficjalności”²²². Pod względem gatunku są one bardzo urozmaicone: w czasie protestów można było usłyszeć zarówno śpiew operowy, pieśń hymniczną czy bardowską, jak i różne style muzyki rozrywkowej – reggae, rock, punk, punk rock, rock alternatywny, metal, death metal, hardcore, folk, muzykę elektroniczną, rap, hip-hop, pop itd. Wskrzeszając „ ducha narodu”, muzycy łączą rozmaite gatunki, nie gardzą też wspomnianymi utworami ludowymi, które – po wejściu w nurt pieśni zaangażowanej – stają się antysystemowymi manifestami.

Znakomicie ilustruje to pieśń *Kupalinka*, opowiadająca o matce, która szuka córki. Dziewczyna wybrała się po kwiaty na wianek i nie wróciła do domu, choć zapadła noc. Kwiatów nie znalazła i musi upleść kołący wianek z róż. Słowa alegorycznej pieśni inspirowanej folklorem napisał Michaś Czarota (do muzyki Uładzimira Teraŭskiego). Przejmujące wykonanie tego utworu przez trzymające się za ręce kobiety otoczone OMON-owcami pod Czerwonym Kościołem 1 września 2020 r. w Mińsku²²³ może być interpretowane na wiele sposobów: jako manifestacja żeńskiej wspólnoty, solidarności

²²¹ Por. wypowiedź Alaksandra Bahdanaŭa i Kiryla Hałanoŭa dla portalu *Настоящее Время*, Ольга Бешлей, *Музыка протестов. Какие песни звучат на улицах Беларуси*, *Настоящее Время*, 9.09.2020, <https://www.currenttime.tv/a/30829355.html?fbclid=IwAR3LNJFgeIGeAbt4ZY8pZM0QgrTZ5yKJTUif13c4ybE7dO14dsmQhergST8>.

²²² W odniesieniu do polskiej muzyki pop ten temat szczegółowo omawia Mirosław Pęczak, *Subkultura w PRL. Opór, kreacja, imitacja*, Warszawa 2013; tegoż, „Patriotyzmy” *polskiej muzyki popularnej*, „Kultura Współczesna” 2014, nr 1 (84).

²²³ *Легендарная «Купалінка» – заучит возле краснаго костела на плошчади Незавіскасці. ОМОН так же там*, <https://youtu.be/nyLoDrv6upM>.

społeczeństwa w obliczu aktów agresji OMON-u, budowania więzi tożsamościowych, a także jako przywracanie tradycji i pamięci poetów tzw. rozstrzelanego odrodzenia²²⁴. Michaś Czarot był bowiem jedną z ofiar NKWD. Został zamordowany w nocy z 29 na 30 października 1937 r., która przeszła do historii jako „Czarna Noc” lub „Noc Poetów”, o czym mowa była wyżej. Utwór ten spopularyzowano nb. w trakcie częstych w sierpniu i wrześniu 2020 r. koncertów podwórkowych, organizowanych w ramach projektu „Opozycyjne podwórko”, podczas których legendarny saksofonista i gwiazda białoruskiej sceny rockowej Pawał Arakelian ogłaszał konkursy na najlepsze wykonanie pieśni ludowej.

Niebezpieczne związki muzyki z polityką i ideologią dostrzegają władze, traktując je nie bez racji jako poważne wyzwanie. Pieśni niezgody z oficjalną polityką, zorientowane na zmianę, na bieżąco interpretują wydarzenia polityczne w kraju, odzwierciedlają i dokumentują najważniejsze etapy i momenty zwrotne protestów. Ich słowa są przenoszone na transparenty: stają się czytelnymi hasłami, pod którymi idą protestujący. Jednym z najbardziej rozpoznawalnych jest: „Перемён!” (ros. „[Chcemy] Zmian!”), zaczerpnięte z tytułu utworu radzieckiej grupy Kino, uznanego za nieformalny hymn opozycji. Wokalista zespołu i autor jego tekstów Wiktor Coj symbolizował sprzeciw wobec polityki Kremla i totalitarnego systemu. Za buntowniczy i niebezpieczny utwór ten uznała administracja białoruska, która „Didżejów Zmian”, Kiryła Hałanoŭa i Uładzisiaŭa Sakałoŭskiego, za jego odtworzenie 6 sierpnia 2020 r. skazała na 10 dni aresztu²²⁵. Jak stwierdził Sakałoŭski, zaprezentowanie tego powszechnie rozpoznawalnego utworu podczas wiecu poparcia dla Cichanoŭskiej spowodowało, że na nowo stał się „pieśnią zakazaną”²²⁶.

Znakomitym przykładem współzależności polityki i kultury jest utwór zespołu Tor Band *Мы – не «народец»* (*Nie jesteśmy gorszym sortem narodu*). Jego prawykonanie odbyło się 19 czerwca, a do końca 2020 r. miał on już ponad 2 miliony wyświetleń. Tytułowe słowa są artystyczną subwersją m.in. obraźliwego określenia Białorusinów przez Łukaszenkę. Prezydent użył tego epitetu w 2013 r., kiedy w związku z zagrożeniem dewaluacją

²²⁴ „Białoruskie rozstrzelane odrodzenie” to termin analogiczny do „ukraińskiego rozstrzelanego odrodzenia”. Oba są stosowane w odniesieniu do pokolenia intelektualistów zabitych przez NKWD w latach 1937–1938. Szacuje się, że w Białorusi w wyniku represji zginęło wówczas ponad 100 tysięcy osób.

²²⁵ Obaj dźwiękowcy zostali następnie zmuszeni do wyjazdu do Litwy.

²²⁶ W Internecie (ByNecie) pojawiło się mnóstwo coverów tego utworu w wersji rosyjskojęzycznej, często w zaskakujących aranżacjach, np. heavymetalowa wersja: Dymna Lotva, *Перемён!*, <https://youtu.be/7QSTip3lpks>.

rubla społeczeństwo masowo skupowało dolary²²⁷. Słowa refrenu tego hitu oporu: „Мы не быдло, стадо, трусы, мы живой народ – Беларусы”²²⁸ mają charakter oskarżenia pod adresem niewymienionego tu wprost prezydenta. Można je było także odnaleźć na transparentach niesionych przez uczestników marszów.

Na szczególną uwagę w tym kontekście zasługują próby zarządzania kontekstacyjną kulturą muzyczną. Autorzy projektu „spevy.by” (błrus. „śpiewy.by”)²²⁹ przygotowali śpiewnik „Годныя песні” (błrus. „Pieśni godności”), zawierający słowa i muzykę białoruskiego protest songu. Dystrybuowano go nieodpłatnie w wersji drukowanej bądź elektronicznej od 1 września 2020 r.²³⁰ Zawiera pieśni zaliczane do kanonu muzyki białoruskiego protestu: *Гэта мы* (błrus. *To my*, sł. i muz. A. Mielnikaŭ), *Магутны Божа* (błrus. *Wszchemogący Boże*, muz. M. Rawiński, sł. N. Arsienniewa), *Граі* (błrus. *Graj*, muz. i sł. S. Michałok), *Не быць скотам* (błrus. *Nie być bydłem*, muz. Lapis Trubeckoj, sł. J. Kupała), *Вэлытай, вэлытай* (dial. poleski *Wylatuj, wylatuj*, pieśń ludowa), *Перемен!* (ros. [Chcemy] *Zmian!*, muz. i sł. grupa Kino), *Простыя словы* (błrus. *Proste słowa*, muz. L. Wolski, sł. M. Aniempandstaŭ), *Купалінка* (błrus. *Kupalinka*, muz. U. Teraŭski, sł. M. Czarota), *А дзе ж тыя ваяры* (błrus. *A gdzie ci wojownicy*, sł. Ź. Sidaraŭ), *Край ты мой, край...* (błrus. *Kraju, ty mój kraju...*, pieśń ludowa), *Тры чарапахі* (błrus. *Trzy żółwie*, pieśń ludowa), *Сонца нам дапаможа* (błrus. *Słońce nam dorozmoże*, z rockowego musicalu *Народны альбом*), *Мы выйдзем шчыльнымі радамі* (błrus. *Wyjdziemy w zwartych szeregach*, muz. U. Teraŭski, sł. M. Kraŭcoŭ), *Муры* (błrus. *Muzy*, muz. L. Llach, sł. J. Kaczmarek, tłum. A. Chadanowicz), hymn *Пагоня* (błrus. *Pogoń*, muz. M. Szczachłou-Kulikowicz, sł. M. Bahdanowicz).

Potencjał krytyczny przywołanego repertuaru muzyki protestu był kumulowany przez dziesięciolecia. Składają się na niego utwory reprezentujące kontrkulturę z czasów ZSRR, jak wspomniany już *Перемен!*, wcześniejsze dokonania białoruskich formacji kontrkulturowych: Lawona Wolskiego i grupy N.R.M. (skrót od błrus. *Niezależnaja Respublika Mroja*, pol. „Niepodległa Republika Marzeń”)²³¹, Siarhieja Michałka i grupy BRUTTO,

²²⁷ Лукашенко: народец побежал в обменные пункты, <https://youtu.be/BRjFjjDIEGo>.

²²⁸ Ros. „Nie jesteśmy bydłem, stadem, tchórzami – jesteśmy żywym narodem – Białorusinami”, Tor Band, *Мы – не «народец»!*, <https://youtu.be/Rai9tQCrRsQ>.

²²⁹ Zob. <http://spevy.by/>.

²³⁰ Zob. <https://www.facebook.com/spevy.by/posts/1255556698116264/>.

²³¹ Państwo miało swoją wirtualną ambasadę, a fani zespołu mogli starać się o obywatelstwo kraju: <http://web.archive.org/web/20070227233030/http://nrm.by.com/news.php3>. Jak zauważają w komentarzach do wideoklipu utworu *Irżawaja dziaŭszawa* fani Wolskiego,

barda Andreja Mielnikaŭa, a także alternatywne przedsięwzięcia muzyczne, np. rockowy musical *Народны альбом* z 1996 r. Są to artyści kultowi dla pokolenia urodzonego w latach 70. i 80. XX w., którzy współcześnie prowadzą działania w celu budowy tożsamości białoruskiej czy zasilają grono protestujących. Wielu przedstawicieli tej generacji wskazuje, że to właśnie dzięki muzyce zainteresowało się problemem tożsamości białoruskiej²³². Aktualna muzyka oporu znalazła się obok patriotycznych pieśni hymnicznych o ponadczasowym, wysokim statusie kulturowym: *Мы выйдем шчыльнымі радамі* (błrus. *Wyjdziemy w zwartych szeregach*, hymn Białoruskiej Republiki Ludowej z 1918 r.), *Пагоня* (błrus. *Pogoń*) oraz hymnu-modlitwy *Магутны Божа* (błrus. *Wszecmogący Boże*), które były głównymi propozycjami na hymn państwowy Białorusi w okresie od uzyskania niepodległości w 1991 do 1994 r., tj. przed dojściem Łukaszenki do władzy.

Jak zauważa Chadanowicz, włączone do śpiewnika przekłady, takie jak *Mury* czy *Перемен!*, są „gwarantowanymi hitami protestu”: zostały przeniesione z języków i kultur krajów, które przeżywały podobne doświadczenia²³³. Trzeba też odnotować, że wcześniej Białorusini śpiewali zazwyczaj rosyjskojęzyczną wersję tego utworu, napisaną w 2012 r. przez Cyryła Miedwiediewa i wykonaną przez grupę Arkadij Koc. W 2020 r. z inicjatywy Siarhieja Cichanoŭskiego tekst *Murów* w białoruskim przekładzie i nowej aranżacji został nagrany przez muzyków Alaksandra Kissa oraz Siarhieja Kosmasa; Cichanoŭski nagrał z nimi refren (całości nie zdążył z powodu aresztowania).

Dodane fragmenty stały się muzyczną ilustracją programu politycznego Cichanoŭskiego: *Mury* upowszechniane na jego blogu Kraj dla Życia (ros. „Страна для Жизни”)²³⁴ stanowiły zarazem aktualną diagnozę sytuacji politycznej i społecznej w Białorusi. Bloger podkreślił zauważalną aktywizację społeczeństwa białoruskiego, które pragnie „przepędzić pomrokę światłością” („Цемру святлом разганяць”)²³⁵, żyć w kraju przyjaznym dla

„N.R.M. słuchaliśmy jeszcze w szkole. Mamy nawet paszport Niepodległej Republiki Marzeń, który wkrótce może się przydać”, por. komentarze pod utworem: Volski, *Irżawaja dziarżawa*, <https://youtu.be/7FEUZy78Tps>.

²³² *Интервью. Павел Белоус: Белорус должен почувствовать себя белорусом*, Хартия’97, 9.04.2021, <https://charter97.org/ru/news/2018/2/16/279819/>.

²³³ Екатерина Прокофьева, «Когда поёшь, становится не так страшно». *Музыка и белорусский протест*, Radio Svoboda, 4.10.2020, <https://www.svoboda.org/a/30874308.html>.

²³⁴ Strona kanału Страна для жизни Siarhieja Cichanoŭskiego, <https://www.youtube.com/channel/UCFPC7r3tWWXWzUIROLx46mg>.

²³⁵ Błrus. „Ciemność rozprędzić światłem”, «Разбуры турмы муры». *Спяваюць Сяргей Космас і Сяргей Ціханоўскі*, <https://youtu.be/FQz3NazwkUc>.

narodu („I мара народа ў Краіне Жыцця – Проста, каб добра было”)²³⁶. Droga, na którą weszli Białorusini, jest drogą pokojową, niekonfrontacyjną („Мы – беларусы, мы з мірам ідзем / У светлы і сонечны пець”)²³⁷. Inny fragment stanowi apostrofę do sił porządku („braci oficerów”) z apelem o uczciwy wybór, który pozwoli uniknąć bratobójczej wojny:

Браты-афіцэры, мы – адзіны народ.
Мы разам жывем на зямлі.
Зрабіце ж сумленны выбар свой,
Ня хочам мы гэтай вайны!²³⁸

Nowa wersja utworu, powstała przy udziale Cichanoŭskiego, miała premierę 25 maja 2020 r.²³⁹ Po jego aresztowaniu, na apel blogera o wykonywanie *Murów* podczas akcji solidarności i protestów, stała się hymnem zjednoczonych sztabów Swiatłany Cichanoŭskiej, Wiktara Babaryki i Walerego Sapkały. Cichanoŭski apelował jednocześnie o upowszechnienie białoruszczyzny w życiu publicznym: „Warto zatroszczyć się o przetrwanie języka białoruskiego. Ja sam już zaśpiewałem po białorusku”²⁴⁰. W ten sposób w 2020 r. spopularyzowano starszą, białoruskojęzyczną wersję *Murów* w tłumaczeniu Chadanowicza, dokonanym 10 lat wcześniej, przy okazji protestów 2010 r. Przekład, znany dotąd w wąskim kręgu odbiorców, dziś unaocznia trwałość dorobku białoruskiej kultury oporu. W krótkim czasie pojawiło się wiele aranżacji utworu. Na szczególną uwagę zasługują: wersja nagrana przez mohylewską rockgrupę Akute²⁴¹ oraz, przygotowana wspólnie ze strajkującymi robotnikami, interpretacja barda Żmiciera Wajciszkiewicza²⁴². Popularność tej pieśni potwierdza z jednej strony krytyczny potencjał kultury muzycznej i potrzebę stałego uaktualniania przekazu muzycznego, z drugiej zaś uwypukla ciągłość kumulowanych przez wiele lat własnych doświadczeń protestu, a także wzorcotwórczy charakter doświadczeń zewnętrznych.

²³⁶ Błrus. „I marzenie narodu w Kraju Życia – Po prostu, niech będzie dobrze”, tamże.

²³⁷ Błrus. „Мы Бiałorusini idziemy в покое / в ясную і сонечную дарогу”, tamże.

²³⁸ Błrus. „Bracia-oficerowie, jesteśmy jednym narodem. / Razem żyjemy na tej ziemi, / Dokonajcie uczciwego wyboru, / Мы nie chcemy tej wojny!”, tamże.

²³⁹ Аня Перова, *На мітынгах Тихановскай пастаянна іграе песня «Стены»*. Ёе історыя інтарэснее, чым вы думаеце, TUT.by, 28.07.2020, <https://news.tut.by/culture/694499.html?c>.

²⁴⁰ Сяргей Ціханоўскі заспяваў на-беларуску песню «Разбуры турмы муры», <https://youtu.be/OodAzQs80oI>.

²⁴¹ Akute, *Муры*, <https://youtu.be/om8ZiDnmOqU>.

²⁴² Зміцер Вайцюшкевіч і сгачкамаўцы, *Муры*, <https://youtu.be/uN1AxX4lmVY>.

Repertuar pieśni śpiewanych podczas protestów jest znacznie szerszy niż zaprezentowany w omówionym śpiewniku. Analiza ich okresowej popularności umożliwia też prześledzenie znamiennej ewolucji przesłania utworów muzycznych. Wyraźnym przesłaniem takich utworów jak *Kałychanka* (błrus. *Kołyśanka*), w której śpiewające ją kobiety dokonały subtelnej subwersji, zastępując słowa: „baju-baj, baju-baj swe oczęta zamykaj” – słowami: „baju-baj, baju-baj swe oczęta otwieraj”²⁴³, a także przywoływanego już hitu *Перемён!*, śpiewanych na wiecach przedwyborczych, było przebudzenie społeczeństwa. Jak zauważył Siarhiej Doŭhuszaŭ, muzyk zespołu Vuraj i etnograf, organizator licznych inicjatyw mających na celu popularyzację kultury białoruskiej, w sytuacji powyborczej nie spełniały one już swojego zadania²⁴⁴. Sięgnięto więc po inne utwory, takie jak np.: *Kupalinka* wskazująca trudną drogę do upragnionego zwycięstwa, hymn-modlitwa *Wszeczmogący Boże* z apelem do Stwórcy, by uczynił „wolnym i szczęśliwym kraj nasz i nasz naród”, czy hymn *Pogoń*, nawiązujący do legendy herbowej o rycerzach Wielkiego Księstwa Litewskiego – jeźdźcach krywickich, których nic nie zatrzyma, a którzy obronią Białoruś.

W miarę rosnącej dynamiki protestów zmieniał się także skład wykonawców. Na początku wydarzeń nastąpił renesans pieśni oporu, wykonywanych przez nieistniejące już kultowe grupy: *Ляпис Трубецкой* (ros. Lapis Trubeckoj), *Граі* (ros. Graj), *Воіны Света* (ros. Wojownicy Światła), *Шыт* (ros. Błazen) czy N.R.M. Muzycy tej ostatniej pojawili się wspólnie na scenie po dziesięcioletniej przerwie, nagrali też nowe wersje utworów *Тры Цзарачы* (*Trzy Żółwie*)²⁴⁵, *Лохкія-Лохкія* (*Lekkie-Lekkie*)²⁴⁶ i hymnów. W odbiorze społecznym wymienione pieśni mają utrwaloną kontestacyjną aurę. Ogólnie znane, zaktualizowane w nowych aranżacjach, jak np. wspólne wykonanie utworu grupy N.R.M. *Паветраны шар* (błrus. *Balon powietrzny*) przez frontmana tego zespołu Lawona Wolskiego i śpiewaczkę operową Marharytę Liaŭczuk²⁴⁷ czy przez Wolskiego i grupę chętnych w ramach inicjatywy „Спяваем Годна”²⁴⁸, były często śpiewane przez protestujących. Można je było usłyszeć na ulicach, w przejściach podziemnych,

²⁴³ *Дэманстранткі сьпяваюць «Калыханку» супраць гвалту*, Radio Svoboda, <https://youtu.be/dg49oMMYFSQ>.

²⁴⁴ Jego wypowiedź zob. Ольга Бешлей, *Музыка протестов*.

²⁴⁵ N.R.M., *Тры царачы 2020*, <https://youtu.be/DLXB6YsMASE>.

²⁴⁶ Volski, *Lohkija-lohkija*, https://youtu.be/jy0_A46oz5U.

²⁴⁷ Маргарыта Ляўчук і Лявон Вольскі, *Паветраны шар*, <https://youtu.be/WoUh3872Dp8>.

²⁴⁸ *Спяваем Годна з Лявонам Вольскім «Паветраны шар»*, https://youtu.be/NzcPh6aVt_Q.

na trasach marszów. Z ogromnym oddźwiękiem spotkało się nb. wykonanie utworu *Try Czarapachi* przez gitarzystę Pita Paŭłaŭa przed kordonem OMON-owców²⁴⁹.

W tym kontekście należy odnotować aktywną postawę artystów, którzy wiele znanych pieśni zinterpretowali na nowo, zadbali też o nowe formy ich funkcjonowania w przestrzeni publicznej. Przykładem takiej uaktualniającej interpretacji było wykonanie pieśni *Наўздагон* (błrus. *W ślad*)²⁵⁰, która stała się przebojem w 1991 r.²⁵¹, po proklamowaniu niezależności Republiki Białorusi. Anżalika Ahurbasz – modelka, aktorka, piosenkarka, Miss Białorusi, Miss Photo ZSRR 1988 r.²⁵² – wykonała ją na kilka dni przed wyborami. Utwór napisany przez Leonida Pranczaka z muzyką Wasila Rainczyka promował Pogoń, herb Wielkiego Księstwa Litewskiego, który stał się wówczas symbolem suwerenności. Nowy klip, ukazujący sceny z pierwszych dni protestów, nadaje tej patriotycznej pieśni nowy wymiar: „razem jesteśmy niezwyciężoną siłą”. Pikanterii sprawie dodaje to, że ta sama artystka była gwiazdą koncertu „Białoruś bez granic”, zorganizowanego z okazji Dnia Niepodległości Białorusi 3 lipca 2020 r. i transmitowanego m.in. przez państwowy kanał telewizyjny ONT. Miesiąc później, 3 sierpnia, Anżalika Ahurbasz poparła Swiatłanę Cichanoŭską²⁵³.

Podobne zabiegi są podejmowane w odniesieniu do utworów klasycznych. Nowe ich interpretacje polegają na przesunięciu znaczenia klasyki, która dla młodego pokolenia staje się krytyczną sztuką oporu. Znany baryton Ilja Silczukoŭ wykonał np. pieśń *Wszechmogący Boże*²⁵⁴. Utwór ten, napisany w 1943 r. przez poetkę emigracyjną Natallę Arsienniewą z muzyką Mikałaję Rawińskiego jako symbol łączący białoruską emigrację, nazywany jest też „hymnem wolności”. W 1993 r. Komisja Specjalna Rady Najwyższej zaproponowała, by stał się on hymnem Białorusi. Jest to więc dzieło o niepodważalnym statusie kulturowym. W przejmującej końcówce upowszechniającego nowe wykonanie wideoklipu kula przeszywa pierś Alaksandra Tarajkoŭskiego, bohatera protestów, który zginął w czasie demonstracji

²⁴⁹ Пят Павлов спел «Тры чарапачы» перед строем ОМОНа, Reform.by, 24.08.2020, <https://reform.by/158452-pit-pavlov-spel-try-charapahi-pered-stroem-omona>.

²⁵⁰ Анжаліка Агурбаш, *Наўздагон* (2020), <https://youtu.be/T9UXbViuAxU>.

²⁵¹ Анжаліка Ялінская, *Наўздагон* (1991), https://youtu.be/9__9fVp3mnI.

²⁵² Strona Anżaliki Ahurbasz, <https://angelicaagurbash.com/>.

²⁵³ Zob. <https://news.tut.by/culture/695586.html?c>. Podobny zabieg aktualizacji treści widać w przypadku utworu *Рэвалюцыя* (błrus. „Rewolucja”), popularnego po akcjach protestu w 2006 r. (Band A, *Рэвалюцыя*, <https://youtu.be/6T-3qCiByKk>), czy wspomnianych utworów grupy N.R.M.

²⁵⁴ Ілья Сільчукоў, *Магутны Божа*, <https://youtu.be/Y53kb0k9mnd>.

(gra go Paweł Harłańczuk, były aktor Teatru im. Janki Kupały, zwolniony nb. za wsparcie protestu), a cieknąca krew tworzy na białej koszuli symbol biało-czerwono-białej flagi. Hymn ten zaśpiewały również tłumy zgromadzone na pogrzebie Tarajkoŭskiego. Zyskał dodatkowe symboliczne znaczenie: upamiętnia ofiary reżimu Łukaszenki.

Obok utworów znanych, które otrzymały nowe życie, powstało mnóstwo oryginalnych pieśni. Dedykowane aktualnemu protestowi były tworzone zarówno przez znane, legendarne już grupy białoruskiej sceny muzycznej, jak i przez zespoły czy twórców niszowych, którzy dawno temu zawieśli działalność artystyczną, a także muzyków debiutujących w 2020 r.²⁵⁵ Świadczy to nie tylko o potrzebie artystycznej ekspresji w reakcji na bieżące wydarzenia, ale i o zaangażowaniu w sprawę kraju. Jak stwierdził Ilja Czarapko z grupy Петля пристрастия (ros. Pętla Słabości), był to dla muzyków czas próby: konsolidacja społeczeństwa okazała się potrzebna jak nigdy dotąd²⁵⁶. Lawinę zaangażowanych utworów uwarunkowało wiele czynników, m.in. chęć wyrażenia solidarności dla kolegów po fachu²⁵⁷, represjonowanych w 2020 r. za obywatelską postawę²⁵⁸, reakcja spowodowana osobistym doświadczeniem pobytu w areszcie²⁵⁹, chęć pokazania, że ludzie kultury mówią jednym głosem²⁶⁰ w czasie próby, która zostanie zapisana w annałach historii Białorusi²⁶¹. Budując solidarność społeczną, środowiska muzyczne forsowały ideę, że tylko duch protestu może w perspektywie stworzyć nową Białoruś; ludzie niewolni nie są bowiem w stanie wprowadzić zmian²⁶².

²⁵⁵ Można tu wymienić zespoły: Sciana, VAL, Partyzanski praspekt, HAINA, Place to Be, Незабудки, Maria Ermakova, Soż, Botanic project, Виталий Артист, Александр Баль, Долбушина и Пугач, Groove Dealer, Пирятин, Александр Сериков, Andrus Takindang, Саша Захарик, Проект 4.0.4, Sumarok, Рробы Rich, Rogal, Nemiga, Таня Булавкина, Дай Дарогы!, Tor Band, Apšent, Naviband i in. Pełen spis utworów wykorzystanych do analizy w tym rozdziale znajduje się w aneksie.

²⁵⁶ Naka feat. Dzieciuki & Разбітае сэрца пацана & Петля пристрастия & Rostany, ВАМ (стихи Вл. Некляева), <https://youtu.be/3IsHt0Vp1HA>.

²⁵⁷ Dziennikarka Katia Poliakowa za wykonanie utworu *Przejrzyj* straciła pracę w Telewizji Białoruskiej, Каця Пытлева, Ілля Маліноўскі, *Угледзіся*, <https://youtu.be/Y4-J6u1GpY>. Do aresztu trafiło wielu muzyków: Andrus Takindang, członek zespół Recha, stworzył nawet swoisty przewodnik, jak przetrwać areszt i jak się do niego przygotować.

²⁵⁸ Soż, *Malako*, <https://youtu.be/hn2bjMRJ9U>.

²⁵⁹ Jak utwór Laudans, *Vysnova*, <https://youtu.be/6Omo0HTXGi0>, napisany podczas pobytu w areszcie w Żodzynie.

²⁶⁰ Naka feat. Dzieciuki & Разбітае сэрца пацана & Петля пристрастия & Rostany, ВАМ.

²⁶¹ Rogal, *Жыве*, <https://youtu.be/g3SfwX4tViI>.

²⁶² Iowa, *Мечта*, <https://youtu.be/hKT4I1FdK4U>.

Szczególną aktywnością twórczą wykazała się grupa Tor Band z Rohaczowa w obwodzie homelskim, która bywa porównywana do radzieckiego, a następnie rosyjskiego zespołu ДДТ (DDT). Utwory grupy wygrywają w nieoficjalnych konkursach na najlepszą pieśń protestów²⁶³. W czerwcu i lipcu 2020 r. Tor Band nagrał serię piosenek o wymownych tytułach, jak np.: wspomniany *Мы – не «народец»!*²⁶⁴, *Жыве (Niech żyje)*²⁶⁵, *Выборы (Wybory)*²⁶⁶, *Уходи!!! (Odejdź!!!)*²⁶⁷, *Кто, если не ты (Kto, jeśli nie ty)*²⁶⁸. Członkowie grupy postawili sobie za cel utrwalenie przełomu w mentalności Białorusinów²⁶⁹. W ich opinii białoruskie społeczeństwo dojrzało do zmian, uwolniło się spod wpływu pociągającego za sznurki „szalonego lalkarza” (ros. „больной кукловод”)²⁷⁰. Jak śpiewają, do odzyskania wolności potrzeba odwagi i aktywności („Дай же руку мне и вставай с колен / Я свободу подарю тебе взамен”)²⁷¹, dumy narodowej i solidarności społecznej:

Моя хата с краю, не видел, не слышал, я точно не знаю!
 Вот так поступает моральный урод, но не родной белорусский народ
 Верю, верю, верю, что...
 Мы не быдло, стадо и трусы. Мы живой народ, мы белорусы!
 С верой в сердцах, держим мы строй. Знамя свободы над головой²⁷².

Na drodze do wolności Białorusinów („Скінем кайданы мы”)²⁷³ stoją autorytarny reżim („Выборы без выбора / Что-то нам менять пора”)²⁷⁴ i autorytarny przywódca, który nie ma ani poparcia, ani zaufania społeczeństwa:

²⁶³ «Мы меняем сознание людей», – рогачевский Tor Band, который восхищает белорусов гимнами протеста, Сильные новости, 11.07.2020, <https://gomel.today/2020/07/11/270703.html>.

²⁶⁴ Tor Band, *Мы – не «народец»!*

²⁶⁵ Tor Band, *Жыве*, <https://youtu.be/kIWm08f6UzI>.

²⁶⁶ Tor Band, *Выборы*, <https://youtu.be/p8qAmaNpMNE>.

²⁶⁷ Tor Band, *Уходи*, <https://youtu.be/qHDajlCмоxA>.

²⁶⁸ Tor Band, *Кто, если не ты*, <https://youtu.be/kQvKA2FAtwc>.

²⁶⁹ «Мы меняем сознание людей».

²⁷⁰ Tor Band, *Мы – не «народец»!*

²⁷¹ Ros. „Podaj mi rękę i wstań z kolan / Wolność dam ci w zamian”, Tor Band, *Кто, если не ты*.

²⁷² Ros. „Moja chata z kraju, nie widziałem, nie słyszałem, zupełnie nic nie wiem! / Tak właśnie postępuje wyrodek moralny, a nie rodzony białoruski naród / Wierzę, wierzę, wierzę, że / Nie jesteśmy bydłem, stadem, tchórzami – jesteśmy żywym narodem – Białorusinami! / Z wiarą w sercach, równamy w szeregu. Flaga zwycięstwa powiewa nad głowami”, Tor Band, *Мы – не «народец»!*

²⁷³ Błrus. „Zrzucimy kajdany”, Tor Band, *Жыве*.

²⁷⁴ Ros. „Wybory bez wyboru / coś już pora zmienić”, Tor Band, *Выборы*.

Мы устали от тебя. Мы не верим твоему слову.
 Как не можешь ты понять? Мы хотим жить по-другому.
 Уходи! Тихо, мирно и спокойно.
 Уходи! Мы найдем себе достойных.
 Уходи! Время смелых, а не трусов.
 Уходи! Это воля белорусов!²⁷⁵

Od czerwca do grudnia 2020 r. poszczególne utwory Tor Band miały w serwisie YouTube od ok. 500 000 do 1 700 000 wyświetleń. Popularność grupy niewątpliwie wpływa na zasięg oddziaływania przekazywanych przez nią treści, co prowadzi do zmian postaw i preferencji politycznych wśród Białorusinów.

Proces tworzenia wideoklipów zespołu jest swoistym projektem społecznym, w którym uczestniczą ochotnicy. Wedle słów autora tekstów, Żmiciera Haławacza, do nagrań klipu do pieśni: *Кто, если не ты* (ros. *Kto, jeśli nie ty*) zgłosiły się 23 rodziny, z których niektóre przybyły z małymi dziećmi z miejscowości odległych o ponad 400 km, co świadczy o sile i jednoczącym wpływie wspólnoty idei²⁷⁶.

W tym kontekście należy odnotować, że w dobie Internetu radiowe i telewizyjne stacje muzyczne schodzą na dalszy plan, a najbardziej adekwatną formą przekazu muzyki staje się wideoklip umieszczany na kanale YouTube. Stanowi on „krótki film muzyczny, w którym wykonywana piosenka ma oprawę wizualną”²⁷⁷, a synteza słowa, muzyki i obrazu²⁷⁸ wzmacnia funkcję komunikacyjną takiego dzieła.

Choć wideoklip „zwykle ma na celu odwzorowanie fabuły utworu”²⁷⁹, to przez rozszerzenie oddziaływania na zmysł wzroku wzmacnia przekaz warstwy tekstowej i muzycznej, a jednocześnie niesionych przez nie kodów kulturowych budujących interakcję społeczną. Potwierdza to analiza tele-dysków do utworów powstałych zarówno przed 2020 r.²⁸⁰, jak i w czasie

²⁷⁵ Ros. „Мамы ція доўг. Не вярzymy в твоее слова. / Чзего јешчзе не розуміеѕ? Чхсеме жыч іначзеј. / Одејдз! Чічо, грзечнзе і спокоензе. / Одејдз! Мы знајдзему владзе годне. / Одејдз! Настаў чзас дла одважных, а не тчорзы. / Одејдз! Така јест вола Бялорусінов!”, Tor Band, *Уходи*.

²⁷⁶ «Хто, калі ня ты?» Tor Band, *аўтары хіта «Мы не „народзец”», выдалі новую песьню*, Radio Svoboda, 11.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30721107.html>.

²⁷⁷ *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996, s. 512.

²⁷⁸ Urszula Jarecka, *Świat wideoklipu*, Warszawa 1999, s. 122.

²⁷⁹ Kinga Duszyk, *Wideoklip jako komunikat medialny. Wartość estetyczna i funkcja*, w: *Komunikacja wizualna w prasie i w mediach elektronicznych*, red. K. Wolny-Zmorzyński i in., Warszawa 2013, s. 181.

²⁸⁰ Por. Анжаліка Агурбаш, *Наўздагон* (2020); Band А, *Рэвалюцыя*, <https://youtu.be/6T-3qCiByKk>.

protestów. Modelowym tego przykładem jest pieśń grupy NIZKIZ *Правілы* (błrus. *Zasady*). O ile nagrana w czerwcu 2020 r. wersja audio mogła być interpretowana jako wyabstrahowany sygnał potrzeby działania, o tyle pokazany we wrześniu wideoklip do tego utworu, zawierający sceny z pokojowych protestów przeciw fałszerstwom wyborczym, przynosi jednoznacznie polityczną interpretację. Można w nim zobaczyć przedstawicieli białoruskiej sceny muzycznej (Naviband, Louna), sceny ukraińskiej (Serhij Tanczynec z grupy Bez Обмежень – ukr. Bez Ograniczeń), rosyjskiej (Władimir Kotlarow z grupy Порнофильмы – ros. Filmy Porno), śpiewaczkę operową Marharytę Liańczuk, ludzi kultury, np. Julię Szewczuk z Wolnego Teatru i aktorów Teatru im. Janki Kupały, a także będącą ikoną białoruskich protestów Ninę Bahińską, wolontariuszy spod aresztu przy ul. Akreścina, reprezentantów białoruskiej diaspory w Wielkiej Brytanii i Ameryce oraz „setki pięknych wolnych Białorusinów” (jak pisano w komentarzach). Wideoklip dopełnia skandowane podczas protestów hasło „Жывіе Бялоруś” – „Niech żyje Białoruś”²⁸¹, co nadaje utworowi szerszy wymiar społeczny, narodowy, patriotyczny.

Wydarzenia przedstawiane w białoruskich wideoklipach to najczęściej zdjęcia z manifestacji, wstrząsające kadry pokazujące brutalność sił porządku i rzeczywistą skalę protestów, przez co stają się ich swoistą dokumentacją z muzycznym komentarzem. Powszechnie stosowanym zabiegiem jest sięganie do kadrów z relacji z miejsc zdarzeń, emitowanych przez portale Onliner.by, TUT.by, NEXTA, Belsat, Radio Svoboda, DW, euroradio.fm, Current Time, ale także Sputnik, Ont.by, Беларусь 1, tacc.ru. Wykorzystywane są również prywatne zdjęcia i nagrania z różnych miast Białorusi²⁸².

Taka wizualizacja warstwy muzycznej i tekstowej utworów pokazuje emocje, bunt i niezgodę środowiska muzycznego na ograniczanie praw i wolności człowieka, stając się nośnikiem funkcji ideologicznej. Wideoklipy zawierają mnóstwo zideologizowanych symbolicznych obrazów: narodu budującego solidarną wspólnotę, pokojowo nastawionego do świata, dumnego ze swojego kraju i języka, a także z niezłomnej walki, która przykuwa oczy całego świata, dzięki czemu odbiorca może się łatwo zidentyfikować z przedstawionymi w teledyskach postaciami czy wydarzeniami.

²⁸¹ NIZKIZ, *Правілы*, <https://youtu.be/SaTOst5utL8>.

²⁸² Sumarok, *Чэрыі*, https://youtu.be/c6fgUy_8pbg.

„Wyszliśmy na ulicę znienacka tak”²⁸³ – geneza aktywności społecznej w oczach artystów

Analiza utworów powstałych w czasie kampanii i po wyborach prezydenckich (sierpień 2020 r.) pozwala zrekonstruować artystyczną diagnozę stanu społeczeństwa oraz swoisty plan działań muzycznych w celu jego mobilizacji. Na krótko przed wyborami pojawiło się sporo pieśni – manifestów politycznych, które były reakcją na bieżącą sytuację w Białorusi²⁸⁴. Artyści zaapelowali o „przeliczenie się”, sugerując początkowo, że ludzi dążących do zmian jest wprawdzie mało, ale są; co więcej, są to miliony wspaniałych osób: „Нас миллионы... Мы все уникальны...”²⁸⁵. Egzemplifikacją takiego przesłania był wideoklip do *Pieśni szczęśliwych ludzi*, w którym wystąpiło wielu znanych muzyków: Iskui Abalan, Kacia Pytliewa, Uładzimir Puhacz, Kaciaryna Rajeka, Żmicier Wajcuszkievicz, Walery Dajneka, Siarhiej Malinoŭski, członkowie zespołów Naviband, NIZKIZ, Kanaplev+Leydik, aktorzy: Wadzim Hałyhin, Swiatłana Zialenkoŭskaja, prezenter telewizyjny, aktor i muzyk Dzianis Dudzinski, komik Andrej Skarachod, showmani Pawał Kasciewicz, Andrej Bond, prezenterzy telewizyjni: Dzima Kachno, Anton Martynienka, poeta i producent filmowy Uładzimir Kubyszkin²⁸⁶.

Uwagę twórców zdominowały następnie pozytywne emocje związane z rosnącą aktywizacją i solidarnością społeczeństwa, a także nadzieja, jaką niesły zbliżające się wybory²⁸⁷. Aluzyjnie, na przykładzie przypowieści o starym mędrцу, który odebrał ludziom słońce, sytuację wyjaśnił raper Maks Korż:

Есть земля, где который год
Люди так ждут хороших погод
Тучами покрыто небес полотно
Было по-другому, там было давно
Старый мудрец солнце забрал

²⁸³ NIZKIZ, *Правілы*.

²⁸⁴ Litesound, *Беларускаму ляду*, <https://youtu.be/SE2p5iJBcTs>; Каця Пытлева, Ілля Маліноўскі, *Угледзіся*, <https://youtu.be/-Y4-J6u1GpY>; Naka feat. Dzieciuki & Разбірае сэрца пацана & Петля пристрастия & Rostany, *ВАМ*.

²⁸⁵ Ros. „Są nas miliony i jesteśmy nierpowtarzalni”, Аня Шаркунова, *Песня счастливых людей*, https://youtu.be/-5X_Z7dajBg.

²⁸⁶ Аня Шаркунова, *Песня счастливых людей*.

²⁸⁷ Można tu wymienić dodatkowo: Partyzanski prasppekt, *Чарга*, <https://youtu.be/MhK2WoXwMP0>; GoodVibe BY, *Все ВМЕСТЕ Мы*, https://youtu.be/_KXDrRu8BsY; BarRokka, *Вясновая*, <https://youtu.be/26JLl56KgW0>; Place to Be, *Мая Перамога*, <https://youtu.be/zJpU5iS5g98>.

Чтобы проблем никто не знал
Чтобы порядок был, но – перебор
Люди кричат с тех пор:
Отдай тепло (тепло)²⁸⁸.

Całymi latami starzec pozostawał głuchy na potrzeby ludzi („Хотя бы рассвет, чтоб на день силы брать / И закаты, чтобы мечтать”)²⁸⁹. W efekcie żyli oni przy „sztucznym świetle”, a pamięć ciepła zachowała się tylko w starych pieśniach. Słuchając ich, ludzie zaczęli marzyć i dążyć do celu²⁹⁰. Na marginesie warto zauważyć, że Maks Korż jest bardzo popularny w Federacji Rosyjskiej, a jego utwory mają po kilka milionów wyświetleń. Jego przesłanie rosyjskojęzyczni internauci interpretowali jako uniwersalną krytykę systemów autorytarnych.

Szeroki rezonans miał także utwór mohylewskiego rapera Denisa „Griazi” pt. *Перемен* (ros. *Хочemy zmian*), jedynie z tytułu przypominającego pieśń Wiktora Coja. Już w pierwszej godzinie po pojawieniu się w sieci miał ponad 4 tysiące wyświetleń²⁹¹. Jest to poetycki zwrot syna do ojca, zawsze poważnego i zajętego, śledzącego sprawy kraju, który surowo wychował swe dzieci. Syn był zapatrzony w mężczyznę, ślepo mu ufał, dopóki ten nie kazał mu strzelać do ludzi²⁹².

Słowem – motywem przewodnim utworów w okresie przedwyborczym stała się krytyka „Baćki” i stworzonego przezeń autorytarnego systemu. Państwo oparte na aparacie przemocy sięgnęło dna – głosiła pieśń pt. *роДНОй край* grupy Ар\$ent. Tytuł utworu to gra słów (w transliteracji „roDNOj kraj” to kraj ojczysty, ale wyróżnione wersalikami DNO wskazuje na jego krytyczne przesłanie)²⁹³. Inny autor przekonywał natomiast, że ten system, zżarty przez rdzę, jest już nie do uratowania:

²⁸⁸ „Jest kraj, gdzie już kolejny rok / Ludzie czekają na dobrą pogodę / Chmurami pokryty jest nieboskłon / Kiedyś było inaczej, kiedyś, dawno temu / Stary mędrzec słońce zabrał / Aby nikt nie zaznał trosk / Aby był porządek, aż w nadmiarze / Ludzie krzyczą od tej pory: / Oddaj ciepło (ciepło)”, Maks Корж, *Тепло*, <https://youtu.be/-4p0LJaIeSM>.

²⁸⁹ Ros. „Choćby tylko wschód słońca / żeby nabrać sił na cały dzień / I zachód – żeby marzyć”, Maks Корж, *Тепло*.

²⁹⁰ Wątek ten był wykorzystany także przez innych twórców: „Марыць павінна кожна людзіна з нас” (błrus. „Marzyć powinien każdy z nas”), Александр Наскович, Таня Булаўкіна, *Слухай праўду*, <https://youtu.be/tmpI0DJEC4s>.

²⁹¹ *Еще один музыкант выпустил клип о протестах в Беларуси*, AFISHA.TUT.by, 29.07.2020, <https://afisha.tut.by/news/anews/694612.html>.

²⁹² Грязь, *Перемен*, <https://youtu.be/v-9QDhw-14o>.

²⁹³ Ар\$ent, *роДНОй край*, <https://youtu.be/jNOYHie2AhY>.

Іржавая дзяржава
 Сваю агруту п'е.
 Ні жалем, ні пажарам
 Не ўратаваць яе²⁹⁴.

Twórcą tym jest weteran walki z systemem Łukaszenki, muzyk i poeta, Lawon Wolski, współtwórca głośnego w latach 90. projektu muzycznego N.R.M., o czym była mowa wyżej, obecnie nagrywający jako Volski. Według niego reżim Łukaszenki staje się ofiarą własnej kłamliwej propagandy, w którą nie wierzą ani propagandziści, ani obywatele:

Па вушы ў хлусьні.
 Сабе не вераць самі,
 Каго зь іх не вазьмі.

Яны чытаюць мантру:
 «Нідзе няма іржы!»
 Але ўсе ўсё бачаць –
 Кажы ці не кажы²⁹⁵.

Zdecydowanie mniej aluzyjnie zwracają się do prezydenta członkowie zespołu Ap\$ent. Utrzymana w gatunku „wiejskiego rocka” *Песенка весёлага белоруса* (ros. *Piosenka wesolego Białorusina*) to prośba do Alaksandra Łukaszenki (Wujka Saszy), żeby – „bez obrazu” – zabrał ze sobą ciotkę Lidę (Lidzię Jarmoszyń, która od 1996 r. jest przewodniczącą Państwowej Komisji Wyborczej) z powrotem do piekła:

Дядя Саша, без обид
 но вам никто не рад
 забирайте тётю Лиду
 возвращайтесь в ад²⁹⁶.

Prześmiewcze utwory mają psychologiczną, muzykoterapeutyczną funkcję: pokonują strach, pozwalają odreagować absurdalność systemu, pozytywnie nastrajają do działania. Humor jest znakomitą środkami do

²⁹⁴ Błrus. „Przerdzewiałe państwo, / Pije swą truciznę / Ani żal, ani pożar / Nic jej nie uratuje”, Volski, *Irżavaja dziarżava*.

²⁹⁵ Błrus. „Po uszy w kłamstwie, / Sami sobie nie wierzą, / Każdy jeden / Powtarza jak mantrę: / «Nie ma żadnej rdzy!» / Ale wszyscy ją widzą – / Cokolwiek by powiedzieli”, Volski, *Irżavaja dziarżava*.

²⁹⁶ Ros. „Wujku Saszo, bez obrazu, / Ale nikt tu cię nie lubi / Zabieraj ciotkę Lidę / Wracajcie do piekła”, Ap\$ent, *Песенка весёлага белоруса*, <https://youtu.be/ykppO49lapw>.

przełamywania oficjalnej narracji przez deformowanie i ośmieszanie propagandowych haseł. Łukaszenka, „ojciec narodu”, w cytowanej piosence reprezentuje „siły zła”, co nawiązuje do zimnowojennej nowomowy oraz propagandy konfrontacji imperiów dobra i zła.

Absurdalność państwa Łukaszenki pokazują też aktualne wątki walki z pandemią (Białorusini mogą się tylko „myć i modlić”)²⁹⁷ czy ciągłe straszenie społeczeństwa agresją Zachodu, co przesłania bieżące problemy kraju („Mamy tu lokalny Armagedon, no i co z tego? Oby tylko nie było wojny!”)²⁹⁸.

Muzyka wzmacnia determinację społeczeństwa. Zauważają to internauci: w komentarzach z czerwca 2020 r. pojawiają się opinie na temat rozpoczynającej się aksamitnej rewolucji: „Takie pieśni stymulują do tego, by iść do końca. Pora zrzucić Łukasza z jego tronu, zsiniałymi palcami już się nie utrzyma”²⁹⁹.

Pieśni towarzyszące wydarzeniom z wiosny 2020 r., akcjom zbierania podpisów niezbędnych do rejestracji kandydatów w wyborach, a następnie wielotysięcznym mityngom poparcia Swiatłany Cichanoŭskiej niewątpliwie były przejawem chęci organizowania emocji społecznych i skłonienia Białorusinów do refleksji nad sytuacją kraju. Artyści zauważali z satysfakcją, że stosunek ludzi do problemów wewnętrznych kraju się zmienił: z zastraszonych, bojących się wyróżnić z tłumu, niechętnych do podjęcia działania członków społeczeństwa, wraz ze zbliżającymi się wyborami stali się zaangażowanymi, świadomymi obywatelami³⁰⁰. Poetycko odnotował to Lawon Wolski:

Мы дыхаем зноў
Мы дыхаем зноў
Спалоханья, бяскрылыя
Ці вартыя гэтай долі мы
Дыхай свабодна, мілая³⁰¹.

Budząc nadzieję, że wybory wszystko zmieniają, niektórzy ostrzegali zarazem, że wolność przyniesie nowe wyzwania:

Дзе мой апошні дом
Стане такім чужым

²⁹⁷ Ap\$ent, *Мылю и молюсь*, <https://youtu.be/U3BUZUdjRWE>.

²⁹⁸ Ap\$ent, *Песенка весёлага белоруса*.

²⁹⁹ Por. komentarze pod utworem: Ap\$ent, *Песенка весёлага белоруса*.

³⁰⁰ «Мы зьмяняем свядомасьць людзей», – рагачоўскі *Tor Band*, які захапляе беларусаў гімнамі пратэсту, Radio Svoboda, 10.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30719584.html>.

³⁰¹ Błrus. „Znów oddychamy, / Znów oddychamy, / Byliśmy wystraszeni, bez skrzydeł / Czy zasłużyliśmy na taki los? / Oddychaj miła pełną piersią”, Уладзімір Пугач & Лявон Вольскі, *Дыхаем зноў*, <https://youtu.be/My6WZiu0WiY>.

Мы працнемся іншымі
На глыбіні³⁰².

Mohylewski zespół NIZKIZ uchwycił w cytowanym już utworze *Правілы* cel Białorusinów, którzy wyszli na ulicę spontanicznie, początkowo błąkali się, ale właściwą drogę wytyczyła im wzniesiona przez kogoś flaga narodowa:

Мы выйшлі на вуліцу, і кожны з нас
Не ведаў, куды ісці, напэўна, праз
Гадзіну згубіліся б, але ж хтосьць уздыме сцяг
Мы выйшлі на вуліцу зняцаку так³⁰³.

Był to symboliczny moment, w którym Białorusini przebudzili się z marazmu i odkryli w sobie potrzebę działania: „Зрабіць штосьці важнае, а не абяцаць! / Такія вось траблы, траблы”³⁰⁴. Wątek ten pojawia się w wielu pieśniach. Tor Band akcentuje go, zaznaczając, że po latach życia w systemie autorytarnym Białorusini uwolnili się od strachu: „Итак боялся столько, Что к нему иммунитет”³⁰⁵ i teraz mogą mu się przeciwstawić z podniesionym czołem: „Уздымай твар, уверх паглядзі, хопіць трываць”³⁰⁶.

Grupa Volski udratyzowała ten wątek plastycznym obrazem „systemu Białoruś”, który się zachwiał, zapowiadając nadejście „prawdziwego” kraju:

Пад ветрам задрыжала
Іржавая дзяржава.
Ёй дыхае ў сьпіну
Сапраўдная краіна³⁰⁷.

Zespół NGe konkluduje, że wydarzenia 2020 r. („nieoczekiwana wolność”) doprowadziły do zmian w świadomości zbiorowej, ale dla Białorusinów

³⁰² Błrus. „Gdzie mój ostatni dom / Stanie się takim obcym / Obudzimy się inni / Rzuceni na głębokie wody”, Naviband, *Іншым*, https://youtu.be/la_Yrf7kK3U.

³⁰³ Błrus. „Wyszliśmy na ulice, i żaden z nas / Nie wiedział dokąd iść ani którądy / Godzinę błądziłyśmy, ale wtedy ktoś wznosił flagę / Wyszliśmy na ulicę znienacka tak”, NIZKIZ, *Правілы*, <https://youtu.be/SaTOst5utL8>.

³⁰⁴ Błrus. „Zrobić coś ważnego, a nie tylko obiecywać / To są problemy, problemy”, NIZKIZ, *Правілы*.

³⁰⁵ Ros. „Tyle się już bałem, że jestem uodporniony”, Ap\$ent, *Я не боюсь*, <https://youtu.be/rjt5Ocbjl-g>.

³⁰⁶ Błrus. „Podnieś głowę, patrz w górę, wystarczy znieść”, Tor Band, *Родная Зямля*, <https://youtu.be/fMoJApvluLU>.

³⁰⁷ Błrus. „Na wietrze się zatrzęsło / Przerdzewiało państwo / Już czuję na plecach oddech / Prawdziwego kraju”, Volski, *Іржавая дзяржава*.

są zarazem swoistym testem światopoglądowym – tj. testem z rozumienia świata i systemu, w którym żyją:

Внезапная эта свобода
Имеет побочный эффект:
Меняет нашу природу,
Тестирует наш интеллект³⁰⁸.

Inna pieśń akcentuje zmianę systemu wartości społeczeństwa białoruskiego („И система координат уже настроена по-другому”)³⁰⁹ przy zachowaniu tradycyjnego przywiązania Białorusinów do kraju: „мы хотим с новым рассветом проснуться здесь и сейчас”³¹⁰.

Charakterystycznym elementem większości utworów jest ich polityczne przesłanie tworzące klimat protestu. Nawołują, by śmiało iść naprzód, w stronę światła („Святло, што вядзе за сабой”)³¹¹ bądź podążać za marzeniem, które także wytycza drogę:

Мечта – вот она.
Я иду за ней уверенно³¹².

Mobilizując do działania, apelują o determinację: teraz albo nigdy („Иначе никогДА”)³¹³. Ostrzegają przed skutkami zaniechania protestu („И ближе, и ближе, и сделай же что / Чтобы худа не произошло”)³¹⁴ i pokazują możliwe scenariusze wydarzeń:

И проще бы смолчать, угрозу чуя,
Но ежели сегодня промолчу я –
Утрачу голос навсегда!³¹⁵

³⁰⁸ Ros. „Та nagła wolność / Ma efekt uboczny: / Zmienia naszą naturę, / Testuje naszą inteligencję”, NGe, 2020 (*Страха больше нет*), https://youtu.be/bPK-ма3M8_o.

³⁰⁹ Ros. „I system priorytetów jest zorientowany już inaczej”, Place to Be, *На нашей стороне время* (H.H.C.B.), <https://youtu.be/PTSKr2yzJw>.

³¹⁰ Ros. „Chcemy następnego ranka obudzić się tu i teraz”, Виталий Артист, *Созвездие*, <https://youtu.be/vHe21wW80Uk>.

³¹¹ Błrus. „Światło, które prowadzi za sobą”, Haina, *Маяки*, <https://youtu.be/EAnyIcvf3dA>.

³¹² Iowa, *Мечта*.

³¹³ Ros. „Jak nie teraz, to nigdy”, Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, *Марш*, https://youtu.be/U6Iхcq_DQPE.

³¹⁴ Ros. „Jest coraz bliżej, bliżej, więc zróbże coś / By nie stało się coś gorszego”, Макс Корж, *Тепло*.

³¹⁵ Ros. „I łatwiej byłoby zamilknąć, czując zagrożenie / Lecz – jeśli dziś zamilkę / Stracę głos na zawsze”, Александр Баль, *На родине моей беда*, <https://youtu.be/UAAbxtfS0l-4>.

Nastał bowiem czas wyboru między odwagą a tchórzostwem („Время смелым быть или вновь молчать. / Этот выбор сердца должен прозвучать”)³¹⁶. Apel ten zyskuje udratyzowany obraz w wideoklipie do utworu *Кто, если не ты* (ros. *Kto, jeśli nie ty*) zespołu Tor Band. Na początku nagrania do funkcjonariuszy sił porządku zwracają się dzieci, alegorycznie wskazując, że atak na protestujących rodziców jest w istocie napaścią na kolejne pokolenia, którym odbiera się prawo do wolności:

Не бей мою маму – бей сразу меня!
 Не бей моего папу, ведь он – это я!
 Хочешь стрелять? Стреляй в мою грудь!
 Как ты считаешь – это правильный путь?³¹⁷

„Nie musimy żyć w więzieniu”³¹⁸, czyli metaforyczna projekcja systemu

Będący „głosem narodu” muzycy metaforycznie wyrażają oczekiwania protestujących. Ich postulaty nie są wygórowane: społeczeństwo dąży do normalności, pragnie żyć „u siebie” i współdecydować o sprawach kraju. Artyści pokazują trapiące Białorusinów bolączki („Мову знішчалі, а яна ўсё жыве”)³¹⁹. Uświadamiają znaczenie wartości i symboli narodowych, bez których Białorusin czuje się gościem we własnym kraju: „Хопіць жыць так, быццам у гасцях, вось твая мова, вось родны сцяг”³²⁰ (błrus. „Wytarczy żyć jak w gościach, tu jest twój język, tu flaga ojczysta”).

Wskazują, że władze nie szanują przepisów prawa i konstytucji, które traktują jak bajki na dobranoc („Законы и конституция – на ночь книга фантастики”)³²¹, a system utrzymuje się dzięki przemocy („Краіну спакавалі ў аўтазак”)³²², fałszerstwom wyborczym („Ты думаеш так просто / Взять

³¹⁶ Ros. „Czas być odważnym albo znów milczeć / Ten wybór serca musi w końcu wybrzmieć”, Tor Band, *Кто, если не ты*.

³¹⁷ Ros. „Nie bij mojej mamy – bij od razu mnie! / Nie bij mojego taty, przecież on – to ja! / Chcesz strzelać? Strzelaj w moją pierś! / I jak myślisz – czy to właściwa droga?”, Tor Band, *Кто, если не ты*.

³¹⁸ Tor Band, *Родная Земля*.

³¹⁹ Błrus. „Język niszczyli, a on wciąż żyje”, Tor Band, *Родная Земля*.

³²⁰ Tor Band, *Родная Земля*.

³²¹ Ros. „Prawo i Konstytucja to fantastyka do poduszki”, Place to Be, *Право на Свет*, <https://youtu.be/yR22-XDmVcQ>.

³²² Błrus. „Kraj wpakowali do suki milicyjnej”, Partyzanski prasppekt, *Аўтазак*, <https://youtu.be/iOfTFi-XFvg>.

и украсть мой голос”)³²³ i propagandzie. Taki system, jak głosi uniwersalne przesłanie muzycznych manifestów protestu, nie ma przyszłości („эта календар без старонкі «заўтра»”)³²⁴.

Liczne pieśni obnażają mechanizmy działania propagandy, która manipuluje społeczeństwem („Круче фактов – аргументы”)³²⁵, co pozwala utrzymać rządy bezprawia³²⁶. Obrazując te mechanizmy sceną maltretowanej kobiety, bard Alaksandr Bal uzmysławia kłamliwość propagandy:

На Родине моей – беда, беда!
Крик женщины от боли нестерпимой,
Кто бьёт её зовёт её любимой,
Не чувствуя за то стыда!³²⁷

Poetyka tej pieśni zawiera duży ładunek emocji antysystemowych. Dla przykładu wolność to wydostanie się spod wpływu wylewającej się z „telebibli” (ros. „телесортиров”)³²⁸ propagandy, która działa na społeczeństwo niczym pułapka na myszy:

Кукловоды держат ловко
Вещество в нутри мышеловки³²⁹.

Opisom represji przeciwko demonstrantom towarzyszą plastyczne obrazy atakującego ludzi „stada byków”, krzyków i krwi, które przepełniły areszt przy ul. Akreścina:

Ведь если все было честно,
Зачем нужно стадо быков?
Зачем переполнен Окрестина?
Зачем эти крики и кровь?³³⁰

³²³ Ros. „Myślisz, że łatwo odebrać i ukraść mój głos?”, Долбушина и Пугач, Я – БЕЛАРУС!, <https://youtu.be/tV-ycKL3toI>.

³²⁴ Błrus. „To kalendarz bez kartki «jutro»”, Sciana, 2020, <https://youtu.be/0o-gSh3M9E8>.

³²⁵ Ros. „Lepsze od faktów są argumenty”, Louna, Станем стеной, <https://youtu.be/-UhKASGMYa4>.

³²⁶ Partyzanski praspekt, Аўтазак.

³²⁷ Ros. „W mojej Ojczyźnie nieszczęście! / Krzyk kobiety z bólu nie do wytrzymania, / Którą – bijąc – nazywa się kochaną, / Nie czując krzty wstydu”, Александр Баль, На родине моей беда.

³²⁸ Louna, Станем стеной.

³²⁹ Ros. „Lalkarze trzymają mocno / Masy w klatce”, Louna, Станем стеной.

³³⁰ Ros. „Bo jeśli wszystko było uczciwe, / Po co wypędzono to стадо byków? / Dlaczego [więzienie] Akreścina jest przepełnione? / Po co te krzyki i krew?”, NGe, 2020 (Страха больше нет).

Obrazowy język akcentuje tu interpretację trwającej ponad ćwierć wieku rzeczywistości, w której nie ma wolności, obywatelom zamknięto usta, a ludzie giną bez śladu:

Четверть века на нас плевали,
Рты затыкали, люди пропадали³³¹.

Takie obrazowanie prowadzi do konkluzji, że nie można pozostać obojętnym wobec władzy tyrana, który niszczy naród kochający wolność i dumny ze swego kraju.

Plastyczny język wzmacniają kadry teledysków. Często pokazuje się w nich moment śmierci Alaksandra Tarajkoŭskiego i inne drastyczne sceny przemocy z udziałem bohaterów protestów (np. kadr, na którym uchwyciono moment odbierania flagi Ninie Bahinskiej³³², czy głośny kadr przedstawiający aresztowanie nieprzytomnego Jaŭhena Zaiczkina, nad którym stoi zdezorientowany OMON-owiec³³³).

„Dla wrogów narodu wrogiem jest naród”³³⁴ – muzyka vs. rzeczywistość

Kontrast między muzycznym obrazem rzeczywistości a narracją oficjalną potęguje zwłaszcza motyw przemocy. Na niektórych nagraniach rzeczywistość udokumentowano bezpośrednio. Taki zabieg zastosowano m.in. w klipie zespołu Shuga *Молчи* (ros. *Milcz*). Autor muzyki Siarhiej Kuczynski wykorzystał nagrania dźwiękowe dokonane 13 sierpnia 2020 r. w osławionym mińskim areszcie przy ul. Akreścina, na których słychać krzyki milicjantów i bitych niewinnych aresztowanych³³⁵. Podobny charakter ma teledysk do utworu *Цветы и пули* (ros. *Kwiaty i kule*) hardcorowej grupy Deadfall z Mińska, która wykorzystowała bulwersujące kadry z portali TUT.by, Radio Svoboda i Onliner³³⁶.

Przedstawiony w tej twórczości nieludzki kontekst sytuacyjny prowadzi do wniosku, że stosowanie nieuzasadnionej przemocy, brak refleksji

³³¹ Ros. „Ćwierć wieku na nas pluli, / Usta zamykali, przepadali ludzie”, Deadfall, *Цветы и пули*, https://youtu.be/r6umwU_dxVU.

³³² Zob. <https://medialeaks.ru/1008tat-protesti-v-belarusii/>.

³³³ Raspatory, *Stop Terror*, <https://youtu.be/pbVLYdmTfig>.

³³⁴ Volski, *Вораги народа*, <https://youtu.be/QCnT8vbRRJ0>.

³³⁵ Shuga, *Молчи*, <https://youtu.be/lxvqUKcqcjY>.

³³⁶ Deadfall, *Цветы и пули*. Podobne zabiegi stosuje Виталий Артист czy połączony skład Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, por. Виталий Артист, *Теперь это Мы*, <https://youtu.be/kZWWFCiaU8k>; Виталий Артист, *Созвездие*; Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, *Марш*.

i bezkrytyczne wykonywanie rozkazów zbliża białoruskich mundurowych do stalinowskiego aparatu represji³³⁷:

Чёрный ворон стоит, дана команда смелая
Чья-то дочь в крови лежит, в руках лента белая
Скажите мне, богатыри, неужели вам не больно
Разве этот белый цветок вам показался воином³³⁸.

Jednocześnie artyści szkicują obraz prawdziwej służby dla państwa, służby chwalebnej, która polega na ochronie społeczeństwa, a nie na bezmyślnym wykonywaniu przestępczych rozkazów:

Служба – это конечно подвиг
Служба – это когда с народом
Служба – это не значит тупо
Исполнять приказ преступный³³⁹.

Bezmyślni milicjanci przypominają zombie, których celem jest zlikwidowanie jak największej liczby przeciwników. Wizualizację takiego wyobrażenia mundurowych zaprezentowano w teledysku punkrockowego zespołu Дай дарору! Klip do utworu *Баю-Бай*³⁴⁰ utrzymano w konwencji gry wideo: milicjanci – zombie na kombajnach ścigają ludzi, którzy w rezultacie giną pod kołami maszyn. Klip dopełnia tekst stanowiący swoistą spowiedź milicjanta. W dwujęzycznym białorusko-rosyjskim monologu charakteryzuje on sytuację w Białorusi z punktu widzenia zdemoralizowanego funkcjonariusza („20 лет на автозаке, я тот самый мент / Бабки, зэки и калеки – вот мой контингент”)³⁴¹, który znajduje przyjemność w sadystycznej przemocu („Медкомиссия в порядке – вот мой аргумент / Я психически стабильный, супер-мега-мент”)³⁴², otrzymując w zamian różne gratyfikacje

³³⁷ Nemiga, *Самый белый цветок*, https://youtu.be/oE_4F9wk11w.

³³⁸ Ros. „Czarna suka policyjna już stoi, śmiały rozkaz wydany / Czyjaś córka leży we krwi, w rękach biała wstążeczka / Powiedźcie, bohaterowie, naprawdę was to nie boli / Czy to możliwe byście ten biały kwiatek uznali za wojownika?”, Nemiga, *Самый белый цветок*.

³³⁹ Ros. „Служба то oczywiście wyczyn / Служба jest wtedy, kiedy razem z narodem / Служба nie oznacza tępo / Wykonywać przestępcze rozkazy”, ДОМ Связи, *Ты до работы едешь только в штатском*, <https://youtu.be/QMy-BvKdtwU>.

³⁴⁰ Дай Дарору!, *Баю-Бай*, <https://youtu.be/-vbnfNBMXgQ>.

³⁴¹ Ros. „20 lat w więźniarce, to ja jestem tym psem / Baby, zeki [więźniowie] i kaleki to mój kontyngent”, Дай Дарору!, *Баю-Бай*.

³⁴² Ros. „Komisja medyczna w porządku – to mój argument / Jestem stabilny psychicznie, super-mega-pies”, Дай Дарору!, *Баю-Бай*.

(„Вся парадка в медальонах, есть и ордена”)³⁴³. Podaje też osobliwy cennik za swoje czynności służbowe:

Бомжа привёз – десятка
 За алкаша – двадцатка
 За бабку с бело-красно-белым флагом – 100 рублей
 Порвал пикет с докладом – 150 к окладу
 А полный автозак набил и на душе светлей³⁴⁴.

W innych utworach konkludowano, że brak honoru mundurowych jest wprost proporcjonalny do zer na banknotach („Отсутствие чести пропорционально нулям от денежных знаков”)³⁴⁵ oraz że pozbawieni kręgosłupa moralnego „oni” są gotowi sprzedać honor i sumienie za fałszywe medale:

Как же быстро и легко совесть вы свою продали.
 Поменяли честь и доблесть на фальшивые медали³⁴⁶.

Uwagę przykuwa wybór kodu językowego niektórych pieśni, w których kontestację zwerbalizowano w języku białoruskim lub trasianie: nieskodyfikowanym języku potocznym, pojawiającym się, gdy autorzy politycznego przesłania dążą do jego jasności i zrozumiałości:

Поясню на роднай мове, кабы ты допер
 Хто здесь парушальник, наркоман и саботер
 Ты кахаеш родны край ну тады и адгрыбай
 Кали мил шаноуны кут, пракуроры цябе ждуть
 Эй, свядомы, запевай калыханку Баю-Бай³⁴⁷.

Niekiedy bezpośrednimi adresatami utworów stają się ludzie z otoczenia Łukaszenki. Dobitnie pokazuje to wiersz Uładzimira Niaklajeŭa *Do was*, napisany na fali wydarzeń 2010 r., ale wówczas nieopublikowany. Jak twierdzi

³⁴³ Ros. „Mundur galowy cały w medalach i orderach”, Дай Дарогы!, *Баю-Бай*.

³⁴⁴ Ros. „Beja [bezdomnego] przywiozę – dyszka / За пиячка – двудзистка / За бабэ з бialo-чэрвонo-бiala флага – 100 рублі / Udaremнію пікетэ з прэмовіеніямі – 150 додатку / А як запемію całą więźniarkę – то мiод на душэ”, Дай Дарогы!, *Баю-Бай*.

³⁴⁵ Ros. „Brak honoru jest wprost proporcjonalny do zer na środkach płatniczych”, Place to Be, *Право на Свет*.

³⁴⁶ Ros. „Jak szybko i łatwo sprzedaliście sumienie. / Zamieniliście honor i odwagę na fałszywe medale”, Tor Band, *Родная Зямля*.

³⁴⁷ Błrus. trasianka „Wyjaśnię w języku ojczystym, żebyś zrozumiał / Kto tu jest przestępcą, narkomanem i sabotażystą. [...] Kochasz kraj ojczysty – no to się okopuj / Jeśli szanujesz swój miły kąt, prokuratorzy już czekają / Hej, świadomy, zaśpiewaj kołysankę Baj-u-baj”, Дай Дарогы!, *Баю-Бай*.

autor, nie stracił on na aktualności. Emocjonalny przekaz poety, który tłumaczy „pomocnikom władzy” swój moralny wybór, wzmacniają muzyka napisana przez Anastazję Szpakoŭską (grupa Naka) oraz forma wideoklipu nagranych przez ten zespół we współpracy z wokalistami Alaksandrem Dzianisaŭem (Dzieciuki), Ilją Czarepką (Петля пристрастия), Dzianisem Tarasienką (Разбітае сэрца пацана) i Wiktarem Rudenką (Rostany)³⁴⁸. Poetyckie słowa tej pieśni zawierają potężny ładunek emocjonalny:

ВАМ!
Помню себя в подростковом пальто.
Мы шалопутными были мальцами,
Но подлецами не был никто!...
Где вы учились
быть подлецами?
Мы не на то направляли умы,
Были наивными мы разгильдяями,
Но негодьями не были мы!...
Где вы учились
быть негодьями?
Холод насквозь прожигал нас огнем,
Вороном голод каркал над нами,
Но мы не стали отребьем, ворьем!...
Где вы росли?
Как вы стали ворами?
Да, мы боялись тюрьмы, Колымы,
Жить мы хотели нормальными жизнями,
Но жополизами не были мы!...
Как удалось вам
стать жополизами?
Да, чтоб не сдохнуть в грязи и пыли,
Мы продавали поэмы и повести,
Только мы совесть продать не могли!...
Вам не понять это –
Людам без совести.
Вам, кто целуется с мразью взасос
В царских дворцах ли, в палатах ли князых,
Стать человеками не удалось...
Но удалось –
человеческой мразью!³⁴⁹

³⁴⁸ Naka feat. Dzieciuki & Разбітае сэрца пацана & Петля пристрастия & Rostany, *ВАМ*.

³⁴⁹ Ros. „Do was! / Pamiętam siebie w nastoletnim płaszczu. / Byliśmy psotnymi chłopcami / Ale łajdakiem nie był nikt z nas! / Gdzie uczyliście się / być łajdakami? / Skoncentrowaliśmy się nie na tym, / Byliśmy naiwnymi niechlujami / Ale nie byliśmy draniami! /

Konfrontacyjny charakter utworu wzmacniają powtórzenia zbudowane według tego samego schematu: „gdzie uczyliście się być...” (niegodziwcami, draniami, złodziejami, lizusami itd.). Oskarżycielskie utwory zawierają wiele dosadnych epitetów. Skryci pod maskami ludzie systemu („ужасно злые под масками лица”)³⁵⁰ są brutalni, okrutni i źli: „Пад АМАПам асфальт у крыві”³⁵¹. Do ich charakterystyki stosuje się także subwersję oficjalnych przekazów, w których przeciwników reżimu definiuje się najczęściej jako „faszystów” czy „faszystowską nawałę”. Bard Alaksandr Bal odwraca tę narrację, przypisując faszyzm ludziom systemu:

На Родине моей – беда, беда!
В могилах братских слышно нашим дедам
Как вопреки их праведным победам,
Смердит фашистская орда!³⁵²

Szyderczy charakter pieśni potęguje dwuznaczność zastosowanych w nich metafor. Wyrażenie „banda ode Złego” nawiązuje np. do słów modlitwy: „Zbaw nas ode Złego” (cerkiewnosłowiańskie: „от Лукавого”). Zbieżność antroponomimów Лукавый (cs. Szatan) i Лукашенко była twórczo wykorzystywana również w hasłach na transparentach i muralach. Świat „Złego” w analizowanej pieśni jest zbudowany według prostego schematu – można być albo oprawcą, albo ofiarą:

Тут кодла от Лукавого рождённых,
Мир делит на ментов и осуждённых
И нету на неё суда!³⁵³

Gdzie nauczyliście się / być draniami? / Chłód nas na wskroś przepalił jak ogień, / Głód niczym kruk krakał nad nami, / Ale nie staliśmy się bandą złodziei! / Gdzie wy rośliście? / Jak zostaliście złodziejami? / Tak, baliśmy się więzienia, Kołomy, / Chcieliśmy przeżyć normalne życie, / Ale lizusami nie byliśmy! / Jak wam się udało / zostać dupowłazami? / Tak, by nie zdechnąć w brudzie i kurzu, / Sprzedawaliśmy wiersze i opowiadania / Tylko nie mogliśmy sprzedać sumienia! / Nie zrozumiecie – / Ludzie bez sumienia. / Wy, którzy otwarcie całujecie szumowiny / W królewskich pałacach czy w komnatach panów, / Stać się człowiekiem nie udało... / Ale udało się zostać – / szumowinami!”, Владимир Некляев, *Где вы росли?*, МойBY, 6.06.2020, <https://www.moyby.com/news/396743/>.

³⁵⁰ Ros. „Potwornie zło pod maskami twarzy”, Долбушина и Пугач, *Я – БЕЛАРУС!*.

³⁵¹ Błrus. „Pod АМАР-ем [ОМОН-ем] асфалт we krwi”, Таня Булавкина, *Ліхтары*, <https://youtu.be/8WVYRA0EsxA>.

³⁵² Ros. „W Ojczyźnie mojej – nieszczęście! / Nasi dziadowie w mogiłach poległych czują / Jak mimo ich wielkich zwycięstw / Śmierdzi faszystowska nawała”, Александр Баль, *На родине моей беда*.

³⁵³ Ros. „Tu banda od Łukawego [Złego] / Świat dzieli na psów i oskarżonych / I nie ma na nią sądu”, Александр Баль, *На родине моей беда*.

Takie przykłady można mnożyć. Warto tu jednak wyróżnić wspólny projekt artystów alternatywnych (m.in. Кастян, Wally, Глеб ВFI, Igor Maele, Diez, МА:RA, Alex iJi, Razor in Pussy, Потрачено.Fm) pod nazwą Абынемент (Аby-nie-ment – gra słów: ment w języku białoruskim oznacza „milicjant”). Projekt, który w zamierzeniu miał symbolizować solidarność białoruskich muzyków i głos wolnej Białorusi³⁵⁴, został oparty na antagonyzycznych obrazach: ludzi o jasnym spojrzeniu, maszerujących pod białoczerwono-białą flagą („чысціня ў вачах, бел-чырвона-белы сцяг”)³⁵⁵ i nawołujących do budowania solidarności społecznej, oraz „obcych”, „złych” – ОМОН-owców w kominiarkach, którzy mają krew na rękach. Muzycy stojący po stronie bezbronного społeczeństwa przewidują, że ci źli będą ofiarami opartego na kłamstwie systemu („Рукамі пропаганды задушыш сам сябе”)³⁵⁶. „Każdy odpowie za swoje grzechy”³⁵⁷, a miejsce „wrogów narodu” jest w piekle:

Гэта непазьбежна, як закон прыроды –
Жыць ня будуць вечна ворагі народу.
У адзіным мейсцы іх чакаюць вельмі –
У вагні пякельным³⁵⁸.

Przywołane tu kategorie „wroga narodu”, podobnie jak „faszystowskiej bandy”, to przekodowany, odwrócony obraz Łukaszenkowskiej propagandy. Prawdziwymi wrogami narodu są ci, którzy posługują się metalowymi tarczami, mają granaty i armatki wodne, wsadzają za kraty niewinnych ludzi:

Ворагі народу – ня я і ня ты
У ворагаў народу мэталёвыя шчыты.
У ворагаў народу вадамёты і гранаты.
Ворагі народу гоняць нас за kraty³⁵⁹.

³⁵⁴ Абынемент, *Бел-Чырвона-Белы*, <https://youtu.be/BN1CхGX0WMk>.

³⁵⁵ Błrus. „Czystość w oczach, biało-czerwono-biała flaga”, Абынемент, *Бел-Чырвона-Белы*.

³⁵⁶ Błrus. „Rękami propagandy sam się udusisz”, Абынемент, *Бел-Чырвона-Белы*.

³⁵⁷ Абынемент, *Бел-Чырвона-Белы*.

³⁵⁸ Błrus. „To nieuniknione jak prawa przyrody – / Życie nie będą wiecznie wrogowie narodu. / Czekają już na nich w miejscu takim jednym – / W ogniu piekielnym”, Volski, *Ворагі народу*.

³⁵⁹ Błrus. „Wrogowie narodu – to nie ja ani ty / Wrogowie narodu mają metalowe tarcze. / Wrogowie narodu mają armatki wodne i granaty. / Wrogowie narodu pędzą nas za kraty”, Volski, *Ворагі народу*.

Wskutek redefinicji kontekstu utarte slogany propagandowe zyskują subwersywne znaczenie: dla prawdziwych wrogów narodu wrogiem jest naród. O tego rodzaju symbolicznej konfrontacji, „wykluczeniu wykluczających”, przekonująco zaśpiewał Lawon Wolski: „Для ворагаў народу вораг – народ”³⁶⁰.

„Nieroby, prostytutki, narkomani”³⁶¹, czyli dowartościowanie wykluczonych

Ważnym celem muzyki oporu jest demaskowanie oficjalnej manipulacji, przedstawiającej protestujących jako degeneratów prowadzących kraj do upadku. Ich działania są jakoby koordynowane zewnętrznie przez obce państwa, które dążą do destabilizacji sytuacji w Białorusi. Wypowiedzi na ten temat można było usłyszeć z ust Łukaszenki zarówno w trakcie kampanii, jak i później – podczas marszów protestacyjnych. Kontestujący muzycy szydzą z szefa państwa, przytaczając jego opinie:

Западныя кукловоды паражены,
Ужэ месяц мы шастаем по улицам страны. [...]
Я нічога не зрабіў, но мне ўсе должны.
Не могу дождатся развала страны³⁶².

Na podstawie wypowiedzi Łukaszenki oraz przekazów medialnych muzycy zrekonstruowali także krytyczny obraz współobywatela, nieinteresującego się losami kraju, wiernopoddancko i bezrefleksyjnie podążającego za władzą:

Копыта почищу, картохі нажрусь,
Гісторыю ня знаю, но Жыве Беларусь³⁶³.

Tego rodzaju samokrytyka służy dydaktyce społecznej i uwrażliwianiu społeczeństwa na kłamliwość propagandy i jej potencjalne skutki (bierność, konsumpcyjne postawy):

³⁶⁰ Błrus. „Dla wrogów narodu wrogiem jest naród”, Volski, *Ворагі народу*.

³⁶¹ Place to Be, *За Беларусь*, <https://youtu.be/dODKqHWrd4>.

³⁶² Ros. „Zachodni lalkarze są pod wrażeniem, / Już miesiąc zajmujemy się po ulicach łażeniem. [...] / Nic nie zrobiłem, ale wszystko mi się należy / Nie mogę się doczekać rozpadu macierzy”, Place to Be, *За Беларусь*.

³⁶³ Ros. „Копыта умыю, картофлі нажрэ ся / Гісторыі не знам, але: Niech żyje Białoruś”, Place to Be, *За Беларусь*.

На трактор с утра, и чарку в обед.
А коронавируса не видно – значит нет³⁶⁴.

Odwrócenie oficjalnej narracji dokonuje się przez humor i wyszydzenie oraz rzekomą jej aprobatę:

Мне не досталось в сизо синяков,
Краску куплю – и к фейкам готов!³⁶⁵

Taka karnawalizacja prowadzi do swoistego katharsis, negatywne emocje zostają oczyszczone, następuje dowartościowanie wykluczonych protestujących i wszystkich obywateli, którzy byli ośmieszani przez władze i ich media. Potępiani wykluczeni tworzą swoistą „rodzinę wykolejeńców”: narkomanów, alkoholików, prostytutek, przywiezionych pociągami z Polski³⁶⁶, wszystkich, którzy „postanowili się wspólnie przespacerować”:

Тунеядцы, проститутки, наркоманы –
Это всё мои братаны, я вечно пьяный³⁶⁷.

W przekazie muzyków przynależność do „rodziny” wykluczonych nobilituje: są tu osoby kreatywne, pozytywne, kierujące się zasadami etycznymi. Kreowane przez oficjalną narrację podziały społeczne („patriota” vs. „szkodnik”) są wywrócone na opak: szkodnikami i wrogami narodu są Łukaszenka i jego ludzie, a patriotami – niezgadający się na narzucony porządek „Wojownicy Słońca”, współcześni romantyczni dekabryści („Декабристы новой эпохи”)³⁶⁸, miliony ludzi z wielkim sercem („Миллионы больших сердец”)³⁶⁹, przepełnionym duchem wolności („Свободы дух у наших сэрцах”)³⁷⁰:

Нібы сонца ваяры,
праўдай свецімся знутры.

³⁶⁴ Ros. „Na traktor z rana, kieliszeczek do obiadu. / Koronawirusa nie widać – znaczy nie ma go tu”, Place to Be, *За Беларусь*.

³⁶⁵ Ros. „Byłem w areszcie, ale nie mam siniaków / Kupię więc farbę i zrobię fejk”, Place to Be, *За Беларусь*, <https://youtu.be/dODKqHWrd4>.

³⁶⁶ Ар\$ent, *Грибник*, <https://youtu.be/tD0VMuCiD-I>.

³⁶⁷ Ros. „Nieroby, prostytutki, narkomani – / To są moi bracia – jam wciąż pijany”, Place to Be, *За Беларусь*.

³⁶⁸ Ros. „Dekabryści nowej epoki”, Louna, *Станем стеной*.

³⁶⁹ Ros. „Miliony wielkich serc”, Naviband, *Миллионы больших сердец*, <https://youtu.be/DSz0fQB-iaA>.

³⁷⁰ Błrus. „Duch wolności jest w naszych sercach”, Анжэліка Агурбаш, *Наўздагон* (2020).

Тое, што тваё – бяры.
І трымай гэтак моцна, як сваё сонца³⁷¹.

Takie obrazy budzą pozytywne emocje wobec społeczeństwa oporu. Są to dobrzy, pokojowo nastawieni ludzie, żyjący na swojej ziemi, dbający o nią i współobywateli – przyjaciół³⁷²:

Гэта я, а гэта ты, а гэта Родны Кут ды лепшыя сябры.
Гэта вы, гэта усе мы, людзі з добрым сэрцам у якім няма вайны³⁷³.

Wizerunek „niewiarygodnie pięknych ludzi Białorusi”³⁷⁴ dopełniają wideoklipy kreujące autostereotyp Białorusinów dumnych ze swego kraju i z tego, że skupili na sobie oczy świata:

миллион огней мы разожем
чтобы вселенная увидела
что наше созвездие мирное³⁷⁵.

Artyści przekonują jednocześnie, że zniewolone białoruskie społeczeństwo pokonało barierę lęku, stało się silniejsze, bardziej stanowcze: „Белые чайки со взглядом орла – теперь это Мы”³⁷⁶. Wzmacniają je dodatkowo ostatnie doświadczenia przemocy³⁷⁷:

С каждым ударом мы станем сильней.
Бей нас, бей, выбей весь страх.
Ярость и гнев прорастают в сердцах³⁷⁸.

³⁷¹ Błrus. „Jak wojownicy słońca, / prawda lśni od wewnątrz. / Co twoje – bierz. / I trzymaj się mocno jak słońce”, Maria Ermakova, *Сонца Ваяры*, https://www.youtube.com/watch?v=Blf4HSTdVu4&feature=emb_title.

³⁷² Ян Кмит feat. Настя Зеленская, *В наших сердцах*, <https://youtu.be/tW-IVURLFdw>.

³⁷³ Błrus. „То ja, to ty, to nasz ojczysty kąt i najlepsi przyjaciele / То wy, to wszyscy my z dobrym sercem, w jakim nie ma wojny”, Tor Band, *Без Вайны*, https://youtu.be/JI1At0_-po4.

³⁷⁴ Groove Dealer, *Пожар юности*, <https://youtu.be/L6Z5cSJ3VQ0>.

³⁷⁵ Ros. „Rozpalimy milion gwiazd, / By cały wszechświat zobaczył, / Że nasz gwiazdozbiór jest pokojowy”, Виталий Артист, *Созвездие*.

³⁷⁶ Ros. „Białe mewy o orlim spojrzeniu – teraz tacy jesteśmy”, Виталий Артист, *Теперь это Мы*.

³⁷⁷ Ян Кмит feat. Настя Зеленская, *В наших сердцах*.

³⁷⁸ Ros. „Z każdym ciosem staniemy się silniejsi. / Bij nas bij – wybij z nas cały lęk. / Wściekłość i gniew narastają w sercach”, Tor Band, *Мы станем сильней!*, <https://youtu.be/wEe-gMLtu0>.

Przemoc budzi gniew i wolę działania („Если меня не посадить в автозак, / Я воспринимаю это к действиям знак”)³⁷⁹, wyzwala potencjał walki o wszystkie „świętości” nowej wspólnoty: memoriał Tarajkoŭskiego przy metrze Puszkinskaja, odebrane protestującym flagi, zamalowane murale, zniszczone kawiarnie, których właściciele wsparli protestujących:

Мирные идут бои.
За растяжки над дворами,
У метро мемориал,
За украденные флаги,
За кофейню, за мурал³⁸⁰.

Obok pokonania strachu stale powracającym w pieśniach oporu motywem jest siła wspólnoty. Jej poczucie przybliży realizację celu protestu: „Мы нарадзіліся вольнымі быць”³⁸¹. Siła wspólnoty jest niepokonana: „Разам мы”³⁸², „Толькі ўсе разам”³⁸³, „Толькі разам”³⁸⁴:

Ведь если всех нас собрать по камням
Мы станем стеной³⁸⁵.

Utwory te ujawniają ponadto podobieństwo sytuacji kulturowej protestacyjnej Białorusi z sytuacją ukraińskiej rewolucji pomarańczowej, kiedy tłumy powtarzały refren: „Razem jest nas wielu, nas nie można pokonać”. Wspólnota oporu i solidarność społeczna są wartościami, których nie da się przecenić: „Сегодня вместе – ДА / Мы будем снова – ДА / Мы станем рядом – ДА”³⁸⁶. Więzy ze współobywatelami nastraja pozytywnie („Дзякуй, браты, што побач са мной, дзякуй братам, што сталі сцяной”)³⁸⁷, pomaga

³⁷⁹ Ros. „Zatrzymanie i areszt, / Odbieram to jako sygnał do działania”, Place to Be, *За Беларусь*.

³⁸⁰ „Trwają pokojowe bitwy. / Za wstążeczki na podwórkach / Za pomnik przy metrze / Za skradzione flagi / Za kawiarnię, za mural”, NGe, *Разам*, <https://youtu.be/ERmslj4C4>.

³⁸¹ Błrus. „Urodziliśmy się, by być wolnymi”, Tor Band, *Родная Зямля*.

³⁸² Błrus. „Jesteśmy razem”, VAL, *Навечна*, <https://youtu.be/kBZJg-NaV1c>.

³⁸³ Błrus. „Tylko wszyscy razem”, Александр Сериков, *Усе разам*, <https://youtu.be/kMQI6uXA230>.

³⁸⁴ NGe, *Разам*.

³⁸⁵ Ros. „Przecież jeśli każdy z nas będzie cegielką, / To staniemy się murem”, Louna, *Станем стеной*.

³⁸⁶ Ros. „Dzisiaj razem – Так! / Бędziemy znowu – Так! / Станиemy w szeregu – Так!”, Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, *Марш*.

³⁸⁷ Błrus. „Dziękuję bracia, że jesteście ze mną, dziękuję braciom, którzy stanęli murem”, Tor Band, *Родная Зямля*.

też osiągnąć cel („Иди за мной, мы станем морем / Станем морем / Вместе и до конца”³⁸⁸; „Скрозь слязу ў вачах / Разам мы, знікне страх / Да канца, навечна...”³⁸⁹).

Z rzadka pojawia się w tym kontekście refleksyjne poczucie osamotnienia: „Каму мы патрэбныя, калі не сабе”³⁹⁰. Na ogół jednak dominują pozytywne emocje budzące szacunek, ducha współpracy, radość odbiorców. Prowadzi to do wniosku, że pieśń protestu buduje nowy paradygmat relacji społecznych, opartych na jedności, wspólnocie i poczuciu przynależności narodowej:

Я – беларус! / Я – не боюсь, / Не отступлю / И не отрекусь³⁹¹.

Мы – беларусы, мы з мірам ідзем / У светлы і сонечны пуць³⁹².

Мы не было, стадо, труссы, мы живой народ Беларусы³⁹³.

„Jak Kołas i Kupała”³⁹⁴ – tradycja jako katalizator zmian społecznych

Kształtowanie wspólnoty i nowoczesnej tożsamości kulturowej Białorusinów odbywa się za pośrednictwem odrębnych białoruskich kodów kulturowych dotyczących języka, tradycji, historii, bohaterów. Zgodnie z nimi korzenie tożsamości białoruskiej leżą w Wielkim Księstwie Litewskim, a nie Białoruskiej SRR, a punktem odniesienia w przekazie muzycznym są „honor i odwaga naszych przodków”³⁹⁵. Zredefiniowano również tutejszość, która staje się instynktem samozachowawczym, świadomym wyborem motywowanym dumą z korzeni, przodków, tradycji. Tradycja ta: zapach siana, pot konia, gościnność ludzi („Частавалі б яны нас шчыра соллю з хлебам”)³⁹⁶,

³⁸⁸ Ros. „Chodź za mną, staniemy murem / Staniemy murem / razem i do końca”, Naviband, *Миллионы больших сердец*.

³⁸⁹ Błrus. „Przez lzy w oczach / Jesteśmy razem, zniknie strach / Do końca, na wieki”, VAL, *Навечна*.

³⁹⁰ Błrus. „Komu jesteśmy potrzebni, jeśli nie sobie samym”, NIZKIZ, *Правілы*.

³⁹¹ Ros. „Jestem Białorusinem! / Nie boję się, / Nie wycofam się / Nie wyrzeknę się”, Долбушина и Пугач, *Я – БЕЛАРУС!*

³⁹² Błrus. „My Białorusini idziemy w pokoju / w jasną i słoneczną drogę”, *Разбуры турмы муры. Спяваюць Сяргей Костас і Сяргей Ціханоўскі*.

³⁹³ Ros. „Nie jesteśmy bydłem, stadem, tchórzami – jesteśmy żywym narodem – Białorusinami”, Tor Band, *Мы – не «народец»!*

³⁹⁴ Tor Band, *Маці*, <https://youtu.be/tbVjr9mI5oE>.

³⁹⁵ Stary Olsa, *Szturm zamku Pulen*, <https://youtu.be/yFIYudGmNe8>.

³⁹⁶ Błrus. „Częstowali by oni nas szczerze chlebem z solą”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*, <https://youtu.be/opF0eDLfQVM>.

nabiera szczególnego znaczenia, gdy jako własną przedstawia ją śpiewak operowy, baryton Ilja Silczukoŭ:

Водар сена, пот каня ўдыхну ў грудзі,
Дзе ні глянь-мая радня,
Дарагія людзі³⁹⁷.

Poszukiwaniu korzeni służy częste nawiązywanie do twórczości białoruskich wieszczów: Franciszka Bahdanowicza, Jakuba Kołasa i Janki Kupały, którzy są patronami protestujących:

Купала ды Колас побач ідуць
Іх гонарам будзем мы³⁹⁸.

Przywiązanie do białoruskiej spuścizny literackiej jest wyrażane na wiele sposobów. Niekiedy słowa pieśni wprost nawiązują do utworów białoruskiej klasyki. Parafrazą fragmentu poematu Jakuba Kołasa *Nowa Ziemia* jest np. fragment utworu grupy Tor Band:

Tabela 4. *Nowa Ziemia* Jakuba Kołasa i *Ziemia Rodzima* Tor Bandu – zestawienie

<i>Nowa Ziemia, Jakub Kołas</i>	<i>Ziemia Rodzima, Tor Band</i>
Мой родны кут, як ты мне мілы! Забыць цябе не маю сілы! ³⁹⁹	Дзякуй, родная зямля, дзякуй, кут, што сэрцу мілы. Дзякуй, маці, што ёсць я. Дзякуй, што даеш мне сілы ⁴⁰⁰ .
Zakałtku mój kochany, miły! Zapomnieć cię ja nie mam siły!	Dziękuję, ziemię moja, zakałtku, co sercu miły, Dziękuję matko, że jestem. Dziękuję, że mi dajesz siły.

Źródło: opracowanie własne.

Odwołując się jak Natalla Arsienniewa⁴⁰¹ do Wszechmogącego Boga⁴⁰², artyści proszą o ratowanie przyrodzonego języka ojczystego, znanego z dzieciństwa („Я з маленства так прывык”)⁴⁰³. Wspominają, że Franciszka

³⁹⁷ Błrus. „Zapach siana, pot konia, nabiorę w piersi / Gdzie nie spojrzysz – moi bliscy / drodzy ludzie”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*.

³⁹⁸ Błrus. „Kupała i Kołas idą z nami / Będą z nas dumni”, Проект 4.0.4, *Новая Раница*, <https://youtu.be/iDJEb5hsIEE>.

³⁹⁹ Tłum. Zenon Ciechanowicz, <http://stoubcy.blogspot.com/2006/12/jakub-koas-nowa-ziemia.html>.

⁴⁰⁰ Tor Band, *Родная Зямля*.

⁴⁰¹ Zob. <https://news.tut.by/culture/704355.html>.

⁴⁰² Botanic project, *Памуі*, <https://youtu.be/VU4Q8TzvrVw>.

⁴⁰³ Błrus. „Od dzieciństwa przywykłem”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*.

Bahdanowiczka i Jakuba Kołasa czytała im babcia, zaś wiersz *A kto tam idzie?* Janki Kupały znali na pamięć⁴⁰⁴. Uczą, że mimo podejmowanych przez zmieniające się władze działań polonizacyjnych i rusyfikacyjnych – język przetrwał: „Мову знішчалі, а яна ўсё жыве”⁴⁰⁵. Podkreślają, że właśnie język jest elementem odróżniającym „swoich” od „obcych”, narzędziem budowania świadomości narodowej i wspólnoty białoruskiej:

Мова родная мая, словы-асалода,
Без цябе кім быў бы я, што было б з народамі?⁴⁰⁶

Walka o język to nie tylko piękna idea, ale przede wszystkim obowiązek wobec przodków i przyszłych pokoleń:

І казалі б дзяды нам:
Дзякуй добрым унукам,
Хто любоў прывіў сынам да радзімых гукаў⁴⁰⁷.

Wiele pieśni wyjaśnia symbolikę protestu: biało-czerwono-białą flagę i herb Pogoń. Taka symbolika jednoczy, ale zarazem świadczy o świadomym wyborze trudnego wolnościowego szlaku⁴⁰⁸:

Мы самі выбралі нялёгка гэты шлях,
Узняўшы горда бел-чырвона-белы сцяг.
Пагоня!⁴⁰⁹

„Barwy wolnej Białorusi”, zdominowane przez biel i czerwień, nadały protestom estetyczny sznyt. Nosząc biało-czerwono-białe ubrania, przypinając wstążeczki i trzymając bukiety kwiatów w tych kolorach, ludzie manifestowali konkretne barwy protestu i symboliczną wspólnotę ich uczestników. Nie trzeba dodawać, że także większość wideoklipów jest osnuta na biało-czerwono-białej symbolice narodowej.

⁴⁰⁴ Botanic project, *Ратуў*.

⁴⁰⁵ Błrus. „Język niszczyli, a on wciąż żyje”, Tor Band, *Родная Зямля*.

⁴⁰⁶ Błrus. „Mowa moja rodzima, osłodo słów / Kim bez ciebie byłbym ja, co byłoby z narodem?”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*.

⁴⁰⁷ Błrus. „Powiedzieliby przodkowie: / Dziękuję dobrym wnukom, / którzy miłość zaszczepili u dzieci do ojczystych dźwięków”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*.

⁴⁰⁸ Пирятин, *Чырвоная і Белая*, <https://youtu.be/Ns8WJeRIMSY>.

⁴⁰⁹ Błrus. „Samy wybraliśmy nielekką drogę, / Wzniósłszy biało-czerwono-białą flagę. / Pogoń”, Анжаліка Агурбаш, *Наўздагон* (2020).

„Kobiety nie spacerują”⁴¹⁰ – obraz kontestujących kobiet

Kiedy 20 maja 2020 r. Swiatłana Cichanoŭskaja zgłosiła swoją kandydaturę w zastępstwie za przebywającego w areszcie męża, Alaksandr Łukaszenka skomentował sprawę prześmiewczo, że Konstytucja Białorusi: „nie jest napisana pod kobietę. I społeczeństwo nie dojrzało do tego, żeby zagłosować na kobietę. Dlatego że u nas zgodnie z Konstytucją prezydent ma silną władzę”⁴¹¹. Litewską prezydenturę Dalii Grybauskaitė⁴¹² podsumował natomiast podczas spotkania z robotnikami w Mińskiej Fabryce Traktorów następująco: „przyszła, posiedziała, pouśmiewała się i poszła”⁴¹³. Stwierdził również kategorycznie, że kolejnym prezydentem będzie z całą pewnością „chłop”.

Próba dyskredytacji kandydatek (oprócz Swiatłany Cichanoŭskiej zamiar kandydowania ogłosiły Hanna Kanapackaja, Natalla Kisiel, która jednak zrezygnowała, i Wolha Kawalkowa, która nie dostarczyła wymaganej do zarejestrowania liczby głosów poparcia kandydatury) niewątpliwie wpłynęła na mobilizację białoruskich kobiet. Protesty unaocznily ich determinację i brak zgody na anachroniczny system patriarchalny.

Białoruskie lato 2020 r. zadziwiło świat niebywałą aktywnością trzech kobiet: Swiatłany Cichanoŭskiej, Marii Kalesnikawej (ze sztabu niezarejestrowanego kandydata Wiktara Babaryki) i Weraniki Capkały (ze sztabu niezarejestrowanego kandydata Walerego Capkały), które połączyły wysiłki i wspólnie poprowadziły kampanię na rzecz Swiatłany Cichanoŭskiej.

Po wyborach szerokim echem odbiły się, wzorowane na akcjach kubańskich „Damas de Blanco” (hiszp. „Kobiety w białym”), protesty ubranych na biało kobiet z biało-czerwonymi kwiatami w rękach (pierwszy odbył się 12 sierpnia 2020 r. przed Wielkim Rynkiem Kamaroŭskim), które tworzyły łańcuchy solidarności, domagając się zaprzestania przemocy, zwolnienia zatrzymanych z aresztów i uczciwego przeliczenia głosów. Wyróżniające się spokojem, ale zarazem stanowczością pokojowe akcje kobiet, będące przeciwieństwem brutalnych akcji funkcjonariuszy porządku, uwarunkowały

⁴¹⁰ PyLai, *Женщины не гуляют*, https://youtu.be/vXuJ_DcDbmQ.

⁴¹¹ Дудина Галина, «У нас конституция не под женщину. И у нас общество не созрело для того, чтобы голосовать за женщину. Потому что у нас по конституции президент обладает сильной властью», „Коммерсантъ”, № 95, 30.05.2020, s. 1, <https://www.kommersant.ru/doc/4363544>.

⁴¹² Ze względu na ewidentne faux pas w kontaktach międzynarodowych 20 czerwca 2020 r. wypowiedź tę niezgrabnie sprostował: „Konstytucję mamy taką, że nawet mężczyźnie ciężko nieść ten krzyż. A jeśli powierzyć to kobiecie – upadnie pod jego ciężarem, biedaczka. To miałem na myśli, a nie to, że nie szanuję kobiet”, *Лукашенко о женщине-президенте: «она рухнет, бедолага»*, ИА REGNUM, 20.06.2020, <https://regnum.ru/news/polit/2987876.html>.

⁴¹³ Дудина Галина, «У нас конституция не под женщину».

popularność metafory o kobiecej twarzy protestów białoruskich, które nazywano także rewolucją kobiet. Polskiej noblistce Oldze Tokarczuk nasunęły często później przytaczaną myśl, że „wolna Białoruś jest kobietą”⁴¹⁴.

Wyjątkową rolę kobiet w białoruskich wydarzeniach 2020 r. odnotowano w utworach muzycznych. Przy okazji odwracano oficjalną narrację na temat ich funkcji w społeczeństwie. Budzącą powszechny podziw konsekwencją kobiet („Калі шпацыруе ці проста гуляе, / то ўсё, што вакол, раўнавагу губляе”)⁴¹⁵ pokazuje udratyzowany klip do romantycznej pieśni Mikity Najdzionaŭa⁴¹⁶, pt. *Неверагоднасць* (błrus. *Niewiarygodność*) z muzyką Żmiciera Wajcuszkiewicza. Główną rolę gra modelka Alaksandra Warabiowa, znana z kadru uchwyconego podczas jej zatrzymania, ale na filmie można zobaczyć również Ninę Bahińską oraz przebywającą w areszcie od września 2020 r. Marię Kalesnikawą. Klip zbudowany jest na skonstruowanych scenach przygotowań do protestów. Kobiety zakładają białe suknie, starannie się malują i szykują jak na bal; OMON-owiec wyciąga swój czarny strój z kominiarką i pakuje akcesoria: pałkę, gaz łzawiący i broń. Kulminacją filmu to swoisty *danse macabre* – delikatna Warabiowa stacza pojedynek z funkcjonariuszem, którego skutecznie odpycha, wygrywając starcie.

Teledysk ten, jak wiele innych⁴¹⁷, jest swoistym hołdem dla kobiet w bieli⁴¹⁸, które odważyły się wyjść na ulice, by pokojowo protestować przeciw przemocy. Ksenia Żuk z zespołu Naviband przenikliwie patrzy oprawcom w oczy, oskarżając funkcjonariuszy OMON-u o spowodowanie śmierci niewinnych ofiar. Wojowniczo zwraca się do nich z pytaniem, jak wiele ofiar jeszcze potrzeba, by się opamiętali. Ostrzeża zarazem, że wyrządzone krzywdy obrócić się przeciwko nim:

Ты же излукаеш свет.
В них его уже больше нет.

⁴¹⁴ Olga Tokarczuk, *Wolna Białoruś jest kobietą*, Wyborcza.pl, 9.09.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,26285548,wolna-bialorus-jest-kobieta.html#s=BoxWyboMT>.

⁴¹⁵ Зміцер Вайцюшкевіч, *Неверагоднасць: драматычны кліп да рамантычнай песні на верш Мікиты Найдзёнава*, <https://youtu.be/PXrJwHTfuy0>.

⁴¹⁶ Błrus. „Kiedy spaceruje, czy po prostu idzie, / to wszystko, co wokół, traci równowagę”, Зміцер Вайцюшкевіч, *Неверагоднасць*.

⁴¹⁷ Por. np. Піліп Беспамылковы, *Дзяўчыначка з мітынга*, <https://youtu.be/zZdyymxF8-g>; Naviband, *Девочка в белом*, <https://youtu.be/Sjc2FfjTCZM>. Nowego znaczenia nabiera tekst utworu ludowego w folkowo-elektronicznej aranżacji grupy KRIWI, *Pojdziem, Dzievački* (błrus. „Chodźmy, dziewczęta”). Opowiada o bawiących się na łące dziewczętach, na które czytał „stary dziad”, którego trzeba było przegonić pokrzywą i widłami, KRIWI, *Pojdziem, Dzievački*, <https://youtu.be/Q7NRgzyYWeE>.

⁴¹⁸ Naviband, *Девочка в белом*.

Знаю боль всю цветами не снять.
 Сколько ещё нужно душ,
 чтобы он услышал в след?
 Убегай, твой летит бумеранг.
 Ты убегай твой летит бумеранг⁴¹⁹.

Równie przejmujące są obrazy kobiet – matek, które straciły w protestach swoich synów lub cierpią z powodu ich aresztowania. Nie mogą liczyć na sprawiedliwy sąd nad oprawcami („Пахавала сына маці, больш яго не ўбачыць / Ён жа сам быў вінаваты, каты ёй тлумачаць”)⁴²⁰. Postawa matek budzi szacunek: to one wychowały pokolenie dzisiejszych bohaterów.

Artyści trafnie diagnozują genezę „białego” protestu kobiet: Białorusinki przestały się bać. Brutalnie wyciągane z tłumu protestujących skandowały: „Tylko tchórze biją kobiety”. W poetyckim tekście piosenki *Dziewczyna w bieli* ich dumną postawę opiewa zespół Naviband:

Нет больше страха я верю,
 сила в нас безупречна.
 Гордая девочка в белом.
 Я чистая, ясная уже не твоя.
 Я больше не верю.
 Каждое слово занозой
 в нас впивается только
 знаешь, больше не больно⁴²¹.

Symbolem aktywnej postawy kobiet, ikoną białoruskich protestów stała się Nina Bahinskaja, siedemdziesięcioletnia emerytka, geolożka, nazwana przez włoską redakcję czasopisma „Vogue” – „Matką białoruskich protestów”⁴²². Choć przeciw władzy Łukaszenki Bahinskaja protestuje już od 1994 r. i wielokrotnie była zatrzymywana z tego powodu⁴²³, to w 2020 r. stała się postacią rozpoznawalną: Internet obieżyła scena z jej udziałem, w której funkcjonariusze OMON-u próbowali jej odebrać biało-czerwono-białą flagę. Kobieta wyrwała się im, stwierdziła, że „spaceruje”⁴²⁴, i poszła

⁴¹⁹ Ros. „Ty wyłączyłeś światło / Oni go już nie mają. / Wiem, bólu kwiatami się nie powstrzyma. / Ile jeszcze trzeba dusz, / By on w końcu usłyszał? / Uciekaj, leci twój bumerang”, Naviband, *Девочка в белом*.

⁴²⁰ Błrus. „Pochowała matka syna, już go nie zobaczy / On wszak sam był sobie winien – kaci jej tłumaczą”, Tor Band, *Маці*.

⁴²¹ Naviband, *Девочка в белом*.

⁴²² Zob. <https://belarusfeed.com/nina-baginskaya-belarus-revolution-vogue/>.

⁴²³ Алесья Песенко, «Я гуляю!» 73-летняя Нина Багинская про возраст.

⁴²⁴ Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=be9-CkQ2zuk>.

dalej. Replika „spaceruję” stała się jednym z najpopularniejszych haseł protestu (#ягуляю).

Hasło to podchwycili muzycy grupy PyLai, którzy w uznaniu dla kobiet zauważają przewrotnie, że one wcale nie „spacerują” (ros. „Женщины не гуляют”). Podkreślając ich rolę, muzycy zaznaczają, że biały protest stał się najbardziej dramatycznym i zarazem inspirującym momentem zwrotnym wydarzeń 2020 r. Jak wyjaśniają, kobiety nie tyle spacerują, ile „odprowadzają”, obalają stary reżim, w zastępstwie przebywających w aresztach mężczyzn:

Женщины не гуляют
они провожают старый режим
Нам остается лишь песни писать
в этом месте пока мы сидим⁴²⁵.

„Wychodzę”⁴²⁶ – nowe kody „wolnych” Białorusinów

Utwory powstałe jako spontaniczna reakcja na konkretne wydarzenia pełnią funkcję dokumentacyjną z jednej strony, z drugiej zaś – popularyzując wiedzę o nich, utrwalając w świadomości odbiorców przełomowe epizody oraz ich bulwersujące okoliczności.

Artystyczną odpowiedzią na aresztowanie i przetrzymywanie ponad 1,5 miesiąca w areszcie przy ul. Akreścina modelki Wolhi Chyżynkowej za udział w protestach i umieszczenie na swoim profilu instagramowym zdjęć z biało-czerwono-białą symboliką – stał się utwór *VOLYA* grupy Trubetskoy, do którego słowa napisał Alaksandr Pamidoraŭ. Tytuł pieśni, dedykowanej „matkom, koleżankom, córkom, babciom, które w trudnej dla kraju chwili stanęły na straży jego wolności, czci i godności”⁴²⁷, ze względu na grę słów, można rozumieć dwojako. W sensie dosłownym wyraża oczekiwanie na Wolhę Chyżynkową: „volya” w języku białoruskim to zdrobnienie od imienia Wolha; oznacza również „wolność”, która jest celem protestujących.

Gniew i oburzenie społeczeństwa białoruskiego wzbudziła śmierć trzydziestojednoletniego artysty Ramana Bandarenki, który zareagował na przeprowadzoną 11 listopada 2020 r. późnym wieczorem akcją oczyszczenia „Placu Zmian” z biało-czerwono-białej symboliki przez ubranych po cywilnemu funkcjonariuszy sił porządku. Jego prośba o wyjaśnienie sytuacji

⁴²⁵ Ros. „Kobiety nie spacerują – one odprowadzają stary reżim. / Nam zostaje tylko pisać pieśni, w tym miejscu, póki siedzimy”, PyLai, *Женщины не гуляют*.

⁴²⁶ Pomidor/OFF, *Я Выхажу*, <https://youtu.be/L-9kBpveffw>.

⁴²⁷ Trubetskoy, *Volya*, <https://youtu.be/wf3kDEgDfEk>.

spowodowała wybuch ich agresji. Bandarenka został pobity, a następnie wciągnięty do wozu milicyjnego i zawieziony do Głównego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Mińsku. Stamtąd – już nieprzytomny – trafił do szpitala, gdzie zmarł, nie odzyskawszy przytomności. Wiadomo też, że po stwierdzeniu zgonu ze szpitala zniknęły ubrania zmarłego, co uniemożliwiło śledztwo i identyfikację sprawców. Przed wyjściem z domu Bandarenka napisał do członków osiedlowej grupy post: „Wychodzę”. Były to ostatnie jego słowa, które niezwłocznie stały się symbolicznym hasłem i kodem „wolnych Białorusinów”. Niemal natychmiast słowo „wychodzę” pojawiło się na transparentach, grafikach i murach, natychmiast też nagrano teledyski poświęcone jego pamięci. Utwór *Я выхажу* (właśc. *Я выходжу*, błrus. *Wychodzę*)⁴²⁸ grupy Pomidor/OFF miał premierę już 13 listopada 2020 r. Muzycy odnotowali, że Bandarenka był niewinnym, młodym człowiekiem („Не время умирать молодым”)⁴²⁹, uświadamiali odbiorców, że ofiarą bezkarnych funkcjonariuszy może być każdy. Utożsamiając się z zabitym Ramanem („Я той самы, / Я такі самы”)⁴³⁰, wyśpiewali gamę przeciwstawnych emocji – bólu i gniewu, siły i słabości – które wzbudziła jego śmierć:

Живи
 Болью и яростью,
 Силой и слабостью...
 Сжатыми в кулаке.
 Живи⁴³¹.

Tytuł utworu piosenkarki sceny pop Ani Szarkunawej *Рисунки на стене* (ros. *Rysunki na murze*)⁴³² nawiązuje z kolei do pojawiających się przypuszczeń, że to Bandarenka namalował znany mural „Didżeje Zmian” na „Placu Zmian” w Mińsku. Podziw dla zmarłego zawiera tekst refrenu, że wszystko, co zrobił, było słuszne i ważne („Ты светишься пламенем / В каждом окне... / Живи!...”)⁴³³, zawierający również głębszą refleksję na temat przemocy, znaczenia ofiary i celu walki. Podobne przemyślenia odnajdujemy w pieśni *Смерць цалуе ў вочы* (błrus. *Śmierć całuje w oczy*):

⁴²⁸ Pomidor/OFF, *Я Выхажу*.

⁴²⁹ Ros. „Nie czas umierać młodym”, Аня Шаркунова, *Рисунки на стене*, https://youtu.be/МОХеРZyrY_s.

⁴³⁰ Błrus. „Jestem ten sam, / Jestem taki sam”, Pomidor/OFF, *Я Выхажу*.

⁴³¹ Ros. „Жы / Бóлем і вóсьцёкóсцiя, / Сiлú и сiлúбóсцiя, / Зaciснiётymi пiётсiямi, / Жы”, Аня Шаркунова, *Рисунки на стене*.

⁴³² Аня Шаркунова, *Рисунки на стене*.

⁴³³ Ros. „Zrobiłeś wszystko jak trzeba, świecisz się płomieniem w każdym oknie”, Аня Шаркунова, *Рисунки на стене*.

Да кожнага прыйдзе,
Забярэ... [...],
Праз цемру ў новы свет –
Забярэ...⁴³⁴

Zgodnie z artystycznym przesłaniem muzyków ofiara takich ludzi jak Bandarenka nie pójdzie na marne. Przewija się ono w wielu utworach: „Час разагнаць незаконную зграю!”⁴³⁵, „Не бойся / Хадзем”⁴³⁶, „Хопіць! Мы выходзім”⁴³⁷. Pieśni te, analogicznie jak skandowane przez demonstrantów hasło „Wychodź!”, przemawiają do świadomości zbiorowej, motywują do działania, choć muzycy ostrzegają zarazem, że może to przynieść kolejne ofiary: „Лежит самый белый цветок, в самой красной крови / Лепестки белого цветка так и не увидят воли”⁴³⁸.

Głębokie przesłanie niesie pieśń zespołu Tor Band: należy pamiętać o cenie wolności, pamiętać o wszystkich cichych bohaterach, którzy polegli już w pierwszych dniach protestów, jak Alaksandr Tarajkoŭski (1986–10.08.2020), Alaksandr Wichor (1995–11.08.2020), Mikita Kryŭcoŭ (1992–13.08.2020), Kanstancin Szyszmaŭ (1991–15.08.2020), Arciom Parukaŭ (2001–16.08.2020), Hienadz Szutaŭ (1977–19.08.2020). Zgodnie z zapowiedzią muzyków będą oni czczeni jak bohaterowie narodu: „Вечная ім слава, Героям слава, будуць жыць у сэрцы, як Колас ды Купала”⁴³⁹.

Pamięć o cenie wolności i tragicznych wydarzeniach w Białorusi 2020 r. jest motywem wielu utworów, m.in.: „Этого не простить, / Это запомнят на века”⁴⁴⁰ czy „Мы не забудем – ДА / Простить не сможем – ДА”⁴⁴¹. Można to interpretować jako przejaw świadomości kulturowej muzyków: pamięć bohaterów jest elementem tożsamości, którą należy utrwalić w sztuce. Umieszczona w kontekście historycznym przypomina o ciągłości heroicznej walki narodu. Z tego względu Pit Паўлаў, gitarzysta N.R.M., swój klip

⁴³⁴ Błrus. „Do każdego przyjdzie / Zabierze... [...], / Przez ciemność do nowego świata – / zabierze”, Dymna Lotva, *Смерць цалуе ў вочы*, <https://youtu.be/c4uEuiCSJ7c>.

⁴³⁵ Błrus. „Czas przegonić nielegalną zgraję”, Partyzanski praspekt, *Аўтазак*.

⁴³⁶ Błrus. „Nie bój się / Idziemy”, Dymna Lotva, *Смерць цалуе ў вочы*.

⁴³⁷ Błrus. „Starczy! Wychodzimy!”, Pomidor/OFF, *Я Выхажу*.

⁴³⁸ Ros. „Leży najbielszy kwiatek, w najczerwieńszej krwi / Płatki białego kwiatu nie zobaczą wolności”, Nemiga, *Самый белый цветок*.

⁴³⁹ Błrus. „Wieczna im sława, Bohaterom sława. Będą żyć w sercach, jak Kołas i Kupała”, Tor Band, *Маці*.

⁴⁴⁰ Ros. „Tego nie da się przebaczyć, To zostanie zapamiętane na wieki”, Рита Дакота, *Уходи*, <https://youtu.be/rKzTJPGTqBg>.

⁴⁴¹ Ros. „Nie zapomnimy – ТАК / Nie przebaczymy – ТАК”, Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, *Марш*.

Вараны Коню (błrus. *Kary koniu*)⁴⁴², odnoszący się do tradycji partyzanczej, poświęcił „wszystkim, którzy nie dożyli do zwycięstwa”.

Hołdem pamięci bohaterskich czynów przodków jest także utwór *Szturm zamku Pulen* folkowego zespołu Stary Olsa, wyróżniającego się na białoruskiej scenie muzycznej twórczością opartą na muzyce epoki średniowiecza i renesansu oraz próbą rekonstrukcji dawnych instrumentów. Utwór, jak wyjaśnia Żmicier Sasnoŭski – autor słów, historyk, lutnik i multiinstrumentalista – „opowiada o wyjątkowym wydarzeniu w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego, honorze i niezłomnym duchu naszych przodków”⁴⁴³. Powstał on na podstawie źródeł historycznych i jest poświęcony bohaterskiej obronie zamku oblężonego przez Krzyżaków w 1336 r., w czasie której broniące się wojska wykazały się wielkim bohaterstwem. Przywołując ten historyczny epizod, muzycy pokonują jednocześnie stan powszechnej niewiedzy na temat przedsowieckich dziejów Białorusi.

Białorutenizacja przez muzykę: „obcokrajowcy mają język, Białorusini – mowę”⁴⁴⁴

W języku białoruskim słowo „mowa” oznacza „język”: „polskaja mowa”, „rasiejskaja mowa”, „biełaruskaja mowa”. Zarazem użycie słowa „mowa” bez żadnego epitetu jednoznacznie określa język białoruski. Białorusini mówią więc po prostu „na mowie”.

Choć według spisu powszechnego z 2019 r. językiem rosyjskim („ruskij jazyk”) posługuje się ponad 70% społeczeństwa Białorusi, to jednak białoruski jest językiem prymarnym, pełniącym funkcję identyfikacyjno-dyferencyjną:

Я з маленства так прывык,
Не хачу нанова
У замежнікаў – язык, у беларусаў – мова!⁴⁴⁵

Polonizacja, a przede wszystkim rusyfikacja w czasach caratu i następnie ZSRR, jak również polityka językowa Łukaszenki – postawiły białoruski w stan języka zagrożonego, co po raz kolejny w dziejach Białorusi wzbudziło troskę narodowo zorientowanych kręgów społeczeństwa. W gruncie

⁴⁴² Піт Паўлаў, *Вараны Коню*, <https://youtu.be/jqRVkNdS7Kw>.

⁴⁴³ Stary Olsa, *Szturm zamku Pulen*.

⁴⁴⁴ „У замежнікаў – язык, у беларусаў – мова!”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*.

⁴⁴⁵ Błrus. „Od dzieciństwa przywykłem / Nie chcę inaczej / Obcokrajowcy mają język, Białorusini – mowę”, Ilya Silchukoŭ, *Mova*.

rzeczy każde przebudzenie narodowe odbywało się pod hasłem ratowania języka ojczystego.

Muzycy aktywnie włączyli się w trwający proces oddolnej białoruskiej nacji. Choć utwory są wykonywane zarówno w języku rosyjskim, jak i białoruskim, to widać trend popularyzacji ich białoruskich przekładów. Szczególne zasługi na tym polu ma Andrej Chadanowicz, który przyswaja białoruskiej kulturze muzycznej liczne utwory i z obszaru byłego ZSRR, i szeroko rozumianego Zachodu.

Za jego sprawą białoruskojęzycznej wersji doczekał się wspomniany już kultowy utwór Wiktora Coja i grupy Kino *Перамен!* (*Zmian!*), po białorusku *Перамен!* Autonomiczną wersję utworu do przekładu Chadanowicza⁴⁴⁶ z lipca 2020 r. nagrano przy udziale wielu białoruskich wykonawców: Stanisława Mytnika (Akute), Alesia Lutycza (:B:N:), Pawła Haradnickiego (RSP – Razbitaje Serca Pacana, Pęknięte Serce Chłopaka), Żmiciera Szampanaŭa (Inomarki), Siarhieja Baszłykiewicza (Leiboni), Mikity Miacielskiego, Marii Łysienki, Paliny Dabrawolskiej, Pawła Łubczonka, Wolhi Franko, zespołów M.T.M, Katevan, członków projektu „Śpiawajem hodna” („Śpiewamy godnie”)⁴⁴⁷, o którym więcej w dalszej części pracy. Na marginesie warto dodać, że w ramach tegoż projektu utwór *Kocham wolność* polskiego zespołu Chłopcy z Placu Broni po białorusku wykonał Żmicier Wajciszukiewicz⁴⁴⁸.

Pod wpływem wydarzeń z początku września 2020 r. na Uniwersytecie Lingwistycznym w Mińsku, kiedy milicja bezpardonowo złamała autonomię uczelni i brutalnie aresztowała protestujących studentów, Chadanowicz zdecydował się przełożyć utwór z musicalu *Les Misérables*⁴⁴⁹ Alaina Boublila i Jeana Marca Natela, zatytułowany *Do you hear the people sing?*⁴⁵⁰, który zaintonowali studenci podczas zatrzymania. Energetyczne wykonanie powstałej w ten sposób wersji *Чуеш, як няе народ?* (*Słyszysz, jak śpiewa naród?*) przygotowała mińska grupa punkowa *Всё_Crazy*⁴⁵¹.

⁴⁴⁶ Zob. <https://www.facebook.com/andrej.khadanovich/posts/10224659100853515>. Była to kolejna próba tłumaczenia utworu: wcześniej swój przekład zaprezentował Anatol Iwaszczanka (2014), <https://youtu.be/rc3Nu0bv6lQ>, <https://youtu.be/kW7zuI8uNAE>, a także bard Siarżuk Sokałaŭ-Wojusz, https://youtu.be/RQz7pYc8_mA.

⁴⁴⁷ *Спяваем Годна і па-беларуску «Перамен»*, <https://youtu.be/rDQPSYyZT7E>.

⁴⁴⁸ *Зміцер Вайцюшкевіч, Свабода*, <https://youtu.be/xR8sK3zJpkU>.

⁴⁴⁹ *Екатерина Прокофьева, «Когда поёшь, становится не так страшно»*.

⁴⁵⁰ *В Минске студенты спели Do You Hear the People Sing в холле МГЛУ. После этого ОМОН их жестко задержал*, Телеканал Дождь, 4.09.2020, <https://www.facebook.com/watch/?v=2640237112959280>.

⁴⁵¹ *Всё_CRAZY, Чуеш, як няе народ? (Do You Hear the People Sing?)*, <https://youtu.be/SlqvSOP3D3A>.

Artystycznym wydarzeniem stała się białoruska wersja utworu *Wojownicy światła* zespołu Lapis Trubeckoj, który śpiewa na ogół po rosyjsku. Piosenka była nieformalnym hymnem ukraińskiej rewolucji godności w latach 2013–2014. Frontman zespołu Siarhiej Michałok od 2011 r. miał nb. zakaz występowania na terytorium Białorusi. Wideoklip do przekładu Żmiciera Sasnoŭskiego nagrano w lipcu 2020 r. przy udziale Białego Legionu, ugrupowania patriotycznego, do którego kiedyś należał Sasnoŭski, a którego założycielami byli radzieccy żołnierze pochodzenia białoruskiego, dążący do utworzenia narodowych sił zbrojnych. Od 2015 r. członkowie Białego Legionu uczestniczą we wszystkich akcjach protestu; prowadzą też akcje patriotyczne wśród młodzieży⁴⁵².

Trend białorutenizacji przez muzykę wzmacnia również grupa Litesound, która reprezentowała Białoruś na konkursie „Eurowizja 2012”. Zaśpiewany wówczas w angielskojęzycznej wersji utwór *We are the heroes* pojawił się w wersji białoruskiej *Мы героі (Jesteśmy bohaterami)*⁴⁵³. Jego premiera odbyła się 2 lipca 2020 r., w Dniu Niepodległości Białorusi. Wersja białoruskojęzyczna wzmocniła i dopełniła przekaz muzyczny refrenu: „Nie ma murów, których nie da się rozwalić”.

„Which side are you on?”⁴⁵⁴

Warto na koniec podkreślić, że białoruski protest wspierają muzycy z innych krajów. W tym kontekście należy wspomnieć o projekcie Slavalachia, będącym efektem połączonych sił muzycznych: białoruskich (Siarhiej Doŭhuszaŭ, grupa Vuraj), ukraińskich (Iwowski zespół Torban Folk Band) i amerykańskich (grupa folkowo-rockowa Hill Spirits). Jeszcze przed wyborami prezydenckimi zaprezentowały one utwór *Which side are you on / На чым ты бакы? (Po czyjej jesteś stronie?)*, będący uniwersalnym manifestem przeciwko reżimom autorytarnym:

Which side are you on?
 На чым ты бакы?
 Which side are you on?
 На чиему боці ти?⁴⁵⁵

⁴⁵² Уся праўда пра „Белы Легиён”, Racyja, <https://www.racyja.com/hramadstva/usyaprauda-pra-bely-legiyon/>; strona Białego Legionu, <https://www.biely.org/gistoryia.html>.

⁴⁵³ Litesound, *Мы героі*, <https://youtu.be/28UJCpLjvEE>.

⁴⁵⁴ Ang. „Po której jesteś stronie?”, Slavalachia, *Which side are you on?*, <https://youtu.be/krLfZEjO2yk>.

⁴⁵⁵ Ang.-błrus.-ang.-ukr. „Po której jesteś stronie?”, Slavalachia, *Which side are you on?*

Na wydarzenia w Białorusi żywo zareagowały niezależne środowiska muzyczne z państw byłego ZSRR. Także połączeni wspólnymi doświadczeniami przeszłości artyści z Europy Środkowo-Wschodniej, w tym z Polski, dobrze rozumieją sytuację Białorusinów.

Kreśląc obraz zbrutalizowanych systemów autorytarnych, łamiących podstawowe prawa człowieka, zagraniczni twórcy zwracają uwagę na problem przemocy, na istotę postawy obywatelskiej, stawiając za wzór Ramana Bandarenkę, który nie pozostał obojętny: „Он просто встал и просто вышел”⁴⁵⁶. Zachęcają społeczeństwo do aktywności i solidarności: „Выходи, выходи гулять со мной” (ros. „Wychodź, wychodź pospacerować ze mną”)⁴⁵⁷. Jak konkludują, jego słuszna reakcja („я выхожу”) prowadzi w perspektywie do przebudzenia narodowego, uwolnienia się od kłamstwa i wszechobecnego chamstwa⁴⁵⁸. Rosyjscy muzycy są przy tym przekonani, że milczenie trwało zbyt długo⁴⁵⁹ oraz że protest Białorusinów przyniesie efekt. Nowa biało-czerwono-biała Białoruś („Белая, Красная, Белая / В Беларусь новую верю я”)⁴⁶⁰ i jej społeczeństwo będą się cieszyć szacunkiem innych narodów⁴⁶¹. Trudno zarazem pozbyć się wrażenia, że jest to także marzenie o przyszłości Rosji, której społeczeństwo doświadcza podobnych problemów⁴⁶².

O paralelach w sytuacji społeczno-politycznej Białorusi i Rosji świadczy utwór rosyjskiego rapera Kasty *Выходи гулять* (ros. *Wychodź pospacerować*). Pierwotnym zamierzeniem autora było pokazanie sytuacji w Rosji, jednak wydarzenia w areszcie przy ul. Akreścina na tyle silnie podziały na jego wyobraźnię, że postanowił dedykować go Białorusinom. Wideoklip do tego utworu obrazuje pełne sprzeczności życie funkcjonariusza OMON-u, który rozpoczyna dzień od śniadania z rodziną, a kończy masakrowaniem zatrzymanych aresztantów. Jego przesłaniem jest apel do funkcjonariusza: krew można z rąk zmyć, ale nie da się jej usunąć z sumienia.

⁴⁵⁶ Ros. „On po prostu wstał i po prostu wyszedł”, Танцы Минус, *За шагом шаг*, <https://youtu.be/EpDoGPVxhjo>.

⁴⁵⁷ Каста, *Выходи гулять*, <https://youtu.be/aOnp0kfAr80>.

⁴⁵⁸ Ros. „Wychodź”, Mr. Freeman, *Я выхожу!*, https://youtu.be/ue_3MesMYKw.

⁴⁵⁹ Ногу Светло!, *Молчание Ягнят*, https://youtu.be/RLH1D_uAa_k.

⁴⁶⁰ Ros. „Biała, Czerwona, Biała / W nową Białoruś wierzę ja”, Сергей Погодаев, *Белая, Красная, Белая*, <https://youtu.be/y45slDBtv6U>.

⁴⁶¹ Artemon, *Жыве Беларусь!*, <https://youtu.be/KSdUBNAwpsE>; Элизиум, *Жыве Беларусь*, <https://youtu.be/9TtOJ1Md-o>.

⁴⁶² Ногу Светло!, *Молчание Ягнят*. Choć utwór był pisany z myślą o wydarzeniach w Rosji (protestach w Chabarowsku), to wideoklip oparty na nagraniach z protestów (z portalu TUT.by) aktualizuje znaczenie utworu.

Ukraiński zespół Без Обмежень (ukr. Bez Ograniczeń) we współpracy z Olehem Sobczukiem (grupa Skaj), Iwanem Lenio i Serhijem Soławiejem (Kozak System) oraz Arturem Danielianem nagrał utwór *Героям* (ukr. *Bohaterom*), który początkowo był poświęcony poległym ukraińskim żołnierzom. Dwie ostatnie zwrotki, przetłumaczone przez Lawona Wolskiego, zaśpiewano po białorusku. W opinii ukraińskich muzyków Białorusini są kontynuatorami rewolucji godności (lata 2013–2014)⁴⁶³.

Po białorusku śpiewa również litewska grupa⁴⁶⁴ Biplan. Podczas koncertu „Wrocław dla Białorusi” można było natomiast usłyszeć *Mury* Jacka Kaczmarskiego w polsko-białoruskojęzycznym wykonaniu Nasty Niakrasawej i Jacka Kleyffa⁴⁶⁵.

Białoruski repertuar poszerzyły bliskie kontakty muzyczne. Utwór *Песня о свободе* (ros. *Pieśń o wolności*) rosyjski zespół DDT z Jurijem Szewczukiem na czele poświęcił np. Konstytucji FR⁴⁶⁶, a pieśń *Нас бьют – мы летаем...!* (ros. *Nas biją, my latamy*) Ałły Pugaczowej jest manifestem przeciwko sytuacji w Rosji⁴⁶⁷. Nowe ich aranżacje i nowe wideoklipy dokumentujące wydarzenia w Białorusi, w tym najbardziej dramatyczne (jak śmierć Alaksandra Tarajkoŭskiego)⁴⁶⁸ sprawiły, że utwory te stały się pieśniami białoruskiego oporu. Analogicznie, nowego symbolicznego znaczenia nabrały słowa ukraińskiego hitu *Віте надо вийти* (*Witia musi wyjść*)⁴⁶⁹ z 2016 r. grupy Estradarada. Rosyjskojęzyczny tekst utworu nie uległ zmianie – nagrano po prostu nowy teledysk. W wersji białoruskiej wykorzystano zdjęcie Wiktara Babaryki – aresztowanego kontrkandydata Łukaszenki⁴⁷⁰. Ponieważ także w języku białoruskim zdrobnienie od imienia Wiktar to Wicia, słowa tej pieśni można odczytać jako manifest z żądaniem uwolnienia więźniów politycznych.

Międzynarodowa współpraca potwierdza, że muzyka może być polem wspólnej walki krytycznego undergroundu przeciwko kulturze dominującej. Pieśni tworzone poza oficjalnym nurtem, przez środowiska niezależnych

⁴⁶³ Без Обмежень / Kozak System / Скай / Артур Даниелян, *Героям*.

⁴⁶⁴ Biplan, *Amore*, <https://youtu.be/JViXQWqNBZw>.

⁴⁶⁵ Teatr Muzyczny Capitol, „*Mury*” – *Wrocław dla Białorusi*, https://youtu.be/ItsM2_XzWek?t=3; Nasta Niakrasawa i Jacek Kleyff, *Mury – białoruskie*, <https://youtu.be/xKjgd3tB2XE>.

⁴⁶⁶ DDT, *Песня о Свободе*, <https://youtu.be/UavO9mYpfuU>.

⁴⁶⁷ Алла Пугачева, *Нас бьют – мы летаем!*, <https://youtu.be/VmS2rNAXmn8>.

⁴⁶⁸ Por. np. udramatzowany klip przedstawiający sceny z białoruskich protestów od 2010 r.: <https://www.facebook.com/pavel.gladkov/videos/344662385399808/>.

⁴⁶⁹ Estradarada, *Віте Надо Вийти*, https://youtu.be/_jShPQ929I.

⁴⁷⁰ *ВИТЕ НАДО ВІЙТИ!!!* Виктор Бабарико иницирует проведение референдума!, <https://youtu.be/04dLz0wn2aQ?list=RD04dLz0wn2aQ>.

artystów, opowiadają o wartościach uniwersalnych: o pragnieniu wolności i niepodległości, o białych plamach w historii i zakazanych bohaterach narodowych. Wzmacniają przy tym ducha walki i integrują wokół wspólnych celów. Dziś niezależna rosyjska scena muzyczna, podobnie jak ukraińska, solidaryzuje się z Białorusinami, a ich wspólne projekty potwierdzają znaczenie twórczości muzycznej w dialogu kulturowym trzech narodów. Wspólnym mianownikiem tej twórczości jest opowieść o dążeniu Białorusinów do życia w wolności i godności, a nie – jak chcą rosyjska i białoruska propaganda – w jednym narodzie ruskim, łączącym trzy odgałęzienia, a także w ruskiej wspólnotocie kulturowej.

Sztuka uliczna: przejmowanie przestrzeni publicznej

Budząca skrajne emocje sztuka uliczna jest poważnym wyzwaniem dla systemu, podważa bowiem jego ideologiczne fundamenty. Siłą rzeczy system reaguje przy użyciu wszelkich dostępnych środków, w tym nieadekwatnych do sytuacji środków brutalnej represji, próbuje też zdyskredytować twórców jako wandalów bezprawnie ingerujących w przestrzeń publiczną i niszczących mienie publiczne. W Białorusi argument ten był ostentacyjnie rozbrajany przez protestujących: stali na ławkach w parku ze zdjętymi butami, porządkowali teren w miejscu zbiórek, zbierali śmieci na trasach przemarszu, chodzili po chodnikach, nie deptając trawy i zieleni miejskiej⁴⁷¹. Inaczej postępowali funkcjonariusze OMON-u, których niezależne media pokazywały najczęściej na przestrzeni zielonej.

Pod pojęciem sztuki ulicznej rozumiemy nie tylko graffiti, murale, wlepki, graffiti szablonowe, plakaty, rzeźby czy obrazy mało- i wielkoformatowe⁴⁷², ale i różnego rodzaju formy performatywne (np. teatr, happeningi, flash moby, instalacje)⁴⁷³, które odbywają się w przestrzeni publicznej, a które białoruskie społeczeństwo oporu wykorzystuje w charakterze akcji

⁴⁷¹ *Потому что это наши цветочки! Белорусские протесты – самые аккуратные протесты в мире*, Зелёный портал, 14.08.2020, <https://greenbelarus.info/articles/14-08-2020/potomu-chto-eto-nashi-cvetochki-belarusskie-protesty-samye-akkuratnye-protesty-v>.

⁴⁷² Aleksandra Niżyńska, *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*, Warszawa 2011, s. 76.

⁴⁷³ Ze względu na pewne rozmycie granic między pojęciami happening i flash mob są tu one traktowane zamiennie, co ma zresztą uzasadnienie we wspólnej genezie obu zjawisk.

nieposłuszeństwa społecznego. Działania te łączy chęć zademonstrowania wspólnoty kreujących akcje artystów i odbiorców, a przede wszystkim – ich wspólne zaangażowanie oraz wiara w możliwość zmian w kraju, które stają się bodźcem takiej ekspresji artystycznej i politycznej.

Abstrahując od wartości estetycznej tych działań i ich wytworów (głównie z braku przygotowania profesjonalnego twórców, z których zapewne niewielu ma doświadczenie np. Andrieja Busła)⁴⁷⁴, trzeba stwierdzić, że w warunkach białoruskich spełniają ważną funkcję: tworzą możliwość wyrażenia niezależnej opinii, a budząc emocje odbiorców i skłaniając ich do polemiki, stanowią wyraz swoistej debaty publicznej⁴⁷⁵. Z tego względu należy je lokować zarówno w przestrzeni publicznej, jak i w centrum konfliktu między społeczeństwem oporu a władzą. W tym kontekście ich relatywna wartość estetyczna schodzi na dalszy plan, ważniejsze jest przesłanie, jakie niosą tego rodzaju narzędzia komunikacji społecznej.

Sztuka uliczna posługuje się symbolicznym systemem znaków⁴⁷⁶, zrozumiałym w obrębie danej kultury: komunikat może być właściwie zdekodowany przez członka określonej wspólnoty, który zna zastosowany kod. Jej oddziaływanie ma w efekcie funkcję integrującą. Dotyczy to i komunikacji werbalnej, i niewerbalnej, w której słowo jest zastępowane obrazem. Obrazy, którymi posługują się artyści białoruscy, nie tylko odzwierciedlają rzeczywistość, ale też lansują nowe postacie białoruskiej sceny politycznej, stanowiąc tym samym czynnik ją kreujący. Wykorzystując symbole uniwersalne, sztuka uliczna realizuje zarazem funkcję poznawczą i niesie treści z informacją skierowaną nie tylko do członków społeczeństwa oporu. W ten sposób staje się alternatywną metodą ekspozycji postulatów protestujących oraz formą kontroli władz i działań systemu. Wobec ograniczonego dostępu do mediów publicznych sztuka uliczna stanowi platformę komunikacji, znajdującą się poza kontrolą władz; dodatkowo nie wymaga znaczących nakładów finansowych i konieczności uzyskania koncesji.

Tak zarysowane działania partyzantki kulturowej wpisują się w kulturoznawcze teorie nadające sztuce ulicznej funkcję medium⁴⁷⁷, narzędzia komunikacji społecznej jako elementu procesów społecznych⁴⁷⁸, prowadzącego

⁴⁷⁴ Grażyna Bobilewicz, *Twórczość białoruskiego artysty ulicznego Andrieja Busła*, „Techna. Seria Nowa” 2018, nr 2, s. 129–148.

⁴⁷⁵ Mirosław Karwat, *Teoria prowokacji. Analiza politologiczna*, Warszawa 2007, s. 238.

⁴⁷⁶ Mieczysław Porębski, *Sztuka a informacja*, Kraków 1986, s. 81–83.

⁴⁷⁷ Marshall McLuhan, *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, tłum. N. Szczucka, Warszawa 2004.

⁴⁷⁸ Tomasz Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa–Kraków 1999, s. 39–40.

do zmian⁴⁷⁹. Są jednocześnie ilustracją Foucaultowskiego „działania na inne działania”⁴⁸⁰, obnażającego nieskuteczność systemowego aparatu kontroli społeczeństwa⁴⁸¹. Badacze zjawiska zauważają tu ponadto paralele z wcześniejszym fenomenem literacko-kulturowym – samizdatem, z którego street art czerpie „język wypowiedzi, estetykę, specyficznego ducha oddolnej rewolty i strukturę organizacyjną”⁴⁸².

Cel sztuki ulicznej wiąże się z przyciągnięciem uwagi odbiorcy i ze zmuszeniem go do refleksji. Jest to odbiorca zróżnicowany pod względem wieku, pochodzenia, statusu społecznego, wykonywanego zawodu itd.⁴⁸³ Wykorzystywane środki, z natury rzeczy uzależnione od konkretnej sytuacji, w której się pojawiają⁴⁸⁴, charakteryzują się oryginalnością i kreatywnością wypowiedzi. Nierzadko artyści sięgają do tematów tabu, posługują się też kontrowersją (wulgaryzmy, prowokujące zestawienia itp.).

Sztuka uliczna ma z założenia lokalny charakter, powstaje i jest prezentowana w odpowiednim miejscu oraz czasie. To sztuka egalitarna, która wyszła z murów muzeów i galerii, otwarta na powszechny dostęp twórcy i widza⁴⁸⁵, dzięki czemu oddziałuje na szeroki krąg odbiorców. Znakomicie obrazują to murale, które pojawiły się w przestrzeni miejskiej na długo przed protestami 2020 r., a których treści przewędrowały na transparenty. Tak było np. z powielanym na murach obrazem Łukaszenki w postaci szatana (cs. „Łukawyj”), a podpisanym „Zbaw nas ode Złego”, który stał się częstym motywem plakatów i transparentów, o czym była mowa wyżej⁴⁸⁶.

Dzięki nowym mediom oddziaływanie partyzantki kulturowej jest dwukierunkowe: artefakty uliczne trafiają do galerii internetowych i na odwrót – projekty prezentowane przez autorów na ich profilach w serwisach Instagram, Facebook, Twitter czy Telegram pojawiały się na białoruskich ulicach⁴⁸⁷,

⁴⁷⁹ Jennifer A. Sandlin, Jennifer L. Milam, „*Mixing Pop (Culture) and Politics*”: *Cultural Resistance, Culture Jamming, and Anti-Consumption Activism as Critical Public Pedagogy*, „*Curriculum Inquiry*” 2008, Vol. 38, No. 3, s. 332.

⁴⁸⁰ Michel Foucault, *Podmiot i władza*, tłum. J. Zychowicz, „*Lewą Nogą*” 1998, nr 9, s. 174–192.

⁴⁸¹ Tegoż, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Warszawa 2009, s. 196.

⁴⁸² Jakub Banasiak, *Street art – ruch zapoznany*, w: *Street art. Między wolnością a anarchią*, red. M. Duchowski, E.A. Sekuła, Warszawa 2011, s. 18.

⁴⁸³ Halina Taborska, *Współczesna sztuka publiczna*, Warszawa 1996, s. 8.

⁴⁸⁴ Anna Śliwowska, *Sztuka w procesie komunikacji kulturowej*, w: *Komunikacja przez sztukę, komunikacja przez język*, red. B. Bączkowski, P. Gałkowski, Poznań 2008, s. 52.

⁴⁸⁵ Marshall McLuhan, *Zrozumieć media*, s. 73.

⁴⁸⁶ Zob. https://i.c97.org/ai/334471/aux-head-1558159460-2019_05-18_luka_360.jpg.

⁴⁸⁷ Np. grafika z Temidą w kominiarce Uładzimira Ceslera pojawiła się na murze w Mińsku (<https://i.c97.org/ai/396370/aux-1602266751-55cc0c015979950add7f2bc8bf4a0aba.jpeg>);

na murach i słupach ogłoszeniowych⁴⁸⁸. Takie wzajemne przenikanie, przenoszenie street artu na nowe obszary kulturowe skutkuje ewolucją form ekspresji, jak również stosowanych technik. I w tej materii przejawiała się ogromna kreatywność społeczeństwa oporu: przestrzeń publiczna bardzo szybko wypełniła się graffiti, wlepkami i plakatami, których szablony można było znaleźć także w Internecie. Malowano farbą, sprayem, kredą – w zależności od zasobów. Na pograniczu happeningu znajduje się powielanie za pomocą rzutników zarówno grafik, które dało się znaleźć w mediach społecznościowych na profilach ich twórców, jak i wielkoformatowych transmisji (np. przemówienia noworocznego Światłany Cichanoŭskiej).

6. Partyzantka kulturowa na obszarach wiejskich (fot. NN.by)⁴⁸⁹

Do niestandardowych na gruncie białoruskim sposobów komunikowania się ze społeczeństwem należy zaliczyć flash moby w formie różnego rodzaju łańcuchów solidarności, występów artystów na schodach filharmonii czy w centrach handlowych. Warto też odnotować, że podobne akcje partyzanckie objęły nie tylko przestrzeń wielkomiejską, unaoczniając ogólnokrajowy

plakat Ani Redko, zainspirowany obrazem *Nad miastem* Marca Chagalla, przedstawia Ninę Bahińską lecącą nad zasiekami z drutu kolczastego. Na plakacie jest napis z transparentu Bahińskiej „Wolność narodowi” (<https://content.onliner.by/news/1100x5616/beb66af-55195888f16de9bcc829e98ee.jpeg>).

⁴⁸⁸ Zob. <https://content.onliner.by/news/1100x5616/20995df3ba0a23e59663be15d47c-c8be.jpeg>.

⁴⁸⁹ Tamże.

charakter białoruskich protestów. Symbole oporu powszechnie pojawiały się na ścianach budynków i przystankach autobusowych również w mniejszych miejscowościach. Ciekawy przykład kreatywności mieszkańców terenów wiejskich relacjonowała „Nasza Niwa”. Wykorzystali oni elementy charakterystyczne dla własnego kręgu kulturowego: na zabezpieczonych białą folią belach siana malowali narodowe, patriotyczne symbole protestów⁴⁹⁰, a bele czarne – w kolorze „sił zła” – zarezerwowali dla krytyki OMON-u.

Egzemplifikacji sztuki ulicznej dokonano na podstawie wybranych spektakularnych akcji. Według przywoływanych źródeł początkowo spotkały się one z zaskoczeniem odbiorców, a następnie – z dużym zrozumieniem ich celów, a często ze spontanicznym aplauzem i aktywnym współuczestnictwem. Potwierdzały to obrazy płynące z Białorusi, przekazywane przez międzynarodowe agencje informacyjne.

„Niech żyje Białoruś” – symbolika narodowa w świadomości społeczeństwa oporu

Jednym z najczęstszych haseł pojawiających się na murach jest „*Жывіе Бieлapуc*” („Niech żyje Białoruś”), zapisane niekiedy w formie wyszukanych graffiti, zazwyczaj jednak w postaci napisu wielkimi literami, wykonywanego w pośpiechu, z obawy przed interwencją służb bezpieczeństwa. Tak odzyskiwana przestrzeń publiczna objawia się w spektrum działań o charakterze symbolicznym. Od początku protestom towarzyszą feeria barw narodowych, biało-czerwono-białej flagi, herbu Pogoń, a także odnowienie znaczeń i symboli z wcześniejszych okresów walk: „Wierzymy – Możemy – Zwycięzimy” (oznaczonych jako pokazywane dłońmi: serce – pięść – znak wiktorii). Świat symboliczny kreowany przez myśl oporu jest przeciwieństwem systemowej, posowieckiej symboliki państwowej. Oficjalnie symbole patriotyczne nie były zakazane, lecz nieoficjalnie funkcjonariusze porządku niszczyli je i zatrzymywali osoby je demonstrujące. Myślenie sprzeciwu jest zogniskowane wokół symboliki narodowej, pochodzącej z czasów Wielkiego Księstwa Litewskiego, ruchów narodotwórczych i wyzwolńczych, będącej nośnikiem określonych programów politycznych. W odróżnieniu od bogato ornamentowanej symboliki państwowej – białoruska symbolika narodowa jest ascetyczna, oszczędna, prosta, co nb. stanowi jej walor praktyczny.

⁴⁹⁰ *Жители деревень раскрашивают тюки актуальными надписями*, NN.by, 8.11.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=262042&lang=ru>.

Przestrzeń publiczną dekorowano więc wielkoformatowymi biało-czerwono-białymi flagami, np. rozciągając je na linie między wysokimi piętrami dwóch bloków. Biało-czerwono-biała symbolika pojawiała się także w oknach mieszkań i na balkonach, białoruscy partyzanci kulturowi dokonywali również wyczynów niemal alpinistycznych, by umieścić swoje barwy na wysokich słupach, latarniach itp.⁴⁹¹

Działania te mieszkańcy Mińska nazywali „uszlachetnianiem okolicy”⁴⁹². Po akcjach ściągania flag przez służby komunalne i tzw. drużynników (tj. zazwyczaj przebranych za aktywistów funkcjonariuszy milicji i wojsk wewnętrznych) zastępowano je wstążeczkami zawieszonymi na płotach, balustradach czy ciągiem na kolejnych balkonach wieżowców nawet przez 15 pięter⁴⁹³, którego usunięcie było znacznie bardziej czasochłonne.

7. Odzyskiwanie przestrzeni publicznej (fot. Illa Falażynski, Belsat)⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Zob. https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19788/content_____7_.jpeg.

⁴⁹² Людмила Погодина, *В Минске появились десятки «протестных дворов». Там по-соседски протестуют против Лукашенко, устраивают концерты и борются с силовиками Вот как это выглядит*, Meduza, 27.09.2020, <https://meduza.io/feature/2020/09/27/v-minske-poyavilis-desyatki-protestnyh-dvorov-tam-po-sosedski-protestuyut-protiv-lukashenko-ustrayayut-kontserty-i-boryutsya-s-silovikami>.

⁴⁹³ Zob. <https://t.me/belteamnews/12664>, <https://www.instagram.com/p/CGwrTh6HVbr/>.

⁴⁹⁴ Zob. https://www.instagram.com/p/CE_Swx5HKxZ/, por. też: <https://www.instagram.com/p/CFMEvGDHZZL/>; <https://www.instagram.com/p/CGCVzOSnsz8/>; <https://www.instagram.com/p/CFbq14onGRo/>; <https://www.instagram.com/p/CFzvIXaHwI7/>.

Barwy narodowe pojawiały się na pachołkach, na chodnikach, na ławkach w parkach, a podwójna linia ciągnąca na drodze była wypełniana czerwonym pasem, dzięki czemu pośrodku ulicy powstawała długa biało-czerwono-biała wstęga. Analogicznie, ludzik symbolizujący pieszego na przejściach ulicznych otrzymywał biało-czerwono-białą flagę, a między białymi liniami pojawiały się czerwone pasy.

Sięgano do najlepszych wzorców: *Dziewczynka z balonikiem* brytyjskiego artysty streetartowego Banksy'ego w wersji białoruskiej, upowszechnianej techniką szablonową, ma trzy baloniki – dwa białe i czerwony.

8. „Banksy” z biało-czerwono-białymi balonikami (fot. Radio Svoboda)⁴⁹⁵

Narodowa symbolika występuje w wielu funkcjach: narodotwórczej (konkretyzuje abstrakcyjne pojęcie narodu); dystynktywnej (wyraża autonomię kulturową, swoistą wyjątkowość Białorusinów); motywacyjnej (pokazuje antyreżimowy cel działań); krystalizuje tożsamość kulturową wspólnoty. Trudną do przecenienia funkcją jest budowanie więzi między jej członkami, a także solidarności społecznej Białorusinów. Spływający krwią czerwony pas biało-czerwono-białej flagi zyskuje we współczesnej sytuacji znaczenie hołdu ofiarom represji reżimu Łukaszenki, co spektakularnie oddaje plakat wywieszony w listopadzie 2020 r. na osiedlu przy ul. Angarskiej na znak solidarności z lekarzami. Jak wyjaśnili inicjatorzy akcji, „trudno zliczyć, ilu lekarzy represjonowano w czasie protestów. Angarska pragnie wyrazić solidarność i słowa wsparcia dla wszystkich odważnych i uczciwych ludzi w białych fartuchach”⁴⁹⁶.

⁴⁹⁵ Zob. <https://www.instagram.com/p/CFT1g7AllN9/>.

⁴⁹⁶ TUT.by, 10.11.2020, <https://twitter.com/tutby/status/1326060810528026630/photo/2>.

9. Plakaty solidarności z lekarzami (fot. TUT.by)⁴⁹⁷

W krótkim czasie od wyborów w Mińsku pojawiły się flagi dzielnicowe i osiedlowe. Oddziałują one „do wewnątrz” (wyrażają wyjątkowość mieszkańców danego osiedla) i „na zewnątrz” (budują wspólną tożsamość Białorusinów). Mieszkańcy dzielnic po raz pierwszy zaprezentowali je na Marszu Sprawiedliwości 21 września 2020 r., dzięki czemu skandowane wówczas hasło: „To jest nasze miasto” nabrało nowego znaczenia⁴⁹⁸. Pełnoformatowe flagi dzielnicowe stanowią oprawę różnego rodzaju akcji dywersji kulturowej – Białorusini fotografują się z nimi na podwórkach osiedlowych, w parkach, lesie, co skrzętnie dokumentują w mediach społecznościowych. Kolekcjonowaniem wzorów flag (co jest przejawem wzajemnego przenikania przestrzeni wirtualnej i realnej) zajęli się operatorzy specjalnie na tę okoliczność założonej strony internetowej „Muzeum flag”⁴⁹⁹.

Omawiane flagi, nie tylko dzielnic i osiedli, ale także instytucji (np. Akademia Nauk, Instytut Kultury) i zakładów pracy (Mińska Fabryka Rowerów) są utrzymane w biało-czerwono-białej stylistyce. Wyróżniają je dystyngtywne elementy nazwy lub skojarzenia, jakie te nazwy nasuwają: np. osiedle

⁴⁹⁷ Tamże.

⁴⁹⁸ «Марш Справедливости» в Минске: какие лозунги звучали на протестах в этот раз?, DW, 21.09.2020, <https://www.dw.com/ru/марш-справедливости-в-минске-какие-лозунги-звучали-на-протестах-в-этот-раз-21092020/av-55008723>.

⁴⁹⁹ Strona Muzeum *dze.chat-музей сцягоў*, <https://flags.dze.chat/?fbclid>.

Lebiadziny (błrus. „Łabędzie”) ma na środku flagi łabędzia, na fladze osiedla Wolnaja Łoszyca jest głowa konia, orzeł symbolizuje osiedle Arłowa (błrus. Orłowo), plac Kołasa (Kołas – wybitny pisarz, Jakub Kołas, oraz błrus. „kłos”) ma biało-czerwono-białą flagę z kłosem żyta pośrodku. Mińską Fabrykę Rowerów, znaną z roweru AIST (ros. „bocian”) symbolizują na flagach koło lub sylwetka bociana. Bez wątplenia powstanie wirtualnego muzeum flag rozpropagowało akcję flagowania przestrzeni i wpłynęło inspirująco na skalę przedsięwzięcia, uruchomiło swoistą rywalizację w kreatywności. Spontaniczność akcji doprowadziła do tego, że niektóre osiedla mogą się pochwalić dwiema, a nawet czterema czy pięcioma flagami⁵⁰⁰. Niektóre, oprócz charakterystycznych symboli, mają dodatkowo napis „wolny” (np. „Wolny Zachód”), herb Pogoń lub hasło „Niech żyje Białoruś”.

10. Flagi osiedla Zachód⁵⁰¹

11. Flagi rejonu Kamarouka⁵⁰²

Niekiedy symbolika na fladze – jak w przypadku południowej części dzielnicy Kamarouka (od „kamar”, błrus. „komar”), która kojarzy się głównie z Wielkim Rynkiem Kamarouckim, nadaje miejscu dodatkowe znaczenie. Ostatnia z zaprezentowanych flag tej dzielnicy upamiętnia łańcuch solidarności kobiet, które ubrane na biało i z kwiatami w rękach jako

⁵⁰⁰ Zob. <https://flags.dze.chat/?fbclid>.

⁵⁰¹ Zob. <https://data.dze.chat/flags/sources/захад1.pdf>; <https://data.dze.chat/flags/sources/захад2.pdf>; <https://data.dze.chat/flags/sources/захад3.pdf>; <https://data.dze.chat/flags/sources/захад4.pdf>; <https://data.dze.chat/flags/sources/захад5.pdf>.

⁵⁰² Zob. <https://data.dze.chat/flags/sources/489-kamar.pdf>; https://data.dze.chat/flags/images/400-photo_2020-11-28_11-18-49.jpg; https://data.dze.chat/flags/sources/камароўка_паўднёвая.eps; <https://data.dze.chat/flags/sources/камароўка.eps>.

pierwsze zaprotestowały przed wejściem na rynek przeciwko fałszerstwom wyborczym i przemocy sił porządkowych⁵⁰³.

Jak to często bywa w kulturze popularnej, masowej, wysokie symboliczne treści pojawiają się niekiedy w zaskakujących konfiguracjach. Nowy symbol na fladze może np. przybrać formę satyryczną. Jeśli więc mieszkańcy ul. Hromawej (błrus. Gromowa) – uznali za stosowne umieścić na swoim sztandarze grom⁵⁰⁴, a ulicę Wałhahradzką (błrus. Wołgogradzką) symbolizuje kobieta trzymająca biało-czerwono-białą wstążkę przypominającą wijącą się rzekę⁵⁰⁵, to mieszkańcy ul. Haładzieda nazwisko patrona ulicy – Miłałaja Haładzieda⁵⁰⁶ potraktowali filologicznie i rozłożyli je zgodnie z zasadami słowotwórstwa. W efekcie tych zabiegów symbolem ulicy jest znajdujący się na biało-czerwono-białym tle „hoły dzied”, „goły dziad” (Łukaszenka) Ilji Jeroszewicza⁵⁰⁷, jednoznacznie kojarzący się z nagim królem z bajki *Nowe szaty cesarza* Hansa Ch. Andersena.

12. Flaga ul. Haładzieda⁵⁰⁸

Po nasileniu się represji wobec osób manifestujących przywiązanie do biało-czerwono-białej symboliki, wywieszanie flag na balkonie uznano za formę niezgłoszonego protestu i zrównano z jednoosobową nielegalną pikietą, za którą grozi kara pieniężna do 190 euro dla osób fizycznych i 560 – dla prawnych⁵⁰⁹.

⁵⁰³ Дарья Ломононская, *Больше 200 женщин в белой одежде пришли на акцию против насилия у Комаровского рынка*, КР.БЫ, 12.08.2020, <https://www.kp.by/online/news/3975620/>.

⁵⁰⁴ Zob. <https://data.dze.chat/flags/sources/684-gromava.zip>; <https://data.dze.chat/flags/sources/563-Gromova.ai>.

⁵⁰⁵ Zob. <https://data.dze.chat/flags/sources/валгаградская.pdf>.

⁵⁰⁶ Miłałaj Haładzied – białoruski działacz państwowy, przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych Białoruskiej SRR, sekretarz Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Białorusi. Zginął w 1937 r., podczas przesłuchań NKWD; zgodnie z dokumentami NKWD – wyskoczył z okna.

⁵⁰⁷ Zob. <https://cultprotest.me/p/zndQTz94eLvysjzrhIVU>.

⁵⁰⁸ Zob. <https://data.dze.chat/flags/images/36-Golodeda.png>.

⁵⁰⁹ Богдана Александровская, *Штраф за символику на балконе: в Беларуси запретили протестный флаг*, DW, 15.01.2021, <https://www.dw.com/ru/shtraf-za-simvoliku-na-balkone-v-belarusi-zapretili-protestnyj-flag/a-56241543>.

Pojawienie się flagi w oknie skutkowało też wybiciem szyby, za którą wisiała. Jakkolwiek brzmi to absurdalnie, karę w tym przypadku ponosił poszkodowany, jako uczestnik nielegalnej pikiety⁵¹⁰. Przykłady ukaranych można mnożyć⁵¹¹. Aby uniknąć mandatów, symbolikę narodową wyrażano przez kamuflaż, stosując różne zamienniki flagi: na balkonach i w oknach wieszano biało-czerwono-białą bieliznę⁵¹² albo wystawiano pudła po telewizorze w kolorystyce białoruskich barw narodowych⁵¹³, a w witrynach i na półkach sklepowych ustawiano produkty w odpowiedniej sekwencji kolorystycznej (np. wina chardonnay – merlot – riesling). Równie sugestywnym symbolem oporu stało się naklejanie kartek z informacją: „Tu nie ma żadnej flagi” bądź trzech kartek z postaciami z historii ZSRR, związanymi z „białymi” (zwolennikami caratu) i „czerwonymi” (bojownikami rewolucji), np. Denikin – Budionny – Kołczak. Niekiedy po prostu naklejano kartki z wydrukowanymi na czarno napisami: biały – czerwony – biały.

13. Różne formy manifestacji symboliki narodowej (fot. Basta, Kaktutzhit.by)⁵¹⁴

⁵¹⁰ Zob. https://t.me/the_village_me/23594.

⁵¹¹ Андрей Гомыляев, *Очевидцы: с легального парковочного места эвакуировали автомобиль. За что?*, Onliner, 3.03.2021, https://auto.onliner.by/2021/03/03/ochevidcy-s-legalnogo-parkovochnogo-mesta-evakuirovali-avtomobil-za-chto?fbclid=IwAR1vTYedb_6NGTVJLtoGMwve2g0P0HkcEQsunBbvzXvtBbkbSynsH_EUs3c.

⁵¹² *Протест трусами и лифчиками: из чего белорусы делают бчб-флаги*, Kaktutzhit.by, 14.09.2020, <https://kaktutzhit.by/news/bchb>.

⁵¹³ *Бело-красно-белый креатив на балконах: как партизаны застают власти врасплох*, Хартия'97, 15.12.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/12/15/404072/>.

⁵¹⁴ Это Беларусь, Детка, 3.09.2020, https://vk.com/wall-91509884_129768?z=photo-91509884_457260431%2Falbum-91509884_00%2Frev; Kanał Telegram Basta, <https://t.me/bnkbcl/30765>.

„Wolności nie da się zamalować” – wpływ symboliki na kształtowanie postaw obywatelskich

Symbole, jak wiadomo, służą m.in. do odróżnienia danej wspólnoty od innych, w tym przypadku wspólnoty oporu od przedstawicieli społeczeństwa systemu. W praktyce sprowadzało się to do nieustannej konfrontacji między nimi. Utrzymanie czystości i porządku oraz ładu przestrzennego należy do służb komunalnych, działających pod kontrolą służb bezpieczeństwa. System najwyraźniej zalecił „czujność polityczną” w odniesieniu do „aktów wandalizmu”: w całej Białorusi służby porządkowe pod kontrolą organów bezpieczeństwa publicznego bardzo szybko oczyszczały przestrzenie miejskie z wszelkich przejawów „aberracji kulturowej”, tworząc specyficzny antyart⁵¹⁵. Realizacji zadania nie ułatwiali kontestujący, którzy odtwarzali napisy i przywracali symbole, nierzadko umieszczając je w trudno dostępnych miejscach: pośrodku stawu, pod lodem, w wysokich chwiejnych konarach drzew⁵¹⁶. W związku z natężeniem pracy zdarzało się, że zamalowywano tylko fragmenty rysunków czy napisów, co prowokowało swoisty dialog między członkami społeczeństwa protestu a wykazującymi postawy konformistyczne ludźmi systemu⁵¹⁷.

Znakomicie ilustruje go historia muralu z wizerunkiem Niny Bahinskiej, który pojawił się na jednym z mińskich podwórek. Podpisany „Wolność narodowi”, początkowo przedstawiał Bahinską trzymającą w ręku biało-czerwono-białą flagę. Siły porządkowe szybko zamalowały flagę oraz slogan. Na odpowiedź ulicy nie trzeba było długo czekać. W kolejnej wersji muralu Bahinska pyta: „Gdzie jest moja flaga?”.

Tego typu przykłady można mnożyć⁵¹⁸. Duży rozgłos medialny miała akcja dywersji artystycznej na mińskim osiedlu Minsk-Mir. Muralowi przedstawiającemu tonącą łódkę towarzyszył z pozoru neutralny podpis „Plac Pokoju” w czterech wersjach językowych (białoruskiej, rosyjskiej, polskiej i czeskiej), co prawdopodobnie było aluzją do słów prezydenta RB

⁵¹⁵ «Стрит-арт» от белорусских коммунальщиков, Мой БУ, 31.12.2020, <http://www.moyby.com/news/201475/>.

⁵¹⁶ Zob. <https://belaruspartisan.by/economic/515386/>.

⁵¹⁷ «Уже даже силовики поняли, что он бессмертен»: Как беларусы воют за муралы с «ябатьками» и ЖЭСом. У протестного мурала больше, чем 9 жизней, The Village Беларусь, 27.10.2020, <https://www.the-village.me/village/city/tred/285457-battle>.

⁵¹⁸ Np. gdy na jednej z wiat namalowano karalucha, jako symbol Łukaszenki, służby miejskie zamalowały go na biało. Kolejnym krokiem ze strony dywersantów ulicznych było więc namalowanie czerwonego pasa pośrodku, dzięki czemu powstała biało-czerwono-biała flaga, <https://www.instagram.com/p/CEtxIeDHgTU/>.

14. „Komiks” protestu na jednym z mińskich podwórek (fot. Хартыя’97)⁵¹⁹

o lalkarzach z Polski i Czech, którymi straszyl Białorusinów. Mural usunięto w nietypowy sposób: na jego miejscu namalowano wiejski pejzaż z łąką. Na odpowiedź artystów nie trzeba było długo czekać. Najpierw na łące pojawiło się kretowisko, z którego wychylił się Krecik ze znanej czechosłowackiej kreskówki, trzymający biało-czerwono-białą flagę. Flagę zamalowano początkowo na zielono-czerwono, ale dzień później cała łąka została zryta przez protestujące kreciki. Finalnie, gdy kreciki ponownie zostały zamalowane, na muralu pojawiła się informacja o aktualnym stanie represji w Białorusi, a następnie – znów pojawił się krecik, ogłaszając ogólnonarodowy strajk.

W odróżnieniu od innych form protestu, np. muzyki, która ma charakter ponadczasowego dokumentu, sztuka uliczna jest z natury tymczasowa. Mimo to coraz szersze kręgi anonimowych wykonawców manifestują niezłomną determinację w jej odtwarzaniu, nawet jeśli wiążą się z tym dotkliwe konsekwencje (areszt i kary finansowe)⁵²⁰ z paragrafów o wandalizmie bądź chuligaństwie⁵²¹.

⁵¹⁹ Легендарная Ніна Багінская стала гераіняй менскага мурала, Хартыя’97, 23.09.2020, <https://charter97.org/be/news/2020/9/23/394211/>.

⁵²⁰ В Ждановичах у закрашэннаго «мурала Латушко» задержали двух женщин, NN.by, 28.01.2021, <https://nashaniva.by/index.php/?c=ar&ti=267378&lang=ru>.

⁵²¹ Dwudziestosześcioletni Maksim Paŭluszczyk został skazany na 2 lata kolonii karnej na podstawie art. 339 Kodeksu karnego (Chuligaństwo) za napisanie kredą na asfalcie „Nie

15. „Komiks” protestu na mińskim podwórku „Minsk-Mir” (fot. Стачком ОАО «Беларуськалій», Belsat)⁵²²

zapomniony”, co miało uczcić pamięć po zabitym Alaksandrze Tarajkoŭskim (<https://news.tut.by/society/709700.html?c>).

⁵²² Zob. <https://t.me/stachkom>; <https://t.me/stachkom/665?single>; <https://t.me/stachkom/666?single>; <https://t.me/stachkom/667?single>; <https://t.me/stachkom/668?single>;

Wspierają ich profesjonalni artyści. Jak oświadczyli w związku z 14 razy usuwanym i 14 razy przywrócanym murałem na tzw. Placu Zmian: „Wolności nie da się zamalować”⁵²³. „Placem Zmian” nieoficjalnie nazwano podwórze osiedla między ul. Czarwiakoŭa i traktem Smarhŭskim w centrum Mińska. Jego mieszkańcy zasłynęli z konsekwencji w obronie muralu z wizerunkiem „Didżejów Zmian”, dźwiękowców Cyryła Hałanoŭa i Uładzistaŭa Sakałoŭskiego, o czym była mowa wyżej, który stał się symbolem protestów⁵²⁴ i był powielany w całej Białorusi.

Reakcja na kolejną próbę zamalowania muralu była przyczyną śmierci jego prawdopodobnego autora Ramana Bandarenki⁵²⁵. Po jego pogrzebie mieszkańcy osiedla już nie przywrócili muralu – budka transformatorowa, na której się znajdował, stała się miejscem pamięci Bandarenki.

16. Mural „Didżejów Zmian” i miejsce pamięci Ramana Bandarenki (fot. Radio Svoboda i Belsat)⁵²⁶

<https://t.me/stachkom/669?single>; <https://t.me/stachkom/670?single>; <https://www.instagram.com/p/CGiCB-VHbFO/>; <https://www.instagram.com/p/CGwrTh6HVbr/>.

⁵²³ Zob. <https://www.instagram.com/p/CF6sjtDnmAr/>. Hasło „Wolności nie da się zamalować” stało się popularnym motywem murali: <https://www.instagram.com/p/CGeehq0ny0g/>; <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRdMfsU3ZYn5UuGFhRMdBW8nzEwJYilEsKdVw&usqp=CAU>.

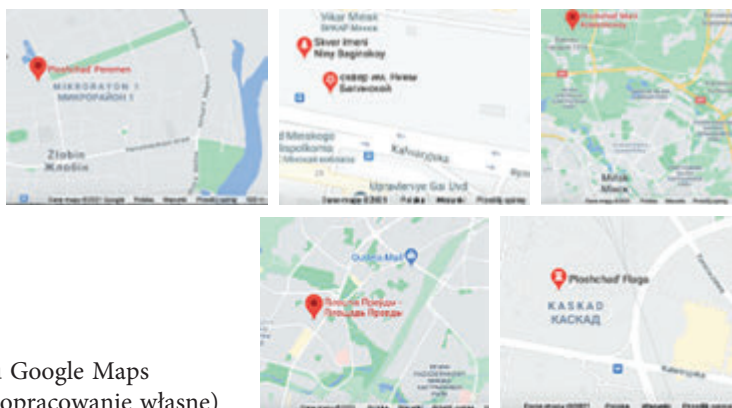
⁵²⁴ Роман Васюкович, *Жители рисуют, власти закрашивают: битва за mural в минском «дворе перемен»*, Крым.Реалии, 16.09.2020, <https://ru.krymr.com/a/bitva-zamural-v-minskom-dvore-peremen/30842530.html>.

⁵²⁵ Роман Бондаренко был автором легендарного мурала на площади Перемён?, Хартия’97, 16.11.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/11/14/400611/>.

⁵²⁶ Zob. <https://www.instagram.com/p/CE6mJIKFYPM/>; <https://www.instagram.com/p/CHnailEHsX2/>.

O przestrzeń wolności symbolicznie walczy również partyzantka podziemna. W wagonach i na ścianach stacji metra są umieszczane plakaty „Żywie Białoruś” i inne artefakty kulturowe. Często pojawiają się tu plakaty ze zdjęciami Łukaszenki, przypominające listy gończe. Prezydent jest przedstawiany jako przestępca („On zabił mojego tatę”); zazwyczaj też fotografii na takim ogłoszeniu towarzyszy lista przestępstw poszukiwanego „A. Łukaszenki”⁵²⁷.

Symboliczne przejmowanie przestrzeni miejskiej znajduje odzwierciedlenie w toponimii miejskiej: w Mińsku i innych miastach ulice, skwery i place mają nowych patronów, a ich popularyzacja i nieformalna „legalizacja” dokonuje się przez umieszczenie nowych nazw na mapach Google. Najbardziej znanym jest wspomniany „Plac Zmian” (ros. „Площадь перемен”, biał. „Плошча перамен”), równie aktywni są mieszkańcy „Placu Prawdy” (biał. „Плошча праўды”), którzy regularnie odnawiają mural z Pogonią (z okazji 8 marca dodatkowo ze stosownymi pozdrowieniami dla kobiet)⁵²⁸, „Placu Zwycięzców” (biał. „Плошча пераможцаў”) ze słynnym murałem zwycięzców, „Placu Flagi”, którego mieszkańcy jako pierwsi rozciągnęli gigantyczną biało-czerwono-białą flagę między sąsiadującymi blokami. Swoją ulicę ma Maria Kalesnikawa, w Mińsku jest skwer im. Niny Bahinskiej.

17. Screeny z serwisu Google Maps z Mińska i Żłobina (opracowanie własne)

Warto odnotować, że na potrzeby społeczeństwa oporu adaptowane są stare nazwy, nadawane jeszcze w czasach radzieckich, które uzyskują nowe znaczenie: „Plac Prawdy” (biał. „Плошча праўды”), znajdujący

⁵²⁷ Протестный стрит-арт охватил всю страну, Хартия'97, 10.07.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/7/10/385368/>.

⁵²⁸ Zob. <https://m.facebook.com/symbalby/photos/a.1508791949366809/2939138342998822/?type=3&source=48>.

się nieopodal prospektu gazety „Prawda”, mainstreamowego pisma w czasach radzieckich, „Plac Zwycięzców” (błrus. „Плошча пераможцаў”) leży przy prospekcie Zwycięzców (ros. проспект Победителей), tj. bohaterów II wojny, a ul. Kalesnikawej to realnie istniejąca ul. Pimiena Kalesnikaŭa, bohatera Związku Radzieckiego⁵²⁹.

Przestrzeń miejska staje się w ten sposób przestrzenią symboliczną. Należy tu podkreślić, że walka toczy się nie tyle o przestrzeń realną, ile o mentalną – w tym aspekcie sztuka ulicy ma cel poznawczy i ideologiczny. Służące tym celom akcje są organizowane w różnych miastach Białorusi. W grudniu 2020 r. na murach Grodna pojawiły się np. zagadki w postaci ogłoszeń – „zrywanek”. Za odgadniętą odpowiedź można było zerwać papierowe, utrzymane w kolorystyce biało-czerwono-białych barw narodowych nagrody świąteczne: lizaki, laski choinkowe, cukierki lub bombki. Pytania w formie wierszowanych zagadek, zadawane zarówno w języku rosyjskim, jak i białoruskim, jednoznacznie wskazują, kto w optyce społeczności oporu jest „swój”, a kto „obcy”. Zagadki identyfikowały bowiem i charakteryzowały ludzi wspierających system – deputowanych, milicjantów, przedstawicieli służb specjalnych, sędziów itd.:

Не за правду, не с народом, / Ходит нравственным уродом / Беспринципный элемент – белорусский злобный... (мент)⁵³⁰

Штрафы раздает и сутки / для него законы шутки / вы скажите мне друзья / что за мразь это? (судья)⁵³¹

Вось дык дзіўнае стварэнне – / Ні мазгоў, ані сумлення, / Ні душы. Адзін мандат. Хто жа гэта? (дэпутат)⁵³²

Як агідныя кашмары / Шныраць чорныя пачвары / Не адмыць ім душ і лап. / Людцы? хто гэта? (АМАП)⁵³³

Bilingwistyczne zagadki prowadzą ponadto do wniosku, że to nie język, ale system wartości jest podstawowym kryterium przynależności do społeczeństwa oporu.

⁵²⁹ «Плошадь перемен» и «сквер Нины Багинской». Где это в Минске?, TUT.by, 3.11.2020, <https://news.tut.by/culture/705955.html#c>.

⁵³⁰ Ros. „Nie o prawdę, nie z narodem / chodzi mentalny wyrodek / bez zasad to element / białoruski wredny... (ment)”. „Ment” – to pogardliwe określenie milicjanta.

⁵³¹ Ros. „Mandaty rozdają i areszty dobowe / prawo dla nich to żart / powiedzcie mi przyjaciele / co to za szumowiny? (sędziowie)”.

⁵³² Błrus. „Co za dziwne to stworzenie, / nie ma mózgu ni sumienia, / ni duszy, lecz mandat dany. / Kto to taki? (deputowany)”.

⁵³³ Błrus. „Jak najgorsze nocne mary / Snują się czarne poczwary / Nie da się wyczyścić ich dusz i łap / Ludziska, kto to taki? (АМАП)”. „АМАП” – to po białorusku OMON.

18. Zrywanki – zagadki (fot. Belsat)⁵³⁴

Inną wartą uwagi grodzieńską akcją uliczną była seria plakatów wykonanych na wzór ogłoszeń o zagubionych zwierzętach, na których umieszczono dopisek wielkimi literami: „Dotyczy to wszystkich”. Treść zawartych tu komunikatów odnosiła się jednak do losów konkretnych uczestników białoruskich protestów, którzy ucierpieli wskutek brutalnych akcji sił bezpieczeństwa. Ich odbiorcy dowiadywali się o pobiciu Mariny Hłazawej z Brześcia, która szła na czele pokojowego korowodu kobiet; o Marinie Palikarpawej, dentystce skazanej na 2 lata kary więzienia za to, że stawiała opór w trakcie znęcania się nad nią, a także o funkcjonariuszach OMON-u, którzy dusili ją plastikową torbą założoną na głowę; poznawali casus Arcioma Sarokina, lekarza represjonowanego za poinformowanie społeczeństwa, że Raman Bandarenka nie znajdował się w stanie upojenia alkoholowego, jak przedstawiały to władze; byli powiadamiani o przypadku Paliny Nitczanki aresztowanej za udział w filmiku, w którym wyraziła swe poglądy polityczne; Kaciaryny Andrejowej i Darii Czulcowej, dziennikarek, skazanych za wykonywanie swojej pracy – prowadzenie relacji z miejsca wydarzeń. Odnotowano też przypadek Walerii Smirnowej, osiemdziesięciodziewięcioletniej emerytki, której zasądono grzywnę w wysokości 870 rubli białoruskich za udział w marszu, a także Alaksandra Zacharewicz, skazanego na 2 lata kolonii za to, że podczas tortur upadł na nogę milicjanta, co zakwalifikowano jako napaść na przedstawiciela organów porządkowych, i wielu innych, których dosięgnęły represje za udział w protestach przeciw sfałszowanym wyborom.

Pytając retorycznie: „Czy ich problemy nie są twoimi?”, aktywiści zmuszali przechodniów do refleksji nad skalą stosowanej przemocy oraz niewspółmiernością kar do rzekomych „win”.

⁵³⁴ Zob. <https://www.facebook.com/BELSAT.TV/posts/4386869041340152>.

19. Zaginął kotek
(fot. z kanału Telegram
serwisu Radia Svoboda)⁵³⁵

„Nasz prezydent” – alternatywni bohaterowie społeczeństwa oporu

Plakaty umieszczane w przestrzeni publicznej przez anonimowe osoby wpisują się w działanie, które Mark Dery określił jako „sniping”, czyli nagły atak na miejsca publiczne za pomocą plakatu, farby i wiadra⁵³⁶. Przygotowane wcześniej akcesoria są proste, dzięki czemu artefakty kulturowe należą do łatwych w wykonaniu. W efekcie, w apogeum kampanii prezydenckiej z jej rytuałami: patriotycznymi plakatami, symboliką państwową, mundurami, śmigłowcami wojskowymi itp., błyskawicznie pojawiały się i znikwały antyslogany,

⁵³⁵ Zob. <https://t.me/radiosvoboda/27204>.

⁵³⁶ Mark Dery, *Culture Jamming: Hacking, Slashing and Sniping in the Empire of Signs*, <https://www.markdery.com/books/culture-jamming-hacking-slashing-and-sniping-in-the-empire-of-signs-2/>.

symbolika i plakaty pobudzające do krytycznego myślenia czy ośmieszające rytuał. Obok oficjalnych kontrkandydatów Łukaszenki pojawiały się też wizerunki znanych działaczy białoruskich protestów, którzy z czasem stali się autorytetami moralnymi społeczeństwa oporu. Umieszczanie ich podobizn na murach konsolidowało protestujących, odbierając zarazem urzędującemu prezydentowi zawłaszczoną przestrzeń publiczną. Jednoznacznie sugerowano w ten sposób, że nie jest on jedynym „graczem” na białoruskiej scenie politycznej.

20. Wizerunki Swiatłany i Siarhieja Cichanoŭskich, Maksima Znaka i Marii Kalesnikawej z grafiki Lizy Rusalskiej (fot. Belsat, NN.by, Realt-onliner.by)⁵³⁷

Sztandarową postacią pozostaje Swiatłana Cichanoŭskaja, przedstawiana jako „nasz prezydent” i rzeczniczka programu politycznego „Kraj dla życia”.

⁵³⁷ Zob. <https://www.instagram.com/p/CGuF2qcnjFO/>; <https://www.instagram.com/p/CF2ePkVnZmX/>; <https://www.instagram.com/p/CFClIxOncjz/>; Евгения Штейн, Кац, Знак, Прокопьев, Навальный и кит-водомер. Кого увековечили белорусы в муралах на этой неделе, Onliner, 9.10.2020, <https://realt.onliner.by/2020/10/09/709881/>; Евгения Штейн, Новые муралы и «кладбище здравого смысла». Кого белорусы прославляли стрит-артом на этой неделе, Onliner, 4.10.2020, <https://realt.onliner.by/2020/10/04/novye-muraly-i-kladbishhe-zdravogo-smysla-kogo-belorusy-proslavlyali-strit-artom-na-etoj-nedele/>; <https://www.instagram.com/p/CE99qHTnWmL/>; <https://www.instagram.com/p/CFcN9eMFcH2/>; <https://nashaniva.by/index.php?c=ar&i=267378&lang=ru>.

Można też spotkać wizerunki Marii Kalesnikawej, która zasłynęła uniemożliwieniem wydalenia jej z Białorusi przez podarcie swojego paszportu; Ilji Saleja – adwokata Kalesnikawej i prawnika sztabu Wiktora Babaryki; Pawła Łatuszki, zdymisjonowanego dyrektora Teatru im. Janki Kupały, dyplomaty, szefa Rady Koordynacyjnej; Maksima Znaka – członka sztabu wyborczego Wiktora Babaryki, członka prezydium Rady Koordynacyjnej. Taka różnorodność liderów protestu unaocznia zarazem, że dla Białorusinów nie ma jednego skoordynowanego centrum zarządzania protestami, a liderami są osoby cieszące się zaufaniem publicznym, rozliczane na bieżąco ze swojej działalności.

Popularną bohaterką białoruskich murali jest Nina Bahinskaja. Działaczka uznana za „matkę białoruskich protestów” i „twarz rewolucji” doczekała się licznych form wyrazu artystycznego również poza przestrzenią miejską: zdjęć, grafik, figurek z plasteliny, haftu, obrazów⁵³⁸. Jej wizerunek jest spójny i utrwalony, to dumnie „spacerująca” babcia z nieodłącznym atrybutem: biało-czerwono-białą flagą. Mocno prowokacyjnym aktem było umieszczenie jej podobizny w konwencji ikony na Szkole Milicji w Mińsku.

21. Nina Bahinskaja
na Szkole Milicji
(fot. @motolkohelp)⁵³⁹

Społeczeństwo oporu personifikują też zbiorowi bohaterowie: dziennikarze aresztowani podczas wykonywania pracy, kobiety uznane za symbol białoruskich protestów, ratownicy wodni, którzy wyciągali z Niemihy protestujących i odtransportowywali ich na bezpieczny (bez służb OMON-u)

⁵³⁸ *Нина Багинская в творчестве беларусских (и не только) художников*, Chrysalis Mag, 4.09.2021, <https://chrysalismag.by/project/nina-baginskaya>.

⁵³⁹ Zob. <https://www.facebook.com/svaboda.org/posts/3613099695380934>.

brzeg rzeki⁵⁴⁰, ale również szarzy uczestnicy protestów, którzy zdecydowali się wyjść na ulice, a teraz stanowią solidarną wspólnotę⁵⁴¹.

Szczególny szacunek i sympatię ogółu wzbudzili wielokrotnie już wspomniani „Didżeje Zmian”, Kirył Hałanaŭ i Uładzisiaŭ Sakałoŭski; Jury Korzun, górnik z przedsiębiorstwa wydobywczego „Biełaruskalij”, który na znak protestu przykuł się kajdankami pod ziemią⁵⁴², i inny górnik z tejże kopalni Aleh Kudelka, który odmówił powrotu na powierzchnię; koszykarka Alena Leŭczanka, aresztowana za udział w protestach; Arciom Uljanaŭ, bezkompromisowy dowódca straży pożarnej, który sprzeciwił się usunięciu biało-czerwono-białych flag z wysokich pięter budynków⁵⁴³; Ściapan Łatupaŭ, arborysta, który wslawił się obroną muralu „Didżejów Zmian”⁵⁴⁴; taksówkarz firmy Yandex, który zabrał do wozu demonstranta ściganego przez milicjantów, dzięki czemu ten uniknął aresztu; ale również motocyklistka Jana, która zachwycała wszystkich chęcią podzielenia się papierosem z OMON-owcem prowadzącym ją do wozu milicyjnego⁵⁴⁵. Szacunkiem cieszą się bohaterowie zbiorowi – dziennikarze, kobiety, emeryci, robotnicy strajkujących zakładów, m.in. mińskiego MAZ-u. Właśnie tym ludziom poświęcono liczne murale⁵⁴⁶, w tym ciąg graffiti, który znajduje się w miejscu nazwanym „Placem Zwycięzców”.

Demonstracje mają już swoich bohaterów, którzy przez zasługi lub ofiarę śmierci uosabiają podstawowe wartości społeczeństwa protestu. Nowymi symbolami kulturowymi stały się miejsca pamięci zabitego 10 sierpnia 2020 r. Alaksandra Tarajkoŭskiego, Hienadzia Szutaŭa zastrzelonego

⁵⁴⁰ Zob. <https://content.onliner.by/news/1100x5616/d774e56b69085a613d5e0832a0803556.jpeg>.

⁵⁴¹ *Новые муралы: кого белорусы прославляют стрит-артом*, Хартыя’97, 4.10.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/10/4/395657/>.

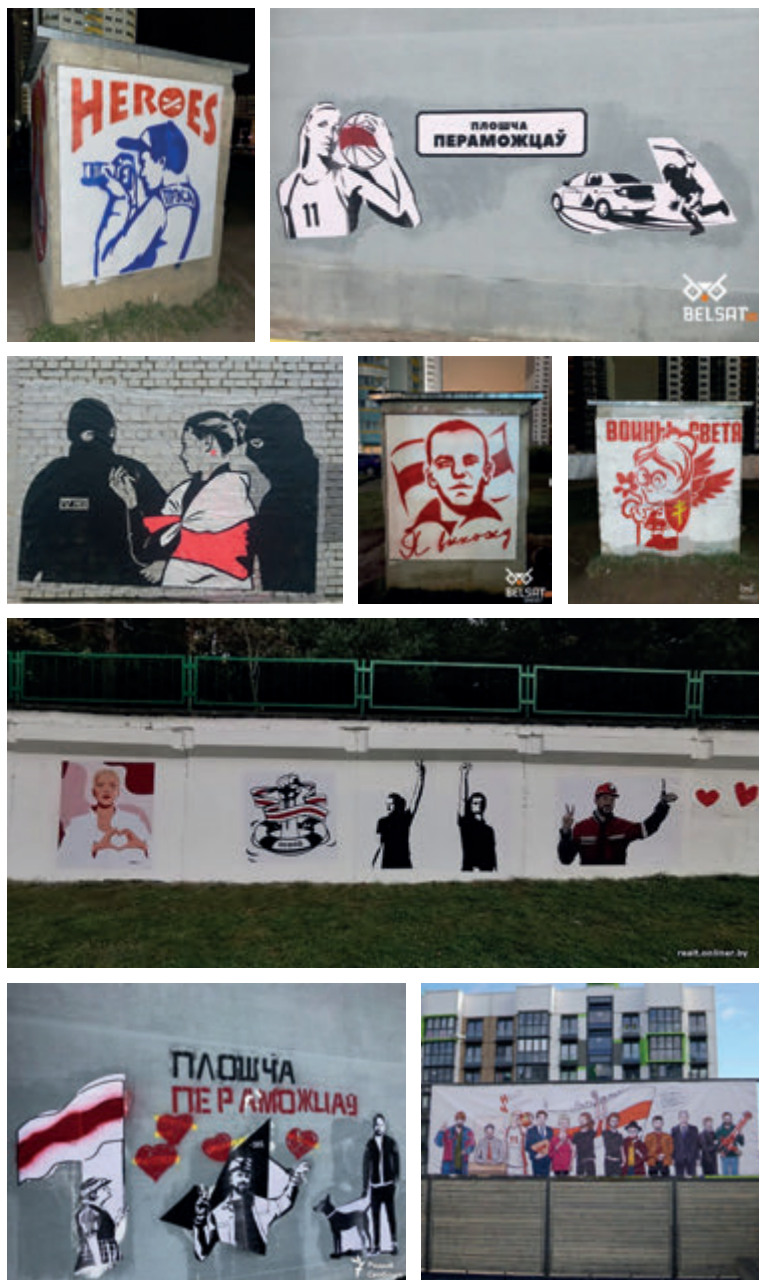
⁵⁴² *В Минске появился мурал с героем солигорской стачки Юрием Корзуном*, Мой BY, 19.09.2020, <http://www.moyby.com/news/409315/>.

⁵⁴³ Zob. https://www.instagram.com/p/CFwLD-cnvD6/?utm_source=ig_embed; Ирина Горбач, «Лукашенко однажды вышел к людям и пожалел»: Простые беларусы, которые задали жару режиму, The Village Беларусь, 9.10.2020, <https://www.the-village.me/village/city/superheroes-in-city/285099-ordinary-heroes>.

⁵⁴⁴ Na mur trafiła też skierowana do zamaskowanych funkcjonariuszy odpowiedź Ściapana Łatupaŭa: „Представьтесь, пожалуйста! Как только вы предъявите служебное удостоверение мы сразу выполним заданные требования сотрудников милиции” (ros. „Przedstawcie się; jak tylko pokażecie legitymację służbową, od razu wykonamy rozkaz funkcjonariuszy milicji”), https://img.the-village.me/the-village.me/post_image-image/r3mbiCc81znIHdcg0svXlw.jpg.

⁵⁴⁵ Zob. https://www.instagram.com/p/CFaGXwTJP98/?utm_source=ig_embed.

⁵⁴⁶ Por. np. <https://www.instagram.com/p/CFuZjrUn7GF/>; <https://www.instagram.com/p/CFG3VivnzFw/>; <https://www.instagram.com/p/CGhFTR0nAyu/>.

22. Plakaty przedstawiciele społeczeństwa protestu (fot. Real-onliner, Мой.by, Radio Svoboda)⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Zdjęcia za: <https://www.instagram.com/p/CGUKZQEhr5-/>; <https://www.instagram.com/p/CGjo8g8n-zo/>; <https://www.instagram.com/p/CHkaoDRHBOn/>; <https://www.instagram.com/p/CHkaoDRHBOn/>

11 sierpnia 2020 r., Mikity Kryŭcoŭa zaginionego 12 sierpnia i odnalezionego powieszono 10 dni później⁵⁴⁸ czy wspomnianego wyżej Ramana Bandarenki.

Wybór uwiecznionych na muralach postaci nie jest przypadkowy, zgadza się z uniwersalną definicją bohatera, w polskiej literaturze sformułowaną przez Stefana Czarnowskiego: „Bohater to człowiek, który w sposób obrzędowy, przez zasługi życia lub śmierci zdobył moc właściwą grupie lub sprawie, której jest przedstawicielem i której podstawową wartość uosabia”⁵⁴⁹. W takim ujęciu każdy człowiek dzielący wartości wspólnoty protestu może stać się bohaterem, współtworzącym historię narodu i współkreującym mitologię białoruskiego społeczeństwa oporu, którą skrótowo przybliżają również hasła z transparentów, w rodzaju: „Białorusini – jesteście wyjątkowi” (błrus. „Беларусы – вы неймаверныя”, ros. „Белорусы – вы невероятные”), a także slogany na muralach, np. „Uczciwość – Cnota – Odwaga”⁵⁵⁰. Wpływa to inspirująco na aktywistów, zachęcając też zapewne twórców sztuki oporu do dalszego angażowania się w swoją działalność.

„Sasza – 3%” – alternatywny ranking Łukaszenki w przestrzeni publicznej

Według anonimowego pracownika służb oczyszczania miasta w Mińsku najczęściej zamalowywane są nie tyle wizerunki nowych bohaterów, ile hasła: „3%” i „Лукашенко, уходи!” („Łukaszenka – odejdz”) ⁵⁵¹. W odczuciu protestujących pokazują one rzeczywiste poparcie dla prezydenta i bezprawnego

com/p/CGPamwfnAu5/; <https://realt.onliner.by/2020/10/09/709881>; <http://www.moyby.com/news/409315/>; <https://www.instagram.com/p/CFmF-HwLRvW/>; <https://www.instagram.com/p/CGjuroxFP2y/>.

⁵⁴⁸ *Фотофакт. В Бресте появился стихийный мемориал памяти Геннадия Шутова*, Брестская Газета, 20.08.2020, <https://www.b-g.by/news/fotofakt-v-breste-poyavilsya-stihiynyiy-memorial-pamyati-gennadiya-shutova/>; <https://content.onliner.by/news/1100x5616/ba3e3b3681ee1944e97239070a941ae6.jpeg>.

⁵⁴⁹ Stefan Czarnowski, *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże. Święty Patryk, bohater narodowy Irlandii*, Warszawa 1956, s. 30.

⁵⁵⁰ Słowa: „Uczciwość – Cnota – Odwaga” zostały umieszczone obok wizerunku górnik *Aleha Kudelki*, por. *Фотофакт. В Минске появился mural с изображением солигорского шахтера*, Лидер-Пресс, 22.09.2020, <https://www.lider-press.by/novosti/novosti-soligorskaja/20801-fotofakt-na-odoj-iz-ulits-minska-poyavilsya-mural-s-izobrazheniem-soligorskogo-shakhtera>.

⁵⁵¹ *Снежана Инанец, «По воскресеньям выхожу с БЧБ, а в будни закрашиваю флаги». Коммунальщики – о работе после выборов*, TUT.by, 23.10.2020, <https://news.tut.by/society/704005.html#c>.

charakter jego władzy, a także wyraźną sugestią decyzji, którą powinien podjąć. Jako ciekawostkę można podać, że wspomniany wyżej dyskurs publiczny na murach toczy się również w ramach wspólnoty oporu, wzmacniając więzi wewnętrzne. Na jednym z murali np. czasownik w przeniesionym z marszów na mury hasło „Sasza [zdrobienie od imienia Alaksandar], odejdz!” ktoś przekreślił, dopisując: „uciekaj!”.

23. Sasza odejdz – uciekaj (fot. Belsat)⁵⁵²

Hasło „3%” pojawiło się już przed wyborami 9 sierpnia i sugerowało niskie poparcie społeczne dla prezydenta. Jeszcze w maju 2020 r. niezależne media przeprowadziły sondaż popularności kandydatów na ten urząd. Badanie, o którym informowała „Nasza Niwa”, na próbie 7500 respondentów, przyniosło następujące wyniki: Wiktar Babaryka – 47%, Siarhiej Cichanoŭski – 15% i Walery Capkała – 8%. Alaksandr Łukaszenka uplasował się na czwartym miejscu z wynikiem 3% głosów. Podobne rezultaty przyniosło badanie przeprowadzone wśród 8750 respondentów na kanale Telegram przez Arcioma Szrajbmana: Babaryka – 43%, Capkała – 13%, Cichanoŭski – 9%, Łukaszenka – 3%⁵⁵³. Jest oczywiste, że badania te nie były w pełni obiektywnym źródłem poznania preferencji ogółu społeczeństwa Białorusi, choćby ze względu na dobór respondentów. Doprowadziły jednak do decyzji o zakazie publikowania rankingów polityków przed wyborami przez niezależne media, a tym samym przyczyniły się do wzrostu popularności dowcipów na ten temat.

⁵⁵² Zob. <https://www.instagram.com/belsat/>.

⁵⁵³ *Бабарыка, Тихановский, Лукашенко – опросы в интернете показывают неожиданные результаты*, NN.by, 22.05.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=252113&lang=ru>.

Namalowane sprayem napisy „3%” pojawiały się we wszystkich dostępnych miejscach, na kioskach, murach itp. Łukaszenka, nazywany wcześniej „Baćką” i „Łuką”, w socjolekcie oporu zyskał przydomek „Sasza 3%”. Będący naturalną konsekwencją slogan: „Ja – My – 97%” nawiązuje też do amerykańskiej akcji „99%” (uświadamiającej społeczeństwu, że 1% Amerykanów posiada więcej niż pozostałe 99%)⁵⁵⁴ oraz – jednocześnie – rosyjskiej akcji „Ja – My – Iwan Gołunow”, będącej wyrazem solidarności z dziennikarzem niezależnego portalu Meduza, zatrzymanego pod pretekstem posiadania narkotyków⁵⁵⁵. Pojawienie się takich haseł na białoruskiej ulicy świadczy o znajomości uniwersalnych trendów, wpisują się one bowiem w działania globalnego społeczeństwa sieci.

Masowym przejawem krytyki prezydenta stały się jednak jego karykatury, które uzewnętrzniały nastroje w sposób najprostszy w odbiorze. Dzięki sloganom i rysunkom na murach utrwalano przy okazji inny przydomek Łukaszenki – „Tarakan” („karaluch”). Wizerunki wąsatego owada, napisy łacinką i cyrylicą „STOP, TARAKAN” pojawiały się również na plakatach, w memach, w formie kukiełek niesionych przez uczestników marszów⁵⁵⁶. Niesli oni też wielkie kapcie, żartobliwie demonstrując możliwy sposób usunięcia szkodnika⁵⁵⁷.

Satyryczne wizerunki dyktatora stały się skutecznym środkiem wyrazu postaw społeczeństwa wobec niego i jego polityki. Ośmieszano ją i dyskredytowano przy użyciu różnych technik. Murale prowokacyjnie informowały o źródłach finansowania Łukaszenki – utrzymywanego przez Moskwę. Podpisany trasianką mural „Прэдварыцельныя ласкі” (błrus. „Gra wstępna”)⁵⁵⁸ przedstawiał czule obejmujących się prezydentów Rosji i Białorusi. Z wyjątkowo ostrą krytyką spotkał się nagłośniony epizod, kiedy Łukaszenka

⁵⁵⁴ Brian Stelter, *Camps Are Cleared, but “99 Percent” Still Occupies the Lexicon*, New York Times, 30.11.2011, <https://www.nytimes.com/2011/12/01/us/we-are-the-99-percent-joins-the-cultural-and-political-lexicon.html>.

⁵⁵⁵ Женя Кузьмин, *Я/Мы: как фраза в поддержку Ивана Голунова за три месяца стала универсальным символом единения – а потом и мемом*, ТЖ, 24.09.2020, <https://tjournal.ru/internet/117765-ya-my-kak-fraza-v-podderzhku-ivana-golunova-za-tri-mesyaca-stala-universalnym-simvolom-edineniya-a-potom-i-memom>.

⁵⁵⁶ Zob. <https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/img.hromadske.ua/posts/195241/photo2020-08-3016-21-18jpg/large.jpg>.

⁵⁵⁷ «Стоп таракан!»: белорусы удивили мир, Хартия'97, 31.05.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/5/31/380684/>.

⁵⁵⁸ В Минске появился «пикантный» mural с Путиным и Лукашенко. ФОТО, Новости N, 23.09.2020, <https://novosti-n.org/ukraine/V-Mynske-poyavylsya-pykantnij-mural-s-Putynim-y-Lukashenko-FOTO-264070>.

pojawił się z karabinem. Murale pokazywały wówczas prezydenta celującego w swój elektorat i bezbronnych obywateli⁵⁵⁹.

W odróżnieniu od wcielonego wąsatego szatana (o czym była mowa wyżej), społeczeństwo białoruskie pokazywano na zasadzie przeciwieństwa – jako łagodne, niewinne kocięta. Taki wizerunek przeniesiony na murale z memów i grafik do dziś zdobi mury białoruskich przestrzeni miejskich. Spopularyzowano np. mem z portalu Страдающее средневековье (ros. Cierpiące średniowiecze), stylizowany na średniowieczny herb autorstwa Wolhi Sabeninej. Zamiast Pogoni na czerwonej tarczy artystka przedstawiła średniowieczną kicię w koronie, stanowiącą ilustrację do podpisu „Кусь за Беларусь” (błrus. „Kicia za Białorusią”). Być może mem został zainspirowany wykrzykiwanym podczas manifestacji sloganem: „Белорусы – котики, лапки и когти” (ros. „Białorusini – kociaki, łapki i pazurki”)⁵⁶⁰. Skandowano go naprzemiennie ze sloganem: „Kogo jutro będziemy karmić?”⁵⁶¹ – „Со-бач-ку!” („Sa-bacz-ku”, ros. „psa”), nawiązującym do innego memu, który zdobył popularność po pierwszym wiecu wyborczym Łukaszenki. Po rytualnym przemówieniu prezydenta zgromadzeni zaczęli skandować: „За Батьку!” (ros. „Za Baćkę”), co opozycja usłyszała i zrozumiała jako „Со-бач-ку!” właśnie. Na białoruskich ulicach i murach toczy się więc także odwieczna walka psa z kotem. Po raz kolejny ujawnia ona potencjał i pokłady kreatywności białoruskiego społeczeństwa oporu⁵⁶².

Happeningi, flash moby, performansy, manifestacje

Duże wyzwanie dla systemu stanowi niezdefiniowanie, spontaniczność, różnorodność form dywersji kulturowej, podejmowanej przez społeczeństwo oporu przy jednoczesnym braku jego klarownej afiliacji politycznej i braku

⁵⁵⁹ Маргарита Максимова, *В Витебске появился рисунок с котиками и дядей с автоматом*, Витебский курьер news, 26.09.2020, <https://vkurier.info/v-vitebske-poyavilsya-risunok-s-kotikami-i-dyadej-s-avtomatom/>.

⁵⁶⁰ Анастасия Вереск, *5 авторов известных картин по мотивам протестов в Беларуси. «Кусь за Беларусь!»*, Витебский Курьер news, 3.10.2020, <https://vkurier.info/5-avtorov-izvestnyx-kartin-po-motivam-protestov-v-belarusi-kus-za-belarus/>.

⁵⁶¹ Zob. https://www.tiktok.com/@serjiguitar/video/6869572367853636865?traffic_type=google&referer_url=amp_сабачку&referer_video_id=6869572367853636865&is_copy_url=1&is_from_webapp=v1.

⁵⁶² Popularyzacja wizerunku Białorusinów jako kotków walczących ze zgrają wilków nastąpiła m.in. dzięki pracy Olgi Jakubowskiej. Por. profil artystki w serwisie Instagram: <https://www.instagram.com/yakubouskayaolga/>. Por. też: *«Раньше я иллюстрировала книги, а теперь – жизнь»*. Художница из Новополюцка покорила социальные сети котиками-белорусами, Gorod214.by, 29.09.2020, <https://gorod214.by/new/6035>.

jednego ośrodka „dowodzenia”. Powoduje to nie tylko trudność w odnalezieniu koordynatorów akcji i pociągnięciu ich do odpowiedzialności, ale – przede wszystkim – przez pokonanie strachu skutkuje zneutralizowaniem, „odczarowaniem” mitu porządku publicznego, co z kolei prowadzi do oswojenia i normalizacji ulicznego protestu⁵⁶³. W tym ujęciu happeningowe działania białoruskiej ulicy przypominają polski ruch alternatywny z okresu PRL – Pomarańczową Alternatywę⁵⁶⁴. Także białoruscy aktywiści z pomocą śmiechu uderzają w powagę maszyny opresyjnej; często też do akcji dywersji artystycznej wciągają milicję i służby publiczne, które w ten sposób stają się jej uczestnikami.

Przykładem takich działań były akcje kobiet, które przytulały się do milicjantów i darowały im kwiaty⁵⁶⁵, wzorując się na ukraińskich happeningach z czasu Euromajdanu⁵⁶⁶. Głośne stały się akty dywersji, polegające na umieszczaniu symboliki białoruskiej w trudno dostępnych miejscach (pośrodku stawu, pod lodem, na najwyższych chwiejnych konarach drzew czy wysokich piętach domów), co powodowało konieczność stosowania przez służby porządkowe wymyślnych metod ich usuwania⁵⁶⁷. Liczbę odsłon filmików pokazujących próby usunięcia flagi ze środka stawu przy użyciu gumowego pontonu, „operacji” likwidacji domku dla kaczek, na którym ktoś namalował flagi, czy usunięcia flagi ze stawu pokrytego lodem można liczyć w setkach tysięcy⁵⁶⁸.

Za tymi humorystycznymi działaniami kryją się jednak poważne cele. Głównym z nich, manifestowanym stanowczo i konsekwentnie, było doniesienie światowej opinii publicznej, że białoruskie wybory prezydenckie

⁵⁶³ Bronisław Misztal, *Between the State and Solidarity: One Movement, Two Interpretations – The Orange Alternative Movement in Poland*, „The British Journal of Sociology” 1992, No. 43, s. 65.

⁵⁶⁴ Tegoż, *Pomarańczowa Alternatywa na tle procesów globalnych*, w: *Pomarańczowa alternatywa – happeningiem w komunizm*, red. B. Górka, B. Koschalka, Kraków 2011, s. 83–99.

⁵⁶⁵ *После нескольких дней жестких противостояний в Беларуси наступила оттепель. Девушки дарят цветы ОМОИ*, Воскресенск Онлайн TV, https://youtu.be/2II13vKV_rw.

⁵⁶⁶ *Как девушки с Евромайдына целовались с милиционерами*, Segodnya.ua, 18.12.2013, <https://politics.segodnya.ua/politics/kak-devushki-s-evromaydana-celovalis-s-milicionerami-480918.html>.

⁵⁶⁷ *Жильцы дома ЖК «Каскад» не дали снять бело-красно-белый флаг*, <https://youtu.be/WDBj70YrK-I>.

⁵⁶⁸ *Сотрудник коммунальной службы на резиновой лодке пытается снять флаг в Красном бору*, <https://youtu.be/EmDB6k9VfCA>; *Коммунальщики достают домик для уток с красно-белой крышей из воды в Уручье*, TUT.by, <https://youtu.be/2fqh5RfiraA>; *Сотрудники «Зеленстройа» попытались убрать из пруда бело-красно-белый флаг в Красном Бору*, <https://youtu.be/FULpR7yFWP8>.

2020 r. zostały sfalszowane, a społeczeństwo nie godzi się na sprawowanie rządów przez uzurpatora.

Marsze

W formę happeningu przekształcono klasyczne manifestacje. Ich uczestnicy przebierają się, niosą kukielki Łukaszenki, przy zorganizowanej oddolnie sprawie muzycznej (z głośników i przy akompaniamencie instrumentów protestu, np. pokrywek od garnków) słuchają muzyki, śpiewają⁵⁶⁹, organizują pikniki. Dążenie do nadania akcjom protestu cech swoistej fiesty wpisuje się w taktykę współczesnych ruchów społecznych, zmierzających do skupienia maksymalnego zainteresowania, dzięki czemu dana forma protestu zwraca uwagę na swoje cele merytoryczne⁵⁷⁰.

Cotygodniowe protesty, odbywające się niezależnie od okoliczności w białoruskich miastach, trwale wpisały się w krajobraz oporu. Znakomicie obrazuje to wierszyk umieszczony na plakacie ich uczestnika, ubranego w odzież w białą-czerwono-białą kolorystyce:

Если едут водометы
или даже целый танк
это значит воскресенье
к нам приехал аквапарк
я Гомель выхожу⁵⁷¹.

Lejtmotywnym protestów są wolne wybory, ale marsze zdumiewają innowacyjnością, kreatywnością i inteligencją humoru – w odróżnieniu od powtarzalnej, niewyszukanej propagandy państwowej. Jednoznaczne przesłanie mają organizujące je hasła i atrybuty: Marsz Wolności, Marsz Pokoju i Niezależności, Marsz Narodowego Ultimatum, Marsz Jedności, Marsz Nowej Białorusi, Marsz Sprawiedliwości, Marsz Bohaterów, Marsz Wyzwolenia Więźniów Politycznych, Marsz Godności i Dumy, Marsz Partyzancki, Marsz Antyterrorystyczny, Marsz Władzy Narodu, Marsz Antyfaszystowski, Marsz Odważnych, Marsz Sąsiadów, Marsz Kobiet, Marsz Mądrości, Marsz Seniorów, Marsz Żałoby, Marsz Narodowego Oskarżenia, Marsz Trybunału.

⁵⁶⁹ Euroradio.FM, 7.09.2020, <https://www.facebook.com/euroradio.fm/videos/659787008002420>.

⁵⁷⁰ Donatella della Porta, Mario Diani, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, tłum. A. Sadza, Kraków 2009, s. 181–213.

⁵⁷¹ Ros. „Jeśli jadą armatki wodne / albo nawet cały czołg / znaczy – dzisiaj jest niedziela / przybył do nas аквапарк / Ja – Homel – wychodzę”, <https://www.instagram.com/p/CIJx61Dnl0t/>.

Nazwy odwołują się do uczestników (emerytów, seniorów, sąsiadów), do aktualnych wydarzeń (Marsz Wyzwolenia Więźniów Politycznych, Marsz Żałoby) i – co najważniejsze – są bezpośrednią reakcją na bieżące przesłania propagandowe systemu. Odpowiedzią na słowa Łukaszenki o „faszystowskiej fladze biało-czerwonobiałej” był Marsz Antyfaszystowski, który dedykowano walce z „prawdziwym faszyzmem” w Białorusi (i batalii z represjami, pogardą dla człowieka i demokracji itp.).

Masowe demonstracje już zmieniły powszechny w zewnętrznej opinii publicznej stereotyp Białorusinów jako ludzi tolerancyjnych, spokojnych, uległych. Skorygowały również ich autostereotyp, często interpretowany negatywnie, jako przejaw marazmu i bierności. Uległ on subwersji i obecnie stanowi powód do dumy i eksponowania siły białoruskiej tożsamości kulturowej. Ukazuje Białorusinów jako cierpliwych i wytrwałych bojowników o własne prawa. Pozostając elementem tożsamości pacyfistycznie nastawionych Białorusinów, podkreśla zarazem jednoznacznie pokojowy charakter protestu i humanitarną motywację uczestniczących w nim ludzi.

Wbrew oficjalnemu przekazowi, protesty nie mają jednego przywódcy. Mimo oczywistego szacunku, jakim cieszą się Swiatłana Cichanoŭskaja, Maria Kalesnikawa czy Wiktar Babaryka, podkreśla się przede wszystkim zaangażowanie „bohaterów z ulicy”, bezimiennych uczestników protestu, działających z potrzeby serca⁵⁷² na zasadzie samoorganizacji. Społeczeństwo białoruskie zmobilizowało się w niespotykany dotąd sposób. Działo przy użyciu wszelkich dostępnych środków, po które każdy mógł sięgnąć. Istotny był jednak nie wybór techniki, ale wspólny cel. Uwarunkowało to bogactwo i różnorodność przejawów oporu. Według płynących z Białorusi relacji w soboty prym wiodły kobiety z transparentami: „Cóż – kurki – pokażemy nasze jaja?”, „Kobiety też z Rosji sprowadzicie?”. Nawiązywały tym samym do sprowadzenia rosyjskich dziennikarzy, którzy zastąpili protestujących reporterów białoruskich, odnosiły się do aresztów i represji: odprowadzania (wciągania) na siłę do wozów policyjnych: „Nas nie musicie odprowadzać”⁵⁷³. W poniedziałki uwagę przyciągał postrzegany do niedawna jako filar reżimu tłum emerytów z transparentami: „Tych – którzy młodzi duchem – nie złamiesz”, „Wybaczcie, że milczeliśmy, kiedy trzeba było mówić”, czy niepełnosprawnych: „Nie strach być matką dziecka w wózku, strach być matką dziecka w masce”.

⁵⁷² Снежана Инанец, *Спросили авторов мурала с диджеями на «Площади перемен», зачем они упорно его восстанавливают*, TUT.by, 7.10.2020, <https://news.tut.by/culture/702559.html#c>.

⁵⁷³ Zob. <https://www.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2768916070049390>.

Obrazuje to zrozumienie znaczenia solidarności obywatelskiej, niezbędnej do wspólnego działania. W ten sposób proces kształtowania się społeczeństwa oporu jest kontynuowany, a dominującą rolę odgrywają grupy społeczeństwa obywatelskiego, zdolne artykułować własne interesy i bronić ich. Solidarność stała się jednym z najczęściej podkreślanych elementów autostereotypu społeczeństwa oporu. Szeroki rozgłos w sieciach społecznościowych zyskują informacje na temat różnych form solidarnego zachowania. Bohaterami stali się zwykli ludzie: dziewczyna, która osłoniła chłopaka, dzięki czemu uniknął on pobicia przez siłowników; pracownica służb komunalnych, która przegoniła tajniaka miotłą; lekarze wolontariusze, którzy ratowali rannych w wyniku akcji milicji; ludzie, którzy udzielili nieznanym schronienia w swoich mieszkaniach po obławie na „Placu Zmian”; muzycy koncertujący na podwórkach; aktorzy Teatru im. Janki Kupały, którzy solidarnie zrezygnowali z pracy na znak protestu z powodu zwolnienia swego dyrektora Pawła Łatuszki; emeryci Nina Bahinskaja i Janka Hryb, którzy aktywnie wspierają protestujących. Nowymi bohaterami stają się również osoby, które zdecydowały się zrezygnować z pracy w zakładach państwowych, w tym z resortów siłowych, demonstrując bunt przeciwko polityce państwa, a przede wszystkim nieugięci Białorusini, którzy już kilkakrotnie trafili do aresztu⁵⁷⁴.

Znaczenie solidarności społecznej w swoim orędziu noworocznym podkreśliła Swiatłana Cichanoŭskaja. Nawiązując do wiersza Janki Kupały *A kto tam idzie?*, długo wyliczała solidarnych Białorusinów, którzy wstąpili na drogę walki o wolność i godność obywatelską:

Idzie lekarz, który ratuje rannych podczas ulicznej akcji po dniu pracy w zatłoczonym szpitalu. Idzie dziennikarz, który stara się sprawić, by cały świat zobaczył materiał filmowy z białoruskich ulic i dowiedział się o bohaterach protestów. Idzie mechanik samochodowy, który bezpłatnie naprawia samochody uszkodzone pałkami i eksplozjami granatów. Idzie wolontariusz, który poświęcił innym miesiące swojego życia. Idzie były milicjant, który odmówił wykonania przestępczego rozkazu. Idzie prawosławny, który modlił się o powrót katolickiego arcybiskupa do domu. Idzie prawnik, który chroni więźnia politycznego, ryzykując utratę licencji. Idzie sportowiec, który zrezygnował z nagród, które już nie dają powodów do dumy. Idzie programista, który przekazuje darowizny na pomoc ofiarom. Idzie emerytka, która nie chce, aby jej wnuk wyjeżdżał z kraju. Idzie górnik, który przyłączył się do strajku, ponieważ jest to jego legalny sposób żądania nowych uczciwych wyborów. Idzie biznesmen, który otworzył drzwi swojej kawiarni protestującym, a teraz martwi się o tych, którym dał pracę. Idzie nauczyciel, który wciąż ma w torbie białą wstążkę. Idzie artysta, który marzy, że kiedyś wszystkie więźniarki zostaną

⁵⁷⁴ Ирина Горбач, «Лукашенко однажды вышел к людям и пожалел».

wycofane z użytku i przerobione na obiekty artystyczne. Idzie student, który stanął w obronie koleżanki z grupy, bo miłość podczas rewolucji to miłość na całe życie. Idzie mieszkaniec okolicy, który ozdabia swoje podwórko flagami, choć to „trudna sprawa”. Idzie sąsiad, który wczoraj zrywał ulotki z klatek schodowych, a dziś sam je rozdaje. Idzie Białorusin, który pragnie szacunku dla siebie jako człowieka. W umyśle i sercu idzie z nami każdy więzień polityczny i każdy zatrzymany za obronę swej godności. Idzie każdy, kto teraz ogląda to wideo⁵⁷⁵.

Od 29 listopada 2020 r., od Marszu Sąsiadów, po brutalnym spacyfikowaniu demonstracji protesty przybrały nową formę: zostały zdecentralizowane, a głównymi ich atrybutami stały się pozbawione drzewca flagi i wykrzykiwane hasła-slogany. Transparenty, będące dla funkcjonariuszy OMON-u swoistym znakiem rozpoznawczym oporu, stały się zbyt niebezpieczne. Ludzie zbierali się bezpośrednio na podwórkach, uprzednio zaplanowawszy połączenie się z grupami z sąsiednich domów; punkty docelowe były fakultatywne, maksymalnie bezpieczne. Uruchomiono samopomoc i system ostrzegania: manifestanci mogli skorzystać z bezpiecznych środków transportu, uczestników marszów powiadamiano o niebezpiecznych punktach na trasie, np. podziemnych przejściach, w których grupowali się funkcjonariusze OMON-u. W ten sposób budowano jedność ludzi maszerujących obok siebie, a także ich poczucie względnego bezpieczeństwa.

Demonstracje białoruskie mają również formę tzw. demarszów, tj. protestów bez ściśle określonych parametrów: miejsca zbiórki i wytyczonej trasy, konkretnych godzin trwania i innych elementów organizacyjnych, typowych dla wielotysięcznych manifestacji. Najbardziej znanymi przykładami były demarsze kobiet, które – ubrane na biało – wychodziły zaprotestować przeciw przemocy i represjom politycznym⁵⁷⁶. W demarszu z 10 października 2020 r. wzięła udział Swiatłana Cichanoŭskaja. Odbywał się on równolegle w 22 miastach świata, w tym w Berlinie, Warszawie, Krakowie, Londynie i Wilnie⁵⁷⁷. Stałą bywalczynią kobiecych demarszów jest Nina Bahinskaja⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ „Idziemy dalej!” Swiatłana Cichanoŭskaja podsumowała rok 2020, Belsat, 31.12.2020, <https://belsat.eu/pl/news/idziemy-dalej-swiatlana-cichanouskaja-podsumowala-rok-2020/>. „Trudna sprawa”, o której wspomina Swiatłana Cichanoŭskaja, to odwołanie do ikonicznego określenia strajkowania jako „хлопотное дельце” – tj. właśnie „trudna / kłopotliwa sprawa”, przez zatrzymanego w trakcie protestów pracownika mińskiego przedsiębiorstwa „Integral” Siarhieja Mironaŭa.

⁵⁷⁶ «Мы гуляем!»: женский демарш в Минске, <https://youtu.be/sycSSOGrtWA>.

⁵⁷⁷ Екатерина Венкина, Сотни женщин вышли с цветами на демарш в Минске, DW, 10.10.2020, <https://p.dw.com/p/3jk7v>.

⁵⁷⁸ Павел Мильников, Сергей Ромашенко, Елена Гункель, Беларусь: оппозиция анонсировала проведение воскресной акции протеста, DW, 14.11.2020, <https://p.dw.com/p/3lHZu>.

Nową formą dywersji kulturowej stało się czytanie białoruskiej klasyki w środkach transportu publicznego⁵⁷⁹ przez kobiety ubrane w stroje w barwach narodowych. Zdawałoby się, że akcje te mają niewiele wspólnego z działaniami antyreżimowymi, jednak w warunkach białoruskich nabierają szczególnego znaczenia. Zgodnie z rozpowszechnionym mitem państwowym białoruszczyzna jest językiem opozycji. Za udział w takich happeningach w kolejkach podmiejskich, w których chętnie uczestniczą emerytki, karano je aresztem i grzywnami⁵⁸⁰.

„Razem! Razem! Razem!”

Ważnym elementem marszów są hasła skandowane przez demonstrantów, w języku białoruskim zwane „kryczalkami”. Przypominają one slogany reklamowe, swoiste motto akcji. Oddziaływanie tych krótkich wyrażenia zawierających rozpoznawalne dla wszystkich kody polega na perswazji. Ich zadaniem jest motywowanie manifestujących, a także mobilizacja obserwatorów marszu, którzy nierzadko stają się ich uczestnikami. Zachętą dla pozostających na uboczu staje się wspólny okrzyk: „Далучайся!”, tj. białoruski odpowiednik hasła „Chodźcie z nami!”. Wspólnie wznoszone okrzyki przybliżają również cele i wartości społeczeństwa oporu, wpływając na mentalność protestujących oraz biernych obserwatorów.

Hasła skandowane na manifestacjach⁵⁸¹, podobnie jak napisy na transparentach i murach, można podzielić na dwie podstawowe kategorie: 1) antyreżimowe, zorientowane przeciwko Łukaszence i jego systemowi władzy, oraz 2) „legitymizujące” akcje społeczeństwa oporu i wskazujące jego oczekiwania. Hasła tej drugiej kategorii akcentują argumenty oraz swoiste „atuty” protestujących, którzy walczą w słusznej sprawie: „З нами вера – знішчым зверя!” (błrus. „Z nami wiara – zniszczym bestię, zwierzę!”) – i mają do tego prawo (swoiście pojmowane *ius locis* oraz *ius sanguinis*): „Гэта наш горад!” (błrus. „To jest nasze miasto!”), „Мая Зямля – Мае Дзяды – Мой Закон” (błrus. „Moja ziemia – moi przodkowie – moje prawo”). Podkreśla się, że naród jest suwerenem Łukaszenki: „Не народ для ўлады, а ўлада для народа!” (błrus. „Nie naród dla władzy, a władza dla narodu!”), zaś

⁵⁷⁹ Zob. https://t.me/the_village_me/23653.

⁵⁸⁰ Под Мінском пенсіонерок задержали в электричке за чтение книг на белорусском языке. Одну из них арестовали на сутки, других оштрафовали, Настоящее Время 2.03.2021, <https://www.currenttime.tv/a/belarus-train-pensioners-detention/31130007.html>.

⁵⁸¹ Cytowane hasła zaczerpnięto z dyskusji w facebookowej grupie Толькі пра мову, <https://www.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2768916070049390>.

rządzący winni gwarantować podstawowe wartości społeczeństwa demokratycznego („Воля! Годнасць! Дабрабыт!”, biał. „Wolność! Godność! Dobrobyt!”), poszanowanie woli obywateli („Наша Згода – Улада Народу!”, biał. „Nasza zgoda – Władza narodowi!”) i przestrzeganie prawa („Наша справа – Воля ды Права!”, biał. „Nasza sprawa – Wolność i prawo!”).

Realizację tych wartości można osiągnąć wspólnym wysiłkiem, solidarnie i konsekwentnie dopominając się o swoje prawa („Беларусы! – Кожны дзень! Беларускі! – Кожны дзень! Разам! Разам! Разам!”, biał. „Białorusini! – Każdego dnia! Białorusinki! Każdego dnia! – Razem! Razem! Razem!”). Odzyskanie godności wymaga aktywności i zaangażowania („Хопіць спаць! Час гуляць!”, biał. „Starczy spać! Czas spacerować!”) oraz podjęcia walki („Каб людзьмі звацца, трэба нам змагацца!”, biał. „By zwać się ludźmi, trzeba walczyć!”).

Pod adresem Łukaszenki i jego zwolenników kierowano natomiast obelgi i złorzeczenia: „Лёс Луки вырашыць Гаага!” (biał. „O losie Łuki zdecyduje Naaga!”); „Шлях у Сашы да парашы” (biał. „Droga Saszy do bardachy [toalety więziennej]”); „Дэпутатам – шлях да кратаў!” (biał. „Deputowani – za kraty!”); „Катаў за кратаў!” (biał. „Kaci za kraty!”); „Чакае этап цябе і твой АМАП!” (biał. „Czeka cię zsyłka – siebie i twój OMON!”); „Цябе чакае пекла!” (biał. „Będziesz się smażył w piekle!”). W duchu mądrości ludowej porównywano sprawiedliwość boską i ludzką: „Бог не Ярмошка, ён бачыць трошку” (biał. „Bóg – nie Jarmoszka [Lidzija Jarmoszyna, przewodnicząca Centralnej Komisji Wyborczej], on widzi troszkę”).

Najpopularniejszymi hasłami, które sumują powyższe rozważania, były krzyczane po białorusku i rosyjsku: „Odejdź” oraz „Niech żyje Białoruś”.

„Kury nie chcą dyktatury”

W nierównej walce społeczeństwa oporu z systemem używano różnych artefaktów kulturowych, tj. obiektów kulturowo przetworzonych, którym nadano nową formę oraz przeznaczenie. Na manifestacje w Białorusi wychodziły więc ludziki lego⁵⁸², ziemniaczki⁵⁸³ – narodowe warzywo Białorusinów, żywe zwierzęta. Hasła na towarzyszących im transparentach dublowały te z protestów: „Niech żyje Białoruś”, „Kotki walczą o Białoruś”, „Wolności!”

⁵⁸² *Белорусские протесты в Lego: как выглядит побег гомельчанина из автозака глазами дизайнера – фото*, *Сильные новости*, 2.10.2020, <https://gomel.today/2020/10/02/278536.html>.

⁵⁸³ Zob. <https://twitter.com/belteamnews/status/1313201239467974661>; <https://www.instagram.com/p/CGUj2SyHHJF/>.

„Uwolnić więźniów politycznych!”, „Ja – My 97%”, „Kwiaty skuteczniejsze od kul”. Przesłanie przekazu dostosowywano niekiedy do „protestującej grupy”: „Ziemniak nie wybaczy, ziemniak nie zapomni”, „Ziemniaki z narodem”, „Ziemniaki chcą zmian”, „Ziemniaki strajkują”. Hasła te, podobnie jak adresowany do Łukaszenki apel „Agroführerze, odejdz”, ośmieszały reżim.

24. Protestujące ziemniaki (fot. Чай з варэннем)⁵⁸⁴

Takie akcje w publicznej przestrzeni traktowano jako zabawową formę kampanii politycznej. Analogiczny wydźwięk i przesłanie miał „wiec wyborczy” drobiu z rymowanymi w oryginale hasłami w rodzaju: „Индюшка за Латушко”⁵⁸⁵ („Indyczka za Łatuszka”), „Гусь за свабодную Беларусь”⁵⁸⁶ („Gęś za wolną Białorusią”), „Куры против диктатуры”⁵⁸⁷ („Kury nie chcą dyktatury”). Organizatorzy tych akcji wykorzystywali element zaskoczenia. Przykuwali uwagę przypadkowych przechodniów nie tylko humorystycznymi hasłami. Niektóre wieściły bowiem koniec reżimu Łukaszenki (ros. „Кричит петух, режим потух”, „Pieje kogut, reżim zdycha”); budziły też refleksję na temat wartości (ros. „Быть петушком не стыдно, стыдно бить людей”, „Nie wstyd być kogucikiem, wstyd bić ludzi”). W tym miejscu należy wyjaśnić, że w języku rosyjskim słowo „петух” („kogut”) ma znaczenie przenośne i służy dla określania gejów, co dodatkowo potwierdza inkluzywny charakter społeczeństwa oporu.

⁵⁸⁴ Zob. <https://twitter.com/belteanews/status/1313201239467974661>.

⁵⁸⁵ Zob. <https://www.facebook.com/svaboda.org/photos/pcb.3650238655000371/3650238018333768/>.

⁵⁸⁶ Zob. https://www.instagram.com/p/CEPKSpUntFo/?utm_source=ig_embed.

⁵⁸⁷ Zob. <https://www.facebook.com/svaboda.org/photos/pcb.3650238655000371/3650238031667100/>.

25. Protestujące zwierzęta (fot. Radio Svoboda, Чай з малинавым варэннем, godofbelarus)⁵⁸⁸

W Grodnie symbolem oporu we wrześniu 2020 r. stały się drzewa⁵⁸⁹, na których umieszczano aluzyjne hasła odnoszące się zarówno do sloganów oficjalnej propagandy, jak i działań służb komunalnych: „Zamalujesz mnie jak mural na [ulicy] Czerwiakowa?” (błrus. „Замалюеш мяне, як марал на Червякова?”), „Wsadzajcie drzewa, a nie ludzi!” (błrus. „Садзіце дрэвы, а не людзей!”), „Stoimy po wolność!” (błrus. „Стаім за волю!”), „Jestem drewnianym kukiełkarzem, / Starczy spać, / Wstawaj narodzie!” (błrus. „Я драўляны куклавод, / хопіць спаць, / Уставай народ!”). Pokazywano w ten sposób skalę akcji: „Protestują nawet drzewa!” (błrus. „Пратэстуюць нават дрэвы!”), stygmatyzowano przeciwników: „Jelenie z wami!” (błrus. „Алені з вамі!”), przeciwstawiano ich prawdziwym patriotom, oznaczając kartkami z napisem „biało-czerwono-białe”. Na drzewach pojawiały się też głębsze sentencje, np. cytaty z Janki Kupały: „Jakkolwiek by nas nie niszczyli, nasze korzenie i tak odrosną” (błrus. „Колькі бы нас не знішчалі, нашы карані ўсё роўна прарастуць”).

Ton przekazu białoruskich happeningów jest różny: czasem wesoły, zabawny, pełen pozytywnej energii, czasem zaś pełen zadumy, zmuszający do głębszej i smutnej refleksji. Jak się zdaje, różnymi drogami prowadzą one jednak do wspólnego celu – mają działanie wspólnototwórcze, budujące dumę z przynależności do społeczeństwa oporu i – przez ośmieszenie – siłę do przeciwstawienia się machinie opresji.

⁵⁸⁸ Zob. https://www.instagram.com/p/CEPKSpUntFo/?utm_source=ig_embed; <https://www.facebook.com/svoboda.org/photos/pcb.3650238655000371/3650238018333768>; <https://www.facebook.com/svoboda.org/photos/pcb.3650238655000371/3650238031667100/>.

⁵⁸⁹ Zob. <https://www.facebook.com/tomasz.sulima/posts/3555943057757957>.

„Ukradziono mój głos”

Białoruskie protesty, jak to próbujemy pokazać, wytworzyły własną symbolikę, własne kody kulturowe. Rosnący popyt na wytwory kultury ulicznej, a zarazem popularność reprezentujących ją form oporu, warunkowały kontradziania władz (pobicia i areszty uczestników akcji nieposłuszeństwa, dyskredytowanie ich przez oficjalną propagandę). Kultura oporu, funkcjonująca na zasadzie samonakręcającej się spirali i pozbawiona filtru oficjalnej cenzury, rozprzestrzeniała się szybciej, miała też niewątpliwie większy zasięg niż wysyłane przez władze komunikaty kultury oficjalnej.

Kierując się potrzebą urozmaicenia form, anonimowi reżyserzy wykorzystywali osiągnięcia globalnej sztuki performansu, adaptując ją do białoruskiego kontekstu kulturowego. Na mińskim osiedlu Kaskad pojawiała się np. szara postać „Homunculus Loxodontus” (zwana także „ten, kto czeka”), stworzona w 2016 r. przez holenderską rzeźbiarkę Margriet van Breevoort, spopularyzowana w przestrzeni postradzieckiej za pośrednictwem memów⁵⁹⁰. W Mińsku „Żdun” („Czekacz”) śledził milicjanta. Kanał NEXTA zatytułował ten performans: „Czekacz czeka na zmiany”⁵⁹¹. Inny przykład: media społecznościowe pokazały maraton oporu mieszkańca Mińska, który przebiegł 33-kilometrową trasę. Po wyświetleniu w sugerowanej aplikacji trasa ta układała się w napis „Żywie Biełaruś”⁵⁹².

Od czerwca 2020 r. trwały osiedlowe flash moby solidarności, polegające na puszczaniu o tej samej godzinie patriotycznych hitów społeczeństwa oporu lub wspólnym ich śpiewaniu przy akompaniamencie patelni i garnków⁵⁹³. W sierpniu, już po wyborach, artyści Białoruskiej Filharmonii Narodowej wykonali na schodach jej gmachu hymn *Wszechmocny Boże*, trzymając kartki z literami układającymi się w napis: „Ukradziono mój głos”⁵⁹⁴.

⁵⁹⁰ The World Staff, *Meet Zhdun, the Tubby Gray Blob Who's at Home on Russian Social Media*, The World, 1.03.2017, <https://www.pri.org/stories/2017-03-01/meet-zhdun-tubby-gray-blob-whos-home-russian-social-media>; *Ждун: 20 лучших образов Homunculus Loxodontus*, Cosmo.ru, 3.02.2017, <https://www.cosmo.ru/lifestyle/stil-zhizni/zhdun-20-luchshih-obrazov-homunculus-loxodontus/>.

⁵⁹¹ *Минчане потроллили милиционера*, Хартия'97, 2.09.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/9/2/391742/>.

⁵⁹² *На карте Минска появилась надпись «Беларусь живе», которую не закрасить. Для этого автор пробежал 33 километра!*, Tribuna.com, 5.12.2020, <https://by.tribuna.com/tribuna/blogs/sportchchannel/2863318.html>.

⁵⁹³ *Кто, если не ты?*, Хартия'97, 12.07.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/7/12/385587/>.

⁵⁹⁴ *Филармония в Минске вышла на ступеньки с плакатами, поют «Магутны божа»*, <https://youtu.be/hc0AM74N4sg>.

W Mińsku i innych miastach Białorusi wytworzyła się przy tym specyficzna kultura miejska, w której uczestniczyli sąsiedzi z blokowiska, co wpłynęło pozytywnie na zacieśnienie więzi lokalnych. Po nasileniu represji protesty stały się ciągiem wydarzeń na podwórkach osiedlowych, czy raczej – rozległych przestrzeniach między 10-piętrowymi blokami mieszkalnymi z wielkiej płyty. Jednym z najbardziej znanych jest wspomiane już podwórko osiedla przy ul. Czerwiakowa, zwane „Placem Zmian”. To nazwa nieoficjalna i symboliczna, nadana przez mieszkańców Mińska. To tu zbierali się oni jeszcze przed wyborami 9 sierpnia, tu śpiewali, krzyczeli: „Precz z Łukaszenką”, tu przepychali się z OMON-em. Tutaj też odbywały się koncerty znanych białoruskich muzyków i zespołów: NIZKIZ, Lawona Wolskiego, Żmiciera Wajciuszkiewicza, Pita Раўфаўа, Aleha Chmenki (z zespołu Палац), grup Relikt, Leibonik, Петля Пристрастия i in., a także różnego rodzaju wydarzenia kulturalne, np. spektakle Teatru im. Janki Kupały, którego aktorzy protestowali w ten sposób przeciwko zwolnieniu dyrektora Pawła Łatuszki i zamknięciu teatru. Tutaj odbył się pierwszy zorganizowany występ Wolnego Chóru.

Akcje Wolnego Chóru należy umieścić na pograniczu kultury muzycznej protestów białoruskich 2020 r. i ulicznych happeningów. Zespół wokalny Wolny Chór powstał w sierpniu 2020 r. – jak twierdzą jego uczestnicy – w reakcji na wydarzenia w kraju. Chórzyści pojawiali się nieoczekiwanie w różnych miejscach Mińska: m.in. w metrze, na dworcu, pod biblioteką, filharmonią, w centrach handlowych, i w maskach oraz kapturach wykonywali pieśni patriotyczne⁵⁹⁵, a następnie szybko i niepostrzeżenie się rozchodzili. Do ich repertuaru weszły utwory hymniczne: *Магутны Божа* (błrus. *Wszecmogący Boże*), *Пагоня* (błrus. *Pogoń*), *Прощание с Родиной* (ros. *Pożegnanie z Ojczyzną*), ale także *Дзе мой край* (błrus. *Gdzie jest mój kraj*), *Муры* (błrus. *Mury*), *Перемен!* (ros. [Chcemy] *Zmian!*), *Нёман* (błrus. *Niemen*) i in.

Należy jednak pamiętać o wkładzie innych osiedli w budowę społeczeństwa oporu. Osiedle Kaskad jako pierwsze zaprezentowało np. ogromną flagę rozciągniętą między blokami, mieszkańcy Nowej Borowej za swoją antyłukaszenkowską postawę (w dwóch komisjach wyborczych tego osiedla zarejestrowano ponad 80-procentowe zwycięstwo Cichanoŭskiej), zmagali się zimą z awariami w dostawie wody i ogrzewania. Osiedle Uruczca jest znane z pomalowanego na biało-czerwono-biało smoka, który zdobi lokalny

⁵⁹⁵ «Вольны хор», *возникший во время беларусских протестов, презентовавший первый альбом*, Reform.by, 13.12.2020, <https://reform.by/187044-volny-hor-voznikshij-vo-vremja-belarusskih-protstov-prezentoval-albom-godnyja-pesni>.

26. Wolny Chór śpiewa w Jamie upamiętniającej ofiary Mińskiego Getta, «Вольны рух» (fot. Colta.ru)⁵⁹⁶

park. Mieszkańcy tych i wielu innych osiedli i dzielnic (jak Lebiadziny, Mińsk-Majak, Dambrouka, Sierabranka) w ramach sąsiedzkiej współpracy organizują warsztaty dla dzieci, wspólne oglądanie filmów rysunkowych, wspólne gotowanie i pieczenie tortów, wieczorki taneczne. Trudne do przecenienia znaczenie mają „moŭnyja schodki” („spotkania językowe”), podczas których mieszkańcy blokowisk w małych grupkach rozmawiają po białorusku⁵⁹⁷. Podniesieniu kompetencji językowych i nie tylko służą ustalone regulaminy spotkań: „traktujemy się z życzliwością”, „nie krytykujemy się i nie obrażamy za poprawienie błędów”, „mówimy tylko po białorusku”⁵⁹⁸. Na takie mityngi ludzie przychodzą z herbatą w termosach i ciasteczkami, co stwarza przyjazną sąsiedzka atmosferę.

We wspólnotach osiedlowych są organizowane łańcuchy solidarności, akcje wsparcia oraz różnego rodzaju happeningi, np. puszczanie papierowych łódeczek z herbem Pogoń, zapalanie wieczorem kolorowych świateł w wytypowanych oknach bloków, które współtworzą biało-czerwono-białą flagę, układanie „żywych” biało-czerwono-białych serc na skwerach, wyświetlanie z rzutników ogromnych flag, godła Pogoń i innych symboli protestu na ścianach budynków⁵⁹⁹ czy pokazywanie w ten sam sposób dzieł sztuki

⁵⁹⁶ Дмитрий Строщев, *Искусство народного неповиновения*, Colta.ru, 10.12.2020, <https://www.colta.ru/articles/specials/26156-dmitriy-strotsev-fenomen-belorusskogo-protesta>.

⁵⁹⁷ Zob. <https://www.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2794687274138936/>.

⁵⁹⁸ Zob. <https://m.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2795929297348067/>.

⁵⁹⁹ Людмила Погодина, *В Минске появились десятки «протестных дворов»*; <https://www.facebook.com/tomasz.sulima/videos/pcb.3530519056967024/3530518630300400>;

protestu (np. grafik Anny Redko). Na takim wielkoformatowym „ekranie” ściany bloku mieszkalnego w mińskiej dzielnicy Uruczcza⁶⁰⁰ transmitowano noworoczne orędzie Swiatłany Cichanoŭskiej. Po transmisji na osiedlowych skwerach zorganizowano pożegnanie starego roku, podczas którego licznie zgromadzeni mieszkańcy żegnali go hasłami znanymi z murów i marszów: „Odejdź”, „Niech żyje Białoruś”⁶⁰¹. Zimą na skwerach pojawiały się mikołaje w biało-czerwono-białych strojach i bałwany z szalikami w barwach narodowych⁶⁰². Niektóre, z wąsami, przypominały „Karalucha”. Ich wykonawcy byli ścigani, a wykryte sprawstwo karano 15-dniowym aresztem⁶⁰³.

Formą happeningu był wspólnie recytowany wiersz Janki Kupaly z 1908 r. *Хто ты зэмкі? (Кто ты jesteś?)*, będący nb. trawestacją utworu Władysława Bełzy *Katechizm polskiego dziecka*, przy czym mieszkańcy jednego bloku zadawali pytanie, drugiego – odpowiadali⁶⁰⁴. Podobne akcje podejmowali lekarze⁶⁰⁵ i inne grupy zawodowe. Ekspresji tego rodzaju wydarzeniom dodaje muzyka; niektóre przedsięwzięcia musiały stanowić prawdziwe wyzwanie muzyczne. Mieszkańcy kolejnych osiedli przyłączali się np. do popularnego flash mobu tanecznego „Jerusalema”⁶⁰⁶, przygotowywali także układy choreograficzne pod białoruskie utwory⁶⁰⁷. Południowoafrykańska piosenka *Jerusalema* zyskała nowe życie w sieci globalnej w dobie pandemii dzięki grupie tanecznej z Angoli: prosty układ zachęca ludzi do dołączenia. Białorusinom daje zapewne poczucie bycia częścią podwójnej wspólnoty: w trakcie izolacji spowodowanej pandemią COVID-19 oraz izolacji w wyniku

<https://t.me/mkbelarus/8433>; <https://www.instagram.com/p/CD142bbHyCM/>; <https://www.instagram.com/p/CHdbDhYni1-/>.

⁶⁰⁰ Zob. https://t.me/kyky_org/13105, <https://www.instagram.com/p/CFiBwsFFyvD/>.

⁶⁰¹ *Макс Корж с соседями в Грушевке и милиция в Новой Боровой. Как минские дворы встречали Новый год*, TUT.by, 1.01.2021 <https://news.tut.by/society/713444.html?c>.

⁶⁰² Zob. <https://m.facebook.com/kocmacik/posts/pcb.3642975675758155/>.

⁶⁰³ *На Гомельщине сельчанина судят за снеговика с красным шарфом, которого он слепил в своем дворе*, NN.by, 14.01.2021, <https://nn.by/?c=ar&i=266678&lang=ru>.

⁶⁰⁴ *Неверагодна! У такім выкананні верш Янкі Купалы «Не быць скотам» вы яшчэ не чулі*, <https://youtu.be/82JInrB4A-M>.

⁶⁰⁵ Виктор Комаров, *Витебские медики прочли стихотворение Янки Купалы. «Не быць скотам!»*, Vkurier.info, 24.11.2020, <https://vkurier.info/vitebskie-mediki-prochli-stixotvorenje-yanki-kupaly-ne-byc-skotam/?fbclid=IwAR2eQQZw5Qg0Z75WUSRagBe17W9ps6Oig7xTELHu0ZWv-cSFDmwYRfXEPtqс>.

⁶⁰⁶ *Жители Новой Боровой присоединились к танцевальному челленджу «Иерусалим»*, <https://youtu.be/OpHapAoosok>; *Жители более 40 микрорайонов Минска приняли участие в челлендже с танцем «Иерусалим»*, https://youtu.be/o5i82F_Bmaw.

⁶⁰⁷ *Девушки записали видео, чтобы поздравить белорусов с Новым годом*, <https://youtu.be/qZ8S3lh-z9A>.

reżimu Łukaszenki. W tym sensie opisywane akcje osiedlowe mają niewątpliwie istotne znaczenie integrujące: ludzie nie kryją zadowolenia z powodu poznania wspaniałych sąsiadów i tworzących się więzi na poziomie lokalnym, co jest szczególnie ważne w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego.

Liczne akcje wychodzą poza lokalne środowisko. Należą do nich np. występy lotnych partyzanckich chórów – powstających na wzór Wolnego Chóru, a wykonujących *Mury*⁶⁰⁸, hymn *Pogoń*⁶⁰⁹ i inne pieśni białoruskiego protest songu w centrach handlowych Mińska, Grodna, Homla i innych miast – a także rozpościeranie wielkich biało-czerwono-białych symboli, jak rozciągnięta na wysokość trzech pięter flaga w centrum handlowym Dana Mall⁶¹⁰. Akcje te pozostają z zasady anonimowe, choć nie brak przykładów, kiedy dołączają do nich znani artyści. Kilka poruszających projektów zrealizowała fotografka Dina Ermolenko, która podkreśla, że „strach żyć w kraju bezprawia”⁶¹¹. Jak twierdzi, postawiła sobie za cel umożliwienie ludziom wyrażenia emocji związanych z wyborami i sytuacją powyborczą, zwłaszcza tym, którzy nie mogą pozwolić sobie na aktywny udział w protestach. W jednym z takich projektów sfotografowała ubrane na biało matki karmiące dzieci w czerwonych śpioszkach. W innym projekcie – serii portretów ciężarnych kobiet – uczestniczki wyjaśniają przyczynę dołączenia się do akcji, np.: „Strach wyjścia i strach pozostawiania w mieszkaniu trzymając w granicach klatki schodowej. Tu mitynguję”; „Strach bycia zauważoną i strach pozostawiania niezauważoną zmusza mnie do wybierania kwiatów w niewłaściwym kolorze”. Przybliżając tego rodzaju rozterki, swoje projekty artystka łączy wspólnym przesłaniem. Ten dotyczący ciężarnych kobiet protestujących przeciwko przemocy spinało motto: „Mieszkańcy nowej Białorusi szykują się do przyjscia na sprawiedliwy świat”.

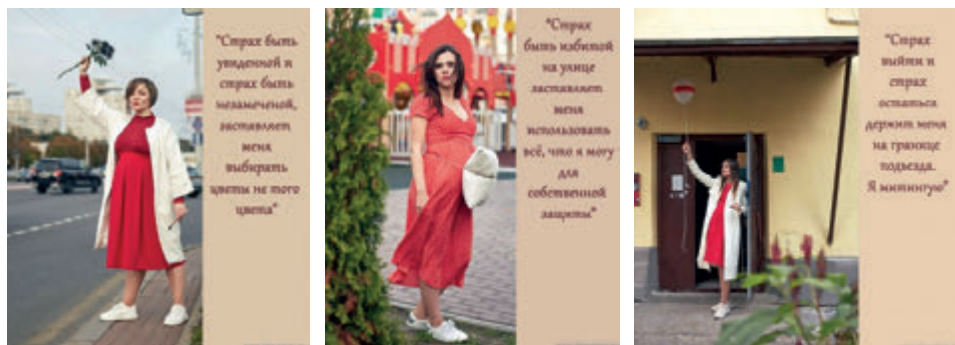
W grudniu w Parku Gorkiego rozrzucono zakrwawioną odzież i bluzy z cyframi 23.34. Na podstawie art. 23.34 Kodeksu wykroczeń: za udział w masowych protestach wymierzane są kary administracyjne i pieniężne. Organizatorzy akcji, która nawiązywała do wcześniejszej, poświęconej

⁶⁰⁸ *Люди собрались в торговом центре в Гомеле и спели «Мур» 26 сентября*, <https://youtu.be/6QnqZsi4K-4>; *Люди спели Мур в торговом центре «МОМО» 5 февраля*, <https://youtu.be/vx21P-OLUsI>.

⁶⁰⁹ Zob. <https://www.facebook.com/svaboda.org/videos/2472563619718030>.

⁶¹⁰ *За большой бело-красно-белый флаг в «Dana Mall» оштрафовали мать пятерых детей*, Belsat, 21.01.2021, <https://belsat.eu/ru/news/za-bolshoj-belo-krasno-belyj-flag-v-dana-mall-oshtrafovali-mat-pyateryh-detejj/>.

⁶¹¹ *«У них не осталось ничего святого». Беременные белоруски выступили против насилия силовиков*, NewGrodno.By, 22.10.2020, <https://newgrodno.by/lyudi/u-nih-ne-ostalos-nichego-svyatogo-beremennye-beloruski-vystupili-protiv-nasiliya-silovikov/>.

27. Protest ciężarnych kobiet (fot. Dina Ermolenko, 2011)⁶¹²

walce z przemocą domową⁶¹³, podkreślali: „Jesteśmy bici, grożą nam kary aresztu i ogromne grzywny, ale nadal jesteśmy. Staliśmy się niewidzialni, ale nadal jesteśmy większością”⁶¹⁴. Słowa te oddają istotę białoruskiej partyzantki kulturowej, której celem jest m.in. utrzymanie „wolnych” Białorusinów w gotowości do działania, wzmacnianie wśród nich świadomości wspólnoty narodowej i dumy z przynależności do niej.

Status poszczególnych form protestu kulturowego jest nierówny, różni je ponadto cechy strukturalne. Wszystkie zarazem charakteryzują: oddolna inicjatywa, silne nasycenie symboliką, osvajanie i „przejmowanie” przestrzeni publicznej, model zgodnego działania i aktywnego przeciwstawiania własnej odrębnej kultury – kulturze dominującej. Troska o siłę przekazu zazwyczaj przesłania ich walory artystyczne. W ostatecznym rozrachunku każda z omówionych form aktywności przygotowuje jednak Białorusinów do zmiany – tożsamościowej, politycznej, ideologicznej. Tę ich funkcję zaakcentowała w swoim przemówieniu noworocznym (co warte podkreślenia – po białorusku) Swiatłana Cichanoŭskaja⁶¹⁵, szczególnie uwypuklając przy tym zmianę białoruskiej tożsamości. Jak stwierdziła, w 2020 r. „wiele się zmieniło, ale główna zmiana dotyczy nas samych”⁶¹⁶.

⁶¹² Zob. <http://www.dina-photo.by>; <https://www.instagram.com/p/CGhDbBrFkCS/>; <https://www.instagram.com/p/CGb0TP7n45n/>; <https://www.instagram.com/p/CGaee2fnHJD/>.

⁶¹³ *В парке Горького висит окровавленная женская одежда*, The Village Беларусь, 8.10.2018, <https://www.the-village.me/village/city/dezhurniy-po-gorodu/270841-okrovavlenaya-zhenskaya-odezhda>.

⁶¹⁴ Zob. <https://www.facebook.com/by.tribunacom/photos/a.168754933156758/2984464241585799/>.

⁶¹⁵ Zob. https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=156261036291171&id=132311930129239.

⁶¹⁶ „Idziemy dalej!” Swiatłana Cichanoŭskaja podsumowała rok 2020.

Cyfrowe formy budowania tożsamości oporu

Białoruska tożsamość oporu, internalizowana przez coraz szersze kręgi społeczeństwa, jest budowana także za pomocą narzędzi cyfrowych. W zaprezentowanej poniżej analizie skupiono się na trzech podstawowych przejawach tego procesu: przybierającym rozmaite formy humorze sieciowym, sztuce i grafice prezentowanej w galeriach internetowych oraz różnego rodzaju patriotycznych i edukacyjnych sieciowych inicjatywach społecznych. Można też prognozować, że rola cyfrowej platformy kulturowej w tym obszarze będzie wzrastać z przyczyn obiektywnych, przede wszystkim ze względu na brak możliwości działania w przestrzeni realnej. Użytkownicy sieci stają się w ten sposób najbardziej aktywną częścią społeczeństwa, która nie godzi się na bezkrytyczną akceptację tego, co jej podsuwa system.

Analiza ma charakter jakościowy, a zgromadzenie materiałów umożliwiły metody znane kulturoznawcom, etnografom i badaczom folkloru, a obecnie e-folkloru⁶¹⁷. Stajemy się, niczym XIX-wieczni ludoznawcy, „zbieraczami” anonimowej zazwyczaj twórczości, przybierającej różne formy (memy, grafiki, filmy, gify, komiksy, rysunki itp.), dostępnej na platformach internetowych (blogi, czaty, fora społecznościowe). Wychodzimy przy tym z założenia, że Internet – na co wskazują polscy kulturoznawcy Wojciech Burszta i Adam Pomieciński – „staje się tworem «ludowej» wyobraźni, nasyconej multimedialnymi narracjami, które podobnie jak w folklorze tradycyjnym mają zbiorowego autora”⁶¹⁸, a jednocześnie tę wyobraźnię odzwierciedla. W odróżnieniu od tradycyjnego folkloru – odmiany cyfrowej nie można jednak analizować bez uwzględnienia wpisanej w jej specyfikę wyjątkowej interaktywności użytkowników sieci.

Wspólnota śmiechu – dowcipem w dyktaturę

Pełniąc swe naturalne funkcje, jakimi są rozbawienie odbiorcy, wzbudzenie jego żartobliwej reakcji i rozrywka, humor jest przede wszystkim swoistą formą porozumiewania się, osadzoną w relacjach społecznych⁶¹⁹. Na tym polega rola integrująca humoru: powstaje „wspólnota

⁶¹⁷ Wojciech Burszta, Adam Pomieciński, *E-folklor*, „Kultura Popularna” 2012, nr 3 (33), s. 4–5.

⁶¹⁸ Tamże, s. 5.

⁶¹⁹ Giseline Kuipers, *Good Humor, Bad Taste: A Sociology of the Joke*. New York 2006, s. 7.

śmiechu”⁶²⁰ ludzi połączonych podobnym postrzeganiem świata, odwołujących się do tych samych kodów kulturowych, które umożliwiają zrozumiałość dla wszystkich jej członków interpretację konkretnych wydarzeń. Ponadto, pełniąc funkcję terapeutyczną, humor pozwala odreagować różne traumatyczne doświadczenia, umożliwia zdystansowanie się od negatywnych emocji.

Humor może też stanowić narzędzie agresji przejawiającej się w złośliwych żartach. Tę jego funkcję badacze z psychologiem Rodem Martinem na czele charakteryzują jako nieadaptacyjną⁶²¹. Oba wskazane przez Martina wymiary humoru (adaptacyjny i nieadaptacyjny) można podzielić ze względu na poziomy (interpersonalny i intrapersonalny) w codziennym funkcjonowaniu. Funkcję adaptacyjną pełni humor afiliacyjny (*affiliative humor*), a także humor wzmacniający siebie samego (*self enhancing humor*); funkcję nieadaptacyjną zaś – humor agresywny (*aggressive humor*) oraz humor autodeprecjonujący (*self-defeating humor*)⁶²².

Model białoruskiego społeczeństwa oporu wymyka się z zaproponowanych ram: jakkolwiek wydawałoby się to dziwne, to jednak również humor agresywny pełni tu funkcję integrującą, wzmacniającą tożsamościową kategorię „swój – obcy”. Jako element świata symbolicznego wyznacza ona miejsce członkom wspólnoty oporu w relacji do innych ludzi i społeczności w tak uporządkowanym kulturowym uniwersum.

Do refleksji nad tożsamością zachęca także „czarny” czy „chory” humor według klasyfikacji Giselinde Kuipers⁶²³. Potwierdzając konieczność kwestionowania narzuconej tożsamości, czarny humor dekonstruuje wszystko, co stanowi symboliczną bazę konfliktu władzy ze społeczeństwem. W białoruskich memach z 2020 r. ten rodzaj humoru reprezentuje seria żartów powstałych w reakcji na wstrząsającą fotografię reportera Reutersa Wasilija Fedosenki. Przedstawia ona zamaskowanego OMON-owca stojącego nad nieprzytomnym Jaūhenem Zaiczkinem⁶²⁴, leżącym pod więźniarką milicyjną. Sytuację wyjaśniło wrzucone do sieci nagranie⁶²⁵ pokazujące nieprzytomnego

⁶²⁰ Kazimierz Żygulski, *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*, Warszawa 1976.

⁶²¹ Rod A. Martin, *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, San Diego 2007.

⁶²² Tegoż, *Sense of Humor*, w: *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures*, ed. S.J. Lopez, C.R. Snyder, Washington 2003, s. 313–326.

⁶²³ Giselinde Kuipers, *The Sociology of Humor*, w: *The Primer of Humor Research*, ed. V. Raskin, Berlin–New York 2008, s. 371.

⁶²⁴ Маргарита Щигарева, «Как же я ненавижу американцев». Фото с протестов в Беларуси стало мемом на Reddit, но в СНГ юмора не поняли, *Medialeaks.ru*, 12.08.2020, <https://medialeaks.ru/1208amv-belarus-meme/>.

⁶²⁵ Zob. <https://t.me/bazabazon/4352>.

Zaiczkina ciągniętego do więźniarki przez dwóch funkcjonariuszy i pozostawionego na trawie wskutek zdecydowanej reakcji demonstrantów. Między nimi a OMON-owcami wywiązał się dialog:

- Отпусти его, что ты делаешь?!
- Я его отпустил. Вы скорую вызывайте, дебилы⁶²⁶.

28. Nieprzytomny Jaŭhen Zaiczkin i OMON-owiec (fot. Василий Федосенко, Reuters)⁶²⁷

Serię memów⁶²⁸ powstałych na podstawie tego zdjęcia skonstruowano na zasadzie nieadekwatności opisu do zaprezentowanej na zdjęciu sytuacji: leżącego Zaiczkina zastąpiono np. smartfonem, którego szuka roztargnione dziecko (matkę, która od razu odnajduje i wskazuje zgubę, „gra” OMON-owiec), innym razem leżący Zaiczkin nie może się podnieść mimo dźwięku budzika (budzikiem jest OMON-owiec), ponadto w fotografię wbudowano słynną scenę z obrazu Ilji Repina *Car Iwan Groźny i syn jego Iwan*, przedstawiającego cara chwilę potem, jak zadał śmiertelny cios swemu synowi, itd.

Dla mediów rosyjskich⁶²⁹ pojawienie się tej serii memów stało się pretekstem do krytyki białoruskiego społeczeństwa jako niewrażliwego, nie-dojrzałego, śmiejącego się z nieprzytomnego człowieka. W istocie mamy tu raczej do czynienia z próbą oswojenia traumy, na co w swej charakterystyce czarnego humoru wskazywała Kuipers. Popularność serii może być dodatkowo spowodowana tym, że Zaiczkin przeżył, choć sytuacja wyglądała dramatycznie. Rosyjski zarzut o przekroczeniu dobrego smaku wzbudził

⁶²⁶ Ros. „– Пуść го, чо робішз? / – Жу го пуцілём. Взывајце каретку, дебіле!”, <https://t.me/bazabazon/4352>.

⁶²⁷ Zob. <https://asiaplustj.info/sites/default/files/articles/286622/СНИМОК1.JPG>.

⁶²⁸ Por. też inne memy z tej serii: https://memepedia.mirtesen.ru/blog/43730534911/Omonovets-sklonilsya-nad-izbityim-protestuyuschim-v-Minske-i-sta?utm_referrer=mirtesen.ru.

⁶²⁹ Маргарита Щигарева, «Как же я ненавижу американцев».

29. Memy na podstawie zdjęcia OMON-owca stojącego nad nieprzytomnym Jaūhenem Zaiczkinem⁶³⁰

nb. niezwłoczną reakcją w formie memów – Zaiczkina zastąpiono wystraszonym kotkiem, a OMON-owiec obwieszcza ze zdziwieniem: „On przeżył!”⁶³¹.

Taka spontaniczność reakcji – natychmiastowej, interaktywnej – nadaje kulturze cyfrowej specyficzny rys: stwarza możliwość prezentacji treści tabuizowanych czy wprost zakazanych w przestrzeni realnej, jest ich skutecznym zamiennikiem. Zostało to uwarunkowane, co podkreślają badacze, przez nowe parametry humoru. Humor już dawno wyszedł poza ramy kontaktów bezpośrednich, nastąpiła jego mediatyzacja, która prowadzi także do pojawienia się nowych form humorystycznych⁶³²: memów, filmików, gifów, wirali itd.

Memy internetowe

Obecnie pojęcie memu kojarzy się głównie z zabawnym komunikatem obrazkowym, parodiującym, ośmieszającym jakąś postać, opinię lub wydarzenie. Przesłania to pierwotną rolę memu jako specyficznej niszy komunikacyjnej, która wykorzystuje nieformalne, popkulturowe kody i zdobywa popularność w procesie spontanicznego wirusowego rozprzestrzeniania się. W związku z przyjętą w tej książce kulturoznawczą perspektywą badawczą należy szczególnie odnotować, że za „ojca” memu i memetyki⁶³³ jest uznawany brytyjski

⁶³⁰ Zob. <https://medialeaks.ru/wp-content/uploads/2020/08/iytikpc063k-1.jpg>; <https://medialeaks.ru/wp-content/uploads/2020/08/0mlgfpktyw-1.jpg>; https://memepedia.mirtesen.ru/blog/43730534911/Omonovets-sklonilsya-nad-izbityim-protestuyuschim-v-Minske-i-sta?utm_referrer=mirtesen.ru.

⁶³¹ Zob. <https://newsmsk.ru/images/uploading/855fc46384ed912cd029c7d9b75eaa70.jpg>.

⁶³² Giseline Kuipers, *The Sociology of Humor*, s. 391.

⁶³³ Memetyka to paradygmat ewolucji kulturowej, zakładający – na wzór ewolucji genetycznej i genu – istnienie replikatora przekazu kulturowego, którym jest mem, najmniejsza jednostka informacji kulturowej.

biolog i publicysta Richard Dawkins, który w 1976 r. zdefiniował pojęcie jednostki informacji kulturowej: według niego mem jest replikatorem w procesie ewolucji kulturowej (tak jak gen jest jednostką dziedziczności, mem to jednostka przekazu kulturowego i naśladownictwa)⁶³⁴. Powstający dzięki zbiorowej aktywności internautów, upowszechnia symbole i zwyczaje, konkretne idee i koncepcje tożsamościowe. Jego niesieciowym odpowiednikiem są bezpośrednie alternatywne formy wypowiedzi: melodie, obiegowe slogany czy plakaty i murale.

Jako niematerialna jednostka przekazu określonej idei mem ma namacalną postać w tekście graficznym, w którym idea ta jest zapisana, a także w słowach, w których jest wyjaśniana. Zarazem dla badaczy – a dla językoznawców i kulturoznawców przede wszystkim – mem to mechanizm komunikacji i przekazu informacji. Fenomen ten doczekał się już sporej literatury, opisującej go z perspektywy kulturoznawczej, literaturoznawczej, historycznej, medioznawczej, humorologicznej, politologicznej i in.

Memy nie mają stałych form, podlegają ponadto ewolucji. Zgodnie ze spostrzeżeniami medioznawcy Przemysława Szewsa⁶³⁵, jednym ze starszych jego gatunków jest demotywator, cynicznie bądź ironicznie odwracający motywacyjne treści propagandy oficjalnej. Pierwotnie miał on określoną strukturę: zdjęcie umieszczone najczęściej na czarnym tle wraz z podpisem głównym (sloganem) oraz jego prześmiewczą przeróbką. Kiedy na użytkowników Twittera nałożono ograniczenia (posty nie mogą przekraczać 140 znaków), zaczęli oni zaopatrywać swoje wpisy w ilustracje, filmiki wideo i gify, wydatnie poszerzając kategorie gatunkowe memów. Coraz częściej też memy występują właśnie w formie filmików. Gatunki te łączymy wspólnym określeniem „mem”, wychodząc z przywołanego wyżej ujęcia Dawkinsa, traktującego mem jako replikator w procesie ewolucji kulturowej. W warunkach białoruskich mają one dodatkowy walor dokumentacyjny, np. zaznaczając uczestnictwo różnych grup zawodowych w proteście cyfrowym, jak w przypadku filmiku zatytułowanego „Kreacja artystyczna od białoruskich medyków”⁶³⁶. Filmiki te rozszerzają żartobliwy przekaz memów, zachowując przy tym typowe dla nich charakterystyki: zapadają w pamięć, przenikają do codziennych rozmów, są błyskawicznie reprodukowane.

⁶³⁴ Richard Dawkins, *Samolubny gen*, tłum. M. Skoneczny, Warszawa 1996, s. 266.

⁶³⁵ Przemysław Szews, *Demotywatory i internetowe memy – o łączeniu słowa i obrazu na Twitterze*, w: *Kreatywność językowa w przestrzeni medialnej*, red. K. Burska, B. Cieśla, Łódź 2014, s. 177–191.

⁶³⁶ Zob. <https://twitter.com/i/status/1298196537391173634>.

W tym kontekście należy odnotować, że Internet zaciera granice między sieciowymi a niesieciowymi gatunkami humorologii. Dla przykładu: dowcip (wic) polityczny zatracza swoje prymarne cechy definicyjne, takie jak kolportaż ustny w bezpośrednich kontaktach „twarzą w twarz” bądź w zaufanym gronie nadawców i odbiorców. Zyskał natomiast masowego odbiorcę: jest powielany przy użyciu technologii internetowych (linku, materiałów audio i wideo) i rozpowszechniany przez platformy mediów społecznościowych, blogi, fora internetowe itp. Dzięki Internetowi przeżywa renesans, dzieląc z gatunkami sieciowymi ich globalne trendy (wariantowość, możliwość szybkiej reprodukcji i dotarcia do odbiorcy, lakoniczność). Muszą one być na tyle zwarte, by można je było zamieścić na stronach portali społecznościowych czy wysłać w formie wiadomości za pośrednictwem kanałów komunikacyjnych⁶³⁷.

Pełne zrozumienie memu, jako specjalnego środka z semiotyczną aluzją na poziomie obrazu i słowa, wymaga wspólnego dla nadawcy i odbiorcy zasobu kodów, określonego zaplecza kulturowego, umożliwiającego rozszyfrowanie wbudowanych w komunikat intencji nadawcy i odbiorcy oraz kontekstu sytuacyjnego. Ich kontakt jest specyficzny, dobrowolny, oparty na podobnych wartościach; daje ponadto poczucie współuczestnictwa, wspólnoty i wolności w interpretacji bezpośredniej rzeczywistości i tworzeniu jej alternatywnej, prześmiewczej wersji. Dla przykładu: jednym z najpopularniejszych memów rosyjskojęzycznego Internetu w 2018 r. według rosyjskiego portalu Promem był mem idiomatyczny (jego warstwa tekstowa, jak w przypadku idiomów, nie podlega modyfikacji), wykorzystujący obrazek myszy. Ustał on miejsca jedynie memom poświęconym multimiliardierowi Elonowi Muskowi⁶³⁸. Zdjęcie gryzonia w Internecie zamieściła w 2014 r. fotografka Irina Kożemiakina z podpisem o skradającej się myszy domowej. Mem „мыш крóдется” zawojował fora internetowe, także ze względu na zwracające uwagę błędy: ortograficzny, gramatyczny i akcentowy (мыш крóдется zamiast: мышь крадётся). Wkrótce gryzoń zaczął budzić skrajne emocje: z jednej strony negatywne, jako symbol prostactwa, z drugiej jednak stał się sympatycznym popkulturowym stworem, np. kradącym („ukradłowującym”) pizzę (ros. мыш украдел пицу), a następnie – dowolnym abstrakcyjnym obiektem, do którego jest dołączany podpis (np. Iwan, понедельник, бурза... itd.) „крóдеться”. Treść komunikatu

⁶³⁷ Szerzej na ten temat zob. Jolanta Darczewska, *Federalna Służba Bezpieczeństwa w zwierniadle rosyjskiego dowcipu sieciowego*, Warszawa 2014.

⁶³⁸ *Как появился мем про Мышь которая крадется*, Zen.Yandex.ru, 15.07.2019, <https://zen.yandex.ru/media/ohhmytop/kak-poiavilsia-mem-pro-mysh-kotoraia-kradetsia-5d2b120cc0dcf200ae4e4b15>.

niesionego przez ten mem kreatywnie rozwija także białoruska społeczność internetowa. Mysz została przez nią zastąpiona gęsią gęgającą „Haaga”, co jest jednoznacznie aluzją do Trybunału w Hadze, który czeka na Łukaszenkę. Co istotne – memy są „wynoszone” z Internetu na ulice i pojawiają się w postaci haseł lub rysunków na transparentach. I odwrotnie: na zasadzie sprzężenia zwrotnego elementy dywersji ulicznej trafiają do świata wirtualnego, co powoduje rozszerzenie zasięgu oddziaływania memów.

30. Mem-plakat Гусь кродётся
(źródło własne)

Ważną cechą memów jest ich aktualność, stanowią one, jak już zaznaczono, niemal natychmiastową reakcję na bieżące wydarzenia, przez co dla niektórych odbiorców są pierwszym źródłem informacji na jakiś temat, a jako takie kształtują jej postrzeganie. Czytelny komunikat jest z gruntu komiczny, a ironia skierowana przeciwko negatywnemu bohaterowi (w kontekście białoruskim są to prezydent i ludzie systemu) buduje napięcie między obrazkiem, domyślnym komunikatem pierwotnym a komunikatem końcowym. Odbiorca wciągnięty w grę staje się równoprawnym nadawcą następnego zmodyfikowanego komunikatu obrazkowego z tym samym demotywującym przesłaniem. Powstaje więc partnerska, dialogiczna relacja między nadawcą a odbiorcą: obaj znają zawarte w obrazku kody, są gotowi do wyjścia poza ramy logiki i przyjęcia tej samej humorystycznej konwencji.

Oprócz komunikacyjnej i rozrywkowej, większość badaczy wskazuje wiele innych funkcji memów. Jakub Nowak, traktujący memy jako teksty kultury, wyróżnia np. ich potencjał krytyki społecznej, a także medialnego symbolicznego protestu⁶³⁹. Analiza białoruskiej sytuacji kulturowej w 2020 r.

⁶³⁹ Jakub Nowak, *Memy internetowe: teksty (cyfrowej) kultury językiem krytyki społecznej*, w: *Współczesne media. Język mediów*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin 2013, s. 227–238.

sprzyja refleksjom nad funkcjami memów w życiu społeczno-kulturowym. Uwzględniając ten kontekst, można wyróżnić ich rolę komunikacyjną, kulturotwórczą, ludyczną, ideologiczną, funkcję krytyki społecznej czy symbolicznego protestu, konsolidacyjną i „uspołecznienia” – socjalizacyjną, co przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Funkcje memów

Funkcja memu	Charakterystyka funkcji
Komunikacyjna	<ul style="list-style-type: none"> • Przekaznik treści niosących określone idee • Forma komunikacji powszechnej, zakładająca szybką wymianę informacji • Rodzaj nieformalnej komunikacji z władzami • Przekazywanie emocji dotyczących stanu autora lub postaci na obrazku
Kulturotwórcza	<ul style="list-style-type: none"> • Przekaznik wspólnych wartości i kodów kulturowych • Łączenie tradycji z nowoczesnością • Dialog pokoleń • Nośnik pamięci międzykulturowej • Szybka dystrybucja i utrwalenie tekstów kultury
Ludyczna	<ul style="list-style-type: none"> • Część kultury popularnej • Nowa forma rozrywki w Internecie • Parodiowanie komunikatów oficjalnych
Ideologiczna	<ul style="list-style-type: none"> • Nośnik nowych idei • Przekaznik pamięci historycznej • Budowanie tożsamości oporu wobec władzy i kultury dominującej
Funkcja krytyki społecznej	<ul style="list-style-type: none"> • Środek kontroli i krytyki społecznej • Tworzenie tożsamości oporu i kultury obywatelskiego współuczestnictwa w życiu społecznym i politycznym
Funkcja symbolicznego protestu	<ul style="list-style-type: none"> • Język protestu i kontrpropagandy • Forma protestu społeczeństwa sieciowego • Instrument walki z systemem
Konsolidacyjna	<ul style="list-style-type: none"> • Propagowanie różnych kampanii politycznych i społecznych • Budowanie poczucia wspólnoty oporu, wspólnoty śmiechu i wspólnoty refleksji
„Uspołeczniająca”, socjalizacyjna	<ul style="list-style-type: none"> • Nośnik pamięci zbiorowej • Forma aktywności zbiorowej w Internecie • Kształtowanie nowych środowisk w sieci • Wzmacnianie interakcji w Internecie i realu

Źródło: opracowanie własne.

Specyficzna „uspołeczniająca” funkcja memów wynika z praktyki ich szybkiego, łatwego konstruowania i udostępniania w mediach społecznościowych, które wywierają zamierzony wpływ na poglądy i zachowania

określonej grupy. Jako teksty kulturowe memy są przejawem wizualizacji aktualnych tematów społecznych i politycznych, a zarazem ich dokumentacji. Znaczącą część memów oparto na fotografiach. Istotą memu jest jednak miks dokumentu z interpretacyjną puentą.

Białoruskie memy, podobnie jak te powstałe w innych krajach, współtworzące „folklor globalny”⁶⁴⁰, dzielą wszystkie charakterystyki tzw. nowych mediów i kultury internetowej: wolność słowa i publikacji treści w sieci, indywidualizm twórczy i odtwórczy, uproszczoną formę, łatwość i szybkość produkcji, dystrybucji i odbioru. Dodatkowo cechuje je wariantowość (potencjalnie nieograniczona liczba wersji memu). W perspektywie kulturoznawczej kluczowe znaczenie zdaniem Jakuba Nowaka mają: 1) upodmiotowienie odbiorcy, który dostaje narzędzia umożliwiające konstruowanie i przerabianie produktów medialnego mainstreamu, oraz 2) społecznościowy potencjał oddolnej twórczości online. Kontrkulturowe idee łączą się z narzędziami do niedawna zarezerwowanymi dla medialnych hegemonów, których monopol zostaje złamany również na poziomie kontroli nad dystrybucją treści⁶⁴¹.

Zarysowana charakterystyka uwarunkowała skoncentrowanie analizy białoruskich memów 2020 r. wokół dwóch pytań: jakie postaci są w nich reprezentowane oraz jakie niosą symboliczne znaczenia, tzn. jaka jest ich wymowa ideologiczna. Ideologię rozumiemy tu jako wyobrażenia na temat otaczającej rzeczywistości, budujące kulturowy model rozumienia świata.

Bazą źródłową do analizy były memy udokumentowane na białoruskim portalu społecznościowym KYKY⁶⁴². Zamieszczona tam próbka niemal 100 memów pozwala na wyciągnięcie orientacyjnych wniosków co do popularności poszczególnych wątków tematycznych. Dane z KYKY zostały uzupełnione i skonfrontowane z materiałami udostępnionymi na portalach: TJ, Belsat, Onliner, ale również Nowy Omsk⁶⁴³ oraz w sieciach społecznościowych i kanałach komunikacyjnych, co umożliwiło weryfikację obserwacji poczynionych dzięki analizie źródła podstawowego.

⁶⁴⁰ Wojciech Burszta, Adam Pomieciński, *E-folklor*, s. 4.

⁶⁴¹ Jakub Nowak, *Memy internetowe*.

⁶⁴² Ирина Михно, *100 лучших мемов и плакатов с беларуских протестов*.

⁶⁴³ Женя Кузьмин, «Саша 3%»: главный мем Белоруссии – про низкие рейтинги президента перед выборами. На него реагирует и сам Лукашенко, TJ, 23.07.2020, <https://tjournal.ru/internet/181211-sasha-3-glavnyy-mem-belorussii-pro-nizkie-reytingi-prezidenta-pered-vyborami-na-nego-reagiruet-i-sam-lukashenko>, https://newsomsk.ru/news/105967-kak-protest_v-belarusi-stali-povodom_dlya_memov_po/.

„Kłopotliwa sprawa”

Zgodnie z zarysowaną wyżej charakterystyką białoruskie memy z 2020 r. odnozą się do konkretnych wydarzeń: mityngów wyborczych Łukaszenki, podjętych przez niego działań i decyzji. Siłą rzeczy nieuznawany przez społeczeństwo oporu prezydent zdominował kontekst osobowy memów. Dodatkowo Łukaszenkę pośrednio obrazują memy na temat jego otoczenia, w tym syna, zwanego familiarnie Kołą, zwolenników „Bački”, uczestniczących w pro-Łukaszenkowskich mityngach oraz tzw. siłowików, tj. mundurowych będących wsparciem zbrojnym reżimu. Są oni przeciwstawiani uczestnikom protestów opozycyjnych na zasadzie „swój – obcy” (czarne – białe, sympatyczne – niesympatyczne, estetyczne – nieestetyczne, szczerze – nieszczerze, inteligentne – nieinteligentne)⁶⁴⁴. Charakteryzując głównego „bohatera”, przywołanie zwolenników Łukaszenki niesie czytelne przesłanie. Jak głosi jeden z podpisów: „Они все как о(дно)”, z ros. „Oni wszyscy to je(dno)”⁶⁴⁵. Stygmatyzacja zwolenników Łukaszenki jako oczekujących wsparcia społecznego, gotowych dla pieniędzy wyrzec się najważniejszych wartości, jakimi są wolności obywatelskie, godność i moralność⁶⁴⁶, ludzi nienowoczesnych, tkwiących w poprzednim radzieckim systemie, pogłębia podziały w społeczeństwie, burzy mosty do pojednania społecznego, jest jednak – jak się zdaje – niezbędnym środkiem budowy tożsamości społeczeństwa oporu. Wspólnota oporu jest nobilitowana na zasadzie kontrastu: tworzą ją ludzie nowocześni, pokojowi, kreatywni, otwarci i gotowi do aktywnej pracy dla dobra wspólnego. Ich charakterystyka zawiera się m.in. w memie „Białorusin 2020 – start-pack”⁶⁴⁷. Atrybutami tej wspólnoty są biało-czerwono-biała symbolika, pieśni oporu, plakaty, kwiaty. Protestujący mają białe opaski i wygodne buty, obowiązkowo bez sznurówek, na wypadek aresztu. Jest ona tożsama z opisywaną przez Castellsa „wspólnotą wykluczonych”, która z otwartością przyjmuje do siebie kolejne grupy „chuliganów”, tj. mówiąc językiem oficjalnej propagandy: marionetki Zachodu, prostytutki, narkomanów, wyrodków, prowokatorów, ale także robotników – zadymiarzy oraz przedstawicieli „wrogich” narodowości (Ukraińców, Litwinów i Polaków).

Członkowie wspólnoty oporu otwarcie szydzą z systemu i jego funkcjonariuszy, którzy nie rozumiejąc możliwości i kodów kreatywnych Białorusinów, łatwo wpadają w zastawiane przez nich pułapki. Znakomitym tego przykładem

⁶⁴⁴ Zob. https://t.me/kyky_org/2270.

⁶⁴⁵ Zob. t.me/kyky_org/2270.

⁶⁴⁶ Zob. https://t.me/kyky_org/2461.

⁶⁴⁷ Zob. https://www.instagram.com/p/CEUKuy3n-qE/?utm_source=ig_embed.

Я УЗНАЛ ЧТО У МЕНЯ
ЕСТЬ ОГРОМНАЯ СЕМЬЯ:
ПРОСТИТУТКИ,
КУКЛОВОДЫ
НАРКОМАНЫ И УРОДЫ,
ПРАВАКАТАРЫ И ОВЦЫ,
УКРАИНЦЫ И ЛИТОВЦЫ,
ЗАВОДЧАНЕ И ПОЛЯКИ,
И ШАХТЕРЫ-ЗАБИЯКИ,
ВСЕ ОНИ — МОИ ДРУЗЬЯ!
ВСЕХ ЛЮБЛЮ НА СВЕТЕ Я

31. Mem na temat „rodziny” oporu⁶⁴⁸

był zamieszczony na stronie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych RB resocjalizacyjno-wychowawczy wywiad funkcjonariuszki milicji z zatrzymanym za udział w proteście pracownikiem przedsiębiorstwa „Integral” Siarhiejem Mironaŭem⁶⁴⁹. Niemal natychmiast po jego opublikowaniu Mironaŭ stał się „człowiekiem memem”⁶⁵⁰, bohaterem Bynetu, a jego wizerunek pojawił się na wlepkach, kubkach i bluzach⁶⁵¹. Kluczem do tej popularności stały się jego kpiny z systemu. Uwzględniając dydaktyczny ton rozmowy, zapytany o sens strajków, Mironaŭ stwierdza, że strajkowanie to ogólnie „kłopotliwa sprawa” (ros. pot. хлопотное дельце), zwłaszcza że jego zakład nie strajkuje. Pytany o plany na przyszłość, odpowiada, że zamierza dobrze wykorzystać najbliższe piętnaście dób: rzuci palenie, będzie codziennie biegać. I to nie jakimś truchcikiem, gdyż będzie solidnie „gnać pełną parą”⁶⁵².

Frazy „kłopotliwa sprawa” i „gnać pełną parą” stały się hasłami rozpoznawczymi społeczeństwa oporu. Mironaŭ po wyjściu z aresztu wyjaśnił, że zgodził się na wywiad dla hecy, żeby się rozerwać. Ukrytych sensów

⁶⁴⁸ Zob. https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19827/content_118615682_2431965663773320_7505070013148493996_n.jpg.

⁶⁴⁹ *Хлопотное дельце: рабочий Интеграла поговорил с милицией*, https://youtu.be/UUrGW_bJx2g.

⁶⁵⁰ Zob. https://static.nachesy.country/uploads/post/photo/6525/maxresdefault-remo__vebg-preview.jpg.

⁶⁵¹ Zob. <https://marketing.by/upload/medialibrary/e99/4756878.JPG>; https://marketing.by/upload/medialibrary/3d1/123094250_3496708057075478_8638203043540712512_n.jpg; <https://www.instagram.com/p/CG40YIUJLFX/>.

⁶⁵² „Я считаю, что надо бросать курить, чем я и собираюсь заняться в ближайшее 15 суток, и бегать по утрам по полчаса, причём не так трусою, а серьёзно гонять как бы во всю мощь, вот”, за: *Хлопотное дельце*.

32. Screen z nagrania wywiadu resocjalizacyjno-wychowawczego Siarhieja Mironaŭa⁶⁵³

zawarł w nagraniu dużo więcej, ale zostały wycięte⁶⁵⁴. Taki prosty sposób na ośmieszenie systemu spowodował spontaniczną reakcję użytkowników sieci, którzy odpowiedzieli licznymi memami układającymi się w serię „Życ w Białorusi roku 2020 to kłopotliwa sprawa”⁶⁵⁵. Postanowili także zakupić mu nowy model butów do biegania⁶⁵⁶.

Obie frazy natychmiast stały się hasłami kampanii reklamowych kawy, samochodów i produktów finansowych⁶⁵⁷. Pośrednio świadczy to o liczebności grupy odbiorczej: autorzy kampanii biorą zazwyczaj pod uwagę preferencje potencjalnych klientów, formułowane na podstawie badań rynku. W tym sensie potwierdza to potencjał społeczeństwa oporu, jego kulturową atrakcyjność i znaczenie. W ten sposób staje się ono swego rodzaju instytucją wzorcotwórczą, bowiem akceptacja jego norm i zachowań wykracza poza ramy wspólnoty protestu.

Memy powstałe na podstawie wypowiedzi Mironaŭa stanowią modelowy przykład funkcji afiliacyjnej humoru, polegającej na nawiązywaniu i podtrzymywaniu relacji międzyludzkich, a także uspołnieniu wspólnoty przez uświadomienie jej członkom więzi kulturowych. Ich znaczenie doceniła Swiatłana Cichanoŭskaja, która w swoim wystąpieniu noworocznym, podsumowującym wydarzenia z 2020 r., podkreśliła odwagę protestujących, używając ich kodów kulturowych: „Ідзе жыхар мікрараёна,

⁶⁵³ Zob. https://youtu.be/UUrGW_bJx2g.

⁶⁵⁴ *Сяргей Міронаў, герой мэмаў роліка МУС / «Хлопотное дельце». Герой мемов рассказал про свои 15 суток*, Radio Svoboda, <https://youtu.be/dacSRsDPd98>.

⁶⁵⁵ Zob. <https://kaktutzhit.by/uploads/images/парень%20интеграл%20мвд.png>; <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:AND9GcRyUWNjEUu9mZOxtjKCz7C18SnVrAMx Cv0jCA&usqp=CAU>.

⁶⁵⁶ Zob. https://cs9.pikabu.ru/post_img/big/2020/11/05/12/1604607954174222202.jpg.

⁶⁵⁷ Zob. <http://polit.reactor.cc/post/4567786>. Analogicznie – liczne firmy zaczęły udzielać 3% rabatu na swoje wyroby, co nawiązuje do innego popularnego hasła białoruskich wydarzeń z 2020 r., por. *Белорусские бизнесмены начали массово делать скидку для покупателей в 3%*, Хартыя’97, 10.06.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/6/10/381881/>.

які насуперак страху ўпрыгожвае свой двор сцягамі, хоць гэта і «хлопотное дельце»⁶⁵⁸.

„Aszczuszczenie nieponimanija”

Diametralnie odmienny przekaz niesie seria idiomatycznych memów będących parodią ulubionego zwrotu Łukaszenki „wrażenie niezrozumienia”, artykułowanego w używanym przezeń kodzie językowym – trasiance, mieszance języków białoruskiego i rosyjskiego. Poddany subwersji, zwrot ten służy ośmieszeniu prezydenta i jego otoczenia z powodu ich niezrozumienia dążeń społeczeństwa. Wszystkie posunięcia Łukaszenki są obserwowane, następuje natychmiastowa reakcja użytkowników sieci i (re)interpretacja tych poczynań. Szczególną krytykę wzbudziło użycie niewspółmiernych środków przemocy wobec protestujących, zasygnalizowane na plakatach i w memach właśnie jako „wrażenie niezrozumienia”.

Memy dotyczące Alaksandra Łukaszenki wykorzystują atrybuty typowe dla jego „portretu pamięciowego”: wąsy, charakterystyczną fryzurę „na pożyczkę”, z włosami zaczesanymi na tyse czoło, koszulę stylizowaną na wojskową itd., wciągając odbiorcę w swoistą zabawę – grę skojarzeń. Dominuje wątek braku poparcia społecznego dla prezydenta. Jego ranking jest niski, prawie niedostrzegalny (na jednym z memów prezydent go szuka). Zgodnie z prawdą memów, wbrew oficjalnym danym, poparcie dla Łukaszenki oscyluje w granicach 3%, choć on sam szacuje je na 2% (w memie, który stanowi reinterpretację pokazywanego przez niego znaku wiktorii). Jednocześnie użytkownicy sieci żartobliwie spierają się, zakładając, że media rządowe przedstawiają ten znak jako rzymską piątkę⁶⁵⁹. Zarazem wszyscy zgadzają się, że tak niskie poparcie nie może być podstawą do uzurpacji władzy.

Niepoczytalność prezydenta sugeruje mem „Dziadowi już nie nalewajcie”⁶⁶⁰. Wskutek niepoczytalności i oderwania od rzeczywistości Łukaszenka staje się cichym sprzymierzeńcem protestujących: obok pokazywanego przezeń znaku wiktorii anonimowi autorzy memów dodali serce i dłoń zwinętą w pięść, które razem układają się w symboliczny kod białoruskiego oporu „Верым – Можам – Пераможам” (błrus. „Wierzymy – Możemy –

⁶⁵⁸ Błrus. „Idzie mieszkaniac osiedla, który pomimo strachu ozdabia swoje podwórko flagami, choć to «kłopotliwa sprawa»”, «*І мы ідзем далей*». Навагодні зварот Святланы Ціхановіч, Belsat, 31.12.2020, <https://belsat.eu/news/i-my-idzem-dalej-navagodni-zvarot-svyatlany-tsihanouskaj/>.

⁶⁵⁹ Zob. <https://twitter.com/novosyolov/status/1294981460114526208?s=20>.

⁶⁶⁰ Zob. https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19772/content_____2020-08-25___15.01.23.png.

Zwycięzmy”). Był on pokazywany na mityngach wyborczych przez Swiatłanę Cichanoŭską, Marię Kalesnikawą i Weranikę Capkałę; łatwo go odnaleźć na plakatach i murach w przestrzeni miejskiej, a także w przestrzeni wirtualnej – na stronach użytkowników portali społecznościowych i komunikatorów.

33. Prezydent szuka swojego rankingu
(fot. TASS)⁶⁶¹

34. Wierzymy – Możemy – Zwycięzmy
(fot. KYKY)⁶⁶³

35. Dziadowi już nie nalewajcie
(fot. KYKY)⁶⁶²

Ugruntowaniu przekonania o 3-procentowym poparciu dla Łukaszenki i wynikającym z takiej arytmetyki 97-procentowym potencjale społeczeństwa oporu służą liczne memy, otagowane jako #ямы97, ukazujące całą gamę możliwych skojarzeń. Memem wyjściowym była twarz graficznie skonstruowana z symbolu 3%, w którym liczba 3 zastępuje usta, znak % – oczy i nos. Nad ustami dodatkowo doklejono wąsy⁶⁶⁴. Wśród memów z tej serii

⁶⁶¹ Zob. <https://pbs.twimg.com/media/EfjLE5jX0AIRdAI?format=jpg&name=medium>.

⁶⁶² Zob. https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19772/content_____2020-08-25__15.01.23.png.

⁶⁶³ Zob. https://t.me/kyky_org/1826.

⁶⁶⁴ Zob. https://i.c97.org/ai/380983/aux-head-1591118816-20200602_sasha_3_360.gif.

znajdziemy zdjęcie telefonu rozładowanego do 3% mocy baterii z podpisem, że jego właściciel nie ma, niestety, na to wpływu⁶⁶⁵, lub – w innym wariacie: „Sasza ma 3%, Sasza zaraz «siądzie»”⁶⁶⁶, co jest jednoznaczną sugestią postawienia Łukaszenki przed sądem. Spore możliwości daje oznaczenie zawartości alkoholu w wyrobach perfumeryjnych (np. woda kolońska „Sasza” zawiera 3% spirytusu)⁶⁶⁷ czy tłuszczu w produktach mlecznych (jak mocno przeterminowany 3-procentowy ser pleśniowy „President”⁶⁶⁸ czy karton mleka „Saszka”). Ten ostatni na pierwszy rzut oka przypomina wyrób Mińskich Zakładów Mleczarskich (nr 1)⁶⁶⁹, jednak – jak zaznaczają na opakowaniu „producenci” – mleko, „niestety niewysterylizowane”, zostało wyprodukowane przez zakłady „Mińska Banda”. Podano także hasło reklamowe tej firmy: „Smak stabilizacji od 1994 roku”. W innych memach prezydent występuje w bluzie hokejowej z napisem „Łukaszenka 03%”⁶⁷⁰, taką wartość mają również monety z jego wizerunkiem⁶⁷¹.

Stan psychiczny prezydenta oddaje plakat filmu dla osób pełnoletnich „Psycho 3%. Stop karaluch”, który w kinach miał być wyświetlany od 9 sierpnia.

Białoruskim hitem 2020 r. stał się mem „Piesek” (z ros. „Собачку”). Nawiązuje on bezpośrednio do mityngu powyborczego Łukaszenki z 16 sierpnia 2020 r. Miał on stanowić przeciwwagę do wielotysięcznych marszów, które wówczas odbywały się w całym kraju. Stosując swą ulubioną technikę wykluczania, Łukaszenka retorycznie zapytał zgromadzonych: „Kogo jutro będziemy karmić?”. W odpowiedzi tłum bezrefleksyjnie zaczął skandować: „Za bačku!”, co opozycyjny elektorat żartobliwie odczytał jako „co-бач-ку” („sa[za]-bać-ku”)⁶⁷², wywracając na opak ideologiczne przesłanie hasła wyborczego Łukaszenki przedstawianego jako „ojciec narodu” (bačka).

Na nieszczęście dla prezydenckiego otoczenia w sukurs twórcom memu przyszły wcześniejsze działania propagandzistów. Podczas sadzenia drzew w czasie kwietniowego subotnika (prac społecznych wykonywanych przez obywateli w dni wolne) prezydentowi asystował mały biały pies, szpic wabiący się

⁶⁶⁵ Zob. https://twitter.com/alice_hartzler/status/1267916338443489281.

⁶⁶⁶ Zob. https://cs10.pikabu.ru/post_img/2020/06/19/9/1592581279150786970.jpg.

⁶⁶⁷ Zob. https://i.c97.org/ai/381016/aux-1591168250-image_2020_06_03T07_07_26_201Z.png.

⁶⁶⁸ Zob. <https://leonardo.osnova.io/67e0a468-b9f3-aa18-c4a2-c0b817280b8c/-/preview/1200/-/format/webp/>.

⁶⁶⁹ Zob. <https://www.belmilk.by/produkcija/brand/minskaya-marka/>.

⁶⁷⁰ Zob. <https://leonardo.osnova.io/59ff9935-8d19-8e87-20a1-83219a832c5e/-/preview/1200/-/format/webp/>, za: Женя Кузьмин, «Саша 3%»: главный мем Белоруссии.

⁶⁷¹ Zob. <https://leonardo.osnova.io/acc0e08b-64de-7ea0-ffa6-222a26f2dd7b/-/preview/1200/-/format/webp/>, za: Женя Кузьмин, «Саша 3%»: главный мем Белоруссии.

⁶⁷² Zob. <https://twitter.com/Yoghikitt/status/1296742049224499200>.

36. Opakowanie mleka „Saszka” (fot. TJJ)⁶⁷³

37. 3% (fot. Хартыя'97)⁶⁷⁴

38. Plakat filmu „Psycho 3%” (fot. TJJ)⁶⁷⁵

Umka⁶⁷⁶, co zapewne miało ocieplić wizerunek Łukaszenki i odwrócić uwagę opinii publicznej od sytuacji w kraju⁶⁷⁷. Do wykorzystania tego obrazu w memach zachęcała już obecność psa kanapowego przy pracach polowych. Zdjęcie Łukaszenki z dołownikami sadzarskim w rękach i psem w jednym z dwóch pojemników ogrodowych, układających się w symbol procentu, nie wymagało większych zabiegów graficznych: wystarczyło dodać cyfrę 3. W sieci rozgorzała od razu prześmiewcza dyskusja, kto rządzi Białorusią i czy Umka jest wpisana na listę lustracyjną⁶⁷⁸. Memy z pieskiem były więc logicznym zwieńczeniem historii, będącej ciągiem skojarzeń wynikających z wpływów wzajemnych świata wirtualnego i realnego.

Wykorzystanie motywu psa wpisuje ponadto białoruski kontekst memetyczny w globalną kulturę sieci: widać tu wyraźne nawiązanie do memu

⁶⁷³ Zob. <https://leonardo.osnova.io/d18f8f31-d161-8fc3-3e02-57eb0435e4e5/-/preview/1100/-/format/webp/>, za: Женя Кузьмин, «Саша 3%»: главный мем Белоруссии.

⁶⁷⁴ Zob. https://i.c97.org/ai/380983/aux-head-1591118816-20200602_sasha_3_360.gif, za: Хартыя'97.

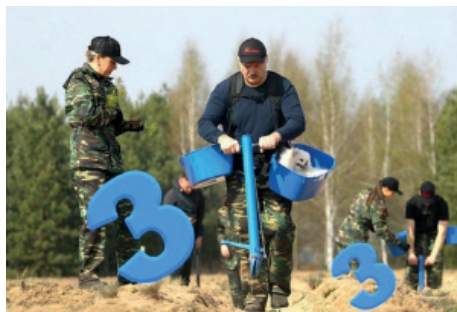
⁶⁷⁵ Zob. <https://leonardo.osnova.io/82a78c90-8370-d421-68a2-46fdea0b02f3/-/preview/600/-/format/webp/>, za: Женя Кузьмин, «Саша 3%»: главный мем Белоруссии.

⁶⁷⁶ Лукашенко снова сфотографировали со шпицем: его зовут Умка, REFORM.by, 12.07.2020, <https://reform.by/148569-lukashenko-snova-sfotografirovali-so-shpicem-ego-zovut-umka>; Александр Лукашенко взял на субботник собачку, REFORM.by, 25.04.2020, <https://reform.by/aleksandr-lukashenko-vzjal-na-subbotnik-sobachku>.

⁶⁷⁷ Елена Толкачева, «За шпицем спрятали рекордный прирост заболевших». Политконсультант о том, зачем Лукашенко собака в поле, TUT.by, 29.04.2020, <https://news.tut.by/economics/682580.html>.

⁶⁷⁸ «Может, нами правит шпиц?» История той самой собачки Лукашенко, КУКУ.org, 18.07.2021, <https://kyky.org/news/mozhet-nami-pravit-shpits-istoriya-toy-samoysobachki-lukashenko>.

„Doge and Cheems” (w polskojęzycznej wersji memy z „piesełem”), polegające na zestawieniu dwóch psów: umięśnionego, przypominającego kulturystę i symbolizującego czasy świetności oraz niepozornego, ukazującego nędzny stan obecny. Umożliwiło to m.in. zobrazowanie spadku rankingu Łukaszenki w 2020 r. w porównaniu z rokiem 1994.

39. Łukaszenka z Umką (fot. TJ)⁶⁷⁹

40. Ranking Łukaszenki (fot. t.me/hahaby)⁶⁸⁰

Alternatywny ranking popularności prezydenta zniweczył mit Łukaszenki jako „ojca narodu”, o czym była mowa wyżej. Podtrzymująca go narracja propagandowa jest bezlitośnie ośmieszana, czemu służą również liczne stand-upy⁶⁸¹, które w serwisach internetowych nierzadko mają po kilka milionów wyświetleń. Utrwalają one całkiem inny od oficjalnego wizerunek nie tylko Łukaszenki, ale i całego systemu, wyrastając niejako z nagromadzonych doświadczeń społeczeństwa oporu⁶⁸². Dzięki stand-uperom (m.in. mieszkającemu obecnie w Moskwie, lecz ściśle związanemu z Białorusią Sławie Komisarience)⁶⁸³ w 2020 r. przypomniano inny przydomek Łukaszenki: „Чык-чырык”. Чык-чырык (błrus. чык-чырык) to wyraz dźwiękonaśladowczy, odpowiednik polskiego „ćwir-ćwir”, akcentujący zarazem białoruską fonetykę. Mem przedstawiający wróbelka z charakterystycznymi wąsami, który skonfundowany pytaniem na temat bieżącej sytuacji ekonomicznej odpowiada tylko: „чык-чырык”, został zamieszczony jako komentarz do postu na profilu „Чай з малинавым варэннем” o wzroście cen walut

⁶⁷⁹ Zob. <https://sntch.com/uploads/2020/06/4.jpg>, za: Женя Кузьмин, «Сама 3%»: главный мем Белоруссии.

⁶⁸⁰ Zob. <https://sntch.com/uploads/2020/06/1400.jpg>.

⁶⁸¹ Por. np. *Вусаты Стэндан*, <https://www.youtube.com/channel/UCTGNOtTiP2A-EERKVEmgHfw>.

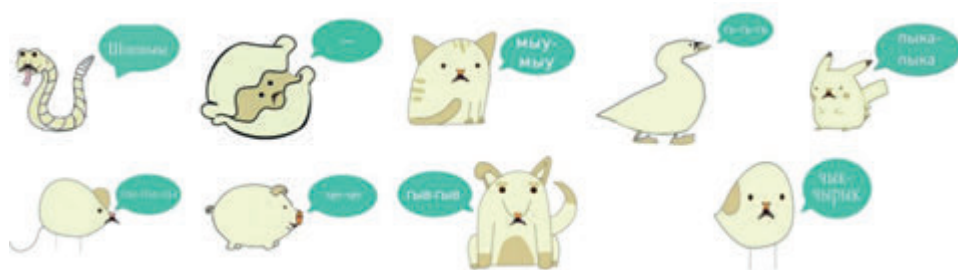
⁶⁸² *Слава Комиссаренко «Новое про Чык-Чырыка» 2021*, <https://youtu.be/8vrfK95HnjA>.

⁶⁸³ Kanał Sławy Komisarience w serwisie YouTube, <https://www.youtube.com/channel/UCRSWQSkqVqNtPMK4WEToAiA>.

w styczniu 2016 r.⁶⁸⁴ Szybko zyskał on ogromną popularność, doczekał się licznych przeróbek⁶⁸⁵, które następnie stały się naklejkami w serwisie Telegram. Stickersy te podkreślają każdorazowo charakterystyczną „twardą” wymowę Łukaszenki: kot miauczy więc „mya!”, wąż syczy: „szyyyy”, a bohater kreskówki Pikachu – „pyka-pyka”, zamiast „pika-pika”.

41. Mem Czyk-Czyryk (aut. Robert Avdeev)⁶⁸⁶

42. Naklejki – zwierzątka (dodatek do serwisu Telegram)⁶⁸⁷

Taki sam efekt mają filmiki, które pojawiły się w sieci już po wyborach. Jednym z nich jest *Yabatito*⁶⁸⁸, którego tytuł nawiązuje do opisanej wyżej akcji #jabatka. Filmik jest stylizowany na czołówkę popularnego serialu *Narcos*, wyprodukowanego w 2014 r. przez Gaumont International Television dla platformy Netflix, a osnutego na faktach z życia Pabla Escobara, kolumbijskiego barona narkotykowego, szefa kartelu z Medellín. *Yabatito* rozpoczyna się rozpoznawalnym dla społeczeństwa kadrem przedstawiającym Łukaszenkę, który 23 sierpnia 2020 r. przelatywał śmigłowcem wojskowym nad protestującymi, komentując, że rozbiegli się jak szczury. Obie czołówki mają tę samą muzykę, występują w nich piękne kobiety, uzbrojeni

⁶⁸⁴ Zob. https://vk.com/wall-82476651_88698?reply=88737.

⁶⁸⁵ Zob. https://pikabu.ru/story/belorusskiy_vorobey_3949518.

⁶⁸⁶ Za: <https://memepedia.ru/chyk-chyryk/>.

⁶⁸⁷ Zob. <https://t.me/addstickers/zvyarki>.

⁶⁸⁸ *Yabatito*, https://youtu.be/2n_hOr24kNY.

mężczyźni (wykorzystano tu słynne ujęcie Łukaszenki z kałasznikowem). Zamiast znajdujących się w centrum narracji *Narcos* narkotyków w „Yabatito” pokazano worki z wysypującymi się ziemniakami. W rolach głównych serialu występują Lucas Psychozo, Nicolas Covido, Berber Rico, Omona Repressio, Ladia Padlito, których znaczące nazwiska obnażają bolączki społeczeństwa i aktualne problemy (zarządzanie strachem, oszustwa wyborcze, barbarzyństwo OMON-u itp.).

W efekcie nierozumiejący dynamiki rozwoju technologii i nienadążający za społeczeństwem oraz jego kodami kulturowymi propagandziści obozu władzy przegrywają kolejne potyczki wizerunkowe. Niezależnie bowiem od ich starań – realną sytuację w Białorusi społeczeństwo oporu rozumie znakomicie, co obnaża także krążący po sieci dowcip:

Granica białorusko-ukraińska. Od strony Ukrainy czołga się chudy, ale to bardzo chudy pies. Prosi: „Puśćcie, chłopaki do Białorusi! Mamy będę w Ukrainie, właściciel mnie wypędził! Nie ma czym karmić psów. W Białorusi mieszka mój kum. Ma będę i dobrego gospodarza, codziennie go karmią...”. Zlitowali się nad psem – wpuścili do Białorusi. Mija rok. Ten sam pies czołga się od strony Białorusi. Ale już gruby, objedzony. Błaga o przepuszczenie z powrotem do Ukrainy. Straż graniczna ze zdziwieniem: „Dlaczego chcesz wracać? Odkarmiony, wyglądasz pięknie. Źle ci w Białorusi?”. Pies odpowiada: „Jedzenie jest wyśmienite. Ale żyć się nie da: nie pozwalają szczekać!”⁶⁸⁹.

„Opanujcie się!”

Na wspomnianym wyżej mityngu 16 sierpnia 2020 r. Łukaszenka, wspominając trudne lata 90. XX w., wzywał Białorusinów do opamiętania się: „Tego nie wolno powtórzyć. Opanujcie się! Nie zabijajcie swojej przyszłości, przyszłości swoich dzieci!” (z ros. „Нельзя это повторить. Остановитесь! Не убивайте свое будущее, будущее своих детей!”)⁶⁹⁰.

⁶⁸⁹ „Белорусско-украинская граница. Ползёт худая-худая собака со стороны Украины. Просит: «Пропустите, ребята, в Белоруссию! У нас в Украине бедность, хозяин выгнал! Кормить собак нечем. А в Белоруссии у меня кум живёт. Так у него и будка есть, и хозяин хороший, и еда каждый день...». Пожалели её – пропустили в Белоруссию. Проходит год. Ползёт со стороны Белоруссии та же собака. Но только толстая, разевшаяся. Умоляет пропустить её обратно в Украину. Пограничники удивились: «Почему ты назад хочешь? Ведь ты так откормилась! Выглядишь прекрасно. Разве тебе в Белоруссии плохо?» Отвечает собака: «Кормят отлично. Но жить невозможно: лаять не дают!»», por. https://pikabu.ru/story/kogo_kormit_budem_7665966.

⁶⁹⁰ Лукашенко: Забудьте первого президента – это будет начало вашего конца. Полная версия выступления, https://youtu.be/W3rFfvS1_MA.

Społeczeństwo oporu od razu wychwytiło sformułowanie: „Остановитесь!” i skojarzyło z apelem, z którym Wiktor Janukowycz zwracał się do Ukraińców przed swoją ucieczką do Rosji w grudniu 2013 r. Zostało ono skadrowane jako krzyk bezsilności Łukaszenki, stylizowany na *Krzyk* Edvarda Muncha. Jak ze złośliwą satysfakcją skomentowano w sieci, prezydent przeraził się, gdy zobaczył swoje 3%. Natychmiast pojawiło się też wiele kompilacji filmowych z podkładem muzycznym lub bez, w których o opanowanie proszą Łukaszenka i Janukowycz⁶⁹¹, niekiedy w trio z Władimirem Putinem⁶⁹². Powszechnie konstатовano również, że chorobliwe dążenie do utrzymania się u władzy za wszelką cenę zbliża Łukaszenkę do dyktatorów XX w., z Hitlerem na czele. Aby to zilustrować, białoruscy twórcy sięgnęli do popularnego memicznego motywu, znanej sceny z filmu *Upadek* z 2004 r., opowiadającego o ostatnich chwilach Adolfa Hitlera⁶⁹³. W białoruskiej wersji führer-Łukaszenka załamuje się na wiadomość o niskim poparciu i żąda od swoich współpracowników kontroli nad Internetem oraz wzmocnienia propagandy. Postawiony w jednym szeregu z autokratami Janukowiczem i Putinem, Łukaszenka nie waha się, dla utrzymania władzy, przed skierowaniem sił porządkowych przeciwko własnemu społeczeństwu. Łamie obietnicę złożoną podczas spotkania z dziennikarzami 17 listopada 2019 r., że nie będzie posiniałymi palcami trzymał się fotela prezydenckiego („Я посиневшими пальцами за кресло держаться не буду”)⁶⁹⁴.

Udokumentowane przez obserwatorów fałszerstwa wyborcze prowadzą anonimowych artystów do wniosku o przestępczym charakterze władzy Łukaszenki, co zobrazowano memem na temat inauguracji szóstej kadencji jego prezydentury, na którym niczym bandyta ukrywa twarz pod kominiarką.

Nasilenie represji w wykonaniu OMON-u i władzy sądowniczej, a także Łukaszenkowski pokaz siły (po tym, jak sieć obieżyły zdjęcia z 23 sierpnia 2020 r., na których po słynnym przelocie śmigłowcem nad protestującymi prezydent wychodzi z niego z karabinem maszynowym w ręku)⁶⁹⁵ niezależni komentatorzy jednoznacznie zinterpretowali jako dowód oderwania dyktatora od rzeczywistości oraz dążenie do konfrontacji ze zbuntowaną

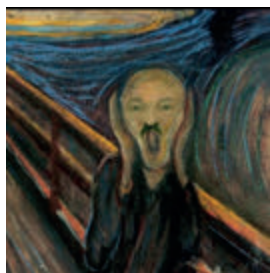
⁶⁹¹ Янукович feat. Лукашенко – Остановитесь (prod. by DRAMERSON), <https://youtu.be/CgAlp3iK53A>.

⁶⁹² «Остановитесь». Мем Януковича у виконанні тріо президентів, <https://youtu.be/N33gCVIfdsk>.

⁶⁹³ Эпічная асучка пра 3% і апошнія падзеі ў Беларусі, <https://youtu.be/B-EiN4WpgH8>.

⁶⁹⁴ Лукашенко: Я посиневшими пальцами за кресло держаться не буду, <https://youtu.be/ysG0xqMTUJE>.

⁶⁹⁵ Лукашенко с автоматом в руке угрожал разобраться с участниками все ещё мирных протестов в Беларуси, <https://youtu.be/Vw-5HNK76Xg>.

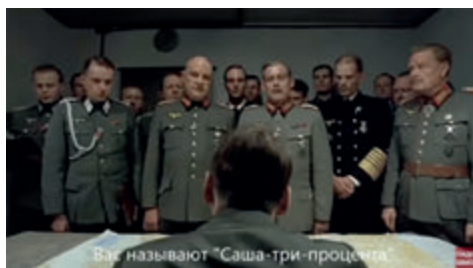
43. Opanujcie się
(fot. pikabu.ru)⁶⁹⁶

44. Screen z montażu
wystąpień Łukaszenki
i Janukowycza⁶⁹⁷

45. Posiniałymi palcami nie będę się
trzymać tronu (fot. pikabu.ru)⁶⁹⁸

46. Screen z białoruskiego pastiszu filmu
*Upadek*⁶⁹⁹

47. Łukaszenka z automatem
(fot. @belteanews)⁷⁰⁰

częścią społeczeństwa⁷⁰¹. Internauci, z sarkazmem zauważając: „ten się śmieje, kto się śmieje bez konsekwencji”⁷⁰², zareagowali natomiast bez zwłoki. Wystąpienie uzbrojonego Łukaszenki zostało bezlitośnie ośmieszono, nagrania z oficjalnych kanałów rządowych otrzymały nową ścieżkę muzyczną⁷⁰³, pojawiła się seria memów stylistyką nawiązujących do komputerowych

⁶⁹⁶ Zob. https://cs9.pikabu.ru/post_img/big/2020/08/01/11/1596305880167269274.jpg, za: pikabu.ru.

⁶⁹⁷ Янукович feat. Лукашенко – Остановитесь (prod. by DRAMERSON).

⁶⁹⁸ Zob. https://cs10.pikabu.ru/post_img/big/2020/09/23/7/1600859673112624018.png.

⁶⁹⁹ Эпічная агучка пра 3% і апошнія падзеі ў Беларусі.

⁷⁰⁰ Zob. <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597214313924356/>.

⁷⁰¹ Виктор Владимиров, Лукашенко с автоматом Калашникова: самопародия или угроза?, Голос Америки, 24.08.2020, <https://www.golosameriki.com/a/lukashenko-armed-demarche-/5556142.html>.

⁷⁰² Майкл Сколлон, Батька взялся за автомат. Одни приняли к сведению. Другие смеются, Радио Азаттык, 25.08.2020, <https://rus.azattyq.org/a/30801379.html>.

⁷⁰³ Zob. np. <https://twitter.com/i/status/1297582543152218113>; <https://twitter.com/miha200002/status/1297582757409849352?s=20>.

gier – „strzelanek”⁷⁰⁴. Poza przekazem symbolicznym był to zarazem przyczynek do charakterystyki odbiorców i twórców memów – zanurzonych i zorientowanych w świecie technologii oraz gier. Biorąc pod uwagę, że za udział w protestach antyłukszenkowskich są także skazywani nastolat-kowie⁷⁰⁵, pokazuje to potencjał społeczeństwa oporu w dającej się przewi-dzieć perspektywie.

Przedstawione w memach obrazy sił dobra i zła skonstruowano na zasa-dzie kontrastu. Czarnymi charakterami są oczywiście ludzie z otoczenia prezy-denta i on sam. Łukaszenka jest porównywany do „Czarnego Władcy” Saurona z powieści Tolkiena. Memiczne wizualizacje pałacu „Władcy Ciemności” przypominają Mordor i oko Saurona z ekranizacji tego dzieła (*The Lord of the Rings: The Two Towers*, reż. Peter Jackson, 2002). W takim ujęciu wspierający Łukaszenkę OMON-owcy stają się okrutnymi orkami, bezreflek-syjnie wykonującymi polecenia. Orki i strach przed ich brutalną przemocą stanowią filary władzy „Tego, którego imienia nie wymawiamy”. Podobnie jak „Czarny Władca”, Łukaszenka jest znany ze swych umiejętności mani-pulacyjnych. Na nagraniach, na których występuje on z bronią, familiar-nie zwraca się do OMON-owców: „Dziękuję Wam, piękne zuchy, jeszcze im pokazemy”, na co ci odpowiadają: „Będziemy z panem do końca”⁷⁰⁶.

48. Pałac prezydencki – oko Saurona
(fot. @belteanews)⁷⁰⁷

49. Alternatywne spojrzenie na pro-
test 23.08.2020 (fot. TUT.by)⁷⁰⁸

Brutalność funkcjonariuszy resortów siłowych jest częstym motywem białoruskiej cyberkultury. Memy o agresji mundurowych jako filarze władzy prezydenckiej pokazują czytelny układ relacji między nimi a Łukaszenką. W grafice memicznej są oni zazwyczaj przeciwstawiani społeczeństwu, które

⁷⁰⁴ Zob. <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597214313924356/>.

⁷⁰⁵ Zob. <https://prisoners.spring96.org/ru/person/mikita-zalatarou>.

⁷⁰⁶ Zob. t.me/pul_1/1378.

⁷⁰⁷ Zob. <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597145903931197/>.

⁷⁰⁸ Zob. <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597351063910681/>.

musi ich „karmić”, podobnie jak karmi „Pieska/Собаčky”⁷⁰⁹. Wzmacniają tym samym nadreprezentację negatywnych cech przywódcy państwa. Temu samemu celowi służy narracja konstruowana w warstwie słownej memów. Może ona być zaprezentowana w postaci dymków lub przedstawiona w podpisie, np. „Zjedz jeszcze trochę tych miękkich francuskich bułek”⁷¹⁰, wkomponowanym w obrazek OMON-owca, który zamiast znaków rozpoznawczych ma na plecach dźwiękonaśladowczy napis: „mniam-mniam-mniam”. Na marginesie warto wspomnieć o technologii powstawania memów, która wykorzystuje i reinterpretuje dostępne treści rosyjsko- i białoruskojęzycznego Internetu. W tym przypadku tekst odnosi się do neutralnego memu Runetu, który pokazuje możliwości cyrylicy. Zdanie „съешь ещё немножко этих мягких французских булок и выпей чаю” („Zjedz jeszcze trochę tych miękkich francuskich bułek i napij się herbaty”) zyskało popularność jako wykorzystujące wszystkie litery alfabetu cyrylicy.

50. Zjedz jeszcze tych miękkich francuskich bułeczek (aut. @voo.monk)⁷¹¹

51. Walniemy? (aut. @belteanews)⁷¹²

Memy z mundurowymi podkreślają absurdalność rządów Łukaszenki, który widzi zagrożenie ze wszystkich stron. Obrazuje to np. dialog prezydenta z generałem („Może walniemy?” – „Obowiązkowo walniemy, wszystkie balony zetrzemy w proch”), odnoszący się do incydentu z 23 sierpnia

⁷⁰⁹ Obraz ten wzmacniają znakomicie fotografie reportażowe z manifestacji, np. przypominająca napisy w zoo karteczka zawieszona na kordonie z drutu kolczastego, odgradzającego omonowców od protestujących: „zwierząt nie karmić”, <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2603519449960509>.

⁷¹⁰ Zob. <https://www.facebook.com/epramovaorg/photos/pcb.1448861441963905/1448861071963942>.

⁷¹¹ Zob. https://www.instagram.com/p/CDbIKX8MhW_/.

⁷¹² Zob. <https://twitter.com/belteanews/status/1298171948489478144>.

2020 r., kiedy na granicy litewsko-białoruskiej pojawiły się biało-czerwono-białe baloniki. Białoruskie siły powietrzne zareagowały poderwaniem śmigłowców Mi-24 i przekroczeniem granicy, co wzbudziło protest MSZ Litwy. Jak głosił wydany wówczas oficjalny komunikat białoruskiego Ministerstwa Obrony: „Z terenu przygranicznego wypuszczono w powietrze sondę w postaci ośmiu balonów z symboliką antypaństwową; [...] przelot balonów został przerwany”⁷¹³. Ten humorystyczny w oczach społeczeństwa incydent miał nb. ogromny rezonans w postaci całej serii żartobliwych memów, które poza bezrefleksyjnością wojskowych demaskowały słabość systemu. Tak należy interpretować np. grafiki nawiązujące do sceny z kultowej animacji radzieckiej *Kubuś Puchatek* według powieści Alana Aleksandra Milne’a (*Винни-Пух*, reż. Fiodor Chitruk), kiedy Prosiaczek próbuje za pomocą pistoletu na korek zestrzelić Kubusia Puchatka, który udaje chmurkę, by ukraść pszczołom miód⁷¹⁴. Mundurowi stanowiący filar władzy słabnącego prezydenta są ogólnie ucieleśnieniem Łukaszenkowskiego systemu: bezrefleksyjnie wykonują jego rozkazy w zamian za dodatkowe gratyfikacje. Stosunek białoruskiego społeczeństwa sieciowego do siłowników jest zdecydowanie negatywny: ze złośliwą satysfakcją przyjmuje się ich wpadki i natychmiast bezlitośnie upublicznia wszystko w sieci⁷¹⁵.

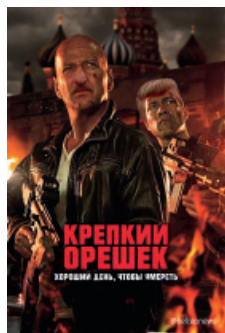
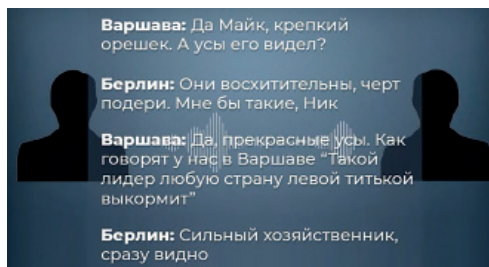
Pośrednio w ten sposób jest ośmieszany Łukaszenka, którego oficjalna propaganda kreuje jako silnego prezydenta. Także nieudolne wysiłki propagandzistów są skrupulatnie demaskowane. Jednym z ich nieudanych projektów wizerunkowych było opublikowanie przechwyconej jakoby rozmowy obcych agentów z Warszawy i Berlina na temat sytuacji w Białorusi przy okazji incydentu otrucia Aleksieja Nawalnego⁷¹⁶. W powielanym w mediach „ste-nogramie” z nagrania domniemany szpieg z Warszawy stwierdził, że operacja skompromitowania Łukaszenki nie powiodła się, bo to „twardy orzech do zgryzienia”. Od tego czasu Łukaszenka, oprócz określeń dotychczas używanych do jego identyfikacji w sieci („Sasza 3%”, „Karaluch”), otrzymał kolejne przezwisko: „Twardy Orzeszek” (z ros. „Крепкий Орешек”).

⁷¹³ Agencja BiełTA, 23.08.2020.

⁷¹⁴ Zob. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2601497943448356&id=100007645274904.

⁷¹⁵ Александр Лычавко, «Растерянный ОМОН»: 8 смешных и популярных видео протеста, где беларусы победили силовиков. Добро побеждает зло, The Village Беларусь, 2.11.2020, <https://www.the-village.me/village/city/zabauki/285561-virus-video-protest>.

⁷¹⁶ Ринат Таиров, «Лукашенко оказался крепким орешком»: опубликована запись «перехваченного» Минском разговора о Навальном, Forbes, 4.09.2020, <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/408423-lukashenko-okazalsya-krupkim-oreshkom-opublikovana-zapis-perhvachennogo>.

52. Twardy Orzeszek (fot. @belteanews)⁷¹⁷53. Unikalne zdjęcie! Łukaszenka przechwytyje rozmowę Berlina i Warszawy (polit.reactor)⁷¹⁸54. Stenogram rozmowy polskiego i niemieckiego agenta (fot. @belteanews)⁷¹⁹

Przedstawiony portret socjokulturowy i psychologiczny prezydenta okazuje się niekorzystny, zdecydowanie jest on antybohaterem. Jego postać konotuje w tym przekazie wyłącznie negatywne atrybuty, które łatwo zinterpretować w kluczu kultury oporu.

Tabela 6. Socjokulturowy i psychologiczny portret Alaksandra Łukaszenki w białoruskich memach z 2020 r.

Przedstawione cechy	Ideowe przesłanie memów, przykłady
Słabość i tchórzostwo	Nie negocjuje ze społeczeństwem, protestujących obserwuje z odległości, z wojskowego śmigłowca, wyposażony w karabin, zawsze towarzyszy mu mnóstwo ochroniarzy.
Oszustwo i kłamliwość	Prezydent walczy nie fair, co obrazuje seria memów na temat ponad 80-procentowego oszukańczego wyniku wyborczego i 3-procentowych rankingów popularności.
Przemoc i brutalność	Prezydentowi brak wyborczej legitymizacji władzy, sięga więc po nieuzasadnioną, skrajnie zbrutalizowaną przemoc. Stąd też wynikają wysoka pozycja resortów siłowych w systemie i liczne przywileje resortowe.
Chwiejność	Łukaszenka jest upojony władzą i zrobi dla niej wszystko. Memy akcentują jego chwiejność psychiczną i fizyczną.
Przestępcze działania	Słaby prezydent pozaprawnie ogranicza prawa i wolności człowieka, za co grozi mu proces przed trybunałem w Hadze.
Niedołężność i dolegliwości starcze	Niedowidzi: nie może zobaczyć swego rankingu; śpi spokojnie tylko z podpaskami „always”.

Źródło: opracowanie własne.

⁷¹⁷ Zob. <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2601821066797014>.

⁷¹⁸ Zob. <http://polit.reactor.cc/post/4492632>.

⁷¹⁹ Zob. <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2601792150133239>.

Taka percepcja prezydenta, tworzona zbiorowo przez setki internautów, odwołująca się do konkretnych wydarzeń i wypowiedzi Łukaszenki, motywuje społeczeństwo do zmiany. Powtarzające się w memach ułomności stygmatyzują go, a każde ich wyświetlenie wzmacnia ideologiczną wymowę. Kluczem interpretacyjnym jest tu bowiem skonfrontowanie prezydenta i społeczeństwa oporu, napastnika i ofiary, antybohatera, którego cechy są nieprzystawalne do cnót nieprzedstawionych na ogół domyślnych bohaterów. Siłą rzeczy tocząca się w ten sposób publiczna debata polityczna jest uproszczona, schematyczna, podobnie jak przedstawiony tu świat. Sprawia to zarazem, że mem staje się skutecznym narzędziem symbolicznego protestu prowadzonego online. I nie tylko: pojawia się na transparentach i plakatach, przekraczając wirtualne granice. Wspomniany mem „Pieska/Собаčky” często pojawia się w realu: jako rysunek na transparencie i jako gadżet niesiony przez protestujących.

Dobrze oddaje to koncepcyjno-organizacyjny potencjał memu i jego funkcję budowania tożsamości oporu w cyfrowej i niecyfrowej sferze publicznej oraz wzmacniania interakcji w obu tych sferach. Jako artefakt kulturowy staje się środkiem w procesie konstruowania i utrwalania wspólnie podzielanych przekonań, wartości i tożsamości niezależnie od medium.

Cybersztuka – refleksja nad rzeczywistością

Poza memami skupiającymi uwagę odbiorcy dzięki zawartemu w nich humorowi w 2020 r. białoruski Internet załaziła cybersztuka (plakat, grafika), którą również charakteryzują wyżej omówione cechy memów, jak np. skadrowanie jednego elementu – punktu odniesienia. Różni ją natomiast środki wyrazu, a przez to oczekiwany efekt: najczęściej ma to być głębsza refleksja, pogrążenie odbiorcy w zadumie nad sytuacją w kraju. Pokazywane obrazy brutalnej rzeczywistości, systemu i jego filarów nie skłaniają do śmiechu, podobnie jak obrazy tłumionych przez system wysiłków społeczeństwa oporu.

Artyści tacy jak Hanna Radzko, Uładzimir Cesler, Wolha Jakuboŭskaja, Antanina Słabodczykawa, Kastuś Suprac – „Tutejszy obserwator”, Jerzy Jorż, Lilia Kwacabaja, Alaksiej Kulinkowicz, Siarhiej Cierasiuk, Jury Ledzian, Wola Animatarka i in. udostępniają swoje prace oraz zachęcają do ich wykorzystania w celach pozakomercyjnych. Wydrukowane stają się transparentami niesionymi przez uczestników marszów, są wyświetlane na ścianach budynków, wyklejane na murach.

Grafiki, poza stronami w mediach społecznościowych określonych artystów, gromadzi m.in. internetowa galeria protestu – cultureprotest.me⁷²⁰.

⁷²⁰ Zob. <https://cultureprotest.me>.

Jej kolekcja posłużyła tu jako punkt wyjścia do analizy; materiały zaczerpnięto również z profili autorskich w serwisach społecznościowych⁷²¹. Analizowane artefakty powstały w reakcji na aktualne wydarzenia, co podkreślają sami artyści⁷²². W centrum ich uwagi znalazły się traumatyczne dla narodu przeżycia (jak śmierć Ramana Bandarenki czy aresztowanie Marii Kalesnikawej)⁷²³. Na marginesie warto wspomnieć o haftach Rufiny Bazlowej, które artystka zamieszcza na swoich profilach w mediach społecznościowych, a które także nawiązują do tragicznych incydentów z 2020 r.⁷²⁴

Oprócz funkcji artystycznej, białoruscy graficy kładą nacisk na oddziaływanie integracyjne swoich dzieł, a także – aktywizację wspólnoty oporu. Służy temu uzmysławianie wagi podjętego przez społeczeństwo wysiłku oraz wyjątkowości i niepowtarzalności ludzi w niego zaangażowanych. Tę ich intencję odzwierciedlają hasztagi, za pomocą których autorzy oznaczają swoje prace, np. #freedom, #love, #victory, #heart, #sign, #peace, #humanrights, #human, #hero, #freebelarus, #stopluka, #people, #united #беларусь2020.

Sieć umożliwia twórcom udostępnienie dużej liczby prac, a przez to – znaczących ilości aktualnej treści. Jest też świetnym narzędziem skupiania się na konkretnych elementach rzeczywistości. Analiza upublicznionych tam prac prowadzi do wniosku o dwóch białoruskich światach: świecie systemu z Łukaszenką na czele i świecie społeczeństwa oporu. System o charakterze totalitarnym wspierają ideologia łukaszyzmu, resorty mundurowe, jak „Ministerstwo Bied Wewnętrznych” i jego armia „przemocowców”⁷²⁵ (ros.

⁷²¹ Por. np. Vladimir Tsesler, <https://www.instagram.com/vovatsesler/?hl=pl>; https://www.facebook.com/vtsesler/photos/?ref=page_internal; Kastuś Suprać, *Тутэйшыя ілюстратар надзей*, <https://www.instagram.com/kastus.suprac/>; Ежи Ёрш, *Злой художник*, <https://www.instagram.com/ezhi.yorsh/>; Vola Animatarka, <https://www.instagram.com/animatarka/>.

⁷²² Por. np. wywiad z Hanną Radzko, Виктория Полякова, *Образы перемен от брестской художницы Анны Редько, или, почему «в утробе автозака рождается гражданин»*, Брестская Газета, 17.09.2020, <https://www.b-g.by/society/obrazyi-peremen-ot-brestskoy-hudozhnicyi-annyi-redko-ili-pochemu-v-utrobe-avtozaka-rozhdaetsya-grazhdanin/>.

⁷²³ Por. plakaty Uładzimira Ceslera: Владимир Цеслер, *Роман Бондаренко. 12.11.2020. Запомни!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2763096790644398>; ..., <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2764068580547219>; *Маіша! Твая флейта тебя ждѣт!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2732058480414896>; *ПРИВЕТ!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2733564483597629>; *Маіша!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2720206391600105>, a także plakaty Hanny Murajdy: Ханна Мурайда, *Памяти Романа Бондаренко*, <https://cultprotest.me/p/6lMoкyBVO3GBaBvрABjy>; Ані Редко: *Аня Редько, Воин света Романа Бондаренко*, <https://cultprotest.me/p/tVmBOyJCCc555GIXh9aU>.

⁷²⁴ Por. Rufina Bazlova, <https://www.instagram.com/rufinabazlova/>.

⁷²⁵ Юрий Ледея, *Министерство Внутренних Бед*, <https://cultprotest.me/p/oQuICgoSS3AjoфhInLEX>.

„насиловики”, gra słów, kontaminacja „силовик” – przedstawiciel resortów siłowych oraz „насилие” – przemoc), kłamliwa telewizja⁷²⁶ i „resort niesprawiedliwości”. Spektakularnym rekwizytem tego ostatniego jest sędziowski młotek w wersji białoruskiej, czyli tłuczek do mięsa⁷²⁷. Ma on rączkę zrobioną z pałki milicyjnej⁷²⁸, zaś na powierzchni do tłuczenia umieszczono cyfry 23.34, oznaczające paragraf z Kodeksu wykroczeń administracyjnych, określający wymiar kar za „udział w nielegalnych zgromadzeniach”⁷²⁹.

Łukaszenka w tej optyce to tyran, pobratymca Hitlera⁷³⁰, jego alter ego, co potwierdzają inicjały – АН / АН – Alaksandr Hryhoriewicz / Adolf Hitler (АГ / АГ – Александр Григорьевич / Адольф Гитлер)⁷³¹, uzurpator władzy, który nie może się z nią pożegnać⁷³², choć obiecywał, że opuści fotel prezydenta, jeśli taka będzie wola narodu⁷³³. Ma na rękach krew obywateli⁷³⁴, których bezprawnie przetrzymuje w więzieniu⁷³⁵, rządząc strachem i przemocą⁷³⁶. Atrybuty systemu i białoruskiej Temidy⁷³⁷, gumowa pałka i kominiarka⁷³⁸, z jednej strony przynoszą narodowi wstyd⁷³⁹, a z drugiej – maskują poczucie wstydu ludzi systemu. Jak zauważył, zwracając się do OMON-owców, muzyk Andrej Makarewicz, „kominiarki są po to, by nie było widać, kiedy robi się wam wstyd”⁷⁴⁰. W innej interpretacji kominiarka to „zbrojne

⁷²⁶ Лилия Квацабая, *Любимые красно-зелёные очки зрителей БТ и ОНТ*, <https://www.instagram.com/p/CHZHЕPtH-Yj/>; Лилия Квацабая, *Свобода слова*, https://www.instagram.com/p/CHC77yVnx_p/; Владимир Цеслер, *BT1*, https://www.instagram.com/p/CFHONDpH_uh/.

⁷²⁷ Владимир Цеслер, *Судный день*, <https://t.me/nashaniva/23717>.

⁷²⁸ Лилия Квацабая, *Молоток правосудия. Усовершенствованная версия*, <https://www.instagram.com/p/CMJWzsqHgpt/>.

⁷²⁹ Aleksey Kulinkovich, <https://www.instagram.com/p/CifXoecnpcS/>.

⁷³⁰ Лилия Квацабая, *Belarusian Hitler*, <https://cultprotest.me/p/LDfqSBlAlbifcCsyqUoc/>; Лилия Квацабая, *Кровные братья*, <https://cultprotest.me/p/p1MtPib2AkkXzux7baRb>.

⁷³¹ В.а., *АГ / АГ*, <https://cultprotest.me/p/I93R3VWaA0HOBTbsOUb6>.

⁷³² Владимир Цеслер, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2740288602925217>.

⁷³³ Лукашенко: *Я посиневшими пальцами за кресло держаться не буду*.

⁷³⁴ В.а., *Упырь*, <https://cultprotest.me/p/OLWvLEbyL4yIXLOk01Fq>.

⁷³⁵ Сергей Тересюк, *1994–2020*, [https://cultprotest.me/p/f7RNmoBp3JfuEp52SDHn/](https://cultprotest.me/p/f7RNmoBp3JfuEp52SDHn;); Владимир Цеслер, <https://cultprotest.me/p/mJ0YPGjV82AykNw1qEwJ>.

⁷³⁶ Сергей Тересюк, *1994–2020, 26*, <https://cultprotest.me/p/m08e2Nfk2vqE4Ibkhjt2>.

⁷³⁷ Владимир Цеслер, https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/20011/content_2020-09-05_17.41.44.jpg.

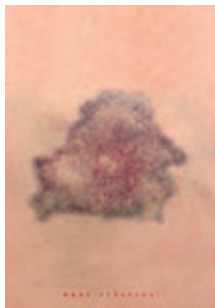
⁷³⁸ Zob. <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2710953229192088>.

⁷³⁹ Aleksey Kulinkovich, *Позор*, <https://cultprotest.me/p/lSHqBISNe1D1LaL6XjSW>.

⁷⁴⁰ Aleksey Kulinkovich, *...я полагаю, задача у маски немного другая: она, чтобы не было видно, когда вам становится стыдно... А. Макаревич*, <https://www.instagram.com/p/CFEobpGnvsT/>.

55. Łukaszyzmowi nie! (aut. Jerzy Jorż)⁷⁴¹

56. Niech żyje Białoruś (aut. Jury Ledzian)⁷⁴²

57. Maska (aut. Uładzimir Cesler)⁷⁴³

58. Ministerstwo Bied Wewnętrznych (aut. Jury Ledzian)⁷⁴⁴

59. Uwaga, Karaluch! (aut. Jerzy Jorż)⁷⁴⁵

60. Dla narodu (aut. Siarhiej Cierasiuk)⁷⁴⁶

61. DemoKRATY (aut. Uładzimir Cesler)⁷⁴⁷

62. Niech (nie) żyje Białoruś (aut. Uładzimir Cesler)⁷⁴⁸

ramię sprawiedliwości”⁷⁴⁹ i „wsparcie reżimu”⁷⁵⁰. Działania opresyjnego systemu, które symbolizuje wielki siniak w kształcie mapy konturowej Białorusi⁷⁵¹, szkodzą wizerunkowi kraju. Pod rządami Łukaszenki Białoruś „nie żyje”⁷⁵²,

⁷⁴¹ Ежи Ёрш, *No to Lukashism!*, <https://www.instagram.com/p/CEqvaRJMnRy/>.

⁷⁴² Юрий Ледян, *Жыве Беларусь*.

⁷⁴³ Владимир Цеслер, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2710953229192088>.

⁷⁴⁴ Юрий Ледян, *Министерство Внутренних Бед*, <https://cultprotest.me/p/oQuIC-goSS3AjoHInLEX>.

⁷⁴⁵ Ежи Ёрш, *Осторожно, таракан!*, <https://www.instagram.com/p/CFnA-sXMqJ/>.

⁷⁴⁶ Zob. <https://cultprotest.me/p/Mil02IHfDsAysAkBB4wZ>.

⁷⁴⁷ Владимир Цеслер, *ДэмаКРАТЫ*, <https://www.instagram.com/p/CFSVJvGny-y/>.

⁷⁴⁸ Vladimir Tsesler, *Не жыве Беларусь*.

⁷⁴⁹ Андрей Дурейко, <https://cultprotest.me/p/oYNSGfKtMkTkNCqpFUeh>; Владимир Цеслер, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2710953229192088>.

⁷⁵⁰ Aleksey Kulinkovich, <https://cultprotest.me/p/9qTuvEJrhuWKNv5gjAyo>; Владимир Цеслер, *Перт правосудия*, https://www.instagram.com/p/CFCv3Wzn_-R/.

⁷⁵¹ Юрий Ледян, *Жыве Беларусь*, <https://cultprotest.me/p/zMiKN0o6tJP48mv4sivd>.

⁷⁵² Vladimir Tsesler, *Не жыве Беларусь*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2740288602925217>.

biało-czerwono-biała Białoruś cierpi niczym Chrystus, co ma unaocznic symbolika korony cierniowej⁷⁵³.

System, pokazywany najczęściej w zielono-czerwonych barwach⁷⁵⁴, to spadkobierca epoki stalinizmu⁷⁵⁵, państwo z kartonu⁷⁵⁶ czy wręcz – kloaka strzeżona jak największy skarb⁷⁵⁷. Jego dni są policzone: tworzy go już tylko garstka „nekrofilów”⁷⁵⁸, pilnujących politycznego trupa. Są to przede wszystkim OMON-owcy, którzy obiecali „swojemu” prezydentowi „wierność do końca”. Uładzimir Cesler na plakacie „Reloading” sugeruje, że proces konwertowania systemu jest już w 97% dokonany, pora więc szykować się na jego pogrzeb. Na jego pożegnanie przygotował wieniec przypominający godło Białorusi⁷⁵⁹. Spod czarnej wstążki z wypisanymi na niej datami 1994–2020 wystają polne kwiaty. Nasuwa to skojarzenie z białoruskim kodem muzycznym z utworu *Ja naradziŭsia tut* Żmiciera Wajciszkiewicza: „Я ведаю, што паслязаўтра на нашых калгасных палетках / замест пустазелля й палыну ўзыйдуць белыя і чырвоныя кветкі”⁷⁶⁰. Motyw kwiatów na plakatach to również odwołanie do pokojowych łańcuchów solidarności⁷⁶¹. Niosą one nadzieję, że nadchodzi czas przemian⁷⁶².

W konwencji chińskich horoskopów artyści ogłosili koniec ery szczura oraz nadejście roku byka⁷⁶³. Symbolem odrodzonego społeczeństwa będą barwy biało-czerwono-białe i herb Pogoń; z taką symboliką zaprojektowali

⁷⁵³ Vladimir Tsesler, *Belarus. 2020*, <https://www.instagram.com/p/CHdkCwRn5zt/>.

⁷⁵⁴ Владимир Цеслер, *Стоп Лукашизм*, <https://cultprotest.me/p/W0133Sc43yO8aSX4NH4Y>; Владимир Цеслер, *Пластмассовый мир проиграл*, <https://cultprotest.me/p/RwVts1ppM00eShl2x4bZ>; Владимир Цеслер, *Предновогоднее...*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2788412194779524>.

⁷⁵⁵ Владимир Цеслер, *Закат эпохи сталинского наследия*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2783473151940095>.

⁷⁵⁶ Zob. <https://www.instagram.com/explore/locations/331380034281979/>.

⁷⁵⁷ Ежи Ёрш, *Защитники Родины*, <https://www.instagram.com/p/CHQ073eHyqZ/>, por. też: Лилия Квацабая, *ЗаSHITники*, <https://cultprotest.me/p/XMufZzhGTh1YhzubNbpy>.

⁷⁵⁸ Ежи Ёрш, *Political Corpse and Necrophiles*, <https://www.instagram.com/p/CFD-NUGtsrkl/>.

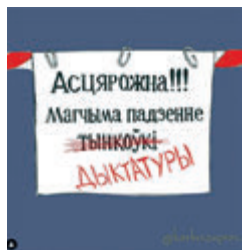
⁷⁵⁹ Vladimir Tsesler, *1994–2020*, <https://cultprotest.me/p/AAUOfIYzkzBAieMZ1wfX>.

⁷⁶⁰ Білрус. „Ja dobrze wiem, że pojutrze na kołchozowych poletkach / zamiast chwastów i piołunu wyrosną białe i czerwone kwiatki”, Зміцер Вайцюшкевіч, *Я нарадзіўся тут*.

⁷⁶¹ Maria Menshikova, <https://cultprotest.me/p/ycqKBOG6iSPyLYCqEfw3>; Дарья Сазанович, <https://cultprotest.me/p/jhD9jNHo8lpZgQ3xAzhL>; Aleksey Kulinkovich, V, https://www.instagram.com/p/CJwyRgpnm_6/; Kastuś Suprać, *Kożny dzień*, <https://www.instagram.com/p/CFNKDRsHIOb/>.

⁷⁶² Ханна Мурайда, *Wind of Change*, <https://cultprotest.me/p/P8xy3ZklN6rvYOsBlcwd>.

⁷⁶³ Лилия Квацабая, *С наступающим всех 2021!*, <https://www.instagram.com/p/CJYb6aRHJ9L/>.

63. Uwaga! Grozi upadkiem (dyktatury) (aut. Kastuś Suprac)⁷⁶⁴

64. Reloading... (aut. Uładzimir Cesler)⁷⁶⁵

65. Polityczny trup i nekrofile (aut. Jerzy Jorż)⁷⁶⁶

66. 1994–2020 (aut. Uładzimir Cesler)⁷⁶⁷

wzory oficjalnych dokumentów, w tym paszportu⁷⁶⁸. W ich opinii społeczeństwo buntu, zdeterminowane do walki o swoje prawa, pragnie zmian, jest kreatywne i zasługuje na dobrą przyszłość. Większość Białorusinów przewróci maszynę przemocy, która zmiata wszystko na swojej drodze⁷⁶⁹, większość żąda wolności⁷⁷⁰. Jest gotowa do działania, nie cofnie się przed niczym, dosłownie: „zagotowało się”⁷⁷¹. Przyświeca im motto z wiersza *Будзь цвёрды* Jakuba Kołasa z 1912 r.: „Лепш змагацца вольным, браце, / Чым цярпець ды гнуцца!”⁷⁷². Motto to było nb. wykorzystywane na plakatach i transparentach niesionych w trakcie marszów kobiet, podkreślając ich rolę w wydarzeniach białoruskich 2020 r.⁷⁷³

Stosowana przez system przemoc jest – paradoksalnie – czynnikiem konsolidującym społeczność wykluczonych. Według białoruskich artystów, którym udało się zbudować poczucie wspólnoty z protestującymi, obywatel rodzi się w „czeluściach” więziarki. Jak napisała na swoim profilu w serwisie Instagram brzeska ilustratorska Hanna Radźko, podczas tworzenia plakatów przysłuchuje się relacjom znajomych i przyjaciół, którzy po wyborach znaleźli się w areszcie. Poruszyły ją zwłaszcza przemyślenia młodego

⁷⁶⁴ Zob. <https://www.instagram.com/p/CD420q-nGcp/>.

⁷⁶⁵ Zob. <https://cultprotest.me/p/ykrYBW1ATKsc2aGbEYov>.

⁷⁶⁶ Ежи Ёрш, *Political Corpse and Necrophiles*.

⁷⁶⁷ Vladimir Tsesler, *1994–2020*.

⁷⁶⁸ Ila Jeraszewicz, <https://cultprotest.me/p/wvzr5i99xiKNK940gz8f>.

⁷⁶⁹ Ежи Ёрш, *Беларуский океан*, <https://www.instagram.com/p/CFT6QNys0mE/>.

⁷⁷⁰ Aleksey Kulinkovich, *АДПУСКАЙ*, <https://www.instagram.com/p/CG4c5uWHnYR/>.

⁷⁷¹ Константин Селиханов, *Накіпела*, <https://cultprotest.me/p/m7vXcX8aaG04LeAn-FmGl>.

⁷⁷² Błrus. „Lepiej walczyć wolnym, bracie, / niż zginać kark i cierpieć”, Jakub Kołas, *Будзь цвёрды*, https://knihi.com/Jakub_Kolas/Budz_cvioridy.html.

⁷⁷³ Kastuś Suprac, *Лепш змагацца вольным...*, <https://www.instagram.com/p/CGHX3sl-nEH7/>.

chłopaka Koli, zatrzymanego 9 sierpnia i skazanego na karę 8 dni aresztu. Został on wrzucony do więźniarki jako jeden z pierwszych. Jak opowiadał:

„Wchodzę do pustej więźniarki, widzę ławkę, siadam. Natychmiast jednak dostaję po plecach pałką i słyszę krzyki: «Na podłogę, k...! Twarzą na podłogę! Leż, nie ruszaj się!»”. Leżał więc w tej pozycji, a kolejnych zatrzymanych rzucono na niego... Wówczas Kola zdał sobie sprawę, że leżał w pozycji embrionalnej i przyszło mu na myśl, że obywatel rodzi się w policyjnej furgonetce. Wychodzi zeń jako prawdziwy, świadomy obywatel Białorusi⁷⁷⁴.

Do takich świadomych obywateli zaliczono także Marię Kalesnikawą. Aby nie dopuścić do wydalenia z Białorusi, podarła swój paszport. Stała się w ten sposób symbolem świadomego wyboru, zwłaszcza że decyzja wiązała się z karą aresztu, co nastąpiło we wrześniu 2020 r.⁷⁷⁵

67. Paszport (aut. Illa Jeraszewicz)⁷⁷⁶

68. W czeluściach więźniarki milicyjnej rodzi się obywatel (aut. Hanna Radźko)⁷⁷⁷

69. Zmian! (aut. Hanna Radźko)⁷⁷⁸

70. Ojczyzna, Masza, woła (aut. Hanna Radźko)⁷⁷⁹

Wspólnota oporu, jak podkreślają graficy, powstaje dzięki solidarności obywatelskiej, wzajemnemu wsparciu na zasadzie: „razem”⁷⁸⁰ i „jeden

⁷⁷⁴ Виктория Полякова, *Образы перемен от брестской художницы Анны Редько*.

⁷⁷⁵ Мария Колесникова задержана, она в СИЗО на Володарского, TUT.by, 9.09.2020, <https://news.tut.by/economics/699851.html?c>.

⁷⁷⁶ Illa Jeraszewicz, <https://cultprotest.me/p/wvzr5i99xiKNK940gz8f>.

⁷⁷⁷ Анна Редко, *В утробе автозака рождается гражданин*, https://www.b-g.by/wp-content/uploads/2020/09/anna_redko_belarus2020_11.jpg.

⁷⁷⁸ Анна Редько, *Перемен*, <https://cultprotest.me/p/u4gWEkLgR59sAQvRgt0W>.

⁷⁷⁹ Анна Редько, *Родина, Маши, зовети!*, za: <https://www.b-g.by/society/obrazyi-peremen-ot-brestskoy-hudozhnicy-annyi-redko-ili-pochemu-v-utrobe-avtozaka-rozhdaetsya-grazhdanin/>.

⁷⁸⁰ Антонина Слободчикова, *Вместе*, <https://cultprotest.me/p/iPZJVgN8AVXCqPRBCrK1>; Kastuś Suprać, *#Пазам*, <https://www.instagram.com/p/CGzwxVMHlwO/>; Vladimir Tsesler, *Go Together*, <https://www.instagram.com/p/CFm2YkmmPmT/>.

za wszystkich – wszyscy za jednego”⁷⁸¹. Solidarność – jak zauważa ilustratorka Maryna Napruszkińska, wzywając współobywateli do ogólnonarodowego strajku – jest największą siłą Białorusinów⁷⁸². Graficy utrwalili obrazy bohaterów wspólnoty protestu, takich jak m.in. Nina Bahinskaja⁷⁸³, Maria Kalesnikawa⁷⁸⁴, Raman Bandarenka⁷⁸⁵, Alaksandr Tarajkoŭski⁷⁸⁶, Maksim Znak⁷⁸⁷ i in. Kreują również bohaterów zbiorowych: studentów, robotników, lekarzy, emerytów, którzy zachwycili Białorusinów swoimi poniedziałkowymi marszami⁷⁸⁸. Na plakatach reprezentują ich troskliwe babcie – przypominające, by na manifestację założyć czapkę i maseczkę⁷⁸⁹.

⁷⁸¹ Андрей Анро, <https://cultprotest.me/p/z5WuI5pkKt9Uz4Ox6Kw1>.

⁷⁸² Марина Напрушкіна, *Далучайся*, <https://cultprotest.me/p/rovYbHTYkYCNsZCjagnC>; Марина Напрушкіна, *Салідарнасць наша зброя*, <https://cultprotest.me/p/kxJptADj3e9raGewRFxk>.

⁷⁸³ Kastuś Suprać, *Ніна Багінская*, https://www.instagram.com/p/CJadpODn_n_/; Rufina Bazlova, *My admiration to legendary Nina Baginskaya*, <https://www.instagram.com/p/CJJxbOSHkV-/>; Анна Редько, *Свободу народу*, <https://cultprotest.me/p/lfKpnG1837CR681XCQf2>; Olga Jakubovskaya, *Я гуляю...*, <https://www.instagram.com/p/CEb0SU-MoFs/>.

⁷⁸⁴ Illa Jeraszewicz, <https://cultprotest.me/p/ljJEbXxPJAmG2nZICB2f>; Анна Редько, *Родина, Маю, зовет!*, za: <https://www.b-g.by/society/obrazyi-peremen-ot-brestskoy-hudozhnicyi-annyi-redko-ili-pochemu-v-utrobe-avtozaka-rozhdaetsya-grazhdanin/>; Владимир Цеслер, *Маша*, <https://cultprotest.me/p/hkfyIGwoYOIBv8SzglY8>; Владимир Цеслер, *Маша! Твоя флейта тебя ждёт!*, <https://cultprotest.me/p/gQIyncF40uuhYsjeeXNT>.

⁷⁸⁵ Por. plakaty o Ramanie Bandarence: Аня Редько, *Воин света Романа Бондаренко*, <https://cultprotest.me/p/tVmBOyjCCc555GIXh9aU>; Надежда Макеева, <https://cultprotest.me/p/sWf6hpIrlJvt9HBIsv4zim>; Ханна Мурайда, *Памяти Романа Бондаренко*, <https://cultprotest.me/p/6lMokyBVO3GbaVpABju>; Владимир Цеслер, *Роман Бондаренко. 12.11.2020. Запомни!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2763096790644398>; Владимир Цеслер, ..., <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2764068580547219>; Olga Jakubovskaya, *Я выхожу!*, <https://www.instagram.com/p/CHngHo9HclR/>.

⁷⁸⁶ Ежи Ёрш, *Александр Тарайковский за десять секунд до смерти*, <https://www.instagram.com/p/CKZcWkaHIOB/>; Надежда Макеева, <https://cultprotest.me/p/EdMhP21P1bHPLaRb7VEE>.

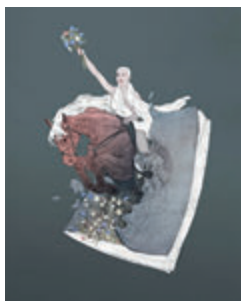
⁷⁸⁷ Анна Редько, *Максим Ъ*, https://www.b-g.by/wp-content/uploads/2020/09/anna_redko_belarus2020_10.jpg.

⁷⁸⁸ Animatarka, *Зажыве Беларусь! Чалавечнымі ўчынкамі кожнага з нас*, <https://www.instagram.com/p/CHxCHtiHF3M/>; Anton Snt, *Students*, <https://cultprotest.me/p/Uf1q1kbOC0alUxpsu5Hr>; Kastuś Suprać, *Салідарнасць усіх працаўнікоў заводаў паваліць дыктатуру!!!*, <https://www.instagram.com/p/CG7gJStHbCY/>; Kastuś Suprać, *страйкуй, не очкуй*, <https://www.instagram.com/p/CGzAbR1nG5W/>; В.а., *Врачи Беларуси против насилия!*, <https://cultprotest.me/p/2L9b7xG5l9aKSorY3GLS>.

⁷⁸⁹ Kastuś Suprać, *Надень шапку, твоя бабуля*, <https://www.instagram.com/p/CGAcZcIngzk/>; Kastuś Suprać, *Детка гуляй у масцы, твая бабуля*, <https://www.instagram.com/p/CGMbRKBHF0c/>.

71. Lepiej walczyć wolnym (aut. Kastuś Suprać)⁷⁹⁰

72. Maria Kalesnikawa (aut. Illa Jeraszewicz)⁷⁹¹

73. Maksim Znak (aut. Hanna Radźko)⁷⁹²

74. Wolności narodowi (aut. Hanna Radźko)⁷⁹³

Przede wszystkim jednak wspólnotę oporu odróżniają od ludzi systemu humanitarność, solidarność społeczna, pomoc wzajemna i życzliwość, a także zasada, że „miłość zbawi świat”⁷⁹⁴. Protestujący nie posługują się przemocą, przeciwnie – dzięki pokojowym działaniom, jak głoszą postery, powstrzymają ją („Nasze serca zatrzymają przemoc w Białorusi”)⁷⁹⁵. Tworzą wspólnie nową historię swego kraju, choć „to bywa bolesne”⁷⁹⁶. Przekazywane przez artystów (m.in. Wołę Animatarkę) obrazy nie tylko gruntują wspólne pozytywne doświadczenia protestu (wspomnienia o „Didżejach Zmian”, dekorowaniu okien i balkonów biało-czerwono-białą symboliką oraz godłem – Pogonią, spotkaniach sąsiedzkich itp.), nakazy moralne układają się w swoisty elementarz członka społeczeństwa oporu i kodeks postępowania. Jego mapą drogową jest codzienna systematyczna praca w celu budowania tożsamości kulturowej Białorusinów, którą wyznacza hasło „Wierzymy – Możemy – Zwycięzimy”, którego graficzny symbol (odpowiednio: serce – zaciśnięta pięść – dłoń złożona w znak wiktorii) przygotowała Antanina Słabodczykawa⁷⁹⁷.

⁷⁹⁰ Kastuś Suprać, *Лепш змагацца вольным...*, <https://www.instagram.com/p/CGHX3slnEH7/>.

⁷⁹¹ Illa Jeraszewicz, <https://cultprotest.me/p/ljJebXxPJAmG2nZICB2f>.

⁷⁹² Анна Редько, *Максим Ё*.

⁷⁹³ Анна Редько, *Свободу народу*, <https://cultprotest.me/p/lfKpnG1837CR681XCQf2>.

⁷⁹⁴ Анна Редько, *Любовь спасёт мир*, https://www.b-g.by/wp-content/uploads/2020/09/anna_redko_belarus2020_4.jpg.

⁷⁹⁵ Zob. <https://cultprotest.me/p/HN9clzM2KcCaW71Rfbg5>.

⁷⁹⁶ Animatarka, *100 дзень пратэстаў*, <https://www.instagram.com/p/CHoBMi9nQ7d/>.

⁷⁹⁷ Антонина Слободчикова, <https://cultprotest.me/p/DmgjtNk4t976JyA39BKf>.

Por. też szablon: Сяргей Бабарэка, <https://cultprotest.me/p/Yy6dGDdiadQEKNV3oksQv>.

75. Wychodzę (aut. Wolha Jakuboŭskaja)⁷⁹⁸

76. Wierzymy – Możemy – Zwycięzimy (aut. Antanina Słabodczykawa)⁷⁹⁹

77. W – jak wzajemna pomoc (aut. Alaksiej Werasowicz)⁸⁰⁰

78. Solidarność – naszą bronią (aut. Maryna Napruszkiŭna)⁸⁰¹

79. Biała tarcza (aut. Wolha Jakuboŭskaja)⁸⁰²

80. Niech żyje Białoruś! Jakbyś nie kręcił (aut. Animatarka)⁸⁰³

81. To krzyk, że Białoruś żyje (aut. Animatarka)⁸⁰⁴

Motyw ten pojawia się często także w grafikach innych artystów, na plakatach i rysunkach⁸⁰⁵.

Na zakończenie warto odnotować, że coraz częściej słyhać głosy, iż nowy porządek społeczny nie może być oparty na wykluczaniu, które jest krótkowzroczną taktyką. Wszyscy Białorusini – jak podkreśla Jury

⁷⁹⁸ Olga Jakubovskaya, *Я выхожу!*, <https://www.instagram.com/p/CHngHo9HclR/>.

⁷⁹⁹ Антонина Слободчикова, <https://cultprotest.me/p/DmgjtNk4t976JyA39BKf>.

⁸⁰⁰ Алексей Вересович, *Взаимопомощь*, <https://cultprotest.me/p/6rRPTxlWptZI4LoUCFL9>.

⁸⁰¹ Марина Напрушка, *Салідарнасць – наша зброя*.

⁸⁰² Olga Yakubovskaya, *Белый щит*, <https://www.instagram.com/p/CHPt0bgHlXl/>.

⁸⁰³ Animatarka, *Жыве Беларусь! Як ні круці!*, https://www.instagram.com/p/CH5Q_uOhr5T/.

⁸⁰⁴ Animatarka, *100 дзень пратэстаў*, <https://www.instagram.com/p/CHoBMi9nQ7d/>.

⁸⁰⁵ Por. np. prace: Siarhieja Szabohina, <https://cultprotest.me/p/b5Rh6tweGa6X4wu0ZPoK>; Darii Sazanowicz, <https://cultprotest.me/p/ua27QFqTLNFKHjiPswnz>; Siarhieja Cierasiuka, <https://cultprotest.me/p/XmvvKy7uXILAer2TuEFI>; Wioletta Walukiewicz i Karyny Chačka-lewej, <https://cultprotest.me/p/E5IEUG4v9ja7GpcM9Kkr>.

82. Nasi góra
(aut. Animatarka)⁸⁰⁶

83. Od poniedziałku do poniedziałku
(aut. Animatarka)⁸⁰⁷

84. Jesteśmy jednym
narodem (aut. Jury
Ledzian)⁸⁰⁸

Ledzian – to jeden naród⁸⁰⁹. Alina Blumis dodaje przy tym, że wyboru między symbolicznymi wąsami a maszynką do golenia⁸¹⁰, tj. wyboru między przynależnością do społeczności systemu i społeczności oporu, każdy jednak musi dokonać samodzielnie.

Inne formy przekazu w cyfrowej przestrzeni publicznej

Mem, jak to próbowano wyżej pokazać, jest głównym twórcy memów sieciowego przekazu popkulturowego i formą interakcji znacznej liczby internautów. Zarazem w szeroko rozumianej cyberkulturze pojawia się mnóstwo inicjatyw o charakterze jednostkowym lub cyklicznym, bezsprzecznie mających wpływ na poglądy, zachowania i wartości społeczności sieci. Podobnie jak ikonograficzna oprawa protestów antyłukaszenkowskich czy ich oprawa muzyczna (projekty w rodzaju *Narodny Albom*, *Ja naradziusia tut*) nie tylko konkretyzują one cele społeczeństwa protestu i zarysowane wcześniej trendy wspólnotowe, ale wpływają też na świadomość Białorusinów, pogłębiając proces ich oddzielania się od kultury dominującej i burząc bariery kulturowe, które odgradzają ich od świata zewnętrznego.

⁸⁰⁶ Animatarka, <https://www.instagram.com/p/CHIsp30HzjD/>.

⁸⁰⁷ Animatarka, <https://www.instagram.com/p/CFTy8lcHN4c/>.

⁸⁰⁸ Юрий Ледян, *Мы адзіны народ*, <https://cultprotest.me/p/rFKhvywVbWmg0iWguqAa>.

⁸⁰⁹ Юрий Ледян, *Мы адзіны народ*.

⁸¹⁰ Алина Блумис, *Выбирай*, <https://cultprotest.me/p/BCtFNUXGN2oCu68WG32a>.

Zjawiska kulturowe towarzyszące wydarzeniom 2020 r. mają najczęściej wcześniejszy rodowód; nierzadko pojawiały się jako indywidualne inicjatywy białoruskich działaczy społecznych. Z czasem stały się ważnym elementem tła protestu, kulturowymi kodami niosącymi ogromny potencjał mobilizacji i oporu wobec kultury mainstreamu. Do takich inicjatyw wykorzystujących narzędzia Web 2.0 należy zaliczyć m.in. stronę informującą o zbrodniach stalinowskich podczas Nocy Rozstrzelanych Poetów⁸¹¹ (tj. z 29 na 30 października 1937 r.), których groby znajdują się w Kuropatach, uroczysku pod Mińskiem. Prawdziwą lekcję historii stanowi także opracowanie i udostępnienie wirtualnych map miejsc pochówku wybitnych Białorusinów, działaczy narodowych, ludzi świata nauki i kultury, znajdujących się na mińskich cmentarzach Kalwaryjskim i Wschodnim. Projekt ten, znany pod nazwą „Сmentарз Наро́дowy Бя́лору́си” (błrus. „Беларускі нацыянальны нэкропаль”)⁸¹², został przygotowany pod auspicjami Radia Svoboda. Jego znaczenie z punktu widzenia budowania tożsamości narodowej trudno przecenić.

Trend kartografowania i digitalizacji miejsc pamięci w Mińsku w sieciach społecznościowych, na blogach i stronach społecznych projektów miejskich pojawił się już w pierwszej dekadzie obecnego stulecia, dokumentując wielokulturową i wielowyznaniową historię miasta. Wirtualny obraz Mińska różni się od oficjalnego, do którego współtworzenia mińszczanie nie zostali dopuszczeni⁸¹³. Organizując wirtualną przestrzeń publiczną, anonimowi najczęściej aktywiści sieciowi uruchamiają głębsze procesy tożsamościowe, przywracając m.in. pamięć zbiorową. Problem pamięci historycznej Białorusinów jest dla władz szczególnie drażliwy⁸¹⁴. Kontrolując tę sferę, rządzący wyparli pamięć o ofiarach represji stalinowskich, wojny w Afganistanie, Czarnobyla. Nowe formy upamiętniania wydarzeń historycznych są neutralne, unikają też konfliktowego w opinii władz schematu „narodowe – nienarodowe”, a także nawiązywania do postaci i wydarzeń

⁸¹¹ Zob. <http://kurapaty29.by/>.

⁸¹² Франак Вячорка, *80 пахаваньяў выбітных беларусаў, якія варта наведаць на Радаўніцу (+мапа Кальварыйскіх і Ўсходніх могілак)*, Radio Svoboda, 20.04.2015, <https://www.svoboda.org/a/26669413.html>.

⁸¹³ Алексей Брагочкин, *Политика памяти в пространстве Минска: между забвением и идеей множественности памятей*, w: *Історія, Память, Політика. Збірник статей*, Упоряд Г. Касьянов, О. Гайдай, К., Київ 2016, https://www.academia.edu/29650684/Политика_памяти_в_пространстве_Минска_между_забвением_и_идеей_множественности_памятей.

⁸¹⁴ Джули Федор, Саймон Льюис, Татьяна Журженко, *Война и память в России, Украине и Беларуси*, „Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре” 2018, № 3 (119), s. 114–141.

godzących w białoruski autorytaryzm. Wybitny pisarz Wasil Bykaŭ, który przyłączył się do opozycji antyłukszenkowskiej, do tej pory np. nie ma pomnika, a murale, które go przypominały, są przez władze konsekwentnie zamalowywane⁸¹⁵. Z tego samego względu niszczy się w zarodku wszelkie próby budowania „nowej” pamięci wydarzeń 2020 r. Tak należy interpretować wysokie kary za – zdawałoby się – niewielkie przewinienia, np. skazanie Maksima Paŭluszczyka i Marii Babowicz za napis „Nie zapomnimy” w miejscu śmierci Alaksandra Tarajkoŭskiego⁸¹⁶.

Arystokratyczny Saŭka

Świadomi tych uwarunkowań białoruscy działacze kultury nieoficjalnej od dawna angażują się w aktywności o charakterze krajoznawczym i dydaktycznym, które uzupełniają inicjatywy informacyjne i demistyfikacyjne – z kanałami NEXTA na czele. Modelowym przykładem projektu społeczno-politycznego jest „Saŭka i Hryszka” (błrus. „Саўка ды Грышка”) Lawona Wolskiego, realizowany we współpracy z Radiem Svoboda od 2010 r. (z dwuletnią przerwą). Każda odsłona tej „subiektywnej kroniki filmowej” (według określenia autorów) to muzyczno-satyryczny komentarz do bieżących wydarzeń w Białorusi. Omawiają je, na tle zdjęć i fragmentów najnowszych reportaży, aparatczyk niższego szczebla Saŭka (dokładnie: Sawelij Piatrowicz Pstryczka) i „opozycjonista ze stażem” Hryszka (Ryhor Branisławawicz Hłyk). Prywatnie – jak ujawniają – są przyjaciółmi o różnych poglądach⁸¹⁷. Poszczególne odcinki serialu mają specyficzną oprawę muzyczną: są to covery utworów znanych twórców zachodnich, rosyjskich i radzieckich. Muzyka jest łatwo rozpoznawalna przez odbiorców, dzięki czemu tekst staje się zrozumiały i szybko wpada w ucho. Interlokutorzy reprezentują odmienne typy tożsamości, wyraźnie zaznaczone w warstwie wizualnej i werbalnej. Saŭka jest typowym *homo sovieticus*. Jego imię wybrano nieprzypadkowo: to synonim „sowka”, „homososa”, jak do dziś określa się typ mentalności przesiąkniętej nostalgią za Związkiem Radzieckim, apatycznej, a zarazem roszczeniowej, wewnętrznie i intelektualnie zniewolonej, niepotrafiącej samodzielnie myśleć, działającej schematycznie, której kwestie związane z białoruską odrębnością kulturową są obce. Jest ubrany w zieloną

⁸¹⁵ Елена Скоробогатова, «Тут был Василь Быков». Можно ли сделать стрит-арт в центре Минска нелегально?, TUT.by, 23.06.2014, <https://news.tut.by/society/404045.html>.

⁸¹⁶ Первый приговор за надпись «Не забудем» на Пушкинской: 2 года колонии и 18 месяцев «домашней химии», Viasna, 8.12.2020, <http://spring96.org/ru/news/100833>.

⁸¹⁷ Ина Студзінская, Вольскі: «Апроч гумару і іроніі нас наўрад ці што выратуе», Radio Svoboda, 24.06.2011, <http://www.svaboda.org/content/article/24249169.html>.

koszulę z czerwonym krawatem i posługuje się trasianką, mieszanką języka białoruskiego i rosyjskiego. Hryszka zaś jest typem narodowca, nosi lnianą koszulę ozdobioną wyszywanką, mówi po białorusku. Filmiki, które pojawiają się z różną częstotliwością – średnio kilka razy w miesiącu⁸¹⁸ – znakomicie odzwierciedlają podziały w społeczeństwie białoruskim. W tym przypadku jednak kontrowersje i sprzeczki nie mają wpływu na ich przyjaźń⁸¹⁹, co można interpretować jako proponowany model pluralistycznego społeczeństwa.

Różnice między narodową a postsowiecką opcją tożsamościową eksponują w gruncie rzeczy wszystkie podejmowane wątki tematyczne. Alternatywne ujęcie pokazano m.in. w satyrycznych odcinkach poświęconych pandemii COVID-19. Jeśli Saŭka zgodnie z receptą Łukaszenki zalecał jako remedium przeciwko koronawirusowi „kieliszek wódki i czosnek”⁸²⁰ oraz pracę w polu, to Hryszka, odwołując się do *Pinokia* Carla Collodiego⁸²¹, uściślił jego rekomendacje jako „pole cudów w krainie głupców”. W podobnym duchu skomentowano decyzję władz o powrocie dzieci do szkół, mimo rozwijającej się pandemii i lockdownu w sąsiednich krajach⁸²², a także decyzję w sprawie przeprowadzenia dorocznej parady z okazji Dnia Zwycięstwa⁸²³. Dla Saŭki to święto jest okazją do zabawy, do „pośpiewania piosenek o wojnie i Niemcach”, Hryszka zaś z troską prognozował, że realizacja tego pomysłu przyniesie wzrost zachorowań rodaków i wystawi Białoruś na pośmiewisko innych krajów. Często omawiane są aktualne problemy bytowe społeczeństwa białoruskiego, jak sprawa awarii mińskich wodociągów i towarzysząca jej bezmyślność, zdaniem Hryszki, kampania dezinformacji, prowadzona ze szkodą dla zdrowia mieszkańców stolicy. W duchu oficjalnej propagandy Saŭka koncentruje się zazwyczaj na prezydencie i jego wizerunku: wyjaśnia więc, że Łukaszenka był wówczas w Moskwie i nie mógł osobiście dopilnować spraw krajowych („Пагатаму што прэзідэнт / Быў в Маскве у той момэнт”)⁸²⁴.

⁸¹⁸ Strona internetowa Radia Svoboda z odcinkami projektu „Saŭka i Hryszka”, <https://www.svoboda.org/z/3009>.

⁸¹⁹ Іна Студзінская, *Вольскі: «Апроч гумару і іроніі нас наўрад ці што выратуе»*.

⁸²⁰ Саўка ды Грышка пра каранавірус, Radio Svoboda, 3.03.2020, <https://www.svoboda.org/a/30466102.html>.

⁸²¹ Саўка ды Грышка пра «поле чудзес» сярод каранавірусу, Radio Svoboda, 18.03.2020, <https://www.svoboda.org/a/30494740.html>.

⁸²² Саўка ды Грышка пра школу падчас эпідэміі, 19.04.2020, <https://youtu.be/-D5Nl3a2wUs>.

⁸²³ Саўка ды Грышка пра парад у Беларусі, 8.05.2020, <https://youtu.be/58O-Gtyxgp0>.

⁸²⁴ ВІрус. trasianka „Dłatego że prezydent / był w Moskwie w tym momencie”, Саўка ды Грышка пра небясьпечную ваду, Radio Svoboda, 27.06.2020, <https://www.svoboda.org/a/30693492.html>.

Uwadze komentatorów nie uszła sprawa rzekomego przechwycenia rozmowy obcych agentów z Berlina i Warszawy, której nagranie wyemitował państwowy kanał ANT (AHT)⁸²⁵. Dyskusji satyryków na temat Nikiego i Mike'a towarzyszyła muzyka Wolskiego o dwóch polskich szpiegach, Bolku i Lolku, napisana do wspomnianego już *Narodnego Albomu*. Zachodni szpiedzy, działający z ramienia zgniłego kapitalizmu, ponieśli jednak klęskę w konfrontacji z Łukaszenką, który okazał się „twardym orzeszkiem”. Wątek białorusko-zachodniej wojny informacyjnej pojawia się tu często, podobnie jak różnego rodzaju „przecieki” informacji: w grudniu Saŭka i Hryszka dyskutują na temat publikacji blogera z platformy NEXTA, który ujawnił rozmowę bliskich współpracowników Łukaszenki: rzeczniczki prasowej Natalli Ejsmant i doradcy prezydenta Miłachaj Łatyszonka, w której zdradza ona swoje obawy związane z zarażeniem się na jednej z narad SARS-CoV-2, choć, jak zauważa Hryszka, „wspominanie o tym wirusie jest zakazane”⁸²⁶.

Deklaracje Łukaszenki dotyczące zaskarżenia decyzji Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego oraz jego prezydenta Thomasa Bacha w sprawie sankcji wobec Łukaszenki i Narodowego Komitetu Olimpijskiego Białorusi stały się pretekstem do krytycznego omówienia praktyki działania białoruskich sądów. Komentatorzy prześmiewczo prognozowali proces nad działaczami MKOl-u, którym grozi dożywocie, a nawet kara śmierci⁸²⁷.

Ważnym wątkiem sporów satyryków stała się kampania prezydencka. Hryszka poważnie zastanawiał się nad szansami kandydatów; Saŭka natomiast od początku nie miał żadnych wątpliwości: „Liderzy to luzerzy” (ang. „looser” – przegrany)⁸²⁸. Wątek był kontynuowany w majowym odcinku poświęconym aresztowaniu Siarhieja Cichanoŭskiego⁸²⁹. W kolejnym odcinku jego hasło „Stop, karaluch!” (ros. „Стоп таракан!”) zinterpretowano w przypowieści o zniechęconym owadzie, który nie chciał odejść, aż do czasu, kiedy nastał wiatr zmian i go zmiotł („Толькі вецер памацнеў, / Зьнес у бездань таракана ўраган”)⁸³⁰. Na melodię *Kalinka* satyryk

⁸²⁵ Саўка ды Грышка пра заходніх шпіёнаў Майка і Ніка, Radio Svoboda, 6.09.2020, <https://www.svaboda.org/a/30823776.html>.

⁸²⁶ Саўка ды Грышка пра «злітыя» размовы і забаронены вірус, Radio Svoboda, 13.12.2020, <https://www.svaboda.org/a/30982379.html>.

⁸²⁷ Саўка ды Грышка пра суд Лукашэнкі і Баха, Radio Svoboda, 9.12.2020, <https://www.svaboda.org/a/30992246.html>.

⁸²⁸ Саўка ды Грышка пра выбары і кандыдатаў у прэзідэнты, Radio Svoboda, 14.05.2020, <https://www.svaboda.org/a/30612187.html>.

⁸²⁹ Саўка ды Грышка пра правакацыю на пікеце, Radio Svoboda, 31.05.2020, <https://www.svaboda.org/a/30644762.html>.

⁸³⁰ Błrus. „Wiatr się wzmógł / uniósł w nicość karalucha huragan”, Саўка ды Грышка пра таракана, Radio Svoboda, 6.06.2020, <https://www.svaboda.org/a/30656003.html>.

przeanalizował metody nacisku na potencjalnych kandydatów na prezydenta: Wiktara Babarykę, przez którego zarządzany Hazprambank (Газпромбанк) stał się celem uciążliwych kontroli pracowników Departamentu Nadzoru Finansowego, a jego współpracownikom wytoczono sprawy kryminalne, a także Walerego Capkałę, wokół sztabu którego kręcili się ludzie z Komitetu Kontroli Państwowej. Saŭka komentuje sprawę krótko: kandydatów jeszcze nie aresztowano, ale jest to tylko kwestią czasu („Дзескаць, врэмя не прышло пака”)⁸³¹. W dniu ogłoszenia decyzji o zatwierdzeniu kandydatów w wyborach prezydenckich⁸³² Saŭka i Hryszka debatowali nad sensem wyborów w warunkach białoruskich. O ich wynikach rozstrzygają z zasady postanowienia Centralnej Komisji Wyborczej, a jej przewodnicząca Lidzija Jarmoszyna arbitralnie już stwierdziła, że Babaryka stoi na czele grupy przestępczej, a Capkała złożył dokumenty z nieważnymi podpisami, nie dopuściła ona tym samym do rejestracji tych dwóch polityków⁸³³. Po oficjalnym rozpoczęciu kampanii wyborczej, zwolnieniach dziennikarzy telewizji państwowej (stacji BT, ONT), a także akcji zastraszania sław białoruskiej estrady, bohaterowie skonstatowali, że gwiazdą może być jedynie ten, kto zachowa milczenie⁸³⁴. W filmiku nb. pokazano radziecki plakat „He болтай”, przedstawiający kobietę z palcem na ustach, przywołując w ten sposób wzorce białoruskiej propagandy.

W rytmie pieśni włoskiej partyzantki antyfaszystowskiej *Bella ciao* Saŭka i Hryszka ośmieszają przekazane przez sekretarza Rady Bezpieczeństwa Białorusi Andreja Raŭkoŭa informacje o przybyciu na teren kraju grupy dywersantów⁸³⁵. Przyzwyczajeni do takich rewelacji, które zazwyczaj pojawiają się w okresie przedwyborczym, a mają uzmysłwić Białorusinom groźbę wewnętrznej destabilizacji, zauważają, że to rzeczywiście podejrzana grupa: „aresztowani w białoruskim pensjonacie byli kompletnie trzeźwi”⁸³⁶.

⁸³¹ Błrus. trasianka „Zdaje się, że czas nie nadszedł jeszcze”, *Саўка ды Грышка пра справу «Белгазпрамбанку»*, Radio Svoboda, 12.06.2020, <https://www.svaboda.org/a/30666711.html>.

⁸³² Елена Толкачева, *Бабарико и Цепкало не зарегистрированы кандидатами в президенты. Тихановскую зарегистрировали*, TUT.by, 14.07.2020, <https://news.tut.by/economics/692651.html?c>.

⁸³³ *Саўка ды Грышка пра нерэгістрацыю Бабарыкі і Цапкалы кандыдатамі ў прэзідэнты*, Radio Svoboda, 14.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30726081.html>.

⁸³⁴ *Саўка ды Грышка пра звальненні зь дзяржаўных тэлеканалаў*, Radio Svoboda, 18.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30734749.html>.

⁸³⁵ Павлюк Быковский, «Боевиков Вагнера» в Беларуси восприняли как предвыборный трюк властей, DW, 30.07.2020, <https://www.dw.com/ru/boeviki-vagnera-belarus-vybory/a-54377171>.

⁸³⁶ *Саўка ды Грышка пра расейскіх баевікоў*, Radio Svoboda, 31.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30758367.html>.

Szyderstwem skwitowali aresztowanie Władzistaŭa Sakałoŭskiego i Kiryła Hałanaŭa za odtworzenie kultowej pieśni *Перемён!* Wiktora Coja na niedoszłym mityngu wyborczym Cichanoŭskiej, co zrównali ze starannie przygotowanym przez tych dźwiękowców zamachem terrorystycznym. Dyskusja na ten temat („Правялі звукачы этат мерзкі церакт, / Падгатоўлен быў тшчацельна он”)⁸³⁷ odbywa się, rzecz jasna, pod melodię kontrowersyjnego z punktu widzenia władz utworu Coja. Co ważne, obaj rozmówcy w tym przypadku nie spierają się, wyśpiewując wspólnie: „Chcemy zmian! Jak najszybciej”.

Już po wyborach, z okazji Dnia Wiedzy, obchodzonego jak w ZSRR 1 września, pod melodię *Piosenki krokodyla Gieny* ze słynnej radzieckiej animacji Saŭka i Hryszka kpią z lotu prezydenta z synem Kołą nad protestującymi, dopiekając zarazem białoruskiemu systemowi edukacji, któremu nie ufa nawet Łukaszenka⁸³⁸. Wraz z początkiem roku szkolnego Białorusini dowiedzieli się bowiem, że ostatnią klasę szkoły średniej Koła ukończy w Moskwie⁸³⁹.

Sytuacja w kraju po wyborach została porównana do życia w obłożonej twierdzy, zauważono jednocześnie, że niebezpieczeństwo dla jej mieszkańców czyha głównie ze strony OMON-u i innych mundurowych, a także wszechobecnych tajniaków:

Мы бяжым, мы бяжым ад АМОНу
І ад нейкіх рабят у зялёным.
І яны нам страляюць усьлед.
І яны нам страляюць усьлед.
Мы бяжым, мы бяжым ад АМОНу
І ад нейкіх рабят у зялёным.
на вуліцы і ў двары – ціхары, ціхары⁸⁴⁰.

Jak odnotowali przy okazji, przez tryby białoruskiego „wymiaru sprawiedliwości” przewinęło się mnóstwo ludzi reprezentujących wszystkie grupy

⁸³⁷ Błrus. trasionka „Przeprowadzili dźwiękowcy ten wstępną zamach terrorystyczny / był przygotowany dokładnie”, *Saŭka ды Грышка: Хутчэй перамен!*, Radio Svoboda, 8.08.2020, <https://www.svoboda.org/a/30772948.html>.

⁸³⁸ *Saŭka ды Грышка пра беларускую адукацыю і Колю Лукашэнку*, Radio Svoboda, 2.09.2020, <https://www.svoboda.org/a/30816389.html>.

⁸³⁹ *Источник: Николай Лукашенко не будет учиться в Лицее БГУ, он забрал документы*, TUT.by, 31.08.2020, <https://news.tut.by/society/698694.html?c>.

⁸⁴⁰ Błrus. „Uciekamy, Uciekamy od OMON-u / I od dziwnych chłopców ubranych na zielono / A oni strzelają do nas / A oni strzelają do nas. / Uciekamy, uciekamy od OMON-u / I od dziwnych chłopców na zielono / A w podwórkach i na ulicy – tajniacy, tajniacy”, *Saŭka ды Грышка пра «ціхароў»*, Radio Svoboda, 3.11.2020, <https://www.svoboda.org/a/30928277.html>.

społeczne: muzycy, aktorzy, lekarze, sportowcy, studenci, naukowcy, robotnicy, specjaliści IT, biznesmeni. W tym kontekście satyrycy skonkludowali, że społeczeństwo Łukaszenkowskiego „państwa dla narodu”, a w skrócie „Mordoru”, dzieli się na tych, co siedzą w areszcie, i tych, co już swoje odsiedzieli („Хто сядзіць, хто адсядзеў – / Вось такі ў нас падзел”)⁸⁴¹.

Także kończące się retorycznym pytaniem Hryszki o przyszłość kraju („Што ж там чакае наперадзе нас – / Ці перамога, ці зноўка калгас?”)⁸⁴² podsumowanie 2020 r. nie wygląda pozytywnie z punktu widzenia żadnego z komentatorów. Na melodię świątecznego utworu *Last Christmas* Hryszka wylicza, że ten rok przyniósł wszystkie plagi: pandemię, powstanie, strajki, zamknięcie granic, zbrodniarzy nękających bohaterów. Saŭka dodaje smutno, że dziś „solidarnie boją się” nawet ci, którzy nie opowiedzieli się po stronie protestujących. Nikt nie czuje się bezpiecznie, wszyscy są zastraszeni i nie wychodzą z domów w obawie przed aresztowaniem („Я саўсем не бэчэбэшны, канешна, / Но садзяць і не бэчэбэшных”)⁸⁴³.

Przegląd 20 filmików projektu, powstałych przed wyborami prezydenckimi 2020 r. i po nich, pozwala zrozumieć istotę tej akcji, która humorem i ironią rozmontowuje oficjalną propagandę, ukazując zarazem tożsamościowe sedno problemu: dążenie władz do utrzymania poziomu zsovietyzowania społeczeństwa. Warto jeszcze raz podkreślić, że obie postacie, reprezentujące dwie przeciwstawne strony dyskursu politycznego, oficjalną i narodową, zgadzają się w jednym: system jest z gruntu zły, a ofiarą wspierającej go maszyny represji może stać się każdy, niezależnie od preferencji politycznych.

Trafnie projekt oceniają internauci. Zgodnie z zasadą subwersji „klaunami” określają przedstawicieli władzy oderwanej od rzeczywistości: „Посмотрели бы эти клоуны на себя со стороны глазами народа. Стыд”⁸⁴⁴.

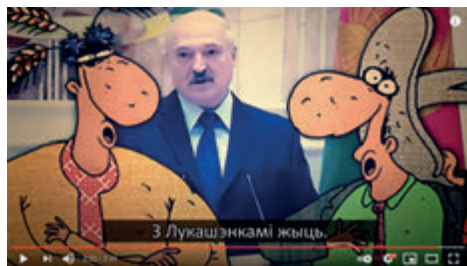
Podobną rolę demaskatorską odgrywa duet Arystokratyczna bladeść (błrus. „Арыстакратычная бледнасць”). Dziewczęta, Wolha Barysznikawa i Alesia Sieliadcowa, poznały się w czasie nauki w Państwowej Akademii

⁸⁴¹ Błrus. „Ten, co siedzi, ten, co siedział, / taki właśnie mamy podział”, *Saŭka ды Грышка пра масавыя арышты і «Мордар»*, Radio Svoboda, 14.11.2020, <https://www.svaboda.org/a/30950028.html>.

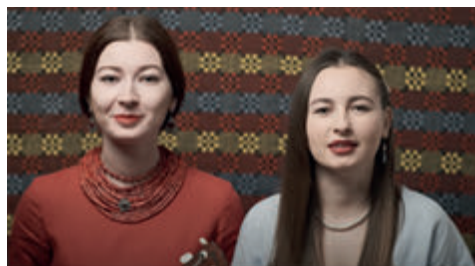
⁸⁴² Błrus. „Co nowego czeka nas – zwycięstwo czy znów kołchoz?”, *Saŭka ды Грышка сьпяваюць пра 2020 год*, Radio Svoboda, 30.12.2020, <https://www.svaboda.org/a/31026221.html>.

⁸⁴³ Błrus. trasianka „Nie jestem przecież biało-czerwono-biały, ale wsadzają także nie-biało-czerwono-białych”, *Saŭka ды Грышка сьпяваюць пра 2020 год*.

⁸⁴⁴ *Saŭka ды Грышка пра нерэгістрацыю Бабарыкі і Цанкалы / Про нерэгістрацыю Бабарыко и Цанкало*.

85. Kadr z odcinka na temat niezarejestrowania kandydatur Capkały i Babaryki w wyborach prezydenckich⁸⁴⁵

86. Członkinie duetu Arystokratychna blednaść⁸⁴⁶

Muzyki⁸⁴⁷, a połączyło je zamiłowanie do folkloru: wcześniej nagrywały przyśpiewki zasłyszane od przodków. Młode artystki mają poczucie narodotwórczego znaczenia swojej aktywności. Jak stwierdziły w wywiadzie dla Radia Swoboda⁸⁴⁸, „nie można ściśle rozgraniczyć kultury i polityki. Nie da się powiedzieć o świadomym artyście, że zajmuje się tylko kulturą, a politykę pozostawia na uboczu. Te sfery zawsze się przenikają”.

Głównym problemem politycznym w Białorusi jest zdaniem duetu monopol informacyjny władz, co pozwala im utrzymywać i utrwalać dominację oraz manipulować zdezorientowanym społeczeństwem. Za swą misję artystki uznały więc komentowanie aktualnej sytuacji w kraju na zasadzie: „rankiem w gazecie – wieczorem w kupiecie”⁸⁴⁹. Ich muzyczne przyśpiewki stanowią alternatywę dla informacji przekazywanych kanałami mediów państwowych. W związku z tym duet żartobliwie zachęca, by nie oglądać dezinformacji i nie posiłkować się fejkami („Не глядзіце нячэсныя каналы! Не чытайце інтэрнэты і прочыя фэйкі!”), ponieważ wszystkie najważniejsze wiadomości można znaleźć na jego stronie, w dodatku podane w sposób „arystokratyczny, bledy i bezsensowny”⁸⁵⁰. Bezlitośnie wyśmiewają tym samym oficjalną propagandę, która naświetla wydarzenia niczym Goebbels

⁸⁴⁵ Тамże.

⁸⁴⁶ Kanał duetu Арыстакратычная бледнасьць w serwisie YouTube, <https://www.youtube.com/hashtag/арыстакратычнаябледнасьць>.

⁸⁴⁷ Наталия Лубневская, «Директ ломится от приглашений на свидания». Познакомились с дуэтом «Арыстакратычная бледнасьць», который поет частушки о последних новостях, NN., 20.11.2020, <https://nina.nn.by/?c=ar&i=262668&lang=ru>.

⁸⁴⁸ *Інтэрвію з дуэтам «Арыстакратычная бледнасьць».*

⁸⁴⁹ Kanał na YouTube duetu Арыстакратычная бледнасьць, <https://www.youtube.com/c/арыстакратычнаја/about>.

⁸⁵⁰ Błrus. trasianka „Nie oglądajcie nieuczciwych kanałów! Nie czytajcie internetów i innych takich fejków”, tamże.

powstały z martwych: „Яны едуць-падыжджаюць асвешчаць сабыцця, / асвешчаюць так што Геббелс паўстаёт з небытця”⁸⁵¹. Wychodzą przy tym z założenia, że śmiech stanowi panaceum na sytuację w kraju i najbardziej skuteczny środek obrony przed fejkami⁸⁵².

Duet, podobnie jak projekt Lawona Wolskiego, skupia się na aktualnych wydarzeniach życia społeczno-politycznego w kraju: komentuje walkę władz z biało-czerwono-białą symboliką i samoorganizacją mieszkańców osiedli⁸⁵³, kwestię strajków⁸⁵⁴, podsłuchaną rozmowę Warszawy i Berlina⁸⁵⁵, nagłaśniane propagandowo szanse rozwoju przemysłu IT w Białorusi⁸⁵⁶, kolejne areszty działaczy kultury. Zauważając, że muzycy, którzy przeszli przez białoruskie konserwatoria, są tak zaprawieni w życiu, iż pobyt w areszcie przy ul. Akreścina im niestraszny⁸⁵⁷, zarazem solidaryzują się ze wszystkimi, którzy tam siedzą lub będą siedzieć. Mówiąc: „Jesteśmy z wami”, dodają jednak przekornie, że chciałyby, aby to życzenie pozostało jak najdłużej deklaracją⁸⁵⁸.

Ważną, niemal dystynktywną funkcję w projekcie pełni kod językowy: dziewczyny, jak same to określają, „nawijają trasianeczką”. Trasiankę uważają za tworzywo białoruskiej wspólnoty tożsamościowej, opartej na zaufaniu społecznym. Jednocześnie zdecydowanie odrzucają wpajany Białorusinom rusyfikacyjny mit o wyższości języka rosyjskiego jako środka komunikacji elit miejskich. Rezygnację z fałszywie rozumianego „miejskiego szlifu” na rzecz swojskiej tradycji uznały za wyraz odwagi. Trasiankę traktują ponadto jako ścieżkę prowadzącą do białoruszczyzny, umożliwiającą rosyjskojęzycznym Białorusinom przejście na język białoruski. Jak relacjonuje Alesia Sieliadcowa, ona sama dokonała świadomego wyboru i podjęła naukę

⁸⁵¹ Błrus. trasianka „Oni jada-podjeżdżają, by wyjaśnić zdarzenia / wyjaśniają niczym Goebels powstały z niebytu”, *Анлайн-свіданка з Арыстакратычнай бледнасцю*, <https://youtu.be/syXt636jCtI?t=417>.

⁸⁵² *Інтэрвію з дуэтам «Арыстакратычная бледнасць»*, <https://youtu.be/VgIy1Docnao?t=443>.

⁸⁵³ *Арыстакратычная бледнасць, Пра чат раёна, сцягі, дэмакратыю і любімую, каторую...*, <https://youtu.be/XYc47D7auBo>.

⁸⁵⁴ *Арыстакратычная бледнасць, Пра Купалаўскі тэатр, забастоўку і хто ў гэтым вінаваты*, <https://youtu.be/vNLSZ052bw8>.

⁸⁵⁵ *Арыстакратычная бледнасць, Размова Варшавы з Берлінам, крэпкі арэшак, мітрапаліты і беларускі турызм*, https://youtu.be/_yP117KyidI.

⁸⁵⁶ *Арыстакратычная бледнасць, Уся праўда пра IT у Беларусі!*, <https://youtu.be/sareEu23H6U>.

⁸⁵⁷ *Арыстакратычная бледнасць, Пра сафары, Вацікан, АЭС, метро і музыкантаў*, <https://youtu.be/PCawE-POaB0>.

⁸⁵⁸ *Анлайн-свіданка з Арыстакратычнай бледнасцю*, <https://youtu.be/syXt636jCtI?t=124>.

białoruskiego, która w tamtejszych warunkach „rodzi się poprzez trasiankę. Trasianka – to duma. Nie wstydzicie się nigdy swojej trasianki”⁸⁵⁹. Powodem do wstydu może być natomiast praca dla systemu, np. w oficjalnych mediach, lub działalność w publicznym polu informacyjnym („Я БТ-шніка любіла, а цяпер ніколі на адным інфармацыйным я не сяду полі”)⁸⁶⁰.

Oba przedstawione wyżej projekty mają ten sam cel: odkłamuja zawartą w komunikacji masowej oficjalną propagandę przez jej wyśmianie. Krytycznie interpretując narzucone odgórnie komunikaty, pokazują odbiorcom alternatywną sytuację społeczno-kulturową w kraju, dążą też do wypełnienia informacyjnej asymetrii. Jest to zarazem trudna do przecenienia aktywność dokumentująca stan kultury białoruskiej w pierwszych dziesięcioleciach XXI w. Decyzję w sprawie podjęcia ewentualnych działań naprawczych odbiorca podejmuje już samodzielnie, świadomie.

Na nowo z rodzimą kulturą – działalność edukacyjno-informacyjna

Bohaterami 2020 r. według Wolhi Barysznikawej z grupy Arystokratyczna bla- dość są Białorusini, emeryci oraz jej przyjaciółka z duetu Alesia Sieliadcowa⁸⁶¹. Taki wybór ma konkretne uzasadnienie: Alesia, jak większość Białorusinów, była rosyjskojęzyczna, niezaangażowana w sprawy „białoruskiego getta”. Rok 2020 był dla niej przełomowy: świadomie podjęła decyzję o przejściu na język białoruski i konsekwentnie ją realizuje.

W tym kontekście należy zauważyć, że inicjatywy wspierające rosyjskojęzycznych Białorusinów w ich dążeniu do nabycia kompetencji językowych w zakresie białoruszczyzny są realizowane od dłuższego czasu. Dotyczy to także wsparcia zewnętrznego: modelowo pod tym względem działa Radio Svoboda, które na swojej stronie kwestiom języka poświęciło odrębną rubrykę „Мова” (błrus. „Język”)⁸⁶², wspiera również działalność grup profilowych w mediach społecznościowych, jak np. „Толькі пра мову” w serwisie Facebook, której członkowie wymieniają się spostrzeżeniami i doświadczeniami związanymi z białoruszczyzną⁸⁶³.

⁸⁵⁹ *Інтэрвію з дуэтам «Арыстакратычная бледнасць».*

⁸⁶⁰ Błrus. trasianka „Ja БТ-owca [БТ – Telewizja Białoruska] kochałam, a teraz już nigdy na jednym informacyjnym z nim nie siądę polu”, *Анлайн-свіданка з Арыстакратычнай бледнасцю*, <https://youtu.be/syXt636jCtI?t=394>.

⁸⁶¹ *Інтэрвію з дуэтам «Арыстакратычная бледнасць»*, <https://youtu.be/VgIy1Doc-nao?t=505>.

⁸⁶² Sekcja *Мова*, Radio Svoboda, <https://www.svoboda.org/Belarusian-language>.

⁸⁶³ *Толькі пра мову*, <https://www.facebook.com/groups/pramovu/>.

Znakomicie zorganizowano projekt „Мова Нанова” (błrus. „Mowa/język od nowa”). Przedsięwzięcie jest realizowane od stycznia 2014 r. z inicjatywy Alesi Litwinoŭskiej i Hleba Łabadzienki, początkowo w Mińsku, następnie także w innych miastach Białorusi: Ostrowcu, Brasławiu, Bobrujsku, Baranowiczach, Borysowie, Brześciu, Grodnie, Homlu, Mohylewie, Mołodecznie, Rzeczy, Światłogorsku, Soligorsku i Witebsku. W samej tylko formule stacjonarnej projektu uczestniczyło ponad 2200 osób⁸⁶⁴. W listopadzie program został wpisany do rejestru państwowego jako „Społeczno-Kulturowa Organizacja na rzecz Rozwoju Języka i Kultury Białoruskiej *Mova Nanova*”. Taką możliwość uwarunkowała zadeklarowana w statucie apolityczność kursów – na zajęciach prowadzonych w ramach pozaakademickiej nauki języka nie są poruszane sprawy polityczne.

Lekcje mają określoną strukturę: obejmują podstawy gramatyki, ćwiczenia z zakresu fonetyki i słownictwa białoruskiego, zasady pisowni. Ważną ich częścią są spotkania z białoruskojęzycznymi twórcami. Właśnie ta część zajęć powoduje, że uczestnicy kursu są wtajemniczani w sprawy wspomnianego wyżej „białoruskiego getta”, rozumianego jako krąg działaczy skupionych wokół kwestii rozwoju kultury i języka białoruskiego. Efekty działań w celu budowy tożsamości kulturowej Białorusinów, odzyskujących w ten sposób świadomość narodową i kompetencje kulturowe, trudno przecenić. Kursy projektu „Мова Нанова” są prowadzone także online; doczekały się też wersji telewizyjnej na kanale Belsat⁸⁶⁵.

Kursy internetowe⁸⁶⁶ poszerzają możliwość dostępu do nauki języka białoruskiego oraz zasięg oddziaływania na życie społeczne w Białorusi. Jak grzyby po deszczu pojawiają się w Internecie nowe strony mediów audio i wideo w języku białoruskim, witryny poświęcone białoruskojęzycznym wydarzeniom kulturalnym czy np. pomocy w wychowaniu dzieci. Oferowana jest również pomoc w tłumaczeniu na język białoruski i redakcji tekstów w tym języku, funkcjonuje „Giełda Pracy” (tablica ogłoszeń) w języku białoruskim⁸⁶⁷, a także portal CBAE (svaje.by), stanowiący katalog białoruskojęzycznego biznesu i usług. Misją tego ostatniego projektu pozostaje promocja firm obsługujących klientów po białorusku, wykorzystujących język białoruski w reklamie i sponsorujących rozwój kultury białoruskiej. Oprócz kryterium lingwistycznego administratorzy strony stosują kryterium

⁸⁶⁴ Strona projektu „Мова Нанова”, <https://www.movananova.by/prakursy/>.

⁸⁶⁵ Strona wersji telewizyjnej projektu „Мова Нанова” w serwisie Belsat, <https://belsat.eu/ru/program/mova-nanovo/>.

⁸⁶⁶ Strona internetowych kursów projektu „Мова Нанова”, <https://uroki.movananova.by>.

⁸⁶⁷ Zob. <https://www.movananova.by/birzha/>.

jakości oferowanych usług i wiarygodności promowanych firm: białoruski biznes – jak podkreślają – powinien kojarzyć się klientom z najwyższą jakością⁸⁶⁸. Status białoruskiego jako języka komunikacji biznesowej popularyzuje także Festiwal Białoruskojęzycznej Reklamy i Komunikacji „Аднак!” (błrus. „Jednak!”)⁸⁶⁹.

Zwiększając społeczny zasięg białoruszczyzny, tego typu działania konsolidują społeczeństwo, niezależnie od statusu społecznego i wykonywanego zawodu jego przedstawicieli, dezawuuując jednocześnie dwa sprzeczne wzajemnie stereotypy dotyczące użytkowników języka białoruskiego, które głoszą, że mogą oni być albo „kołchoźnikami”, albo opozycją. Efektem tych starań jest poszerzenie wspólnoty białoruskojęzycznej. Ciekawy przykład aktywności lingwistycznej stanowi platforma „Перапiс беларускамоўнага насельніцтва” (błrus. „Spis ludności białoruskojęzycznej”)⁸⁷⁰, promująca ideę, że białoruskojęzyczni Białorusini są obecni we wszystkich sferach życia i w każdej miejscowości. Celem projektu jest wykazanie, że „język białoruski to nie język dziennikarzy i artystów, ale język każdego z nas!”⁸⁷¹, oraz upublicznienie wzorcotwórczych przykładów w zakresie upowszechniania białoruszczyzny. Zamieszczony na portalu szablon łatwego do wykonania plakatu umożliwia pokazanie wizerunków białoruskojęzycznych, których liczba stale rośnie. Znajdujemy tu m.in. Dźmitra, kierowcę ciężarówki z Mińska; Wolhę, dyrektorkę hospicjum z Grodna; Światosława, głównego inżyniera z Mińska; Artura, studenta leśnictwa z Ostrowszczyzny; Nastazję, dziennikarkę z Mołodeczna – jak również osoby białoruskojęzyczne spoza Białorusi: Taccianę z Moskwy; Olę, która mieszka w Brazylii; Brazylijczyka Patersana itp. Podobny cel: udowodnienie, że białoruski jest językiem atrakcyjnym dla obcokrajowców, przyświecał twórcom rubryki „Размаўляй са мной па-беларуску” (błrus. „Rozmawiaj ze mną po białorusku”)⁸⁷² na portalu Generation.by – serwisu informacyjnego „Białorusinów pokolenia Y”⁸⁷³. Uczestnicy dyskusji na tym portalu, którego historia sięga 2003 r. – Norwedzy, Niemcy, Brazylijczycy, Chińczycy, Anglicy i przedstawiciele innych narodowości – ujawniają własną drogę do języka białoruskiego.

⁸⁶⁸ Strona projektu „Svaje.by”, <https://svaje.by/pran-as>.

⁸⁶⁹ *Як фестываль рэкламы «aDNaK!» стаў рухавіком беларускаці*, budzma.by, <https://budzma.by/news/adnak-budzma.html>.

⁸⁷⁰ КМ, *Перапiс беларускамоўных: Гэта «камін-аўт», ніякіх лічбаў ня будзе*, Radio Svoboda, <https://www.svoboda.org/a/pierapis-bielaruskamounych-heta-kamin-aut-nijakich-licbau-nia-budzie/27499194.html>.

⁸⁷¹ Zob. <https://www.movananova.by/perapis>.

⁸⁷² *Размаўляй са мной па-беларуску*, Generation.by, <http://generation.by/news-c87.html>.

⁸⁷³ Generation.by, <http://generation.by/about.html>.

Wśród motywów skłaniających ich do nauczenia się go wymieniają sprawy osobiste, zainteresowanie historią Białorusi, możliwość poznawania kultury białoruskiej, fascynację melodią języka.

Inicjatywa ma na celu m.in. przełamanie lingwistycznej bariery psychologicznej rosyjskojęzycznych Białorusinów. Do mówienia po białorusku, choćby z błędami, zachęcają też organizatorzy kursów „Мова Нанова”. Sformułowali „dziesięć kroków do białoruszczyzny”, z których pierwszym jest pozbycie się lęku przed mówieniem⁸⁷⁴. W sukurs aktywistom językowym przychodzą projekty graficzne, np. „Не маўчы па-беларуску!” (błrus. „Nie milcz po białorusku!”)⁸⁷⁵, w ramach którego wydano serię pocztówek i kalendarzy z rysunkami Darii Mandzik, zabawnie ilustrującej białoruską leksykę pogrupowaną tematycznie (powitanie, emocje, ubrania, pory roku, zwierzęta itp.).

W złożonej sytuacji językowej Białorusi ta oddolnie prowadzona białorusutenizacja społeczeństwa ma szczególny wymiar kulturowy: niweluje istniejący tu rozdźwięk pojęć „język ojczysty”, „rodzima kultura”, „białoruskość” – z rzeczywistością językową. Paląca staje się potrzeba odszukania własnych korzeni i dumy z bycia Białorusinem. Zapotrzebowanie na różnego rodzaju projekty popularyzujące tradycyjną kulturę jest więc ogromne. Promocji białoruskiej kultury w ramach projektu „Найлепшае з беларускага фальклору” (błrus. „Najlepsze z białoruskiego folkloru”) służy powstałe z inicjatywy Siarżuka Doŭhuszaŭa Stowarzyszenie „Традыцыя” (również „ЭтнаТрадыцыя”, błrus. „EtnoТрадыцыя”), które od 2018 r. prowadzi swój kanał w serwisie YouTube⁸⁷⁶. Stowarzyszenie organizuje festiwale muzyki tradycyjnej, w tym tematyczne, np. „Вяселле Фэст” (błrus. „Wesele Fest”), koncerty, a także „Спеўныя сходы” („Muzyczne spotkania”), ekspedycje folklorystyczne oraz warsztaty i prelekcje na temat tradycji kultury białoruskiej. W ramach innego projektu realizowanego w przystępnej formie można się nauczyć sztuki przygotowywania tradycyjnych białoruskich wycinanek⁸⁷⁷.

⁸⁷⁴ Zob. <https://www.movananova.by/10-krorau-da-movy/>.

⁸⁷⁵ *Не маўчы па-беларуску!*, budzma.by, <https://budzma.by/news/budzma-vydala-nabor-pashtovak-nye-mawchy-pa-byelarusku-naylyepshaye-navinki.html>.

⁸⁷⁶ Oficjalny kanał stowarzyszenia Tradycyja / Belarusian Traditional Culture w serwisie YouTube, <https://www.youtube.com/c/TradycyjaBelarusianTraditionalCulture/about?app=desktop>.

⁸⁷⁷ *Майстар-клас «Выцінанка» / Анлайн-Каляды з «Этна Традыцыяй»*, Tradycyja / Belarusian Traditional Culture, https://youtu.be/Uj6gH28cG1I?list=PL-U2EeBSp_UqJJ7p-CqFERgkzOdeXhOXyX; Symbol.by uczy np., jak zrobić wycinanki z Pogonia, *Майстар-клас на вырабу сапраўднай беларускай сняжынкi з «Пагоняй»*, <https://youtu.be/29YeWdszyU>.

Oddolna aktywność kulturalna ma też wymiar zewnętrzny i nie dotyczy tylko kultury popularnej. Popularyzację białoruskiej kultury i sztuki współczesnej na świecie postawiła za cel np. „Ў галерэя сучаснага мастацтва” (błrus. „Ў Galeria Sztuki Współczesnej”), której logo stanowi wyjątkowa litera alfabetu białoruskiego – „u” niezgłoskotwórcze⁸⁷⁸.

Prekursorami zarysowanych wyżej oddolnych inicjatyw kulturalnych byli przedstawiciele białoruskiej diaspory, skupieni w Związku Białorusinów Świata „Бацькаўшчына” (błrus. „Ojczyzna”), wsparci przez Związek Pisarzy Białoruskich, Towarzystwo Języka Białoruskiego, Stowarzyszenie „Пагоня” (błrus. „Pogoń”), Związek Artystów Białoruskich i in. Uruchomiony 1 października 2008 r. „Будзьма беларусамі!” w skrócie: „Будзьма” (błrus. „Bądźmy Białorusinami!”, „Bądźmy”; słowo oznacza też popularny toast, typu: „Zdrowie!”), koordynowany przez Alenę Makoŭską i Ninę Szydłoŭską⁸⁷⁹, był prototypem późniejszych akcji. Dzięki połączeniu sił krajowych i zagranicznych zbudowano szersze zaplecze logistyczne, zwiększające zasięg pracy na rzecz białoruskiej tożsamości, przywrócenia pamięci historycznej itp. Cel jest osiągany przez działania popularyzatorskie i festyny organizowane w różnych miastach, np. „У госці да Лепельскага Цмока” (błrus. „W gościach u lepelskiego smoka”) w Lepelu, „Свята ветру” (błrus. „Święto wiatru”) w Witebsku, święto placka ziemniaczanego „DranikFest” w Mohylewie, imprezy muzyczne (np. „Шоў Беларушчыны”, błrus. „Show Białoruszczyzny”), spotkania i debaty z udziałem białoruskich pisarzy, muzyków, artystów. Odbywają się one w szkołach, centrach kultury, a także w kościołach, zarówno w głównych ośrodkach miejskich, jak i na prowincji; są ponadto popularyzowane w sieci. Dzięki temu nazwiska białoruskich twórców, które nie trafiły do oficjalnych mediów i podręczników, docierają do szerokiego kręgu odbiorców. Popularyzacji współczesnych poetów⁸⁸⁰ był poświęcony np. projekt „Чорна-белыя вершы” (błrus. „Czarno-białe wiersze”), zaś życie i twórczość białoruskich muzyków⁸⁸¹ przybliżał projekt „Захапленні” (błrus. „Fascynacje”). Przy współpracy z prywatnymi firmami produkującymi pamiątki z Białorusi upowszechniono i umasowiono historyczną symbolikę narodową (jak herb Pogoń) oraz ludowe wzory umieszczane na tradycyjnych strojach. W opublikowanym na platformie „Budzma” kalendarium poszerzano wiedzę na temat tradycji i obyczajów białoruskich,

⁸⁷⁸ Oficjalna strona projektu „Ў галерэя сучаснага мастацтва”, <https://ygallery.by>.

⁸⁷⁹ Strona „Budzma”, <https://budzma.by/news/kampaniya-budzma-10-hadow-razam.html>.

⁸⁸⁰ *Чорна-белыя вершы*, budzma.by, <https://budzma.by/category/chorna-byelyya-vyershy>.

⁸⁸¹ *Захапленні*, budzma.by, <https://budzma.by/news/praekt-zaxaplenni-albo-takimi-vy-nashyx-zorak-yashche-ne-bachyli-2.html>.

ważnych wydarzeń historycznych i zasłużonych Białorusinów⁸⁸². W ramach projektu „W poszukiwaniach Smoka”⁸⁸³ odświeżono białoruskie legendy i baśnie ludowe, przypominając, że oprócz żubra i bociana Białoruś symbolizuje także smok, o którym – jako istocie chronionej – wspomina Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jako ciekawostkę można podać, że smoka w postaci własnego logo popularyzują koszykarze z klubu Mińsk, który – zainspirowany projektem – w 2012 r. przyjął nazwę Smoki⁸⁸⁴. Uruchomiono ponadto wiele projektów o charakterze poznawczym, np. „Краї|by”, w którym Paweł Charłanczuk z humorem opowiada o białoruskich miasteczkach⁸⁸⁵.

Wśród dostępnych w Internecie artefaktów kulturowych najbardziej rozpoznawalny jest filmik z 2011 r. „Будзьма беларусамі!” (błrus. „Bądźmy Białorusinami!”). Powstał z inicjatywy reżyserki Julii Laszkiewicz przy współpracy Lawona Wolskiego, autora słów i muzyki. W pięć i pół minuty przedstawiono w nim historię kraju od „stworzenia świata, ponieważ właśnie wtedy powstała Białoruś”:

Не было раней нічога, а цяпер усяго многа.
За гэта мы мусім падзякаваць Богу,
Ён ствараў наш свет у жанры фрыстайлу,
Прамовіў „Будзьма!”, і Беларусь паўстала⁸⁸⁶.

W utworze przywołano wzmianki Herodota o Neurach, uważanych przez niektórych badaczy za Prasłowian, pogańskie tradycje i bogów (jak Życień, Perun, Dadźbóg i Swaróg), przyjęcie chrześcijaństwa i zapisy w dawnych kronikach, m.in. na temat budowy soboru św. Zofii w Połocku w 862 r. z polecenia Wsiesława Czarodzieja, księcia połockiego, czy na temat Krzyża Eufrozyny Połockiej, który po zaginięciu w czasie II wojny światowej stał się białoruskim Graalem. Wymieniono kolejne okresy historii państwowości białoruskiej: Księstwo Połockie, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita Obojga Narodów, Białoruska Republika Ludowa, której

⁸⁸² Kalendarium projektu „Budzma.by”, <https://budzma.by/category/calendar>.

⁸⁸³ Zob. <http://cmok.budzma.org/#title1>.

⁸⁸⁴ Zob. <https://budzma.by/news/minsk-2006-perajmenavany-u-bk-cmoki-minsk-vyvavalahatya.html>.

⁸⁸⁵ *Краї|BY*, budzma.by, <https://budzma.by/news/krayby-hrushawka-radzima-znanahapalitychnaha-pyerformyera.html>.

⁸⁸⁶ Błrus. „Na początku nic nie było, a teraz wszystkiego w bród / Musimy za to podziękować Bogu / On stworzył nasz świat freestyle’owo / Powiedział «Budźma» [bądźmy], i powstała Białoruś”, tłum. za: *Inna historia Białorusi*, budzma.by, <https://budzma.by/news/inna-historia-biaorusi.html>, tekst za: *Будзьма беларусамі! (тэкст)*, budzma.by, <https://budzma.by/news/budzma-byelarusami-tekst.html>.

kres położyło powołanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, czy wreszcie – powstanie niepodległej Białorusi w 1991 r. Przywołano zwycięstwa wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego, odnoszone pod sztandarami z Pogonią: rozgromienie Złotej Ordy w 1362 r., Krzyżaków w bitwie pod Grunwaldem, wojsk moskiewskich pod Orszą w 1514 r., Szwedów pod Kircholmem w 1605 r. itp.

Z tej perspektywy funkcjonujące w Rzeczypospolitej wspólne białorusko-litewsko-polskie państwo budziło niechęć „okupantów ze Wschodu”, czy inaczej – „bratniego narodu rosyjskiego, zwanego także Moskowitami/Moskwicinami”, co zaznaczono przy okazji omówienia oblężenia Mohylewa:

Сем тысячаў палегла акупантаў.
Якіх акупантаў? Ну, гэтых... З Усходу –
Прадстаўнікоў братняга расейскага народу.
Іх называлі яшчэ „маскавіты”⁸⁸⁷.

W krótkim filmiku odnotowano ponadto wybitne postaci białoruskiej historii i kultury, jak Franciszak Skaryna, który wydał Biblię po białorusku, Tadeusz Kościuszko, Kastuś Kalinoŭski (bohater powstania 1863 r.), Franciszak Bahuszewicz, Maksim Bahdanowicz, Janka Kupała i Jakub Kołas, Waclaŭ Łastoŭski, Anton Łuckiewicz. Z dumą wspomniano Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego – konstytucję kraju i zarazem pierwszy tego typu dokument na świecie, powstały w czasie „złotego okresu rozwoju kultury białoruskiej” – okres białorutenizacji w latach 20. XX w., a także międzynarodowe sukcesy Białorusinów, np. Barysa Kita, konstruktora raket kosmicznych dla amerykańskiej Narodowej Agencji Aeronautyki i Przestrzeni Kosmicznej (NASA). Ukazano też tragiczne momenty historii narodu, np. czystki stalinowskie z 1937 r. czy dramatyczne wybory Białorusinów, którzy walczyli po przeciwnych stronach barykad w czasie wojen napoleońskich, rewolucji bolszewickiej i II wojny światowej.

Jak to widać na przykładzie przytoczonego utworu, do historii Białorusi włączono organicznie związanych z nią bohaterów i miejscowości (jak np. Wilno), których historiografie innych narodów (polska, litewska, ukraińska) traktują na ogół ekskluzywnie. Potwierdza to, że inkluzywny model tożsamości białoruskiej, odziedziczony z tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, preferuje swoistą wieloszczeblowość

⁸⁸⁷ Błrus. „Siedem tysięcy okupantów zostało zabitych / Jakich okupantów? No, tych... ze wschodu / Przedstawiciele bratniego rosyjskiego narodu. / Wtedy nazywanych Moskwoicami”, tłum. za: *Inna historia Białorusi*, budzma.by, tekst za: *Будзьма беларусамі! (тэкст)*, budzma.by.

tożsamości w duchu tolerancji wyznaniowej, etnicznej i społecznej, nie negując zarazem przynależności poszczególnych postaci (Giedymin, Kościuszko), wydarzeń (bitwa pod Grunwaldem) czy miejsc do historii kultury innych narodów. Takie ujęcie umożliwia spojrzenie na znane z historii postaci z innego (białoruskiego) punktu widzenia, zrozumienie wielokulturowej istoty wspólnych dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także budowanie nowoczesnej białoruskiej tożsamości kulturowej. Przesłanie zawierającego krótki wykład historii Białorusi filmu wzmacnia lejtmotyw refrenu, że „szalony naród, naród białoruski, musi znać swój rodowód”⁸⁸⁸.

87. Screeny z „Будзьма беларусамі!”⁸⁸⁹

Jak podkreśla jedna z koordynatorek projektu, Nina Szudłoŭskaja, praca na rzecz tożsamości zbiorowej Białorusinów, ich poczucia narodowego i pamięci historycznej musi być długoterminowa, zorientowana na obywatelską aktywność oraz ponadczasowe wartości i interesy:

Nasze społeczeństwo było przez wiele stuleci dzielone ze względów politycznych, statusu finansowego i innych. Zdarzały się oczywiście próby zjednoczenia naszego społeczeństwa, ale w większości przypadków były one podejmowane na gruncie politycznym, może dlatego poniosły klęskę? Jesteśmy coraz bardziej przekonani,

⁸⁸⁸ „Будзьма ведаць свой род, шалёны народ, беларускі народ!”. Pełen tekst w języku białoruskim, rosyjskim, polskim i angielskim można znaleźć pod filmem w serwisie YouTube, zob. «Будзьма беларусамі!» *Поўная версія!*, https://youtu.be/oDvx3E2_kOc.

⁸⁸⁹ Tamże.

że to nie tymczasowe koncepcje i interesy mogą skonsolidować ludność kraju, ale to, co można odpowiedzialnie nazwać słowem „wieczność”⁸⁹⁰.

Sądząc na podstawie preferowanych kierunków aktywności, można sformułować wniosek, że prowadzi ona także do obalenia ugruntowanego w długotrwałym procesie russyfikacyjnym autostereotypu Białorusinów i do stworzenia wspólnoty obywateli dumnych ze swojego pochodzenia i ojczyzny. Służą temu różne ścieżki projektu: „Культура паляпшае жыццё!” (błrus. „Kultura poprawia jakość życia!”), „Разам да справы!” (błrus. „Razem do celu!”), pod którymi kryją się konkretne działania. Budowana świadomość kulturowa jest wpisana w kontekst międzynarodowy. Współtworzone przez portale TuzinFM i Budzma inicjatywy „Тузін. Перазагрузка” (błrus. „Tuzin. Reset”), a w kolejnej wersji „Будзьма! Тузін. Перазагрузка – 2” polegają np. na wykonywaniu światowych przebojów przez białoruskich wykonawców i na odwrót: śpiewanie białoruskich hitów przez artystów zagranicznych po białorusku. Ogromny rozgłos zyskały białoruskie pieśni w interpretacjach zespołów Мумий тролль z Rosji, Воплі Відаплясава z Ukrainy, Zdob Źi Zdub z Mołdawii, a także solistów (Olega Jaggera z Belgii, Dreamgale ze Szwecji, Aleksandra Rybaka z Norwegii)⁸⁹¹. Szerokim echem odbił się również projekt „Global Reload”, w ramach którego nieznaną języka białoruskiego artyści zagraniczni zaśpiewali białoruskie utwory.

Kulturowe postrzeganie tożsamości Białorusinów wyznaczył plakat Michała Anempadystaŭa z 2008 r. „Будзьма беларусамі!”, na którym można przeczytać, że białoruskość „гэта тое, што нас аб’ядноўвае і робіць нас унікальнымі” (błrus. „Jest tym, co nas łączy i czyni nas wyjątkowymi”)⁸⁹². Do kulturowych symboli Białorusi zaliczono tu Krzyż Eufrozyny, Cerkiew Świętych Borysa i Gleba na Kołoczy (Grodno), ale także obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej, słomianą lalkę i wycinanki ludowe, szlachecki pas słucki, Biblię Franciszka Skaryny w języku starobiałoruskim i polskojęzyczne *Kazania* Piotra Skargi, chłopkę w stroju ludowym, zbroję rycerską i żołnierza pochodzenia tatarskiego, wizerunki i symbole książąt i królów oraz działaczy z różnych okresów rozwoju kultury białoruskiej (Franciszek Skaryna, Wasil Ciapiński, Uładzimir Karatkiewicz itp.).

⁸⁹⁰ Zob. <https://budzma.by/news/kampaniya-budzma-10-hadow-razam.html>.

⁸⁹¹ *Як перазагрузіць свет музыкі з улікам Беларусі*, budzma.by, <https://budzma.by/news/perazahruzka.html>; *Будзьма! Тузін. ПЕРАЗАГРУЗКА 2*, <https://soundcloud.com/tuzinhitou/sets/reload-2>.

⁸⁹² Міхал Анемпадыстаў, *Будзьма беларусамі! – гэта тое, што нас аб’ядноўвае і робіць нас унікальнымі*, budzma.by, <https://budzma.by/wp-content/uploads/2018/09/budzma.jpg>.

Okazją do zintensyfikowania kampanii na rzecz wzmocnienia tożsamości białoruskiej stały się przygotowania do setnej rocznicy proklamowania Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL). W skład powołanego komitetu obchodów „BHP100” (błrus. „BRL100”) weszli aktywiści, blogerzy, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe i działacze społeczni – połączeni wspólnymi wartościami, takimi jak: niezależna Białoruś, szacunek do jej symboliki, tradycji, historii, kultury i języka, a także uniwersalnymi wartościami, jak wolność i demokracja⁸⁹³. W 2020 r., przy okazji Święta Wolności obchodzonego dla uczczenia BRL, radzono, jak „godnie” upamiętnić wydarzenie. Zalecano wywieszenie narodowej biało-czerwono-białej symboliki w oknach, na balkonach i autach, składanie znajomym życzeń z okazji święta, puszczanie świątecznych fajerwerków 25 marca o godzinie 21:00, zorganizowanie w tym dniu rodzinnych i koleżeńskich imprez, co pozwoli poczuć więź ze wszystkimi, którzy podtrzymują ideę świętowania Dnia Wolności⁸⁹⁴. Na marginesie można zauważyć, że porady te powtórnie wykorzystano przed 25 marca 2021 r., mimo iż w związku z zaostrzeniem represji po protestach 2020 r. publiczne formy świętowania zostały zakazane.

Doroczna od 2018 r. organizacja Dnia Wolności, tj. oficjalnie nieuznawanej w państwie Łukaszenki rocznicy powstania BRL, obchodzonej 25 marca, jest jednym z wielu przedsięwzięć przywracających pamięć zbiorową narodu białoruskiego. Do takich działań należy zaliczyć np. ceremonię ponownego pochówku powstańców z lat 1863–1864, w tym bohatera narodowego Kastusia Kalinoŭskiego, która odbyła się w Wilnie w listopadzie 2019 r., czy wspomniane już podtrzymywanie pamięci o Nocy Rozstrzelanych Poetów⁸⁹⁵ (29/30 października 1937 r.). Mimo upływu czasu zbrodnia pozostaje białą plamą, w oficjalnej narracji jest tabuizowana, a miejsca pamięci w Kuropatach są likwidowane przez władze⁸⁹⁶.

Misję upowszechniania białoruskiej kultury, historii i języka⁸⁹⁷ pełnią nie tylko fundacje i różnego rodzaju stowarzyszenia kulturalne, ale także firmy i osoby prywatne. W tym kontekście należy odnotować projekt Pawła Biełausaŭa „Арт-сядзіба” (błrus. „Siedziba sztuki”), popularyzujący białoruskich twórców i narodową spuściznę Białorusinów. Szerokim echem odbiła

⁸⁹³ Oficjalna strona Кансорцыум БНР100, <http://bnr100.by>.

⁸⁹⁴ *План самастойнага святкавання Дня Волі*, <https://www.youtube.com/watch?v=qBySD6zpE1E>.

⁸⁹⁵ Informacja o obchodach uroczystości w 2019 i 2020 r. znajduje się na stronie <http://bnr100.by>.

⁸⁹⁶ Аляксандра Дынько, *Больш за 200 чалавек прайшлі крыжовым шляхам у Курапатах*, Radio Svoboda, 4.03.2019, <https://www.svaboda.org/a/29861906.html>.

⁸⁹⁷ Zob. <https://symbal.by/bye/>, por. też: *Интервью. Павел Белоус*.

się też inicjatywa z 2013 r., dotycząca wpisania biało-czerwono-białej flagi na listę niematerialnego historyczno-kulturowego dziedzictwa Republiki Białorusi⁸⁹⁸, czy przeprowadzenia sondażu w sprawie najbardziej rozpoznawalnych symboli białoruskich, w którym wybrano Krzyż Eufrozyny Połockiej, Słupy Giedymina, białoruski ornament w postaci ośmioramienną gwiazdy oraz herb Pogoń.

Podobna misja przyświecała właścicielowi sklepu z białoruskimi pamiątkami pod nazwą Symbal.by, założonego w 2014 r., którego logo to ośmioramienna gwiazda (jest ona także symbolem kursów „Мова Нанова”). Sprzedawane tu pamiątki i akcesoria popularyzują symbolikę narodową. Sklep oferuje odzież zdobioną wzorami ludowymi we współczesnych aranżacjach, tzw. wyszymajki – koszulki z ornamentem ludowym i wizerunkami białoruskich symboli historycznych i narodowych, przewodniki *The best from Belarus*, ręcznie robione mydełka „Зорка Венера” (błrus. „Gwiazda Wenus”), których nazwa nawiązuje do znanego wiersza Maksima Bahdanowicza, ale przede wszystkim gadżety w biało-czerwono-białej kolorystyce i z herbem Pogoń. Patriotyczne motywy i akcesoria pojawiają się też w sklepach LSTR Adziennie, Honar, Ragna⁸⁹⁹.

Przy wsparciu białoruskich przedsiębiorców są organizowane rozmaite akcje społeczno-kulturowe, np. „Дзень вышыванкі” (błrus. „Dzień Wyszywaneki”) czy „Стужка з арнаментам” (błrus. „Wstążka z ornamentem”). Ten ostatni polega na rozdawaniu przechodniom wstążeczek z białoruskim zdobieniem, które przyjmują oni z dużym uznaniem. Akcja ta towarzyszyła projektom „Фэст роднай мовы” (błrus. „Fest języka ojczystego”), „Symbal.by-фэст” („Symbal.by-fest”), „100-годдзя БНР” („100-lecie BRL”).

W związku ze sprzedażą koszulek z popularnym przed wyborami hasłem „ПСІХО3%” (błrus. „Psycho3%”, co można odczytać również jako Psychoza%, gdyż rysunek wielkiej cyrylicy litery Z jest zbieżny z cyfrą 3), jednoznacznie odebranych jako aluzja do stanu świadomości Alaksandra Łukaszenki i jego poparcia społecznego, sklep Symbal.by został zamknięty. Oficjalnie powodem tego były nadużycia podatkowe oraz rzekomo urągający przepisom sanitarnym i przeciwpożarowym stan pomieszczeń, co stwierdzono na podstawie stosownych inspekcji⁹⁰⁰. Przez cały czerwiec 2020 r.,

⁸⁹⁸ 50 фактаў за бел-чырвона-белы сцяг, Radio Svoboda, 2.11.2013, <https://www.svaboda.org/a/25155772.html>.

⁸⁹⁹ Oficjalne strony sklepów LSTR Adziennie, <https://lstr.by>, Honar, <https://honar.by>, Ragna, <https://ragna.by>.

⁹⁰⁰ Покупатели магазина Symbal.by: ОМОНа, как коронавируса – сначала боялись, а потом привыкли, Belsat, 24.06.2020, <https://belsat.eu/ru/news/pokupateli-magazina-symbal-by-omona-kak-koronavirusa-snachala-boyalis-a-potom-privykli/>.

od pierwszych nalotów służb kontroli i konfiskat towarów, przed sklepem ustawiały się długie kolejki „klientów”⁹⁰¹, którzy, jak dziennikarz telewizji państwowej Dzianis Dudzinski, ryzykując utratą pracy⁹⁰², uznali, że T-shirt z Symbolu jest potrzebny jak nigdy dotąd⁹⁰³. Masowa akcja solidarności domniemanych klientów sklepu świadczyła wówczas zarówno o zapotrzebowaniu społecznym na oferowany asortyment, alternatywny wobec zalegającego na półkach w sklepach państwowych, jak i o chęci zmanifestowania protestu wobec bezprawnych działań autorytarnego reżimu.

Naszkiecowane oddolne inicjatywy zmieniły przede wszystkim stosunek społeczeństwa do rodzimej kultury ludowej, która stała się modna, tj. została oderwana od – uważanej za wstydliwą – tradycji wiejskiej, a zarazem od tradycji sowieckiej, która kulturę narodową sprowadziła do folkloru. Zmieniły też nastawienie do języka białoruskiego jako potencjalnego języka komunikacji masowej; obudziły zainteresowanie historią i przywiązanie do symboliki narodowej, dumę z tradycji i współczesnej kultury Białorusi, wpisywanej w kontekst międzynarodowy. Jeśli dodać do tego inne projekty – dla przykładu „Байцоўскі ген” (błrus. „Gen wojownika”)⁹⁰⁴, który prezentuje sportowców nieobojętnych wobec białoruskości, czy „Будзьма беларусКамі” (błrus. „Bądźmy Białorusinkami”)⁹⁰⁵, upowszechniający przykłady kobiet zaangażowanych w działalność dla dobra społeczeństwa – to otrzymamy obraz współczesnej „pracy u podstaw”, która prowadzi do poszerzenia i uaktualnienia wiedzy na temat kultury białoruskiej, odrzucenia etykiety jej lokalności, a przez to nieatrakcyjności, niskiego prestiżu na rzecz jej powszechności czy nawet elitarności.

Twórcy zarysowanych projektów kulturowych podkreślają apolityczny ich charakter. Bez wątpienia umożliwia to zorientowanie ich w kierunku budowy społeczeństwa obywatelskiego, co przynosi efekty: stają się bardziej widzialne, skupiając coraz szersze rzesze nieobojętnych, aktywnych Białorusinów. W tym sensie określenie białoruskich wydarzeń 2020 r. rewolucją nadziei wydaje się w pełni uzasadnione.

⁹⁰¹ Zob. <https://symbal.by/psichoz/>.

⁹⁰² Алясь Дашчынскі, «У кожнага ёсць свой пункт кіпення». Дзяніс Дудзінскі расказаў, чаму рызыкнуў кар’ерай у дзяржструктурах і заступіўся за краму Symbal.by, Radio Svoboda, 8.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30714751.html>.

⁹⁰³ „Менавіта сёння мне як ніколі патрэбна цішотка ад Сымбаля...” (błrus. „Właśnie dziś, jak nigdy przedtem mi potrzebny T-Shirt z Symbolu”) – wpis Dzianisa Dudzinskiego na profilu w serwisie Facebook, 24.06.2020, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1946355412162337&id=100003636909839.

⁹⁰⁴ *Байцоўскі Ген*, budzma.by, <https://budzma.by/category/projects/hen>.

⁹⁰⁵ *Будзьма беларусКамі: Чаму трэба быць нераўнадушным*, budzma.by, 28.11.2014, <https://budzma.by/news/budzma-byelaruskami-chamu-treba-byc-nyerawnadushnym-videha.html>.

Białorusin – to brzmi godnie

Działalność edukacyjna wymaga czasu i konsekwencji. Nie powinno więc dziwić, że efekty długotrwałego procesu, rozpoczętego dużo wcześniej, dopiero teraz stały się widoczne. Droga do „białoruskości” dzisiejszych uczestników akcji oporu rozpoczęła się od udziału w ciekawych wydarzeniach społeczno-kulturalnych bądź od fascynacji twórczością nieznanych przedtem białoruskojęzycznych artystów lub autorów⁹⁰⁶. Rok 2020 przyniósł wiele nowych inicjatyw, które – wskutek kumulacji doświadczeń, jeśli będą kontynuowane – trwale wpłyną na ugruntowanie kulturowych postaw Białorusinów.

Projektem wyjątkowym pod względem różnorodności działań, łączącym funkcje edukacyjne, informacyjne, rozrywkowe i kulturalne jest kampania „Годна” (błrus. „Godnie”), zainicjowana w ramach wspomnianych wyżej obchodów stulecia Białoruskiej Republiki Ludowej. Jej celem jest zaangażowanie jak najszerszych kręgów społeczeństwa, z biznesem na czele, w sprawę „poznania, rozwoju, dalszego kształtowania białoruskiej świadomości narodowej, poprzez wspieranie i inicjowanie nowoczesnych, narodowo zorientowanych projektów kulturalnych”⁹⁰⁷. U podstaw akcji legło założenie, że współczesny naród białoruski współtworzą nie tyle obywatele Białorusi, ile „Godni Białorusini”: ludzie aktywni, solidarni, włączeni w kontekst międzynarodowy, odpowiadający na wyzwania współczesnego świata i kultywujący wartości kultury rodzimej.

Projekt ma wymiar edukacyjny, a jego poszczególne elementy, m.in. cykl wideobroszur „Годная Беларусь” (błrus. „Godna Białoruś”), służą wyposażeniu Białorusinów w elementarną wiedzę o własnej tradycji historyczno-kulturowej. Pierwszy z zaplanowanych pięciu popularnych filmików o kształtowaniu się białoruskiej tożsamości i państwowości nazwano „Як беларусы сталі народам” (błrus. „Jak Białorusini stali się narodem”)⁹⁰⁸. Kampania, przewrotnie nawiązująca do radzieckich akcji „wykorzeniania analfabetyzmu” (błrus. „лікбез – ліквідацыя бязграматнасці”), uświadamia społeczeństwu, że Białorusini mieli konstytucję (Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego) na 200 lat przed innymi europejskimi narodami, a korzenie białoruskiej państwowości sięgają XI-wiecznego Księstwa Połockiego. Jego drużyny obawiały się księstwa Nowogrodzkie i Kijowskie, ale nie Moskiewskie, bowiem – jak ironicznie dodano – wówczas go jeszcze nie było.

⁹⁰⁶ *Интервью. Павел Белоус.*

⁹⁰⁷ Oficjalna strona projektu „Hodna”, <https://hodna.by/>.

⁹⁰⁸ *Годная Беларусь: Як беларусы сталі народам (1 серыя)*, <https://youtu.be/Zd1zEZ-97C0>.

Podobne cele przyświecają innym projektom edukacyjnym. Cykl wykładów „Шлях да Беларусі” (błrus. „Droga do Białorusi”), który prowadzi historyk Ihar Mielnik, jest poświęcony tabuizowanym tematom z historii Białorusi, znajdującym się poza programem szkolnym. W czasie wykładów online słuchacze zdobywają „alternatywną wiedzę”, np. o II wojnie światowej, która według oficjalnej narracji rozpoczęła się w 1941 r.⁹⁰⁹; poznają też różne „tajemnice” historii, jak ta o białoruskich przestępcach współpracujących w latach 20. XX w. z amerykańską mafią przemytniczą⁹¹⁰. Na tej samej fabule był osnuty utwór muzyczny *Кантрабандыст* (błrus. *Przemytnik*) Michała Anempadystaŭa, napisany w ramach wspomnianego już projektu *Narodny Albom*, co tylko potwierdza wspólne cele wcześniejszych i współczesnych inicjatyw tożsamościowych, do których należy zaliczyć krytyczne naświetlenie różnych wątków wielowymiarowej historii własnej, alternatywnych do oficjalnej narracji postradzieckiej.

Dotyczy to również wydarzeń najnowszych, które wywarły pozytywny wpływ na proces mobilizacji i konsolidacji Białorusinów. Młoda blogerka Anhelina Sebiak w ramach projektu „Топ Годна” (błrus. „Top Godnie”) popularyzuje najbardziej wartościowe inicjatywy, np. tworzy ranking białoruskojęzycznych blogerów z TikToka, a także kronikę ważnych wydarzeń ostatniej dekady⁹¹¹, w której znalazły się m.in. kampania „Mova Fest”, ponowne pochowanie prochów powstańców styczniowych z lat 1863–1864, kampania „БНР100”, „Dzień Wyszywanki”, akcja „Szlak Czarnobyli” na pamiątkę wybuchu reaktora elektrowni w Czarnobylu, obchody dziadów, które mają też wymiar polityczny, służąc pielęgnowaniu pamięci o ofiarach represji stalinowskich. Projekt jest skierowany również do dzieci⁹¹².

Za wydarzenie przełomowe uznano tu masowe protesty na Placu Niepodległości po sfałszowanych wyborach prezydenckich, które przeszły do historii jako „Плосцца 2010” (błrus. „Plac 2010”). Brutalnie stłumione, stały się katalizatorem procesu budowania nowej tożsamości zbiorowej Białorusinów. Docenionym elementem tego procesu jest „wspólnota śmiechu”,

⁹⁰⁹ *Варшаўскі рубаж. Бітва пад Млавай 1939 года – лекцыя Ігара Мельнікава з цыкла «Шлях да Беларусі»*, https://youtu.be/fjrXVluEj_8.

⁹¹⁰ *Беларуская мафія і кантрабандысты*, https://youtu.be/72tkz33MO2o?list=PLsU-ZWgxji-_hg4JKrJrXhD2gdkqsyMaH.

⁹¹¹ *Топ Годна з Ангелінай Себік: Топ-7 ТікТок-блогераў па-беларуску*, https://youtu.be/ThuzaZfTqsQ?list=PLsUZWgxji-_hNca1Ic78m6ZRYfnQTIP5h; *Топ Годна з Ангелінай Себік: Топ-7 нацыянальных падзей Беларусі ў XXI стагоддзі*, https://youtu.be/ThuzaZfTqsQ?list=PLsUZWgxji-_hNca1Ic78m6ZRYfnQTIP5h.

⁹¹² *Годна – дзеткам*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-_ip7ypVfVvd-7sYhTefPvOkj.

w której humor tworzy płaszczyznę porozumienia. Dogodną do tego platformą są „Годна news” (błrus. „Godnie news”), gdzie prześmiewczo komentuje się wiadomości oficjalnej Telewizji Białoruskiej⁹¹³, a także „Show Intelktualno-Rozrywkowe”⁹¹⁴, rodzaj konkursu, w trakcie którego białoruscy komicy i artyści odpowiadają na pytania krajoznawcze i mierzą się z zadaniami powiązаныmi z Białorusią. W ich przygotowaniu uczestniczą członkowie danej grupy społecznej: pytania są układane na podstawie krótkich ankiet i sondaży. Zgodnie z formułą programu przegrany wykonuje polecenie otrzymane od zwycięzcy.

W 2019 r. uruchomiono podobny popularyzatorski projekt realizowany we współpracy z „Art-Siadzibą”. Podczas konkursu „Mowa Challenge” blogerzy (uczestniczą m.in. Jahor Kirah, Andrej Bond, Anton Martynienka, Michael Soul) są egzaminowani w zakresie znajomości języka białoruskiego: zadania polegają na wskazaniu białoruskich odpowiedników słów rosyjskich i odwrotnie – przetłumaczeniu białoruskich leksemów na rosyjski. Odbyna się to w ekstremalnych warunkach: w siłowni na bieżni. Wraz z kolejnymi błędami rośnie tempo treningu⁹¹⁵.

Kampania „Годна” obejmuje też okazjonalne akcje, jak wspólne „godne śpiewanie kolęd” (błrus. „Калядуем Годна”) czy noworoczny „Godny Salut” (błrus. „Годны аганёк”) – wieczór sylwestrowy z białoruskimi artystami⁹¹⁶. Akcja „Годны двор” (błrus. „Godne podwórko”) skupia z kolei różnorodne aktywności, które mieszkańcy mińskich osiedli zademonstrowali szerszemu gronu odbiorców w trakcie wydarzeń lata i jesieni 2020 r. Efekty samoorganizacji sąsiedzkiej⁹¹⁷ pokazują filmiki nagrywane przez uczestników takich inicjatyw i zamieszczane w sieci na kanale o jednobrzmiącym tytule „Годны двор”. W obecnych warunkach obostrzeń i represji wobec uczestników

⁹¹³ *Годна news*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-_iWdc4KnZax-0U11eafN3WGH.

⁹¹⁴ *Show Інтэлектуальна-забаўляльнае шоу «Годна» / Яўген Буракевіч VS Пётр Ключеў / Буракевіч VS Ключев*, https://youtu.be/gceUN5XLTqI?list=PLsUZWgxji-_hn0N-r3iU058sUb_mYD1paK.

⁹¹⁵ *«Мова Challenge». Незвычайны ўрок беларускай мовы. Ягор Кіраh*, <https://youtu.be/ZICmHr-Xi-o>; *«Мова Challenge». Незвычайны ўрок беларускай мовы. Андрэй Бонд*, <https://youtu.be/H8R4CYFuTcM>; *Хмарачос, цыбуля і імбрык // Мова challenge // Антон Мартыніенка*, <https://youtu.be/ZYJX3X0Mk0Y>; *«Мова Challenge». Незвычайны ўрок беларускай мовы з Michael Soul*, <https://youtu.be/ZyCO6zEo0FQ>.

⁹¹⁶ *Калядуем Годна*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-_iVcv1O-ZUr_Gq8jGsIf-yth; *Годны аганёк*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-_iHjve5xbhpyNmtJ_u_jbf4.

⁹¹⁷ *Ролікі з годных двароў*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-_hoUqaK0QYyuHPgj_4DQ-.

rozmaitych zgromadzeń stanowi on ponadto wersję online dawnych spotkań podwórkowych: interaktywnych warsztatów i dyskusji mieszkańców blokowisk ze znanymi blogerami, artystami, muzykami i innymi osobistościami świata kultury białoruskiej⁹¹⁸.

W ramach akcji „Спяваем Годна” (błrus. „Śpiewamy godnie”), zainicjowanej przez Siarżuka Doŭhuszaŭa, Białorusini z różnych stron świata wykonują znane i popularne utwory, także wspólnie z ich autorami. W ten sposób odśpiewano *Паветраны шар* Lawona Wolskiego i *Я нарадзіўся тут* Żmiciera Wajciszkiewicza, hymn *Рогоń* i pieśń *Ваяцкі марш* (błrus. *Marsz żołnierski*), która była hymnem Białoruskiej Republiki Ludowej. Odśpiewano wspólnie również utwory tłumaczone na język białoruski, od słynnego *Перемен!* rozpoczynając⁹¹⁹. „Годная музыка” (błrus. „Godna muzyka”) z kolei promuje w ramach jednej playlisty „godne” białoruskie utwory muzyczne⁹²⁰.

Ważnym wydarzeniem sieciowym są koncerty Wolnego Chóru, powstałego w sierpniu 2020 r. jako kulturowa reakcja ludzi, którzy „nie mogą milczeć, gdy śpiew i pieśni są znakomitym środkiem do zaprezentowania swojego stanowiska”⁹²¹. Początkowo chór pojawiał się nieoczekiwanie w różnych miejscach publicznych Mińska (w metrze, na dworcu, pod operą, filharmonią, w centrach handlowych itp.) i wykonywał popularne pieśni protestów. Chór 12 grudnia 2020 r. zaprezentował online swój pierwszy album zatytułowany *Годныя песні* (błrus. *Godne Pieśni*). Objął on ważne dla Białorusinów utwory hymniczne (*Wszecmogący Boże, Pogoń, Mury* i in.) oraz pieśni, które znajdowały się w wykazach utworów zakazanych lub których autorzy byli ofiarami represji stalinowskich. Rozszerzenie Wolnego Chóru o Wolną Orkiestrę zaowocowało nagraniem albumu *Калядны* (błrus. *Kołodowanie*), który otwiera stara białoruska kołęda *Добры вечар табе, пане гаспадару* (błrus. *Dobry wieczór, Panie Gospodarzu*)⁹²².

⁹¹⁸ Анлайн-шоу «Годны двор», https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji_heQtqEY49v6nTCwbzLupn2.

⁹¹⁹ Пор. Спяваем Годна з Лявонам Вольскім; Спяваем Годна са Змітром Вайцюшкewічам «Я нарадзіўся тут», https://youtu.be/1v_nXJCW2Kk; Спяваем Годна карагодную песню «Што ў на мору», <https://youtu.be/H3Pl64uOShU>; Спяваем Годна нацыянальны гімн Беларусі «Пагоня», <https://youtu.be/nhaBzLqр3OU>; Спяваем Годна гімн БНР «Ваяцкі марш», <https://youtu.be/CKGsmzHuMqU>; Спяваем Годна і на-беларуску «Перамен», <https://youtu.be/rDQPSYyZT7E>.

⁹²⁰ Годная музыка, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji_g-8hRiUK-TonynGc3n4uTru.

⁹²¹ Вольны хор, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji_i2eDMeGTLе-Xr71ZQllF1pY.

⁹²² Вольны хор, *Добры вечар табе, пане гаспадару*, <https://youtu.be/hYfrUKYS0lc>.

Wymienione projekty łączy wspólny cel – wzmocnienie solidarności społecznej, która prowadzi do realizacji wielu zamierzeń, czy to wspólnego śpiewania, sąsiedzkich spotkań, czy organizowania demonstracji. Formy tych interakcyjnych działań, nowoczesne, atrakcyjne dla uczestników, bez wątpienia wpisują się w proces budowania społeczeństwa obywatelskiego, czemu towarzyszy autentyczna troska o jego kondycję. W przeciwieństwie do oficjalnej propagandy, która zignorowała początek pandemii COVID-19 w Białorusi, społeczny projekt „Трымайся Годна” (błrus. „Trzymaj się godnie”) informuje na bieżąco o zagrożeniach z nią związanych i udziela prostych rad dotyczących postępowania w czasie zagrożenia (noszenie maseczki, zachowanie dystansu, częste mycie rąk, sposoby dezynfekcji), zgodnych z rekomendacjami WHO⁹²³.

Nie są to działania narzucone odgórnie, wprowadzane pod presją, wbrew woli obywateli. Przeciwnie: o zapotrzebowaniu społecznym świadczy ich finansowanie społecznościowe na zasadzie crowdfundingu, w postaci dobrowolnych wpłat uczestników. W ten sposób wspiera się inicjatywy z hasztagiem #артыстыперамогі (błrus. „Artyści na rzecz zwycięstwa”). Zebrane fundusze są dzielone między zespoły i artystów pozbawionych możliwości zarobkowania. W tym samym celu powołano „Фонд Беларускай Культурнай Салідарнасці” (błrus. „Fundusz Białoruskiej Solidarności Kulturowej”), który oprócz wsparcia materialnego udziela poszkodowanym, prześladowanym twórcom pomocy prawnej i psychologicznej⁹²⁴.

Opisane wyżej działania to odpowiedź społeczna na systemową przemoc kulturową. Są one tożsame z formami kulturowego nieposłuszeństwa obywatelskiego w przestrzeni fizycznej. W związku z zaostrzeniem represji za realizowane tam akcje – przeniesiono je do sieci. Od zróżnicowanych form reakcji kontrkulturowej należy odróżniać wykorzystywane w Internecie formy dywersji i sabotażu w rodzaju cyberataków czy hakytywizmu. Ostatnio przybierają one na sile. W listopadzie 2020 r. włamano się np. do systemu Ministerstwa Sprawiedliwości. Zamiast rutynowych ogłoszeń urzędnikom pokazano film namawiający ich do współpracy i wsparcia Funduszu Solidarności (Bysol.org). Spektakularną akcją białoruskich cyberpartyzantów było włamanie się na platformę internetową telewizji państwowych БТ i ОНТ, gdzie przez dłuższy czas odtwarzali nagrania ukazujące brutalne rozpędzenie pokojowych demonstracji⁹²⁵. Tego rodzaju sieciowe działania

⁹²³ *Трымайся Годна – выконвай простыя парады*, <https://youtu.be/EJnPTEQ5qL0>.

⁹²⁴ Oficjalna strona na kanale YouTube Funduszu Białoruskiej Solidarności Kulturowej, <https://www.youtube.com/c/BYCULTURE/about>.

⁹²⁵ Zob. <https://dev.by/news/kiber-partizany-tv>.

destrukcyjne zostały pominięte, skupiamy się bowiem na działaniach konstruktywnych, wiążących się z różnymi formami twórczości artystycznej, a skoncentrowanych na budowaniu poczucia wspólnotowości z ludźmi o podobnych poglądach i reprezentujących tożsamość oporu.

Aktywność objawiająca się w postaci alternatywnych praktyk kulturowych, przeciwstawianych kulturze dominującej, jest powszechnie aprobowana przez społeczeństwo sieci oraz propagowana przez osoby rozpoznawalne. Miss Białorusi Wolha Chiżynkowa⁹²⁶ np. nie tylko podziękowała za akcję jej wsparcia, polegającą na „wrzucaniu” spamu do sieci (zdjęć z rajstopami firmy Comte, które wcześniej reklamowała); opublikowała również na Instagramie swoją fotografię z tortem w biało-czerwono-białych barwach i w koszulce z hasztagiem: #гонятьвовсюмощь. Przyłączyła się w ten sposób do innego z internetowych flash mobów zorganizowanych po nagłośnieniu przez miński oddział MSW wywiadu Siarhieja Mironaŭa, który szyderczo przedstawił „pozytywy” odsiadki: ograniczenie palenia papierosów, uprawianie sportu, w tym trening biegowy, podczas którego należy „nie truchtać, ale gnać pełną parą”. Powiedzenie to stało się z czasem swoistym kodem kulturowym, niosącym symboliczne znaczenie polityczne oraz ogromny potencjał mobilizacji i oporu.

⁹²⁶ Zob. https://www.instagram.com/p/CJf_1R2nY8C/.

Podsumowanie.

Tożsamościowy i kulturowy wymiar rewolucji nadziei 2020

Po upadku systemu komunistycznego i uzyskaniu niepodległości Białoruś stanęła przed problemem zbudowania nowoczesnej tożsamości zbiorowej społeczeństwa. Jej spójna koncepcja nie została jednak sformułowana do dziś. Białoruskość, poddana kontroli władzy, stała się orężem w walce z opozycją, a z czasem także narzędziem legitymizacji reżimu Alaksandra Łukaszenki. W latach 1991–1994 tożsamość postrzegano głównie w kategoriach etnicznych: położono nacisk na przebudzenie przedsowieckiej świadomości narodowej, na język narodowy, odrębną białoruską pamięć zbiorową, więź z ziemią przodków, pielęgnowanie tradycji. Koncepcja ta, w literaturze przedmiotu określana jako autochtoniczna, tytułarna, natywistyczna, proeuropejska, nacjonalistyczna, została odrzucona po przejściu władzy przez Łukaszenkę w 1994 r. Swój kontrprojekt tożsamości białoruskiej, opisywany zazwyczaj jako (neo)sowiecki, zachodnioruski bądź wschodniosłowiański, rusofilski, zaadresował on do Białorusinów rosyjskojęzycznych, przeciwstawiając się dotychczasowemu projektowi ich unarodowienia. Odstąpienie od koncepcji budowy państwa narodowego uzasadnił w ideologicznym dyskursie o wielokulturowości wspólnoty zachodnioruskiej, odrębnej od zachodniego kręgu kulturowego. Postawił w ten sposób społeczeństwo przed wyborem między cywilizacją Wschodu a Zachodu, co na długie lata pogłębiło podziały społeczne i kulturowe, sparaliżowało proces budowania tożsamości zbiorowej ponad podziałami oraz uwarunkowało rozdwojenie dyskursu tożsamościowego na przeciwstawne nurty, oficjalny i opozycyjny, odwołujące się do diametralnie odmiennych wartości i postaw.

Jednocześnie działania Łukaszenki unaocznily, że tożsamość nie jest kategorią stałą: jest płynna, akomodacyjna, zależna od panującego reżimu. Mieszkańcy współczesnej Białorusi dotkliwie doświadczyli tego w przeszłości.

Poddawani presji, wielokrotnie tracili swą identyfikację etniczną (w wyniku polonizacji, rusyfikacji i sowietyzacji), religijną (w rezultacie szerzonych tu katolicyzmu i prawosławia, a następnie ateizacji), państwową (wskutek zmian granic politycznych na terytorium należącym do współczesnej Białorusi).

Do atrybutów białoruskości w wersji oficjalnej, postrzeganej głównie przez pryzmat więzi instytucjonalnych, zorganizowanych przez państwo, zaliczono jej formalne przejawy (paszport, meldunek, sądy, policja, ambasady), przede wszystkim zaś posłuszeństwo i respekt wobec rządzących. Polityka tożsamościowa Łukaszenki, którą wyróżnia wyobcowanie obywateli z życia społeczno-politycznego, paternalizm, przywiązanie do sowieckiej symboliki i pamięci historycznej, a także języka rosyjskiego i rosyjskiej kultury, okazała się brzemienna w skutkach. Oparta na radzieckiej tradycji kulturowej białoruska tożsamość państwowa jest słaba, narażona na utratę; dzieli społeczeństwo, a nie je łączy. Dodatkowo demonstrowana przez władze łatwość sięgania po środki siłowe w stosunku do opozycyjnie zorientowanych obywateli powoduje ich wykluczenie i pogłębia podziały.

W kraju, w którym prawie 85% mieszkańców deklaruje się jako etniczni Białorusini, brak spójnej idei narodowej uniemożliwia samookreślenie się w podstawowych kwestiach politycznych, społecznych i kulturowo-symbolicznych. Utrudnia to zarówno dialog wewnętrzny (w tym w obrębie tzw. tytularnej społeczności większościowej), jak i dialog z innymi krajami, narodami i kulturami, sprzyjający dochodzeniu do konsensusu. W przypadku państwa Łukaszenki taki konsensus nie wchodzi zresztą w grę. Co znamienne, także w trakcie protestów prezydent nie negocjował aktualnych problemów i scenariuszy przyszłości Białorusi z własnym narodem, ale z aktorem zewnętrznym, prezydentem Władimirem Putinem.

Sytuację w sferze ideowo-symbolicznej najlepiej unaocznia statystyka językowa. Podczas ostatniego spisu ludności w 2019 r. język białoruski jako ojczysty zadeklarowało 5 094 928 mieszkańców RB, ale już jako język „domowy” – tylko 2 447 764 respondentów. Jednocześnie za język ojczysty 3 983 765 mieszkańców kraju uważa rosyjski, ale na co dzień rozmawia w nim zdecydowana większość – 6 718 557 ankietowanych. Rosyjski pozostaje więc językiem komunikacji wyraźnej większości Białorusinów, a jego wpływ na kulturowy charakter kraju jest większy, niż sugerowałaby to liczba napływowej rosyjskiej mniejszości narodowej.

Wprawdzie w świetle najnowszych badań narodową tożsamość można kształtować bez języka, który nie stanowi obowiązkowego kryterium definicyjnego narodu, jednak przypadek Białorusi jest szczególny. Kiedy rodziły się narody, Białorusini nie mieli własnego państwa: ich poczucie narodowe kształtowało się więc przez identyfikację językową. Ponadto język nawet

Tabela 7. Liczba Białorusinów i Rosjan w świetle spisów ludności RB

Narodowość	Spis 1999	Spis 2009	Spis 2019
Liczba ludności RB (ogółem)	10 045 237	9 503 807	9 413 446
Białorusini	8 159 073 (81,2%)	7 957 252 (83,7%)	7 990 719 (84,9%)
Rosjanie	1 141 731 (3,9%)	785 084 (3,1%)	706 992 (3,1%)

Źródło: *Национальный состав населения Республики Беларусь*, Минск 2020, <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/df5/df5842f32b1b8a711043f8f54856f5c8.pdf>.

w sytuacji silnej tożsamości narodowej pozostaje zarówno istotnym czynnikiem odróżnienia narodów od ich sąsiadów, jak i miernikiem ich spójności. W efekcie język stał się najbardziej kontrowersyjnym elementem matrycy kulturowej białoruskiej tożsamości, na której zazwyczaj umieszcza się także historię, symbolikę państwową, tradycje i zwyczaje narodowe. Odgórne fasadowe zmiany w tym zakresie i frazesy o obronie suwerenności Białorusi, określane nieco na wyrost „miękką białorutenizacją”, nie odwróciły trendu rusyfikacyjnego. Nie mogło być inaczej: polityka tożsamościowa Łukaszenki, obrosła grubą warstwą mitów i stereotypów, a także przestarzałymi koncepcjami skoncentrowanymi na lojalności wobec władzy, służy przede wszystkim legitymizacji jego reżimu.

Przełom przyniosły dopiero wydarzenia lata i jesieni 2020 r. Białoruski ruch społeczny na rzecz wolnych wyborów nie miał początkowo cech narodowych czy tożsamościowych. Był ruchem społeczeństwa wykluczonego z polityki, walczącego o upodmiotowienie. Wykluczeni zakwestionowali zwłaszcza rolę prezydenta Łukaszenki jako gwaranta „odgórnej” podmiotowości Białorusinów. Zademonstrowali podmiotowość „oddolną”, którą charakteryzowały: pokonanie strachu wobec władzy, wiara w swe siły i w sens własnych inicjatyw, możliwość wyboru i uczciwej rywalizacji wyborczej. Odrzucili hierarchiczną, patriarchalno-paternalistyczną strukturę relacji między władzą a społeczeństwem, zaś wraz ze wzrostem niezadowolenia stanowczo wyartykułowali zapotrzebowanie na relacje typu wspólnotowego, zbudowane na wartościach demokratycznych, na solidarności, samoorganizacji i partnerstwie społecznym. Świadomi, że konsolidacja społeczeństwa wymaga gruntownego przewartościowania dotychczasowej formuły tożsamości zbiorowej, swój obywatelski projekt oparli na więziach kulturowych, przeciwstawiając go zarówno niszczącej białoruskość formule oficjalnej, jak i opozycyjnej, wykluczającej część społeczeństwa otwartą na współpracę z Rosją.

Kulturowy wymiar tego projektu odsłonił z kolei przestrzeń krytycznej dyskusji i dialogu, jaka pojawiła się między sztywnymi, monologicznymi

postawami obozu władzy i tzw. starej opozycji. Przestrzeń tę szybko wypełnili nowi ludzie: programiści, blogerzy, biznesmeni, graficy i artyści operowi, specjaliści od marketingu, a także białoruskojęzyczni i rosyjskojęzyczni przedstawiciele różnych grup społecznych, również tych uważanych dotychczas za zwolenników Łukaszenki, jak robotnicy czy emeryci. Ich aktywność w zakresie budowania własnych ścieżek komunikacji i sieci obywatelskich ponad podziałami kulturowymi wzbudziła nadzieję społeczeństwa. Stąd jej nazwa: białoruska rewolucja nadziei. Można ją też określić jako rewolucję obywatelską: wydarzenia 2020 r. stały się bowiem platformą do negocjacji nowej obywatelskiej formuły tożsamości: kształtowanej ponad podziałami, wspierającej demokratyzację i otwarte społeczeństwo, formuły inkluzywnej, niewykluczającej ani rosyjskojęzycznych, ani białoruskojęzycznych obywateli.

Opisywana tu droga do wolności, czyli konsolidacja społeczeństwa wokół ideologii i kultury własnej, nie jest drogą łatwą ani szybką. Kategorie tożsamościowe kształtują się przez dziesięciolecia, jeśli nie wieki. Wystarczy przypomnieć, że imperialna opcja zachodnioruska z jej wrogością wobec łaćwińskiego Zachodu jako obcej cywilizacji (utożsamianego także z katolicyzmem, jezuitami, polonizacją, kolonizacją Białorusinów przez panów polskich i litewskich) pojawiła się w czasach carskich; była też mocno ugruntowana podczas zimnej wojny. Trudność obecnego momentu w procesie kształtowania tożsamości białoruskiej polega dodatkowo na tym, że (1) został on sprzężony z walką przeciwko dyktaturze oraz (2) jest nieuchronnie konfrontowany z neoimperialną polityką władz Rosji, które obecnie mierzą się z podobnymi do białoruskich protestami społecznymi.

Przełomowe znaczenie protestów 2020 r. polega także na ich skali i zdecydowanie lepszej „widzialności”, co ma związek z nowymi – postmodernistycznymi formami aktywności politycznej, opartymi w dużej mierze na narzędziach kulturowych. Zmarginalizowani przez system obywatele, dotąd słabo widzialni *en masse*, domagali się publicznego uznania swych praw już wcześniej. Opór wobec oficjalnej polityki manifestowali za pomocą wypróbowanych od lat środków kultury popularnej: muzyki, dowcipu, memu. W porównaniu z ich poprzednimi wystąpieniami „widzialność” protestów 2020 r. była zdecydowanie lepsza. Spektakularnie przejęto przestrzeń publiczną: biało-czerwono-biała symbolika pojawiła się na nieznaną dotychczas skalę na banerach, elementach garderoby, murach, słupach, przystankach, jako główny motyw graffiti i street artu. Podobnie jak zaprojektowane przez grafików symbole protestu, wygenerowało to silny komunikat wizualny zarówno w przestrzeni fizycznej, jak i cyfrowej. Ten statyczny komunikat został silnie wzmocniony za pomocą technik

performansu, gry, rytuałów przybierających format marszów, symbolicznych żywych łańcuchów solidarności, przedstawień ulicznych, flash mobów, happeningów.

Techniki wizualne, nierzadko szokujące, swoista karnawalizacja dla przyciągnięcia uwagi mediów i wywołania rezonansu społecznego, wzmocnił protest muzyczny, który zyskał nowe formy, jak np. występy „latających” chórów ulicznych. Spektrum środków wyrazu poszerzono: wprowadziły one do protestu szersze tło kulturowe i stały się przedmiotem dużo większych emocji i debat niż te przed laty. Tym, co dodatkowo mogło przekonać do opowiedzenia się po stronie protestów (poza mobilizującymi społeczeństwo postulatami konieczności zmian), były ich kreatywność i inicjatywność, często osiąganą przez inteligentny dystans dzięki ironii, parodii czy pastiszowi, połączonymi z rezygnacją z przemocy. Łącznie stanowiło to atrakcyjną alternatywę dla anachronicznej wizji rozwoju państwa, proponowanej przez aparat władzy i broniącej jej za pomocą argumentu siły.

Przejmując, oswajając i etykietując przestrzeń publiczną swoimi kodami kulturowymi, społeczeństwo oporu zmanifestowało naturalne potrzeby Białorusinów, takie jak: swobodna ekspresja, niekontrolowana komunikacja, prawo do nieprzymuszonego wyboru i kontrolowania działań władz. Zdefiniowało problemy i bolączki społeczeństwa, wyartykułowało jego preferencje i oczekiwania.

Dzięki widowiskowości, a zarazem naturalności, spontaniczności i oddolnemu charakterowi protestu kulturowego, te z gruntu polityczne idee dotarły do bardzo wielu – nierzadko wcześniej apolitycznych – grup społeczeństwa, angażując je i przyczyniając się do kolejnej fali przebudzenia zbiorowej tożsamości Białorusinów oraz rozkwitu ich postaw obywatelskich. Akcje kulturowe wsparli w różny sposób (marsze, podpisywanie listów otwartych przeciwko przemocy, dywersja kulturowa, współudział w organizowaniu zaplecza protestu) przedstawiciele rozmaitych grup społeczno-demograficznych i zawodowych: od młodzieży do emerytów i od artystów przez lekarzy do robotników. Miało to podwójny efekt: coraz silniej angażowało w protest grupy bardziej świadome, a jednocześnie – dzięki poczuciu uczestnictwa w czymś ważnym, realizacji wspólnej sprawy – rozszerzało krąg uczestników. Format kulturowy protestów politycznych łączy się bowiem z silnym efektem emocjonalnym, mobilizującym społeczeństwo. Sięgnięcie po narzędzia kulturowe do walki politycznej sprzyjało także autorefleksji, a tym samym przewartościowaniu światopoglądu.

Co ważne, kulturowy protest w wersji białoruskiej z 2020 r. wyszedł poza obszary wielkomiejskie i objął tradycyjnie konserwatywną wieś oraz mniejsze miasteczka, które zazwyczaj nie ulegają prowokacji kulturowej.

U podstaw proponowanego tu ujęcia legło przeświadczenie, że tożsamość nie jest określonym rezultatem, stanem, ale procesem wymagającym długotrwałej strategii i konsekwentnych wysiłków w jej realizacji. Proces ten w gruncie rzeczy trwa już od początku XX w., jednak wobec obcej dominacji był hamowany i tłumiony bądź przyspieszany w różnych jego fazach przez głośnie wydarzenia, którym towarzyszyły najczęściej kampanie na rzecz przebudzenia narodowego. Momentem „budzącym” świadomość Białorusinów ze stanu uśpienia było ogłoszenie suwerenności w 1991 r. Takim wydarzeniem były w naszej opinii również masowe protesty po wyborach prezydenckich 2020 r. i towarzyszące im debaty. Obserwowane w ich trakcie zmiany w postrzeganiu symboli narodowych, przewartościowanie idei białoruskości, języka narodowego i narodowej historii bezsprzecznie były także rezultatem kumulacji dorobku oraz wcześniejszych doświadczeń oporu społecznego. Można też prognozować, że te przewartościowania będą się utrzymywać, wzmacniając wyraźny już obywatelski projekt białoruskiej tożsamości zbiorowej. Do najważniejszych ich przejawów należy zaliczyć:

- zmianę w stosunku do tradycji i przeszłości Białorusi: tradycja staje się istotnym elementem tożsamości, budzi szacunek do ziemi przodków;
- związane z tym przemiany w postrzeganiu symboli państwowych: neosowieckie symbole, czerwono-zielona flaga i herb Wschodzące Słońce nie są niszczone, ale tracą poparcie wobec historycznych symboli narodowych – biało-czerwono-białej flagi i herbu Pogoń;
- kształtowanie się etosu społeczeństwa otwartego, obywatelskiego, świadomego swych praw i wolności, walczącego o podmiotowość, a zarazem zorientowanego na dobro wspólne (wyrazistym tego przejawem były: przeistoczenie się, cichych dotąd, mińskich sypialnianych dzielnic w centra dyskusji, samoorganizacji i nieszablonowych protestów, zdyscyplinowanie podczas manifestacji, po których ich uczestnicy sprząтали trasę przemarszu, a także zdjęcia protestujących stojących na ławkach miejskich bez obuwia);
- pojawienie się solidarności wspólnotowej, czego przejawem było masowe przystępowanie nowych grup społecznych (emerytów, robotników) do protestów;
- zdolność do samoorganizacji społeczeństwa: utrudnianie aresztowania protestujących przez siły bezpieczeństwa, organizowanie miejsc schronienia dla ściganych przez policję, prowizorycznych punktów opatrunkowych; pojawienie się zaplecza artystycznego i infrastruktury dla demonstracji, happeningów i street artu;
- dobrowolność i na tym tle – spontaniczność działań wspólnotowych;

- postrzeganie białoruskiego społeczeństwa w szerszym otoczeniu – globalnym, tj. wyrwanie go z kontekstu zachodnioruskiego.

Wymienione trendy charakteryzują wspomniany wyżej obywatelski projekt tożsamości białoruskiej. Dobrze wpisuje się on w obserwowany współcześnie boom problematyki tożsamościowej.

Wzrost zainteresowania nowoczesną tożsamością kulturową zaowocował m.in. mnóstwem narzędzi badawczych, z których wiele zaprezentowano w tej książce. Zarazem jednak przypadek białoruski jest szczególny: nie tylko w praktyce, lecz także w teorii pojawiła się konieczność wyjścia poza sztywne ramy dychotomicznych modeli tożsamości białoruskiej, co wymusiło ujęcie interdyscyplinarne. Również powszechnie stosowane w naukach humanistycznych i społecznych narzędzia pomiaru socjologicznego znajdują tu ograniczone zastosowanie, choćby z tego względu, że reżim zakazał publikowania wyników badań, które pokazują władze RB w niekorzystnym świetle. Badacze problematyki białoruskości muszą się więc posilkiwać danymi, które charakteryzują wartości i postawy Białorusinów pośrednio. Do tej kategorii danych można zaliczyć różne przejawy kultury: rozpoznawalne symbole, bohaterów szczególnie cenionych i stanowiących rodzaj wzorca zachowań, zbiorowe zwyczaje i wartości, definiowane jako skłonności do wyboru między nacechowanymi emocjonalnie punktami odniesienia ze znakiem dodatnim lub ujemnym (atrakcyjny – nieatrakcyjny; otwarty – zamknięty; dialogiczny – monologiczny).

Analiza artefaktów kultury protestu była skoncentrowana wokół pytania o możliwość konsolidacji społeczeństwa i uspołnienienia tożsamości ponad podziałami kulturowymi. Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Powodzenie projektu obywatelskiego zależy od wielu czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Jeśli czynniki wewnętrzne można w uproszczeniu uznać za sprzyjające (od lat mamy do czynienia z głębokim kryzysem projektu tożsamościowego – forsowanego przez niedemokratyczne, autorytarne władze – i z coraz silniejszym protestem wykluczonych z tego projektu), to zewnętrzne (głównie opór Kremla rozpatrującego białoruskość w ramach projektu wielkorosyjskiego) będą stanowić poważną barierę na drodze do jego realizacji.

Siła projektu obywatelskiego polega na jego inkluzywności i niekonfrontacyjności. Adresowany do szerszego społeczeństwa sieciowego, które nie chce wybierać między Europą a Rosją, promuje dialog, wartości wspólnotowe, aktywizm i współuczestnictwo w działaniach kulturowych i edukacyjnych, słowem – postawy i zachowania obywatelskie typu samoorganizacyjnego. Skupia się na tym, co łączy, a nie na tym, co dzieli. Nie wymusza nachalnie dekonstrukcji tożsamości kreolskiej ani białorutenizacji. Wyraźnie ją

wspierając, jednocześnie jej nie narzuca. Bezprecedensowa skala represji potwierdza, że ogromna baza społeczna stanowi poważne wyzwanie dla reżimu, bowiem aktywiści stają się trudniejsi do zlokalizowania, a ich inicjatywy – trudniejsze do formalnego ocenzenia.

Projekt ma także słabości. Zajmuje się on terazniejszymi problemami Białorusi, brak w nim jednakże strategii na przyszłość. Jego aktualne przesłanie – co wyraźnie widać w wytworach kultury protestu 2020 r. – służy dekonstrukcji niszczącego białoruskość projektu oficjalnego, nie sformułowano natomiast wyraźnie kierunków i celów przyszłej aktywności obywatelskiej, nie wzmocniono alternatywnych struktur społeczeństwa sieciowego np. przez wprowadzenie mechanizmów koordynacyjnych. Ponadto ta duża baza społeczna jest niejednorodna, łączy jednostki o wyrazistej tożsamości narodowej oraz jednostki o mentalności prorosyjskiej. Przede wszystkim jednak jego słabość polega na łączeniu przeciwności, czego wymaga orientacja transkulturowa.

Wyjście poza dychotomiczny opis białoruskiej idei narodowej, oparty na przestarzałych mitach i stereotypowych koncepcjach, wymusił również uwzględnienie bogatego dorobku teoretycznego w zakresie badań nad procesem przemian tożsamości Białorusinów, a także determinujących obecną fazę tego procesu metatrendów, takich jak:

- urbanizacja, przeniesienie się społeczeństwa ze wsi do miast;
- wzrost poziomu wykształcenia Białorusinów;
- zmiana stosunku do idei rozpowszechnianych za pośrednictwem państwowych środków przekazu jako rezultat pojawienia się alternatywnych źródeł informacji i sposobów komunikacji, których władza nie jest w stanie kontrolować;
- różnorodność form oddziaływania kulturowego, sprzyjającego konsolidacji społeczeństwa w przestrzeni fizycznej i cyfrowej;
- zużycie się autorytarnych projektów tożsamościowych i szerzej – kryzys autorytarnego modelu władzy, w tym zwłaszcza zużycie się idei lojalności wobec lidera, utożsamianej z lojalnością wobec państwa;
- wpływ kulturowy wzorca ukraińskiego i znajomość dorobku zachodnich ruchów kulturowych oraz otwarcie się społeczeństwa białoruskiego na dialog z Zachodem;
- zmiana stosunku do języka rosyjskiego – świat wartości, których nośnikiem jest ten język, łączonych wcześniej z awansem społecznym i kulturą wysoką, został skompromitowany przez władze Białorusi; rosyjski służy dziś głównie jako argument za wielojęzycznością i wieloetnicznością, jakie od stuleci cechują Białoruś, a także – za hybrydowością białoruskiej tożsamości zbiorowej, łączącej elementy kultur pogranicza Wschodu i Zachodu.

Wszystko to razem sprawiło, że kategoria białoruskości staje się coraz bardziej pojemna pojęciowo. Podlega zarówno regionalnym, jak i globalnym tendencjom, w tym np. – mówiąc językiem protestów polskich – roli czynnika genderowego (w białoruskim kontekście kobiety działały w imieniu represjonowanych, wykluczonych mężczyzn) oraz pokoleniowego (pokolenie smartfonów).

Protesty 2020 r. potwierdziły ponadto, że problemy związane z tożsamością ujawniają się wówczas, gdy marginalizowane grupy obywateli (rosyjskojęzycznych i białoruskojęzycznych) stają się niewidoczne dla elity władzy. Walcząc o swoje prawa, domagają się uznania w oczach własnej i globalnej opinii publicznej. W takiej sytuacji napisane po rosyjsku narodowe hasło na transparencie czy murze niesie białoruską treść kulturową. Stąd wniosek, że kulturową i obywatelską emancypację, patriotyzm i poczucie narodowej odrębności, tj. zbiorową tożsamość Białorusinów można wzmacniać zarówno po białorusku, jak i rosyjsku. A także w trasiance, którą młode, wykształcone członkinie przywołanego duetu Arystokratyczna błądota sytuują w połowie drogi do nabycia kompetencji w zakresie białoruskiej mowy.

Kulturowe składniki tożsamości białoruskiej nie mieszczą się bowiem w uproszczonej wizji samoświadomości Białorusinów jako słabej, nierozwiniętej oraz Białorusi jako „państwa bez narodu”. Białoruski nie jest wyłącznie językiem opozycji, a rosyjski – przemocy kulturowej. Ich wartość symboliczna jest – zgodnie z duchem Huntingtonowskiej poszerzonej tożsamości –

Tabela 8. Język haseł na transparentach protestów 2020 r.

Język	Liczba przykładów	Wkład procentowy
rosyjski	196	74,52%
białoruski	45	17,11%
w tym: j. standardowy	(36)	(13,68%)
trasianka	(9)	(3,34%)
białoruski /rosyjski	1	0,38%
angielski/zapis łacinką	13	4,94%
angielski/rosyjski	4	1,52%
angielski/zapis cyrylicą	2	0,76%
francuski	1	0,38%
hiszpański	1	0,38%
ogółem:	263	100%

Źródło: opracowanie własne.

bardziej pojemna, wieloznaczna. Dobitnie unaocznia to zwłaszcza statystyka haseł na transparentach, sklasyfikowanych według kryterium językowego.

Niezależny przekaz muzyczny wyraźnie jednak preferuje białoruski kod językowy.

Tabela 9. Język białoruskich utworów muzycznych

Język	Liczba	Procent całości
białoruski	56	53,33%
rosyjski	47	44,76%
dwa języki – białoruski i rosyjski	1	0,95%
angielski	1	0,95%
ogółem	105	100%

Źródło: opracowanie własne.

Zważywszy, że utwory te są dziełem 105 białoruskich twórców i 15 nie-białoruskich, należy skonkludować, że białorutenizacja utworów muzycznych jest świadomym działaniem poszerzającym kody językowe odbiorców, a zarazem umożliwiającym dialog kulturowy.

Symboliczny protest nie skończył się wraz z użyciem brutalnych środków przemocy przeciw demonstrantom, wraz z bezprecedensową skalą aresztów stosowanych również w odniesieniu do nieletnich, zakazami zgromadzeń i usuwaniem z przestrzeni biało-czerwono-białej symboliki. „Wolni Białorusini” odliczają w mediach społecznościowych dni do następnych protestów; w przestrzeni publicznej wciąż dochodzi do aktów dywersji kulturowej. W maju 2021 r. mural z „Didżejami Zmian” powrócił na swoje miejsce, kanały internetowe notują coraz to nowe formy protestu i przywracania biało-czerwono-białej symboliki. Na przystankach autobusowych rozklejono np. plakaty z Łukaszenką składającym przysięgę pod biało-czerwono-białym sztandarem. Białoruskie symbole narodowe są dziś motywem najmodniejszych tatuaży. Podobnie jak flagi, wstążki czy murale – stały się swoistym znakiem rozpoznawczym i kodem kulturowym, a przy tym trudniej je usunąć. Nie słabnie zainteresowanie edukacją białoruskojęzyczną, co jest dobrą prognozą.

Doświadczenie protestu 2020 r. już zmieniło białoruską mentalność. Jeśli będzie kontynuowane, bezsprzecznie wzmocni tożsamość zbiorową Białorusinów.

Warszawa, 15 maja 2021 r.

Postscriptum.

„Pradawnej krywickiej Pogoni, nie rozbić,
nie zatrzymać, nie pokonać”⁹²⁷

Książka ta została pomyślana jako dokumentacja przejawów zeszłorocznego buntu kulturowego Białorusinów, które stały się kwintesencją dokonanej przez nich rewolucji godności, swoistym symulakrum⁹²⁸ komunikacji społeczeństwa z władzami, a także świadectwem głębokich przemian tożsamościowych, jakie zaszły w społeczeństwie. Znamionowały je solidarność społeczna, poczucie wspólnotowości oraz odpowiedzialności za kraj i współobywateli, odarcie systemu z legitymizujących go mitów i stereotypów, przede wszystkim zaś – odrzucenie oficjalnej koncepcji białoruskości oraz zmanifestowanie aspiracji do udziału w procesie jej budowania.

Motorem tych przemian była krytyczna refleksja wynikająca z przekonania o rozbieżności narzucanej odgórnie ideologii z praktyką relacji między władzą a społeczeństwem (dominacja, narzucanie mitów i symboliki, przymus i presja zmuszające do ich przyjęcia), a także – z zakwestionowania reguł rządzących białoruskim systemem politycznym, a polegających m.in. na monopoli władzy w zakresie polityki, informacji, kultury, który umożliwił stronnictwu Łukaszenki utrzymywanie pod kontrolą aktywności i komunikacji kulturowej.

Prodemokratyczny zryw społeczeństwa oraz towarzyszący mu zróżnicowany repertuar kulturowy wzbudził brutalną reakcję sił porządku, które polowały na protestujących na osiedlach, wciągały do aut policyjnych, biły na miejscu i na komisariatach, torturowały w aresztach. Skoncentrowawszy się na niedopuszczeniu do aktywności ulicznej społeczeństwa w 2021 r., władze

⁹²⁷ Fragment wiersza *Пагоня* Maksima Bahdanowicza.

⁹²⁸ Pojęcie to zostało tu użyte w znaczeniu metafory stworzonej przez Jeana Baudrillarda, za pośrednictwem której oddaje on związki między rzeczywistością, symbolami i społeczeństwem. Szczególną uwagę poświęca on znaczeniu kultury i mediów, zaangażowanych w konstruowanie rozumienia obrazu świata oraz wspólnej egzystencji. Zob. Jean Baudrillard, *Symulakry i symulacja*, tłum. S. Królak, Warszawa 2005.

białoruskie oparły się na terrorze państwowym: poszerzyły podstawy prawne represji i kontroli nad społeczeństwem, zaostrzyły kary za udział w protestach, działalność antypaństwową i przestępczość cyfrową, zamknęły niezależne media (TUT.by) i organizacje społeczno-kulturalne („Mova Nanova”), a ponadto zwiększyły presję psychologiczną na dziennikarzy i działaczy społeczno-kulturalnych. Zadbały też o spójność swojego zaplecza: dokonały czystek w organach państwa i instytucjach administracyjnych, zwłaszcza że niektórzy z ich pracowników przechodzili na stronę protestujących, a do tego poszerzyły możliwości ochrony posłusznych mundurowych. W areszcie znalazło się wielu informatyków, blogerów, dziennikarzy, artystów, lekarzy, młodych prokuratorów i milicjantów, których wiedza, rozumienie praworządności i roli państwa weszły w konflikt z polityką władz, ale także trafiło tam wielu zwykłych obywateli za ubrania lub tylko serduszka w barwach narodowych, za biało-czerwono-białe skarpetki, za wpisy na portalach społecznościowych na temat ściganej symboliki, co proreżimowi prawnicy interpretują jako działania rehabilitujące faszyzm i nazizm bądź upowszechniające treści ekstremistyczne. Liczba aresztowanych i skazanych nadal rośnie, a sytuacja w sferze praw człowieka jest najgorsza w historii współczesnej Białorusi. Według stanu na 30 czerwca 2021 r. 526 osób uznano za więźniów politycznych, wśród których są osoby niepełnoletnie⁹²⁹.

Taka reakcja władz, podobnie jak stosowane przez nie metody, nie zaskoczyły obserwatorów. Upodmiotowienie społeczeństwa jest zagrożeniem dla reżimu Łukaszenki. Prowadzi do demokratyzacji kraju oraz realnej kontroli jako skutecznej bariery dla autorytarnych reżimów. Brutalizacja działań świadczy ponadto, że władze nie nadążają za szybko zmieniającym się społeczeństwem. Choć według najnowszych badań grupa oczekująca paternalizmu ze strony państwa, do której odwołuje się Łukaszenka, skurczyła się do 20–25% społeczeństwa, sympatyzowanie z pozostałą jego częścią czy jakakolwiek próba dialogu nadal jest kwalifikowana niemal jako zdrada stanu, zbrodnia przeciwko państwu, podlegająca surowej karze, skazaniu na wykluczenie i życie z piętnem opowiedzenia się po niewłaściwej stronie.

Represjom towarzyszy ofensywa informacyjno-ideologiczna reżimu. Jej celem są zniszczenie przestrzeni kulturowo-symbolicznej, latami budowanej przez społeczeństwo oporu, oraz pomniejszenie skali i znaczenia ubiegłorocznych protestów. Od wiosny 2021 r. Białorusini otrzymują np. faktury za czynsz z zafałszowanymi informacjami na odwrocie, że prezydentowi Białorusi ufa

⁹²⁹ *Obrońcy praw człowieka alarmują: na Białorusi już 526 więźniów politycznych*, Belsat, 30.06.2021, <https://belsat.eu/pl/news/30-06-2021-obroncy-praw-czlowieka-alarmujana-bialorusi-juz-526-wiezniow-politycznych/>.

większość (66,5%) Białorusinów, a „nieco ponad 72% nie popiera akcji protestu, które odbyły się w sierpniu 2020 roku”. Wyjaśniono tu także, że w 1991 r. Rada Najwyższa Białoruskiej SRR pod presją nacjonalistów z Białoruskiego Frontu Ludowego zatwierdziła biało-czerwono-białą flagę jako symbol państwa, ale „naród położył kres tej awanturze. Na referendum w 1995 r. ponad 75% Białorusinów opowiedziało się za przyjęciem w charakterze flagi państwowej obecnej czerwono-zielonej flagi Republiki Białorusi”⁹³⁰.

Zwraca przy tym uwagę aktywność władz, manifestowana w celu odzyskania przestrzeni publicznej. Zdominowana przed rokiem przez biało-czerwono-białą symbolikę i tysiące protestujących podkreślających swą białoruską tożsamość, została z powrotem wypełniona symboliką neosowiecką oraz deklaracjami przynależności do tzw. rosyjskiego świata. Na telebimach w centrum Mińska można zobaczyć prezydenta demaskującego „śpiące jaczekki Zachodu, organizujące w Białorusi kolorową rewolucję hybrydową”⁹³¹ czy retransmisję wywiadu z Ramanem Pratasiewiczem potwierdzającym oficjalną opinię, że protesty zorganizowała zdegenerowana opozycja sterowana z Zachodu. „Sprawa Pratasiewicza”, sprowadzająca się do ujednostkowania obozu przeciwników reżimu, jest starą sowiecką metodą. Zmusza przeciwników do publicznego przyznania się do winy, autodestrukcji dokonań oraz rewizji własnych narracji. Paradoks polega na tym, że – w odróżnieniu od samokrytyki w czasach totalitarnych – współczesne narracje protestu, dzięki nowoczesnym technologiom informacyjnym, zostały uwiecznione na wiele sposobów, zarchiwizowane i ugruntowane w świadomości publicznej.

Stosowane metody przywracają chaos w tożsamościowej narracji historycznej i w przestrzeni symbolicznej, dzielą Białorusinów i w istocie podważają suwerenność państwową Białorusi. Sterroryzowanie społeczeństwa, blokowanie aktywności i komunikacji kulturowej skłaniają część obserwatorów do wniosku o fiasku zeszłorocznej białoruskiej rewolucji godności,

⁹³⁰ *Жителям Минска пришли квитанции ЖКХ с «мифами о бчб-флагах» и опросом, согласно которому Лукашенко доверяет большинство*, Настоящее Время, 12.04.2021, <https://www.currenttime.tv/a/zhitelyam-minska-prishli-kvitantsii-zhkh-s-mifami-o-bchb-flagah-i-oprosom-soglasno-kotoromu-lukashenko-doveryaet-bolshinstvo/31199017.html>.

⁹³¹ Zob. przemówienie prezydenta na otwarciu jubileuszowego XXX Festiwalu „Bazar Słowiański” w Witebsku (15–19 lipca 2021 r.). Umieszczając białoruskość w ideologicznym kontekście wspólnoty państwowej, Łukaszenka podzielił Białorusinów na „prawdziwych”, obecnych w amfiteatrze w Witebsku oraz „zblędzonych”, „zadżumionych”, tj. tych, którzy apelowali o bojkot festiwalu w sieciach społecznościowych (<https://www.belta.by/president/view/lukashenko-otkryl-xxx-festival-iskusstv-slavjanskij-bazar-v-vitebske-450696-2021/>). Skutecznie zresztą: większość zaproszonych artystów z Białorusi, Ukrainy i Rosji nie wzięła w nim udziału (<https://mbk-news.appspot.com/korotko/slavyanskij-bazar-pochemu-rossijskie-i-ukrainskie-zvezdy-otkazalis-vystupat-na-muzykalnom-festivale-lukashenko/>).

skutecznym zabarykadowaniu drogi Białorusinów do wolności (używając tytułowej metafory). To błędny wniosek. Kontekst kulturowy wydarzeń 2020 r. unaoczniał, że Białorusini nie są zatomizowaną społecznością jednostek biernych, apatycznych, niezdolnych do twórczych działań. Dostrzegli sztuczność narzucanej im tożsamości i – mimo braku sprzyjających warunków – podjęli i nadal podejmują działania w celu jej przekształcenia zgodnie z własną symboliczną wizją siebie samych oraz otaczającego świata. Działania te, określane rewolucją godności (a także rewolucją tożsamościową, narodową, kulturową, obywatelską) na trwałe wpisały się w proces kształtowania białoruskości. Niezależnie od kontrowersji, jakie może wzbudzać pojęcie rewolucji (ta białoruska nie doprowadziła do zmiany reżimu), jest ono w pełni uprawnione w charakterze diagnozy współczesnego społeczeństwa białoruskiego.

Powtórzmy: rewolucja godności zanegowała narzucone odgórnie standardy. Społeczeństwo odkryło, że kulturowe normy czy wartości są tylko emanacją władzy, służą jej dominacji politycznej, ekonomicznej i symbolicznej. Ich dekonstrukcję utożsamiono z wolnością. Wolność, podmiotowość, prawo do swobodnego wyboru i swobodnej twórczości, solidarność i odpowiedzialność stały się najważniejszymi hasłami rewolucji godności. Wyznaczyły zarazem cechy definicyjne nowej białoruskiej tożsamości. Taka formuła białoruskości jest warta uwagi z kilku powodów.

Po pierwsze, Białorusini ujrzeni siebie w roli podmiotu, wykazali zdolność do kreatywnego zaadaptowania rozmaitych zglobalizowanych form protestu oraz wzbogacenia ich lokalnym kolorytem i symboliką kulturową. Co znamienne, w repertuarze pieśni godnościowych znalazły się *Mury i Preremen* obok białoruskich pieśni *Mahutny Boża*, *Pahonia* czy *Mój rodny kut*.

Po drugie, zaprezentowali dynamiczną, interakcyjną wizję tożsamości. Jest to wizja inkluzywna, atrakcyjna dla różnych społeczności (jak muzycy, naukowcy, lekarze, emeryci, sportowcy, dziennikarze, studenci i in.). W efekcie działania kulturowe tworzyły przestrzeń do interakcji między różnymi tożsamościami i preferencjami, przestrzeń do dialogu i negocjowania wspólnych wartości.

Po trzecie, jest to formuła, która skłania do traktowania wielowarstwowego dziedzictwa historycznego oraz kulturowego Białorusi z równym szacunkiem i która budzi zainteresowanie niesowiecką częścią tego dziedzictwa. Zaowocowało to głęboką metamorfozą wykładni najnowszej historii Białorusi i symboliki kulturowej, czego spektakularnym przejawem było owinięcie w biało-czerwono-białą flagę pomnika Matki-Ojczyzny, znajdującego się na terenie Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Mińsku. Można też przewidywać, że rola symboliki, języka, pamięci historycznej – jako wyznaczników białoruskości – będzie wzrastać.

Po czwarte, Białorusini mogli się przekonać, jak ogromne są skala niezadowolenia z istniejącej sytuacji i pragnienie zmian. Stały się one motorem działań kulturowych, unaoczniając z kolei potencjał ich wielowymiarowej siły (dywersyjnej, komunikacyjnej, integracyjnej).

Po piąte wreszcie, zeszłoroczne wydarzenia już stały się białoruskim dziedzictwem, dorobkiem kultury. Na długo też pozostaną przedmiotem badań i refleksji naukowych. Zaowocowały wieloma cennymi publikacjami wyprowadzającymi społeczeństwo z białoruskiej *terra incognita*, jednakże przywodząc niekiedy badaczy do kontrowersyjnych wniosków⁹³².

Rzeczywiście, patrząc przez pryzmat „kryterium ulicznego”, trzeba stwierdzić, że reżim jest silniejszy, niż się obserwatorom wydawało. Zaproponowana w tej książce perspektywa badawcza skłania wszak do opinii, że białoruskie wydarzenia sprzed roku trzeba mierzyć inną miarą – kulturową. Mimo iż np. Galeria Ź jest zamknięta, a jej założyciel – tak jak wielu innych działaczy kultury – siedzi w areszcie, zaś władze sztucznie wypełniają amfiteatr w Witebsku na czas zorganizowanego pod patronatem prezydenta festiwalu „Słowieński Bazar”.

Kultura jest często porównywana do góry lodowej. W takim jej modelu składa się z elementów widocznych i niewidocznych. Widoczna jej część jest niewielka w porównaniu do wspierającej ją części niewidocznej. Jawny potencjał oporu kulturowego był odzwierciedleniem procesów głębinowych w społeczeństwie i jedne bez drugich trudno zrozumieć. Są one trwałe, nieodwracalne. Dziś niezgoda i opór Białorusinów znowu przeszły w fazę dyskretną, niewidzialną. Realizują się w przestrzeniach prywatnych, w nieformalnych sieciach osób dzielących wspólne wartości i solidarnie wspierających się, kumulujących nowe doświadczenia. Dotyczy to także kwestii tożsamościowych. Obecnie nikt nie mówi o polityce „miękkiej białorutenizacji”. Została ona całkowicie przesłonięta przez „twardy” autorytaryzm. Sam proces białorutenizacji, rozumiany jako budowanie odrębnej tożsamości białoruskiej, nie został jednak przerwany: znalazł się poza państwem, stał

⁹³² Marek Budzisz, wnikliwy badacz problematyki wschodniej, który w centrum swojej analizy białoruskich wydarzeń 2020 r. postawił procesy destrukcji reżimu Łukaszenki, dostrzega np. zarazem procesy groźne dla Białorusi jako suwerennego państwa. Pesymizm zawarty w tezewym, niefortunnym tytule książki podyktowała, jak się wydaje, geopolityczna perspektywa badawcza autora. Zob. Marek Budzisz, *Iluzja wolnej Białorusi. Jak walcząc o demokrację, można utracić ojczyznę*, Warszawa 2020; zob. także Witold Sokała, *Pochłanianie Białorusi. To co teraz obserwujemy, to tylko przygrywka do decydującego kroku*, Forsal.pl, 14.05.2021, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8162940,pochlanianie-bialorusi-to-co-teraz-obszerwujemy-to-tylko-przygrywka.html>.

się niewidzialny. Na powierzchni dostrzegamy jedynie pokazowy tryumf pozornych „zwycięzców”.

W tym kontekście zawarte w książce tezy nie straciły na aktualności. Ubiegłoroczna rewolucja godności, na miarę kulturową, odrzuciła zmitologizowane cechy ludzi radzieckich, odgórnie promowane wartości, ideały i pamięć historyczną, tworząc przestrzeń pod nowy układ cech kulturowych białoruskiej wspólnoty obywatelskiej. Można też prognozować, że w dającej się przewidzieć perspektywie wyostrenie roli czynnika białoruskiego jest nieuniknione. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji, kiedy polityka oficjalna zmierza do roztopienia odrębnej tożsamości Białorusinów we wspólnocie ogólnoruskiej.

Warszawa, 26 lipca 2021 r.

Bibliografia*

- Akudowicz Walancin, *Archipelag Białoruś*, w: tegoż, *Dialogi z Bogiem*, tłum. H. i J. Maksymiukowie, Wrocław 2008.
- Anderson Benedict, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997.
- As of February 1 220 persons in Belarus are considered as political prisoners*, https://prisoners.spring96.org/en?fbclid=IwAR3Dq8yFU3IA1Vqc3frjeN1y1eHBe5J8OsvsQtupHrYNvgqR0Ysx_AogtQ4.
- Atlas języków zagrożonych UNESCO*, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger/>.
- Babkou Ihar, *Królestwo Białoruś. Interpretacja ru(i)n*, tłum. J. Maksymiuk, Wrocław 2008.
- Banasiak Jakub, *Street art – ruch zapoznany*, w: *Street art. Między wolnością a anarchią*, red. M. Duchowski, E.A. Sekuła, Warszawa 2011, s. 14–21.
- Bardach Juliusz, *Wieloszczeblowa świadomość narodowa na ziemiach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej w XVII–XX wieku*, w: *Materiały konferencji „Narodowość – tradycje zgody w dobie nacjonalizmu”*, Poznań 1998, s. 11–34.
- Barszczewska Nina, *Bałtycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej” 2018, t. LXVI, s. 21–37.
- Barthes Roland, *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Warszawa 2020.
- Baudrillard Jean, *Symulakry i symulacja*, tłum. S. Królak, Warszawa 2005.
- Bekus Nelly, *Polityka językowa w kontekście procesów narodotwórczych narodu białoruskiego*, „Język. Komunikacja. Informacja” 2011, nr 6, s. 117–125.
- Bekus Nelly, *Struggle over Identity: The Official and the Alternative Belarusianness*, Budapest 2010.
- Belarus: Media Under Attack as European Games Loom: Olympic Officials Should Ensure Reporters’ Safety*, <https://www.hrw.org/news/2019/05/17/belarus-media-under-attack-european-games-loom>.
- Berting Jan, Villain-Gandossi Christiane, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych. Podejście interdyscyplinarne*, w: *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995, s. 13–27.
- Białorusini o Polsce, Rosji i sobie. Analiza badania opinii publicznej przeprowadzonego na zlecenie Ośrodka Studiów Wschodnich*, „Komentarze OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-01-29/bialorusini-o-polsce-rosji-i-sobie>.

* Wszystkie linki wykorzystane w tekście i przywołane w bibliografii były aktualne na dzień ukończenia prac nad książką, tj. 15 maja 2021 r.

- Bielaszyn Wiktoria, *Jak zginał protestujący w Mińsku. Nowe nagranie zaprzecza wersji białoruskich służb*, Wyborcza.pl, 18.12.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,26213507,tlumy-bialorusinow-na-demonstracjach-w-calym-kraju.html>.
- Blank Thomas, Adamek Karl, *Singen in der Kindheit. Eine empirische Studie zur Gesundheit und Schulfähigkeit von Kindergartenkindern und das Canto elementar-Konzept zum Praxis-transfer*, Münster 2010.
- Błuszkowski Jan, *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków*, Warszawa 2003.
- Bobilewicz Grażyna, *Twórczość białoruskiego artysty ulicznego Andrieja Busła*, „Techne. Seria Nowa” 2018, nr 2, s. 129–148.
- Bokszański Zbigniew, Piotrowski Andrzej, Ziółkowski Marek A., *Socjologia języka*, Warszawa 1977.
- Bortnowska Katarzyna, *Białoruski postmodernizm. Liryka „pokolenia Bum-Bam-Litu”*, Warszawa 2009.
- Braudel Fernand, *Historia i nauki społeczne – długie trwanie*, w: idem, *Historia i trwanie*, tłum. B. Geremek, Warszawa 1971, s. 46–89.
- Budzisz Marek, *Iluzja wolnej Białorusi. Jak walcząc o demokrację, można utracić ojczyznę*, Warszawa 2020.
- Burszta Wojciech J., *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacjonalizmem w tle*, Warszawa 2013.
- Burszta Wojciech, Pomieciński Adam, *E-folklor*, „Kultura Popularna” 2012, nr 3 (33), s. 4–5.
- Bykoński Pałuk, *Kryzys polityczny i społeczne przebudzenie Białorusi*, „Forum Idei”, Fundacja im. Stefana Batorego, 14.08.2020.
- Castells Manuel, *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, Warszawa 2008.
- Castells Manuel, *Spółczesność sieci*, tłum. M. Marody i in., Warszawa 2007.
- Chareuski Siarhej, *Białoruś. Pobyt tymczasowy*, „Znak” 2015, listopad.
- Czarnowski Stefan, *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże. Święty Patryk, bohater narodowy Irlandii*, Warszawa 1956.
- Darczewska Jolanta, *Federalna Służba Bezpieczeństwa w zwierciadle rosyjskiego dowcipu sieciowego*, Warszawa 2014.
- Darczewska Jolanta, Żochowski Piotr, *Rusofobia w strategii Kremla*, Warszawa 2015.
- Dawkins Richard, *Samolubny gen*, tłum. M. Skoneczny, Warszawa 1996.
- Debord Guy, *Spółczesność spektaklu*, tłum. M. Kwaterko, Warszawa 2006.
- Dery Mark, *Culture Jamming: Hacking, Slashing and Sniping in the Empire of Signs*, <https://www.markdery.com/books/culture-jamming-hacking-slashing-and-sniping-in-the-empire-of-signs-2/>.
- Dobrowolski Wadzim, *Artystyczna dywersja – strategie subwersywne w białoruskiej sztuce współczesnej*, „Czas Kultury.pl”, 11.08.2020, <http://old.czaskultury.pl/czytanki/artystyczna-dywersja-strategie-subwersywne-w-bialoruskiej-sztuce-wspolczesnej/>.
- Dołowy-Rybińska Nicole, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie*, Warszawa 2011.
- Drozdowski Rafał, *Obraza na obrazy. Strategie społecznego oporu wobec obrazów dominujących*, Poznań 2009.
- Duszyk Kinga, *Wideoklip jako komunikat medialny. Wartość estetyczna i funkcja*, w: *Komunikacja wizualna w prasie i w mediach elektronicznych*, red. K. Wolny-Zmorzyński i in., Warszawa 2013, s. 179–197.
- Dworzecka Joanna, *Polska i białoruska tożsamość Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi. Historia a współczesne dylematy*, „Studia Białorutenistyczne” 2018, t. 12, s. 54–65.
- Edwards John, *Language and Identity: An Introduction*, New York 2009.

- Eliade Mircea, *Aspekty mitu*, tłum. P. Mrówczyński, Warszawa 1998.
- Engelking Anna, *Antropolog wśród kolchoźników, czyli wokół współczesnej pańszczyzny. Casus białoruski*, w: *20 lat rzeczywistości poradzieckiej. Spojrzenie socjologiczne*, red. M. Głowacka-Grajper, R. Wyszynski, Warszawa 2012, s. 97–113.
- Engelking Anna, *Kolchoźnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku*, Toruń 2012.
- Engelking Anna, *Wokół białoruskiej tutejszości. Pytania stare i nowe*, „Studia Białorutenistyczne” 2009, t. 3, s. 47–61.
- Foucault Michel, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Warszawa 2009.
- Foucault Michel, *Podmiot i władza*, tłum. J. Zychowicz, „Lewą Nogą” 1998, nr 9, s. 174–192.
- Fukuyama Francis, *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, tłum. J. Pyka, Poznań 2019.
- Getka Joanna, *A Discontinuation or a Preservation of the (Old) Belarusian Writing Tradition in the 18th Century? Contributions to the Discussion on the Development of the Literary Belarusian Language as Applied to Publications of the Basilian Printing Offices in Supraśl and Vilnius*, „Studia Białorutenistyczne” 2020, t. 14, s. 279–295.
- Getka Joanna, *Missing Chain? Challenges for the Contemporary Study of 18th Century Belarusian Language and Culture*, „Journal of Belarusian Studies” 2020, Vol. 10, No. 1, s. 44–63.
- Getka Joanna, *Prosta mowa końca XVIII wieku. Język „Nauk Parafialnych 1794”*, Warszawa 2012.
- Getka Joanna, *Ruskojęzyczne wydania drukarni supraskiej o charakterze religijnym (XVIII wiek) – pominięty element w badaniach nad historią kultury białoruskiej*, w: *Literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, folklorystyka: prace na XVI Międzynarodowy Kongres Sławiistów w Belgradzie 2018*, red. B. Zieliński, Poznań 2018, s. 45–54.
- Getka Joanna, *Standard-Setting Role of Prosta Mova in the 18th Century*, „SLAVIA. Časopis pro Slovanskou Filologii” 2021, ročník 90, sešit 1, s. 25–36.
- Getka Joanna, *Белорусский язык восемнадцатого века – исследовательские постулаты*, „Studia Białorutenistyczne” 2018, t. 12, s. 177–190.
- Goban-Klas Tomasz, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005.
- Goban-Klas Tomasz, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa–Kraków 1999.
- Gołąbek Bartosz, *Anatomia Runetu. Rosyjskojęzyczny Internet jako extra territorium byłego ZSRR*, Krosno 2014.
- Grzegorzczkowska Renata, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2007.
- Huntington Samuel, *Kim jesteśmy?*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2007.
- „Idziemy dalej!” *Swiatłana Cichanoŭskaja podsumowała rok 2020*, Belsat, 31.12.2020, <https://belsat.eu/pl/news/idziemy-dalej-swiatlana-cichanouskaja-podsumowala-rok-2020/>.
- Inna historia Białorusi*, budzma.by, <https://budzma.by/news/inna-historia-biaorusi.html>.
- Jabłońska Barbara, *O społecznym charakterze muzyki. Szkic socjologiczny*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2018, t. 34, s. 113–128.
- Jarecka Urszula, *Świat wideoklipu*, Warszawa 1999.
- Jawłowska Aldona, *Drogi kontrkultury*, Warszawa 1975.
- Jeziński Marek, *Muzyka popularna jako wehikuł ideologiczny*, Toruń 2011.
- Johnson A. Ross, *Radio Wolna Europa i Radio Swoboda*, tłum. A. Borzym, Wrocław 2014.
- Karp Marek, *Białoruska ucieczka od wolności*, w: *Okręt Koszykowa*, red. J. Borkowicz i in., Warszawa 2007, s. 115–131.

- Karwat Mirosław, *Teoria prowokacji. Analiza politologiczna*, Warszawa 2007.
- Kłysiński Kamil, Konończuk Wojciech, *Łączenie przeciwności. Polityka historyczna Białorusi*, „Raport OSW” 2020, nr 10, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Laczenie-przeciwnosci_net_0.pdf.
- КМ, *Пераніс беларускамоўных: Гэта «камін-аўт», ніякіх лічбаў ня будзе*, Radio Svoboda, <https://www.svoboda.org/a/pierapis-bielaruskamounych-heta-kamin-aut-nijakich-licbau-nia-budzie/27499194.html>.
- Kofin Ewa, *Muzyka wokół nas. Studium przeobrażeń recepcji muzyki w dobie elektronicznych środków jej przekazywania*, Wrocław 2012.
- Kuipers Giseline, *Good Humor, Bad Taste: A Sociology of the Joke*, New York 2006.
- Kuipers Giseline, *The Sociology of Humor*, w: *The Primer of Humor Research*, ed. V. Raskin, Berlin–New York 2008, s. 365–402.
- Kwaśniewski Krzysztof, *Tożsamość kulturowa*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Warszawa–Poznań 1987, s. 351–352.
- Lippmann Walter, *Public Opinion*, New York 1961.
- Łatyszczek Oleg, *Krajowość i „zapadno-rusizm”. Tutejszość zideologizowana*, w: *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, red. J. Jurkiewicz, Poznań 1999.
- Magdziarz Wiktor, *Tożsamości i komunikacja w świecie mediów społecznościowych – analiza z wykorzystaniem teorii społeczeństwa spektaklu Guya Deborda i koncepcji cyfrowego non-sensu memetycznego*, w: *Rejestry kultury*, red. K. Olkusz, Wrocław 2019, s. 243–256.
- Malinowski Bronisław, *Mit, magia, religia*, tłum. B. Leś, D. Praszalowicz, Warszawa 1990.
- Marcinowicz Wiktar, *Język białoruski jako substancja halucynogenna*, wywiad przeprowadzony przez Mikołaja Glińskiego, Culture.pl, 15.10.2015, <https://culture.pl/pl/artykul/jezyk-bialoruski-jako-substancja-halucynogenna-rozmowa-z-wiktarem-marcinowiczem>.
- Marcinowicz Wiktar, *Kultura białoruska, narodowa, europejska, posowiecka*, Forum Dialogu, 19.11.2020, <https://forumdialogu.eu/2018/11/19/kultura-bialoruska-narodowa-europejska-posowiecka/>.
- Marková Alena, *Institutional Historical Memory and History in Post-Soviet Belarus*, „The Journal of Belarusian Studies” 2019, Vol. 9, No. 1, s. 51–73.
- Marková Alena, *Language, Identity, and Nation: Special Case of Belarusian State- and Nation-Formation*, „The Journal of Belarusian Studies” 2018, Vol. 8, No. 3, s. 25–39.
- Martin Rod A., *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, San Diego 2007.
- Martin Rod A., *Sense of Humor*, w: *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures*, ed. S.J. Lopez, C.R. Snyder, Washington 2003, s. 313–326.
- Martysiewicz Maria, *Zmieniamy świat i jego postrzeganie*, Culture.pl, 8.12.2020, <https://culture.pl/pl/artykul/zmieniamy-swiat-i-jego-postrzeganie>.
- McLuhan Marshall, *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, tłum. N. Szczucka, Warszawa 2004.
- Misztal Bronisław, *Between the State and Solidarity: One Movement, Two Interpretations – The Orange Alternative Movement in Poland*, „The British Journal of Sociology” 1992, No. 43, s. 55–78.
- Misztal Bronisław, *Pomarańczowa Alternatywa na tle procesów globalnych*, w: *Pomarańczowa alternatywa – happeningiem w komunizm*, red. B. Górka, B. Koschalka, Kraków 2011, s. 83–99.
- Nau Nicole i in., *Języki w niebezpieczeństwie. Księga wiedzy*, tłum. P. Szczepankiewicz i in., Poznań 2016.
- Niżyńska Aleksandra, *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*, Warszawa 2011.

- Nowak Jakub, *Memy internetowe: teksty (cyfrowej) kultury językiem krytyki społecznej*, w: *Współczesne media. Język mediów*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin 2013, s. 227–238.
- Obrońcy praw człowieka alarmują: na Białorusi już 526 więźniów politycznych, Belsat, 30.06.2021, <https://belsat.eu/pl/news/30-06-2021-obroncy-praw-czlowieka-alarmuja-na-bialorusi-juz-526-wiezniow-politycznych/>.
- Ogonowska Agnieszka, *Spoleczeństwo spektaklu: prekursorzy i ich współczesne dziedzictwo intelektualne*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2012, nr 1, s. 14–26.
- Olechnicki Krzysztof, Załęcki Paweł, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997.
- Ousmanova Almira, *Analogowa dyktatura przeciwko cyfrowemu tłumowi*, część 2: *Białoruska telewizja i kwestia bezpieczeństwa informacyjnego*, <https://bialorus2020studium.pl/analogowa-dyktatura-przeciwko-cyfrowemu-tlumowi-czesc-2/>.
- Owsiannik Siergiej, Striełkowa Jelena, *Władza a społeczeństwo. Białoruś 1991–1998*, Warszawa 1998.
- Palczyński Tadeusz, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.
- Pawluczuk Włodzimierz, *U źródeł idei narodu białoruskiego*, w: *Pogranicza. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Sadowskiego*, red. M. Bieńkowska, W. Żelazny, Białystok 2015, s. 33–44.
- Pawluczuk Włodzimierz, *W poszukiwaniu tożsamości. Kształtowanie się idei białoruskiej, w: 20 lat rzeczywistości poradzieckiej. Spojrzenie socjologiczne*, red. M. Głowacka-Grajper, R. Wyszyński, Warszawa 2012, s. 115–167.
- Pęczak Mirosław, „Patriotyzm” polskiej muzyki popularnej, „Kultura Współczesna” 2014, nr 1 (84).
- Pęczak Mirosław, *Subkultury w PRL. Opór, kreacja, imitacja*, Warszawa 2013.
- Poczobut Andrzej, *Białorusko-rosyjska wojna na pomniki*, „Gazeta Wyborcza”, 1.07.2014.
- Poczobut Andrzej, *System Białoruś*, Gliwice 2013.
- Porebski Mieczysław, *Sztuka a informacja*, Kraków 1986.
- Porta Donatella della, Diani Mario, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, tłum. A. Sadza, Kraków 2009.
- Prokopiuk Jan, *Etnos i tożsamość. Białoruski proces narodotwórczy*, Toruń 2013.
- Radzik Ryszard, *Kim są Białorusini?*, Toruń 2003.
- Riabczuk Mykoła, *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław–Wojnowice 2015.
- Rudkoński Piotr, *Miękka białoruska ideologia*, *Ideologia Białorusi w dobie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego*, „Komentarze OSW”, 253, 3.11.2017.
- Sahanowicz Hienadz, *Wojna z białoruską historią*, w: *Tematy polsko-białoruskie*, red. R. Traba, Olsztyn 2003, s. 186–195.
- Sandlin Jennifer A., Milam Jennifer L., „Mixing Pop (Culture) and Politics”: *Cultural Resistance, Culture Jamming, and Anti-Consumption Activism as Critical Public Pedagogy*, „Curriculum Inquiry” 2008, Vol. 38, No. 3, s. 323–350.
- Shulman Stephen, *The Contours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine*, „Europe-Asia Studies” 2004, Vol. 56, No. 1, s. 35–56.
- Shved Viachaslau, Grzybowski Jerzy, *Historia Białorusi od czasów najdawniejszych do roku 1991*, Warszawa 2020.
- Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pl/propaganda>.
- Słownik języka polskiego*, t. 2, red. M. Szymczak, Warszawa 1979.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/przebudzenie.html>.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
- Smith Graham i in., *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*, Cambridge 1998.

- Smułkowa Elżbieta, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002.
- Socjolog: *Protest na Białorusi zwołał, ale się nie skończył; jest jak pociąg*, PAP, 2.01.2021, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news/%2C785667%2C>.
- Sokała Witold, *Pochłanianie Białorusi. To co teraz obserwujemy, to tylko przygrywka do decydującego kroku*, Forsal.pl, 14.05.2021, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8162-940,pochlanianie-bialorusi-to-co-teraz-obszerwujemy-to-tylko-przygrywka.html>.
- Spirit of Shankly, *Пока одни ножки вынужденно отдыхают, другие будут бегать во всю мощь. Белоруски запустили флешмоб в поддержку Хижинковой*, Tribuna.by, 13.12.2020, <https://by.tribuna.com/tribuna/blogs/viralsport/2866185.html>.
- Społeczeństwo obywatelskie na Białorusi już jest. Ale niewidoczne*. Rozmowa ze Sciapanem „NEXTA” Puciłą (Joanna Getka, Maciej Piotrowski), „Nowa Europa Wschodnia” 2020, nr 1/2, s. 154–162.
- Stelter Brian, *Camps Are Cleared, but “99 Percent” Still Occupies the Lexicon*, New York Times, 30.11.2011, <https://www.nytimes.com/2011/12/01/us/we-are-the-99-percent-joins-the-cultural-and-political-lexicon.html>.
- Szacki Jerzy, *O tożsamości (zwłaszcza narodowej)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2004, nr 3, s. 9–40.
- Szews Przemysław, *Demotywatory i internetowe temy – ołączeniu słowa i obrazu na Twitterze*, w: *Kreatywność językowa w przestrzeni medialnej*, red. K. Burska, B. Cieśla, Łódź 2014, s. 177–191.
- Szopski Marek, *Komunikowanie międzykulturowe*, Warszawa 2005.
- Szostak Władysław, *Mity i stereotypy w komunikacji politycznej*, w: *Mity i stereotypy w polityce. Przeszłość i teraźniejszość*, red. A. Kosińska-Metryka, M. Goloś, Toruń 2010.
- Szyfer Anna, *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań 1996.
- Śliwowska Anna, *Sztuka w procesie komunikacji kulturowej*, w: *Komunikacja przez sztukę, komunikacja przez język*, red. B. Bączkowski, P. Gałkowski, Poznań 2008, s. 51–70.
- Świątkiewicz Wojciech, *Tożsamość kulturowa – ujęcie socjologiczne*, w: *Tożsamość kulturowa mieszkańców starych dzielnic miast Górnego Śląska*, red. W. Świątkiewicz, K. Wódz, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 9–17.
- Taborska Halina, *Współczesna sztuka publiczna*, Warszawa 1996.
- Tokarczuk Olga, *Wolna Białoruś jest kobietą*, Wyborcza.pl, 9.09.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,26285548,wolna-bialorus-jest-kobieta.html#s=BoxWyboMT>.
- Volkoff Vladimir, *Psychosocjotechnika. Dezinformacja. Oręż wojny*, Komorów 1999.
- Walczak Bogdan, *Język i wyznanie a tożsamość etniczna i narodowa dawniej i dziś*, w: *Językowa kreacja tożsamości*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2013.
- Waszkiewicz Jerzy, *Rozwianie mitów – współczesne białoruskie refleksje nad własną tożsamością*, „Studia Białorutenistyczne” 2013, t. 7, s. 81–96.
- Weinsberg Adam, *Naród wobec języka*, „Obóz” 1992, nr 22, s. 1–30.
- Wiaczorka Wincuk, *Białoruskojęzyczni – na fali i bez kompleksów*, „Forum Idei”, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2020.
- Willis Paul, *Wyobraźnia etnograficzna*, tłum. E. Klekot, Kraków 2005.
- The World Staff, *Meet Zhdun, the Tubby Gray Blob Who’s at Home on Russian Social Media*, The World, 1.03.2017, <https://www.pri.org/stories/2017-03-01/meet-zhdun-tubby-gray-blob-whos-home-russian-social-media>.
- Wóycicki Kazimierz przy współpracy Tomasza Sulimy, *W pogoni za wolnością: białoruska rewolucja*, Warszawa 2020.

- Yekadumau Andrei, *The Russian Factor in the Development of Belarusian Culture*, w: *Belarus-Russian Integration*, red. V. Bulgakau, Minsk-Warsaw 2003, s. 169-220.
- Zańko Piotr, „*Zabijemy was słowami*”. *Prowokacja kulturowa w przestrzeni miejskiej i w internecie*, Warszawa 2012.
- Zaprudnik Jan, *Belarus: In Search of National Identity Between 1986 and 2000*, w: *Contemporary Belarus*, red. E. Korosteleva i in., London-New York 2003, s. 112-124.
- Znaniecki Florian, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Lwów-Warszawa 1934.
- Żygulski Kazimierz, *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*, Warszawa 1976.
- 15 самых веселых плакатов с митингов в Беларуси, kaktutzhit.by, 16.08.2020, <https://kaktutzhit.by/news/mitingi-plakaty>.
- 50 фактаў за бел-чырвона-белы сыяг, Radio Svoboda, 2.11.2013, <https://www.svaboda.org/a/25155772.html>.
- «80% не твои, вот ты и бесишься»: Самые крутые плакаты со вчерашнего гигантского митинга в Минске, The Village Беларусь, 17.08.2020, <https://www.the-village.me/village/city/dezhurniy-po-gorodu/284013-plakaty>.
- 100 дней народного сопротивления. Только цифры, Belaruspartisan.by, <https://belaruspartisan.by/politic/518092/>.
- 800 белорусских деятелей культуры высказались против насилия и фальсификаций, TUT.by, 8.10.2020, <https://news.tut.by/culture/703159.html?c>.
- Александр Лукашенко взял на субботник собачку, REFORM.by, 25.04.2020, <https://reform.by/aleksandr-lukashenko-vzjal-na-subbotnik-sobachku>.
- Александровская Богдана, Штраф за символику на балконе: в Беларуси запретили протестный флаг, DW, 15.01.2021, <https://p.dw.com/p/3nyzf>.
- Бабарико, Тихановский, Лукашенко – опросы в интернете показывают неожиданные результаты, NN.by, 22.05.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=252113&lang=ru>.
- Байцоўскі Ген, budzma.by, <https://budzma.by/category/projects/hen>.
- Батыров Тимур, «Настроение рабочих критическое»: что происходит в Белоруссии в первый день общенациональной забастовки, Forbes, 26.10.2020, <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/412183-nastroenie-rabochih-kriticheskoe-cto-proishodit-v-belorussii-v-pervyyu>.
- Бело-красно-белый креатив на балконах: как партизаны застают власти врасплох, Хартия'97, 15.12.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/12/15/404072/>.
- Белорусская ассоциация журналистов, СМИ в Беларуси, оперативный отчет № 2 (55), январь-июнь 2018 года, <https://baj.by/en/analytics/mass-media-belarus-no-2-55-januaryjune-2018>.
- Белорусские бизнесмены начали массово делать скидку для покупателей в 3%, Хартия'97, 10.06.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/6/10/381881/>.
- Белорусские протесты в Lego: как выглядит побег гомельчанина из автозака глазами дизайнера – фото, Сильные новости, 2.10.2020, <https://gomel.today/2020/10/02/278536.html>.
- Бешлей Ольга, Музыка протестов. Какие песни звучат на улицах Беларуси, Настоящее Время, 9.09.2020, <https://www.currenttime.tv/a/30829355.html?fbclid=IwAR3LNJFgeIGeAbt4ZY8pZM0QgrTZ5yKJTUif13c4ybE7dO14dsmQhergST8>.
- Богуславская Александра, Русский или белорусский: вопрос языка вызвал споры при переписи в Беларуси, DW, 17.10.2019, <https://p.dw.com/p/3ROGE>.
- Браточкин Алексей, Политика памяти в пространстве Минска: между забвением и идеей множественности памятей, w: *История, Память, Политика. Збірник статей*,

- Упоряд Г. Касьянов, О. Гайдай, Київ 2016, https://www.academia.edu/29650684/Политика_памяти_в_пространстве_Минска_между_забвением_и_идеями_множественности_памятей.
- Будзьма беларусКамі: Чаму трэба быць нераўнадушным, budzma.by, 28.11.2014, <https://budzma.by/news/budzma-byelaruskami-chamu-treba-byc-nyerawnadushnym-vidaha.html>.
- Будик Ульяна, *Милиция разбила стекло в кофейне, где прятались протестующие. Что говорят владельцы и МВД?*, AFISHA.TUT.by, 6.09.2020, <https://afisha.tut.by/news/anews/699460.html?c>.
- Быковский Павлюк, *«Боевиков Вагнера» в Беларуси восприняли как предвыборный трюк властей*, DW, 30.07.2020, <https://p.dw.com/p/3g9z9>.
- В Беларуси утверждено обновленное изображение государственного герба, TUT.by, 7.01.2021, <https://news.tut.by/society/714040.html?tg>.
- В Беларусь возвращаются «черные списки»? , TUT.by, 2.03.2011, <https://news.tut.by/society/217056.html?c>.
- В Белоруссии утвердили новый герб: стало меньше России, МК.ru, 7.01.2021, <https://www.mk.ru/politics/2021/01/07/v-belorussii-utverdili-novyy-gerb-stalo-menshe-rossii.html>.
- В Ждановичах у закрашенного «мурала Латушко» задержали двух женщин, NN.by, 28.01.2021, <https://nashaniva.by/index.php/?c=ar&i=267378&lang=ru>.
- В Минске появился «пикантный» мурал с Путиным и Лукашенко. ФОТО, Новости N, 23.09.2020, <https://novosti-n.org/ukraine/V-Mynske-poyavylysa-pykantnij-mural-s-Putynim-y-Lukashenko-FOTO-264070>.
- В Минске появился мурал с героем солигорской стачки Юрием Корзуном, Мой ВУ, 19.09.2020, <http://www.moyby.com/news/409315/>.
- В Минске студенты спели Do You Hear the People Sing в холле МГЛУ. После этого ОМОН их жестко задержал, Телеканал Дождь, 4.09.2020, <https://www.facebook.com/watch/?v=2640237112959280>.
- «Вольны хор», возникший во время беларусских протестов, презентовал первый альбом, Reform.by, 13.12.2020, <https://reform.by/187044-volny-hor-voznikshij-vo-vremja-belarusskih-protestov-prezentoval-albom-godnyja-pesni>.
- В парке Горького висит окровавленная женская одежда, The Village Беларусь, 8.10.2018, <https://www.the-village.me/village/city/dezhurniy-po-gorodu/270841-okrovavlenaya-zhenskaya-odezhda>.
- Васюкович Роман, *Жители рисуют, власти закрашивают: битва за мурал в минском «дворе перемен»*, Крым.Реалии, 16.09.2020, <https://ru.krymr.com/a/bitva-za-mural-v-minskom-dvore-peremen/30842530.html>.
- Вендик Юри, *«Все удавшиеся революции удачны по-своему». Насколько протесты в Беларуси похожи на другие восстания*, BBC, 22.08.2020, <https://www.bbc.com/russian/features-53787620>.
- Венкина Екатерина, *Сотни женщин вышли с цветами на демарш в Минске*, DW, 10.10.2020, <https://p.dw.com/p/3jk7v>.
- Вереск Анастасия, *5 авторов известных картин по мотивам протестов в Беларуси. «Кусь за Беларусь!»*, Витебский Курьер news, 3.10.2020, <https://vkurier.info/5-avtorov-izvestnykh-kartin-po-motivam-protestov-v-belarusi-kus-za-belarus/>.
- Владимиров Виктор, *Лукашенко с автоматом Калашникова: самопародия или угроза?*, Голос Америки, 24.08.2020, <https://www.golosameriki.com/a/lukashenko-armed-demar-che-/5556142.html>.

- Войтович Александр, Андрей Вардомацкий: *У сторонников и противников перемен – ценностная взаимонепереходимость*, Thinktanks.by, 3.12.2020, <https://thinktanks.by/publication/2020/12/03/andrey-vardomatskiy-u-storonnikov-i-protivnikov-peremen-tsen-nostnaya-vzaimoneperehodimost.html>.
- Вячорка Вінцук, *Стан беларускае мовы за 26 гадоў: выглядаем як тыповая аўтаномія РФ*, Radio Svoboda, 21.02.2021, <https://svobod1.azureedge.net/a/31114257.html?fbclid=IwAR1nXu0TkPP7dCL6R8Q1gMaybKKDuE-42j7EFmK8Yiu?EWXco03u28RgGSgw>.
- Вячорка Франак, *80 пахаваньняў выбітных беларусаў, якія варта наведаць на Радаўніцу (+мапа Кальварыйскіх і Ёсходніх могілак)*, Radio Svoboda, 20.04.2015, <https://www.svoboda.org/a/26669413.html>.
- Гомыляев Андрей, *Очевидцы: с легального парковочного места эвакуировали автомобиль. За что?*, Onliner, 3.03.2021, https://auto.onliner.by/2021/03/03/ochevidcy-s-legalnogo-parkovochnogo-mesta-evakuirovali-avtomobil-za-chto?fbclid=IwAR1vTYedb_6NGTVJLtoGMwve2g0P0HkcEQsunBbvzXvtBbkbSynsH_EUs3c.
- Горбатенко Володимир, *Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика*, Київ 2006.
- Горбач Ирина, *«Лукашенко однажды вышел к людям и пожалел»: Простые беларусы, которые задали жару режиму*, The Village Беларусь, 9.10.2020, <https://www.the-village.me/village/city/superheroes-in-city/285099-ordinary-heroes>.
- Гродненский православный архиепископ – учителям: *«Вам на коленях надо стоять – за все фальсификации, за ту ложь»*, NN.by, 17.08.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=257245&lang=ru>.
- Дашчынскі Алесь, *«У кожнага ёсьць свой пункт кіпеньня». Дзяніс Дудзінскі раскажаў, чаму рызыкнуў кар’ерай у дзяржструктурах і заступіўся за краму Symbal.by*, Radio Svoboda, 8.07.2020, <https://www.svoboda.org/a/30714751.html>.
- Декрет Президента, РБ 3, 2.04.2015, *О предупреждении социального иждивенчества*, Декрет Президента Республики Беларусь 2 апреля 2015 г. № 3, http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-3-ot-2-aprelja-2015-g-11135/.
- Доклад Президента А.Г. Лукашенко по вопросам совершенствования идеологической работы, „Советская Белоруссия”, 28.03.2003.
- Дудина Галина, *«У нас конституция не под женщину. И у нас общество не созрело для того, чтобы голосовать за женщину. Потому что у нас по конституции президент обладает сильной властью»*, „Коммерсантъ”, № 95, 30.05.2020, <https://www.kommer-sant.ru/doc/4363544>.
- Дынько Аляксандра, *Больш за 200 чалавек прайшлі крыжовым шляхам у Курапатах*, Radio Svoboda, 4.03.2019, <https://www.svoboda.org/a/29861906.html>.
- Еще один музыкант выпустил клип о протестах в Беларуси, AFISHA.TUT.by, 29.07.2020, <https://afisha.tut.by/news/anews/694612.html>.
- Ждун: *20 лучших образов Homunculus Loxodontus*, Cosmo.ru, 3.02.2017, <https://www.cosmo.ru/lifestyle/stil-zhizni/zhdun-20-luchshih-obrazov-homunculus-loxodontus/>.
- Жители деревень раскрашивают тюки актуальными надписями, NN.by, 8.11.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=262042&lang=ru>.
- Жителям Минска пришли квитанции ЖКХ с «мифами о бчб-флагах» и опросом, согласно которому Лукашенко доверяет большинству, Настоящее Время, 12.04.2021, <https://www.currenttime.tv/a/zhitelyam-minska-prishli-kvitantsii-zhkh-s-mifami-o-bchb-flagah-i-oprosom-soglasno-kotoromu-lukashenko-doveryaet-bolshinstvo/31199017.html>.
- Жураўскі Аркадзь, Крамко Иван, *Важнейшыя адрозненні паміж новай і старой беларускай літаратурнай мовай*, в: *Беларускае і славянскае мовазнаўства: Да 75-годдзя акадэміка К.К. Крапівы*, рэд. М. Р. Суднік, Мінск 1972, s. 132–147.

- За большой бело-красно-белый флаг в «Dana Mall» оштрафовали мать пятерых детей*, Belsat, 21.01.2021, <https://belsat.eu/ru/news/za-bolshoj-belo-krasno-belyj-flag-v-dana-mall-oshtrafovali-mat-pyateryh-detejj/>.
- Захваленні*, budzma.by, <https://budzma.by/news/praeht-zaxaplenni-albo-takimi-vy-nashyx-zorak-yashche-ne-bachyli-2.html>.
- Заява Нобелеўскай лаўрэаткі Святланы Алексіевіч*, <https://pen-centre.by/2020/09/09/3779.html>.
- «І мы ідзем далей». Навагодні зварот Святланы Ціханоўскай*, Belsat, 31.12.2020, <https://belsat.eu/news/i-my-idzem-dalej-navagodni-zvarot-svyatlany-tsihanouskaj/>.
- Инанец Снежана, «По воскресеньям выхожу с БЧБ, а в будни закрашиваю флаги». Коммунальщики – о работе после выборов*, TUT.by, 23.10.2020, <https://news.tut.by/society/704005.html#c>.
- Инанец Снежана, «Это наш двор, наше решение, они будут тут висеть». Как минский двор борется за свои БЧБ и мурал с диджеями*, TUT.by, 2.09.2020, <https://news.tut.by/society/698724.html#c>.
- Инанец Снежана, Спросили авторов мурала с диджеями на «Площади перемен», зачем они упорно его восстанавливают*, TUT.by, 7.10.2020, <https://news.tut.by/culture/702559.html#c>.
- Интервью, Павел Белоус: Белорус должен почувствовать себя белорусом*, Хартия'97, 9.04.2021, <https://charter97.org/ru/news/2018/2/16/279819/>.
- История одного мурала – в поддержку шахтеров*, Салідарнасць, 16.10.2020, <https://gazetaby.info/post/istoriya-odnogo-murala-v-podderzhku-shaxterov/169966/>.
- Источник: Николай Лукашенко не будет учиться в Лицее БГУ, он забрал документы*, TUT.by, 31.08.2020, <https://news.tut.by/society/698694.html#c>.
- Как девушки с Евромайдана целовались с милиционерами*, Segodnya.ua, 18.12.2013, <https://politics.segodnya.ua/politics/kak-devushki-s-evromaydana-celovalis-s-milicionerami-480918.html>.
- Как появился мем про Мышь которая крадется*, Zen.Yandex.ru, 15.07.2019, <https://zen.yandex.ru/media/ohhmytop/kak-poivilsia-mem-pro-mysh-kotoraia-kradetsia-5d2b120cc0dcf200ae4e4b15>.
- «Калі на нас нападуць, як на Украіну, я вазьму ў рукі зброю», – Ніна Багінская*, NN.by, 7.02.2016, <https://nn.by/?c=ar&i=164736>.
- Кодекс Республики Беларусь о культуре от 20 июля 2016 года № 413–Зб*, https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35508167#pos=238;52.
- Комаров Виктор, Витебские медики прочли стихотворение Янки Купалы. «Не быць скотам!»*, Vkurier.info, 24.11.2020, <https://vkurier.info/vitebskie-mediki-prochlistixotvorenie-yanki-kupaly-ne-byt-skotam/?fbclid=IwAR2eQZw5Qg0Z75WUSRagBe17W9ps6Oig7xTELHu0ZWv-cSFDmwYRfXEPtqc>.
- Корелина Ольга, 150 тысяч белорусов митингуют против Лукашенко. Он (с автоматом в руках) называет их крысами, а силовиков – красавцами. 15-й день протестов в Беларуси. Главное*, Meduza, 23.08.2020, <https://meduza.io/feature/2020/08/23/150-tysyach-belorusov-mitinguyut-protiv-lukashenko-on-s-avtomatom-v-rukah-nazyvaet-iz-krysami-a-silovikov-krasavtsami>.
- Крамко Иван, Адзіная старажытнарускасць. Ці была яна?*, „Наша слова” 2003, № 33 (620).
- Криштапович Лев, Тuteйшыя – значит русские*, Вместе с Россией, 20.04.2020, http://ross-bel.ru/about/news_post/lev-krishtapovich-tutejshie-znachit-russkie.

- Кругов Марк, *У людей открылись глаза. Интервью с диджеями, включившими «Перемен!»*, Radio Svoboda, <https://www.svoboda.org/a/30789759.html>.
- Кто, если не ты?, *Хартыя'97*, 12.07.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/7/12/385587/>.
- Кузнецов: «Чем больше пропаганда будет ругать Бабарико, тем больше у людей будет развиваться позитивная ассоциация с этим человеком», *Салідарнасць*, 22.02.2021, <https://gazetaby.com/post/kuznecov-chem-bolshe-propaganda-budet-rugat-babar/173671/>.
- Кузьмин Женя, «Саша 3%»: главный мем Белоруссии – про низкие рейтинги президента перед выборами. На него реагирует и сам Лукашенко, *ТЖ*, 23.07.2020, <https://tjournal.ru/internet/181211-sasha-3-glavnyy-mem-belorussii-pro-nizkie-reytingi-prezidenta-pered-vyborami-na-nego-reagiruuet-i-sam-lukashenko>.
- Кузьмин Женя, *Я/Мы: как фраза в поддержку Ивана Голунова за три месяца стала универсальным символом единения – а потом и мемом*, *ТЖ*, 24.09.2020, <https://tjournal.ru/internet/117765-ya-my-kak-fraza-v-podderzhku-ivana-golunova-za-tri-mesyaca-stala-universalnym-simvolom-edineniya-a-potom-i-memom>.
- Лапуцька Вераніка, Папко Аляксандр, *Інфармацыйная бяспека Беларусі: праблемы і шляхі паляпшэння*, Eurasian States in Transition Research Center (EAST Center), http://east-center.org/wp-content/uploads/2017/12/Belarus_information_security_RU.pdf.
- Легендарная Ніна Багінская стала гераіняй менскага мурала, *Хартыя'97*, 23.09.2020, <https://charter97.org/be/news/2020/9/23/394211/>.
- Ломононская Дар'я, *Большыя 200 жанчын у белай одежде прыйшлі на акцыю супраць насілля у Комаравскога рынку*, *КР.БУ*, 12.08.2020, <https://www.kp.by/online/news/3975620/>.
- Лубневская Наталия, «Директ ломится от приглашений на свидания». Познакомились с дуэтом «Арыстакратычная беднасць», *который поет частушки о последних новостях*, *NN.by*, 20.11.2020, <https://nina.nn.by/?c=ar&i=262668&lang=ru>.
- Лукашенко высказался о БЧБ-флагах: «Мы уберем эту фашистскую символику из общества», 015.by, 20.11.2020, <http://015.by/news/politika-i=vlast/lukashenko-105/>.
- Лукашенко о женщине-президенте: «она рухнет, бедолага», *ИА REGNUM*, 20.06.2020, <https://regnum.ru/news/polit/2987876.html>.
- Лукашенко обвинил оппозицию в планах запретить русский язык, *Интерфакс*, 18.08.2020, <https://www.interfax.ru/world/722276>.
- Лукашенко снова сфотографировали со шпиком: его зовут Умка, *REFORM.by*, 12.07.2020, <https://reform.by/148569-lukashenko-snova-sfotografirovali-so-shpicem-ego-zovut-umka>.
- Лукашенко: «Вы смотрите только Нину Багинскую не забирайте с площадей», *Euro-radio.fm*, 20.10.2020, <https://euroradio.fm/ru/lukashenko-vy-smotrite-tolko-ninu-baginskuyu-ne-zabirayte-s-ploshchadey>.
- Лукашенко: Загубите первого президента – это будет начало вашего конца. Полная версия выступления, https://youtu.be/W3rFfvS1_MA.
- Лукашенко: лучше умереть стоя, чем жить на коленях, *Belta*, 26.03.2020, <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-luchshe-umeret-stoja-chem-zhit-na-kolenjah-385085-2020/>.
- Лычавко Александр, «Растерянный ОМОН»: 8 смешных и популярных видео протеста, где беларусы победили силовиков. Добро побеждает зло, *The Village Беларусь*, 2.11.2020, <https://www.the-village.me/village/city/zabauki/285561-virus-video-protest>.
- Любимцева Анна, *Переломить оппозиционные настроения в Беларуси должен десант российских пропагандистов. Ну и как, получается?*, *Meduza*, 16.11.2020, <https://meduza.io/feature/2020/11/16/perelomit-oppozitsionnye-nastroeniya-v-belarusi-dolzhen-desantrossijskih-polittechnologov-nu-i-kak-poluchaetsya>.

- Макс Корж с соседями в Грушевке и милиция в Новой Боровой. Как минские дворы встречали Новый год, TUT.by, 1.01.2021 <https://news.tut.by/society/713444.html?c>.
- Максимова Маргарита, В Витебске появился рисунок с котиками и дядей с автоматом, Витебский курьер news, 26.09.2020, <https://vkurier.info/v-vitebske-poyavilsya-risunok-s-kotikami-i-dyadej-s-avtomatom/>.
- Мария Колесникова задержана, она в СИЗО на Володарского, TUT.by, 9.09.2020, <https://news.tut.by/economics/699851.html?c>.
- «Марш Справедливости» в Минске: какие лозунги звучали на протестах в этот раз?, DW, 21.09.2020, <https://p.dw.com/p/3ioHT>.
- Марэн Анаис, Положение в области прав человека в Беларуси, <https://undocs.org/ru/A/74/196>.
- Минкультуры разъяснило порядок выдачи профессионального сертификата творческого работника, Belta, 6.04.2016, <https://www.belta.by/culture/view/minkultury-obnarodovalo-porjadok-vydachi-professionalnogo-sertifikata-tvorcheskogo-rabotnika-188484-2016>.
- Минчане потроллили милиционера, Хартия'97, 2.09.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/9/2/391742/>.
- Михно Ирина, 100 лучших мемов и плакатов с белорусских протестов. Да-да, целая сотня!, КҮКҮ, 28.08.2020, <https://kyku.org/cult/100-luchshih-memov-i-plakatov-s-belaruskih-protestov-da-da-tselaya-sotnya>.
- «Может, нами правит ипци?» История той самой собачки Лукашенко, КҮКҮ.org, 18.07.2021, <https://kyku.org/news/mozhet-nami-pravit-shpits-istoriya-toy-samoy-sobachki-lukashenko>.
- Мова, Radio Svoboda, <https://www.svoboda.org/Belarusian-language>.
- Мороз Янина, БЧБ против красно-зеленого: насколько опасна война флагов для белорусского общества?, DW, 1.03.2021, <https://p.dw.com/p/3pqDp>.
- «Мы меняем сознание людей», – рогачевский Tor Band, который восхищает белорусов гимнами протеста, Сильные новости, 11.07.2020, <https://gomel.today/2020/07/11/270703.html>.
- Мыльников Павел, Сергей Ромашенко, Елена Гункель, Беларусь: оппозиция анонсировала проведение воскресной акции протеста, DW, 14.11.2020, <https://p.dw.com/p/3lHZu>.
- На Гомельщине сельчанина судят за снеговика с красным шарфом, которого он слепил в своем дворе, NN.by, 14.01.2021, <https://nn.by/?c=ar&i=266678&lang=ru>.
- На карте Минска появилась надпись «Беларусь живе», которую не закрасить. Для этого автор пробежал 33 километра!, Tribuna.com, 5.12.2020, <https://by.tribuna.com/tribuna/blogs/sportchchannel/2863318.html>.
- Наривончик Дмитрий, Первые итоги переписи 2019 года: где живут, как зарабатывают и на каком языке говорят белорусы, Экономическая газета, 22.09.2020, <https://neg.by/novosti/otkrytj/pervye-itogi-perepisi-2019-goda>.
- Не маўчы па-беларуску!, budzma.by, <https://budzma.by/news/budzma-vydala-nabor-pashtovak-nye-mawchy-pa-byelarusku-naylyepshaye-navinki.html>.
- Нестерова Дарья, Как протесты в Беларуси стали генератором для мемов по всему миру, Новый Омск, 14.08.2020, https://newsomsk.ru/news/105967-kak_protest_v_belarusi_stali_povodom_dlya_memov_po/.
- Нина Багинская в творчестве белорусских (и не только) художников, Chrysalis Mag, 4.09.2021, <https://chrysalismag.by/project/nina-baginskaya>.
- Ніне Багінскай – 70 гадоў!, Новы Час, 30.12.2016, <https://novychas.by/asoba/nine-bahinskaj-70-hadou>.

- Новые муралы: кого белорусы прославляют стрит-артом*, Хартия'97, 4.10.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/10/4/395657/>.
- Основы идеологии белорусского государства*, Академия управления при Президенте Республики Беларусь, Минск 2004.
- Открытое письмо представителей спортивной отрасли Республики Беларусь*, <https://sos-by.team/>.
- Первый приговор за надпись «Не забудем» на Пушкинской: 2 года колонии и 18 месяцев «домашней химии»*, Viasna, 8.12.2020, <http://spring96.org/ru/news/100833>.
- Песенко Алеся, *«Я гуляю!» 73-летняя Нина Багинская про возраст, популярность в интернете и защиту флага*, TUT.by, <https://lady.tut.by/news/mylife/698442.html>.
- Пикетатлет Ника, *В квартире белорусской активистки Нины Багинской прошли обыски*, Gazeta.ru, 5.11.2020, https://www.gazeta.ru/social/news/2020/11/05/n_15186187.shtml.
- «Площадь перемен» и «сквер Нины Багинской». Где это в Минске?*, TUT.by, 3.11.2020.
- Погодина Людмила, *В Минске появились десятки «протестных дворов». Там по-соседски протестуют против Лукашенко, устраивают концерты и борются с силовиками. Вот как это выглядит*, Meduza, 27.09.2020, <https://meduza.io/feature/2020/09/27/v-minske-poyavilis-desyatki-protestnyh-dvorov-tam-po-sosedski-protestuyut-protiv-lukashenko-ustrayayut-kontserty-i-boryutsya-s-silovikami>.
- Под Минском пенсионерок задержали в электричке за чтение книг на белорусском языке. Одну из них арестовали на сутки, других оштрафовали*, Настоящее Время, 2.03.2021, <https://www.currenttime.tv/a/belarus-train-pensioners-detention/31130007.html>.
- Подбежал к раненому, а в нас гранату бросили*, Lenta.ru, 5.11.2020, https://lenta.ru/articles/2020/11/05/bel_med/.
- Покупатели магазина Symbal.by: ОМОНа, как коронавируса – сначала боялись, а потом привыкли*, Belsat, 24.06.2020, <https://belsat.eu/ru/news/pokupateli-magazina-symbal-by-omona-kak-koronavirusa-snachala-boyalis-a-potom-privykli/>.
- Полякова Виктория, *Образы перемен от брестской художницы Анны Редько, или почему «в утробе автозака рождается гражданин»*, Брестская Газета, 17.09.2020, <https://www.b-g.by/society/obrazyi-peremen-ot-brestskoy-hudozhnicy-annyi-redko-ili-pochem-u-v-utrobe-avtozaka-rozhdaetsya-grazhdanin/>.
- Послание Президента Республики Беларусь А.Г. Лукашенко белорусскому народу и Национальному собранию Республики Беларусь: «Сильная экономика и честная власть – фундамент независимости страны и процветания нации»*, Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 22.04.2014, <http://pravo.by/document/?guid=38718pO=PO14p0001>.
- Потому что это наши цветочки! Белорусские протесты – самые аккуратные протесты в мире*, Зелёный портал, 14.08.2020, <https://greenbelarus.info/articles/14-08-2020/potomu-chto-eto-nashi-cvetochki-belarusskie-protesty-samye-akkuratnye-protesty-v>.
- Правозащитники: во время воскресных маршей 22 ноября задержано 374 человека*, NN.by, 23.11.2020, <https://nn.by/?c=ar&i=262801&lang=ru>.
- Прокофьева Екатерина, *«Когда поёшь, становится не так страшно». Музыка и белорусский протест*, Radio Svoboda, 4.10.2020, <https://www.svoboda.org/a/30874308.html>.
- Протест трусами и лифчиками: из чего белорусы делают бчб-флаги*, Kaktutzhit.by, 14.09.2020, <https://kaktutzhit.by/news/bchb>.
- Протестный стрит-арт охватил всю страну*, Хартия'97, 10.07.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/7/10/385368/>.
- Размаўляй са мной па-беларуску*, Generation.by, <http://generation.by/news-c87.html>.

- «Раньше я иллюстрировала книги, а теперь – жизнь». Художница из Новополоцка покорила социальные сети котиками-белорусами, Gorod214.by, 29.09.2020, <https://gorod214.by/new/6035>.
- Республика Беларусь в зеркале социологии: сборник материалов социологических исследований, Информационно-аналитический центр при Администрации Президента Республики Беларусь, рэд. А.П. Дербин, Минск 2018.
- Роман Бондаренко был автором легендарного мурала на площади Перемен?, Хартия'97, 16.11.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/11/14/400611/>.
- Ромашенко Сергей, «Репортеры без границ» призвали не криминализировать работу журналистов в Беларуси, DW, 26.11.2020, <https://p.dw.com/p/3lqzH>.
- Рябчук Микола, Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення, Київ 2000.
- С какими плакатами протестуют белорусы, Thinktanks.by, 18.08.2020, <https://thinktanks.by/publication/2020/08/18/s-kakimi-plakatami-protestuyut-belorusy.html>.
- Светлов уверяет, что в Беларуси нет черных списков музыкантов, Naviny.by, 27.02.2015, https://naviny.online/rubrics/culture/2015/02/27/ic_news_117_454782.
- Сколлон Майкл, Батька взялся за автомат. Одни приняли к сведению. Другие смеются, Радио Азаттык, 25.08.2020, <https://rus.azattyq.org/a/30801379.html>.
- Скоробогатова Елена, «Тут был Василь Быков». Можно ли сделать стрит-арт в центре Минска нелегально?, TUT.by, 23.06.2014, <https://news.tut.by/society/404045.html>.
- «Стоп таракан!»: белорусы удивили мир, Хартия'97, 31.05.2020, <https://charter97.org/ru/news/2020/5/31/380684/>.
- «Стрит-арт» от белорусских коммунальщиков, МойBY, 31.12.2020, <http://www.moyby.com/news/201475/>.
- Строцев Дмитрий, Искусство народного неповиновения, Colta.ru, 10.12.2020, <https://www.colta.ru/articles/specials/26156-dmitriy-strotsev-fenomen-belorusskogo-protesta>.
- Студзінская Іна, Вольскі: «Апроч гумару і іроніі нас наўрад ці што выратуе», Radio Svoboda, 24.06.2011, <http://www.svaboda.org/content/article/24249169.html>.
- Таиров Ринат, «Лукашенко оказался крепким орешком»: опубликована запись «перехваченного» Минском разговора о Навальном, Forbes, 4.09.2020, <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/408423-lukashenko-okazalsya-krepkim-oreshkom-opublikovana-zapis-perehvachennogo>.
- Титаренко Лариса, Теории Пограничья, „The Journal of Sociology and Social Anthropology” 2013, No. 2, s. 28–48.
- Толкачева Елена, «За шпирцем спрятали рекордный прирост заболевших». Политконсультант о том, зачем Лукашенко собака в поле, TUT.by, 29.04.2020, <https://news.tut.by/economics/682580.html>.
- Толкачева Елена, Бабарико и Цепкало не зарегистрированы кандидатами в президенты. Тихановскую зарегистрировали, TUT.by, 14.07.2020, <https://news.tut.by/economics/692651.html?c>.
- «Уже даже силовики поняли, что он бессмертен»: Как белорусы воют за муралы с «ябатьками» и ЖЭСом. У протестного мурала больше, чем 9 жизней, The Village Беларусь, 27.10.2020, <https://www.the-village.me/village/city/tred/285457-battle>.
- Указ № 257, Об отдельных вопросах организации и проведения культурно-зрелищных мероприятий, 5.06.2013, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/kommentarij-k-ukazu-257-ot-5-ijunja-2013-g-5946/.

- Указ Президента Республики Беларусь 26 апреля 2010 г. № 200, *Об административных процедурах, осуществляемых государственными органами и иными организациями по заявлениям граждан*, <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31000200>.
- «У них не осталось ничего святого». Беременные белоруски выступили против насилия силовиков, NewGrodno.By, 22.10.2020, <https://newgrodno.by/lyudi/u-nih-ne-ostalos-nichego-svyatogo-beremennye-beloruski-vystupili-protiv-nasiliya-silovikov/>.
- Урбан Дарья, *Ценности населения Беларуси. Результаты национального опроса населения*, Исследовательский центр ИПМ, Серия „Отраслевые обзоры“, май 2019.
- Уся праўда пра „Белы Легіён“, Racyja, <https://www.racyja.com/hramadstva/usyaprauda-prabely-legiyon/>.
- Федор Джули, Льюис Саймон, Журженко Татьяна, *Война и память в России, Украине и Беларуси*, „Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре“ 2018, № 3 (119), s. 114–141.
- Фонд спортивной солидарности оплатил штраф 87-летней пенсионерке. Ее наказали за флаг на балконе, SPORT.TUT.by, 16.12.2020, <https://sport.tut.by/news/about-sport/711716.html?c>.
- Фотофакт. В Бресте появился стихийный мемориал памяти Геннадия Шутова, Брестская Газета, 20.08.2020, <https://www.b-g.by/news/fotofakt-v-breste-poyavilsya-stihiyniy-memorial-pamyati-gennadiya-shutova/>.
- Фотофакт. В Минске появился мурал с изображением солигорского шахтера, Лидер-Пресс, 22.09.2020, <https://www.lider-press.by/novosti/novosti-soligorska/20801-fotofakta-na-odoj-iz-ulits-minska-poyavilsya-mural-s-izobrazheniem-soligorskogo-shakhtera>.
- Харати Миклош, *Положение в области прав человека в Беларуси*, 14.08.2015, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/313&referer=http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16718&Lang=R.
- «Хто, калі ня ты?» *Тог Vand, аўтары хіта «Мы не „народзец“*, выдалі новую песьню, Radio Svoboda, 11.07.2020, <https://www.svoboda.org/a/30721107.html>.
- Царик Юрий, *Политэкономія Беларусі, эвалюцыя беларуска-російскіх адносінаў і палітычны крызіс 2020 года*, imemo.ru/files/File/magazines/puty/miru/2020/02/08.Tsarik.pdf.
- Царик Юрий, *Російскія медыя ў Беларусі*, Центр стратэгічных і знешнепалітычных даследаванняў, 21.11.2020, <https://forstrategy.org/ru/posts/20191121>.
- Чатыром працаўнікам кампаніі PandaDoc выстаўлена абвінавачванне, Belsat, 11.09.2020, <https://belsat.eu/news/chatyrom-pratsaunikam-kampanii-pandadoc-vystaulena-abvinavachvanne/>.
- Черняк Александр, *Социолог: Белорусы негативно оценили поддержку Лукашенко Кремлем*, DW, 30.11.2020, <https://p.dw.com/p/3m0VC>.
- Чорна-белыя вершы, budzma.by, <https://budzma.by/category/chorna-byelyya-vyershы>.
- Шевцов Юрий, *Объединенная нация. Феномен Беларуси*, Москва 2005.
- Штейн Евгения, *Кац, Знак, Прокопьев, Навальный и кит-водомер. Кого увековечили белорусы в муралах на этой неделе*, Onliner, 9.10.2020, <https://realt.onliner.by/2020/10/09/709881>.
- Штейн Евгения, *Новые муралы и «кладбище здравого смысла». Кого белорусы прославили стрит-артом на этой неделе*, Onliner, 4.10.2020, <https://realt.onliner.by/2020/10/04/novye-muraly-i-kladbishhe-zdravogo-smysla-kogo-belorusy-proslavlyali-strit-artom-na-etoj-nedele>.

- Щигарева Маргарита, *«Как же я ненавижу американцев». Фото с протестов в Беларуси стало мемом на Reddit, но в СНГ юмора не поняли*, Medialeaks.ru, 12.08.2020, <https://medialeaks.ru/1208amv-belarus-meme/>.
- Экономический суд лишил TUT.BY статуса СМИ, TUT.by, 3.12.2020, <https://news.tut.by/economics/710002.html?c>.
- Эксперты ООН по правам человека: Беларусь должна прекратить пытки над протестующими и предотвратить насильственные исчезновения, Объединенные Нации – Права человека, страница страны – Беларусь, <https://www.ohchr.org/ru/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26199&LangID=R>.
- Як фестываль рэкламы «aDNaK!» стаў рухавіком беларускасці, budzma.by, <https://budzma.by/news/adnak-budzma.html>.

Źródła materiałów ilustracyjnych: memy, zdjęcia, grafika cyfrowa

- Animatarka, <https://www.instagram.com/p/CFTy8lcHN4c/>.
- Animatarka, *100 дзень пратэстаў*, <https://www.instagram.com/p/CHoBMi9nQ7d/>.
- Animatarka, <https://www.instagram.com/p/CHIsP30HzjD/>.
- Animatarka, *Жыве Беларусь! Як ні круці!*, https://www.instagram.com/p/CH5Q_uOhr5T/.
- Animatarka, *Зажыве Беларусь! Чалавечнымі ўчынкамі кожнага з нас*, <https://www.instagram.com/p/CHxCHtiHF3M/>.
- В.а., *АГ / АГ*, <https://cultprotest.me/p/I93R3VWaaA0HOBTbsOUB6>.
- В.а., *Врачи Беларуси против насилия!*, <https://cultprotest.me/p/2L9b7xG5l9aKSorY3GLS>.
- В.а., *Упыр*, <https://cultprotest.me/p/0LWvLEbyL4yIXLOk01Fq>.
- Bazlova Rufina, *My admiration to legendary Nina Baginskaya*, <https://www.instagram.com/p/CJJxbOSHkB-/>.
- godofbelarus, *До встречи на марше, друзья*, <https://www.instagram.com/p/CIJx61Dnl0t/>.
- <http://polit.reactor.cc/post/4492632>.
- <http://polit.reactor.cc/post/4567786>.
- <https://asiaplustj.info/sites/default/files/articles/286622/Снимок1.JPG>.
- <https://belaruspartisan.by/upload/medialibrary/805/805f74b57a3655a957b90af3fd17fa5c.jpg>.
- https://cdn.3bls.eu/wp-content/uploads/2020/11/photo_2020-11-23_12-35-06.jpg.
- <https://content.onliner.by/news/1100x5616/20995df3ba0a23e59663be15d47cc8be.jpeg>.
- <https://content.onliner.by/news/1100x5616/ba3e3b3681ee1944e97239070a941ae6.jpeg>.
- <https://content.onliner.by/news/1100x5616/beb66af55195888f16de9bcc829e98ee.jpeg>.
- <https://content.onliner.by/news/1100x5616/d774e56b69085a613d5e0832a0803556.jpeg>.
- https://cs10.pikabu.ru/post_img/2020/06/19/9/1592581279150786970.jpg.
- https://cs10.pikabu.ru/post_img/big/2020/09/23/7/1600859673112624018.png.
- https://cs9.pikabu.ru/post_img/big/2020/08/01/11/1596305880167269274.jpg.
- https://cs9.pikabu.ru/post_img/big/2020/11/05/12/1604607954174222202.jpg.
- <https://cultprotest.me/p/HN9clzM2KcCaW71Rfbg5>.
- <https://cultprotest.me/p/Mil02IHFdsAysAkbB4wZ>.
- <https://cultprotest.me/p/ykrYBW1ATKsc2aGbEYov>.
- <https://cultprotest.me/p/zndQTz94eLvsyjrhrIVU>.
- <https://data.dze.chat/flags/images/36-Golodeda.png>.
- https://data.dze.chat/flags/images/400-photo_2020-11-28_11-18-49.jpg.
- <https://data.dze.chat/flags/sources/489-kamar.pdf>.

- <https://data.dze.chat/flags/sources/563-Gromova.ai>
<https://data.dze.chat/flags/sources/684-gromava.zip>
<https://data.dze.chat/flags/sources/валгаградская.pdf>
<https://data.dze.chat/flags/sources/запад1.pdf>
<https://data.dze.chat/flags/sources/запад2.pdf>
<https://data.dze.chat/flags/sources/запад3.pdf>
<https://data.dze.chat/flags/sources/запад4.pdf>
<https://data.dze.chat/flags/sources/запад5.pdf>
https://data.dze.chat/flags/sources/камароўка_паўднёвая.eps
<https://data.dze.chat/flags/sources/камароўка.eps>
<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRdMfsU3ZYn5UuGFhRMdBW8nzEwJYilEsKdVw&usqp=CAU>
https://i.c97.org/ai/334471/aux-head-1558159460-2019_05-18_luka_360.jpg
https://i.c97.org/ai/380983/aux-head-1591118816-20200602_sasha_3_360.gif
https://i.c97.org/ai/381016/aux-1591168250-image_2020_06_03T07_07_26_201Z.png
<https://i.c97.org/ai/396370/aux-1602266751-55cc0c015979950add7f2bc8bf4a0aba.jpeg>
https://img.the-village.me/the-village.me/post_image-image/r3mbiCc81znIHdcg0svXlw.jpg
<https://kaktutzhit.by/uploads/images/парень%20интеграл%20мвд.png>
https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19787/content_____5_.jpeg
https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19788/content_____7_.jpeg
https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19827/content_118615682_2431965663773320_7505070013148493996_n.jpg
https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19772/content_____2020-08-25___15.01.23.png
https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/19825/content_2020-08-26_17.06.53.jpg
<https://leonardo.osnova.io/59ff9935-8d19-8e87-20a1-83219a832c5e/-/preview/1200/-/format/webp/>
<https://leonardo.osnova.io/67e0a468-b9f3-aa18-c4a2-c0b817280b8c/-/preview/1200/-/format/webp/>
<https://leonardo.osnova.io/82a78c90-8370-d421-68a2-46fdea0b02f3/-/preview/600/-/format/webp/>
<https://leonardo.osnova.io/acc0e08b-64de-7ea0-ffa6-222a26f2dd7b/-/preview/1200/-/format/webp/>
<https://leonardo.osnova.io/d18f8f31-d161-8fc3-3e02-57eb0435e4e5/-/preview/1100/-/format/webp/>
<https://m.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2795929297348067/>
<https://m.facebook.com/kocmacik/posts/pcb.3642975675758155/>
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=156261036291171&id=132311930129239
<https://m.facebook.com/symbolby/photos/a.1508791949366809/2939138342998822/?type=3&source=48>
https://marketing.by/upload/medialibrary/3d1/123094250_3496708057075478_8638203043540712512_n.jpg
<https://marketing.by/upload/medialibrary/e99/4756878.JPG>
<https://medialeaks.ru/wp-content/uploads/2020/08/0mlgfpktyw-1.jpg>

- <https://medialeaks.ru/wp-content/uploads/2020/08/iytikpco63k-1.jpg>.
https://memepedia.mirtesen.ru/blog/43730534911/Omonovets-sklonilsya-nad-izbityim-protestyuschim-v-Minske-i-sta?utm_referrer=mirtesen.ru.
<https://memepedia.ru/chyk-chyryk/>.
<https://newsomsr.ru/images/uploading/855fc46384ed912cd029c7d9b75eaa70.jpg>.
<https://pbs.twimg.com/media/EfixlF8XkAAK0OH?format=jpg&name=medium>.
https://pikabu.ru/story/beloruskiy_vorobey_3949518.
https://pikabu.ru/story/kogo_kormit_budem_7665966.
<https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/img.hromadske.ua/posts/195241/photo2020-08-3016-21-18jpg/large.jpg>.
<https://sntch.com/uploads/2020/06/1400.jpg>.
<https://sntch.com/uploads/2020/06/4.jpg>.
https://static.nachesy.country/uploads/post/photo/6525/maxresdefault-remo__vebg-preview.jpg.
<https://t.me/addstickers/zvyarki>.
<https://t.me/bazabazon/4352>.
<https://t.me/belteanews/12664>.
<https://t.me/bnkbcl/30765>.
https://t.me/kyky_org/13105.
https://t.me/kyky_org/1826.
https://t.me/kyky_org/2270.
https://t.me/kyky_org/2461.
<https://t.me/mkbelarus/8433>.
https://t.me/nexta_live.
https://t.me/nexta_tv.
https://t.me/nexta_tv/9164.
<https://t.me/radiosvaboda/27204>.
<https://t.me/stachkom/665?single>.
<https://t.me/stachkom/666?single>.
<https://t.me/stachkom/667?single>.
<https://t.me/stachkom/668?single>.
<https://t.me/stachkom/669?single>.
<https://t.me/stachkom/670?single>.
https://t.me/the_village_me/23594.
https://t.me/the_village_me/23653.
https://twitter.com/alice_hartzler/status/1267916338443489281.
<https://twitter.com/belteanews/status/1298171948489478144>.
<https://twitter.com/belteanews/status/1305208656334553094/photo/1>.
<https://twitter.com/belteanews/status/1313201239467974661>.
<https://twitter.com/i/status/1297582543152218113>.
<https://twitter.com/mebuzamedia/status/1296925767595692032?lang=es>.
<https://twitter.com/miha200002/status/1297582757409849352?s=20>.
<https://twitter.com/novosyolov/status/1294981460114526208?s=20>.
<https://twitter.com/tutby/status/1326060810528026630/photo/2>.
<https://twitter.com/Yoghikitt/status/1296742049224499200>.
<https://www.facebook.com/BELSAT.TV/posts/4386869041340152>.
<https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597145903931197/>.
<https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597214313924356/>.

- <https://www.facebook.com/belteanews/photos/2597351063910681>.
<https://www.facebook.com/belteanews/photos/2601792150133239>.
<https://www.facebook.com/belteanews/photos/2601821066797014>.
<https://www.facebook.com/belteanews/photos/2603519449960509>.
<https://www.facebook.com/by.tribunacom/photos/a.168754933156758/2984464241585799/>.
<https://www.facebook.com/epramovaorg/photos/pcb.1448861441963905/1448861071963942>.
<https://www.facebook.com/euroradio.fm/videos/659787008002420>.
<https://www.facebook.com/groups/pramovu/>.
<https://www.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2768916070049390>.
<https://www.facebook.com/groups/pramovu/permalink/2794687274138936/>.
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1946355412162337&id=100003636909839.
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2601497943448356&id=100007645274904.
<https://www.facebook.com/prayforbelarus/posts/142510274233502>.
<https://www.facebook.com/svaboda.org/photos/pcb.3650238655000371/3650238018333768/>.
<https://www.facebook.com/svaboda.org/photos/pcb.3650238655000371/3650238031667100/>.
<https://www.facebook.com/svaboda.org/posts/3613099695380934>.
<https://www.facebook.com/svaboda.org/videos/2472563619718030>.
<https://www.facebook.com/tomasz.sulima/posts/3555943057757957>.
<https://www.facebook.com/tomasz.sulima/videos/pcb.3530519056967024/3530518630300400>.
<https://www.instagram.com/explore/locations/331380034281979/>.
<https://www.instagram.com/p/CD142bbHyCM/>.
<https://www.instagram.com/p/CD420q-nGcp/>.
<https://www.instagram.com/p/CDBIKX8MhW/>.
https://www.instagram.com/p/CEPKSpUntFo/?utm_source=ig_embed.
https://www.instagram.com/p/CEUKuy3n-qE/?utm_source=ig_embed.
<https://www.instagram.com/p/CF1RJ4sFkYJ/>.
https://www.instagram.com/p/CFaGXwTJP98/?utm_source=ig_embed.
<https://www.instagram.com/p/CFbq14onGRo/>.
<https://www.instagram.com/p/CFClxOncjz/>.
<https://www.instagram.com/p/CFcN9eMFcH2/>.
<https://www.instagram.com/p/CFiBwsFFyvD/>.
<https://www.instagram.com/p/CFMEvGDHZZLv/>.
<https://www.instagram.com/p/CFmF-HwlRvW/>.
https://www.instagram.com/p/CFwLD-cnvD6/?utm_source=ig_embed.
<https://www.instagram.com/p/CG40YIUJLFX>.
<https://www.instagram.com/p/CGCVzOSnsz8/>.
<https://www.instagram.com/p/CGhFTR0nAyu/>.
<https://www.instagram.com/p/CGiCB-VHbFO/>.
<https://www.instagram.com/p/CGjo8g8n-zo/>.
<https://www.instagram.com/p/CGjuroxFP2y/>.
<https://www.instagram.com/p/CGPamwfnAu5/>.
<https://www.instagram.com/p/CGuF2qcnjFO/>.
<https://www.instagram.com/p/CGUj2SyHHJF/>.
<https://www.instagram.com/p/CGUKZQEHR5-/>.
<https://www.instagram.com/p/CGwrTh6HVbr/>.

- <https://www.instagram.com/p/CGwrTh6HVbr/>.
- <https://www.instagram.com/p/CHkaoDRHBOh/>.
- <https://www.instagram.com/p/CHnailEHsX2/>.
- https://www.instagram.com/p/CJf_IR2nY8C/.
- https://www.tiktok.com/@serjiguitar/video/6869572367853636865?traffic_type=google&referrer_url=amp_сабачку&referer_video_id=6869572367853636865&is_copy_url=1&is_from_webapp=v1.
- Jakubovskaya Olga, *Я выхожу!*, <https://www.instagram.com/p/CHngHo9HclR/>.
- Jakubovskaya Olga, *Я гуляю...*, <https://www.instagram.com/p/CEb0SU-MoFs/>.
- Jeraszewicz Illa, <https://cultprotest.me/p/ljJEbXxPJAmG2nZICB2f>.
- Jeraszewicz Illa, <https://cultprotest.me/p/wvzr5i99xiKNK940gz8f>.
- Kulinkovich Aleksey, *23.34*, <https://www.instagram.com/p/CIfXoecnpcS/>.
- Kulinkovich Aleksey, <https://cultprotest.me/p/9qTuvEJrhuWKNv5gjAyo>.
- Kulinkovich Aleksey, *...я полагаю, задача у маски немного другая: она, чтобы не было видно, когда вам становится стыдно... А. Макаревич*, <https://www.instagram.com/p/CFEobpGnvsT/>.
- Kulinkovich Aleksey, *АДПУСКАЙ!*, <https://www.instagram.com/p/CG4c5uWHnYR/>.
- Kulinkovich Aleksey, *Поэор*, <https://cultprotest.me/p/ISHqBISNe1D1LaL6XjSW>.
- Kulinkovich Aleksey, A. Ross Johnson, V, https://www.instagram.com/p/CJwyRgpnm_6/.
- Menshikova Maria, <https://cultprotest.me/p/ycqKBOG6iSPyLYCqEfw3>.
- Snt Anton, *Students*, <https://cultprotest.me/p/Uf1q1kbOC0aUxpsu5Hp>.
- Suprač Kastuš, *#Разам*, <https://www.instagram.com/p/CGzwxVMHlwO/>.
- Suprač Kastuš, *Кожны дзень*, <https://www.instagram.com/p/CFNKDRsHIOb/>.
- Suprač Kastuš, *Лепі змагацца вольным...*, <https://www.instagram.com/p/CGHX3slnEH7/>.
- Suprač Kastuš, *Надзень шапку, твая бабуля*, <https://www.instagram.com/p/CGAcZcIngzk/>.
- Suprač Kastuš, *Ніна Багінская*, https://www.instagram.com/p/CJadpODn_n_/.
- Suprač Kastuš, *Детка гуляй у масцы, твая бабуля*, <https://www.instagram.com/p/CGM-bRKBHF0c/>.
- Suprač Kastuš, *Салідарнасць усіх працаўнікоў заводаў наваліць дыктатуру!!!*, <https://www.instagram.com/p/CG7gJStHbCY/>.
- Suprač Kastuš, *страйкуй, не очкуй*, <https://www.instagram.com/p/CGzAbR1nG5W/>.
- t.me/kyky_org/2270.
- t.me/pul_1/1378.
- Tsesler Vladimir, *1994–2020*, <https://cultprotest.me/p/AAUOfiYzkzBAieMZ1wfX>.
- Tsesler Vladimir, *Belarus. 2020*, <https://www.instagram.com/p/CHdkCwRn5zt/>.
- Tsesler Vladimir, *Go Together*, <https://www.instagram.com/p/CFm2YkmmPmT/>.
- Tsesler Vladimir, https://www.facebook.com/vtsesler/photos/?ref=page_internal.
- Tsesler Vladimir, <https://www.instagram.com/vovatsesler/?hl=pl>.
- Tsesler Vladimir, *Не жыве Беларусь*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2740288602925217>.
- VasSaa, Gomel, Belarus, 23.08.20: *Peaceful protests in Belarus. Presidential elections in Belarus 2020. Girl with a poste*, <https://image.shutterstock.com/image-photo/gomel-belarus-230820-peaceful-protests-600w-1810398958.jpg>.
- Vecherin Alexey, MINSK, BELARUS – SEPTEMBER 6, 2020: *people with placards and banners at a peaceful protest in Minsk against police lawlessness and falsification of the presidential election in Belarus*, <https://image.shutterstock.com/image-photo/minsk-belarus-september-6-2020-600w-1810073608.jpg>.

Vola Animatarka, <https://www.instagram.com/animatarka/>.

Yakubouskaya Olga, *Белый щит*, <https://www.instagram.com/p/CHPt0bgHIxI/>.

Анемпадыстаў Міхал, *Будзьма беларусамі! – гэта тое, што нас аб'ядноўвае і робіць нас унікальнымі*, budzma.by, <https://budzma.by/wp-content/uploads/2018/09/budzma.jpg>.

Анро Андрей, <https://cultprotest.me/p/z5WuI5pkKt9Uz4Ox6Kw1>.

Бабарэка Сяргей, <https://cultprotest.me/p/Yy6dGDiadQEKNV3oksQv>.

Блюмис Алина, *Выбирай*, <https://cultprotest.me/p/BCtFNUXGN2oCu68WG32a>.

Валюкевич Виолетта, Хацкалева Карина, *Играй по правилам*, <https://cultprotest.me/p/E5IEUG4v9ja7GpcM9Kkr>.

Вересович Алексей, *Взаимопомощь*, <https://cultprotest.me/p/6rRPTxlWptZI4LoUCFL9>.

Дурейко Андрей, <https://cultprotest.me/p/oYNSGfKtMkTkNCqpFUeh>.

Ежи Ёрш, Злой художник, <https://www.instagram.com/ezhi.yorsh/>.

Ёрш Ежи, *No to Lukashism!*, <https://www.instagram.com/p/CEqvaRJMnRy/>.

Ёрш Ежи, *Political Corpse and Necrophiles*, <https://www.instagram.com/p/CFDNUGtsrKI/>.

Ёрш Ежи, *Александр Тарайковский за десять секунд до смерти*, <https://www.instagram.com/p/CKZcWkaHIOB/>.

Ёрш Ежи, *Беларуский океан*, <https://www.instagram.com/p/CFT6QNys0mE/>.

Ёрш Ежи, *Защитники Родины*, <https://www.instagram.com/p/CHQ073eHyqZ/>.

Ёрш Ежи, *Осторожно, таракан!*, <https://www.instagram.com/p/CFnA-sXMqJ/>.

Квацабая Лилия, *Belarusian Hitler*, <https://cultprotest.me/p/LDfqSBIAlbifcCsyqUoc>.

Квацабая Лилия, *ЗаШИТники*, <https://cultprotest.me/p/XMufZzhGTh1YhzubNbpv>.

Квацабая Лилия, *Кровные братья*, <https://cultprotest.me/p/p1MtPib2AkkXzux7baRb>.

Квацабая Лилия, *Любимые красно-зелёные очки зрителей БТ и ОНТ*, <https://www.instagram.com/p/CHZhEPtH-Yj/>.

Квацабая Лилия, *Молоток правосудия. Усовершенствованная версия*, <https://www.instagram.com/p/CMJWzsqHgpt/>.

Квацабая Лилия, *С наступающим всех 2021!*, <https://www.instagram.com/p/CJYb6aRHJ9L/>.

Квацабая Лилия, *Свобода слова*, https://www.instagram.com/p/CHC77yVnx_p/.

Ледян Юрий, *Жыве Беларусь*, <https://cultprotest.me/p/zMiKN0o6tJP48mv4sivd>.

Ледян Юрий, *Министерство Внутренних Бед*, <https://cultprotest.me/p/oQuICgoSS3Ajo-fhInLEX>.

Ледян Юрий, *Мы адзіны народ*, <https://cultprotest.me/p/rFKhvywVbWmg0iWguqAa>.

Лукашенко: *Я посиневшими пальцами за кресло держаться не буду*, <https://www.youtube.com/watch?v=ysG0xqMTUJE>.

Макеева Надежда, <https://cultprotest.me/p/EdMhP21P1bHPLaRb7VEE>.

Мурайда Ханна, *Wind of Change*, <https://cultprotest.me/p/P8xy3Zkln6rvYOsbIcWd>.

Мурайда Ханна, *Памяти Романа Бондаренко*, <https://cultprotest.me/p/6lMokyBVO3GВаВврABjv>.

Напрушкина Марина, *Далучайся*, <https://cultprotest.me/p/rovYbHTYkYCNsZCjagnC>.

Напрушкина Марина, *Салідарнасць – наша зброя*, <https://cultprotest.me/p/kxJptADj3e-9raGewRFxk>.

Редько Анна, *Любовь спасёт мир*, https://www.b-g.by/wp-content/uploads/2020/09/anna_redko_belarus2020_4.jpg.

Редько Анна, *Максим Ъ*, https://www.b-g.by/wp-content/uploads/2020/09/anna_redko_belarus2020_10.jpg.

Редько Анна, *Свободу народу*, <https://cultprotest.me/p/lfKpnG1837CR68IXCQf2>.

- Редько Анна, *В утробе автозака рождается гражданин*, https://www.b-g.by/wp-content/uploads/2020/09/anna_redko_belarus2020_11.jpg.
- Редько Анна, *Родина, Маи, зовет!*, <https://www.b-g.by/society/obrazyi-peremen-ot-bre-stskoy-hudozhnicy-annyi-redko-ili-pochemu-v-utrobe-avtozaka-rozhdaetsya-grazhdanin/>.
- Редько Анна, *Перемен*, <https://cultprotest.me/p/u4gWEkLgR59sAQvRgt0W>.
- Редько Аня, *Воин света Романа Бондаренко*, <https://cultprotest.me/p/tVmBOyjCCc555GI-Xh9aU>.
- Сазанович Дарья, <https://cultprotest.me/p/jhD9jNHo8lpZgQ3xAzhL>.
- Сазанович Дарья, <https://cultprotest.me/p/ua27QFQtLNFKHjiPswnz>.
- Селиханов Константин, *Накинела*, <https://cultprotest.me/p/m7vXcX8aaG04LeAnFmGl>.
- Слободчикова Антонина, <https://cultprotest.me/p/DmgjtNk4t976JyA39BKf>.
- Слободчикова Антонина, <https://cultprotest.me/p/DmgjtNk4t976JyA39BKf>.
- Слободчикова Антонина, *Вместе*, <https://cultprotest.me/p/iPZJVGN8AVXCqPRBCrK1>.
- Тересюк Сергей, *1994–2020*, 26, <https://cultprotest.me/p/m08e2Nfk2vqE4Ibkhjtj2>.
- Тересюк Сергей, *1994–2020*, <https://cultprotest.me/p/f7RNmoBp3JfuEp52SDHn>.
- Тересюк Сергей, <https://cultprotest.me/p/XmvvKy7uXILAer2TuEFI>.
- Цеслер Владимир, <https://cultprotest.me/p/mJ0YPGjV82AykNw1qEwJ>.
- Цеслер Владимир, https://kyky-public-storage.s3.eu-central-1.amazonaws.com/ckeditor/pictures/20011/content_2020-09-05_17.41.44.jpg.
- Цеслер Владимир, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2710953229192088>.
- Цеслер Владимир, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2764068580547219>.
- Цеслер Владимир, *Судный день*, <https://t.me/nashaniva/23717>.
- Цеслер Владимир, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2710953229192088>.
- Цеслер Владимир, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2740288602925217>.
- Цеслер Владимир, *БТ1*, https://www.instagram.com/p/CFHOHDpH_uh/.
- Цеслер Владимир, *ДэмаКРАТЫ*, <https://www.instagram.com/p/CFSVJvGny-y/>.
- Цеслер Владимир, *Закат эпохи сталинского наследия*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2783473151940095>.
- Цеслер Владимир, *Машиа*, <https://cultprotest.me/p/hkfyIGwoYOIBv8SzglY8>.
- Цеслер Владимир, *Машиа!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2720206391600105>.
- Цеслер Владимир, *Машиа! Твоя флейта тебя ждёт!*, <https://cultprotest.me/p/gQIync-F40uuhYsjeeXNT>.
- Цеслер Владимир, *Машиа! Твоя флейта тебя ждёт!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2732058480414896>.
- Цеслер Владимир, *Перст правосудия*, https://www.instagram.com/p/CFCv3Wzn_-R/.
- Цеслер Владимир, *Предновогоднее...*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2788412194779524>.
- Цеслер Владимир, *ПРИВЕТ!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2733564483597629>.
- Цеслер Владимир, *Роман Бондаренко. 12.11.2020. Запомни!*, <https://www.facebook.com/vtsesler/photos/2763096790644398>.
- Цеслер Владимир, *Стоп Лукашизм*, <https://cultprotest.me/p/W0133Sc43yO8aSX4NH4Y>.
- Цеслер Владимир, *Пластмассовый мир проиграл*, <https://cultprotest.me/p/RwVts1pp-M00eShl2x4bZ>.
- Шабохин Сергей, <https://cultprotest.me/p/b5Rh6twega6X4wu0ZPoK>.

Strony internetowe

- Bazlova Rufina, <https://www.instagram.com/rufinabazlova/>.
Belultras.by, <https://t.me/belultras>.
ByProsvet (Agitka2020), <https://t.me/agitka2020>.
Dze-chat-музей цягоў, <https://flags.dze.chat/?fbclid>.
Euroradio, <https://t.me/euroradio>.
Fundusz Białoruskiej Solidarności Kulturowej, <https://www.youtube.com/c/BYCULTURE/about>.
Generation.by, <http://generation.by/about.html>.
Hodna, <https://hodna.by/>.
Honar, <https://honar.by>.
<http://bgeam.by/about-academy/ideologicheskaja-rabota>.
<http://cmok.budzma.org/#title1>.
<http://kultura-svisloch.by/pages/v-pomoshch-ideologu.html>.
<http://kurapaty29.by/>.
<http://spevy.by/>.
<http://www.nrm.by.com/index.php3?show=ambasada>.
<https://belsat.eu/ru/program/mova-nanovo/>.
<https://budzma.by/category/calendar>.
<https://budzma.by/news/kampaniya-budzma-10-hadow-razam.html>.
<https://budzma.by/news/perazahruzka.html>.
<https://cultprotest.me>.
<https://minsk.gov.by/ru/actual/view/209/2020.shtml>.
https://minsk.gov.by/ru/actual/view/209/2020/inf_material.2020.06.shtml.
https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35508167#pos=2655;-55.
<https://prisoners.spring96.org/ru/person/mikita-zalatarou>.
<https://rsf.org/en/ranking#>.
<https://ruskie.org/articles/tuteyshie-znachit-russkie/>.
<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/w-Ukrainie-czy-na-Ukrainie;16214.html>.
<https://svaje.by/pran-as>.
<https://svaje.by/umovy?p=umovy>.
<https://symbal.by/bye>.
<https://symbal.by/psichoz/>.
<https://uroki.movananova.by>.
https://vk.com/wall-82476651_88698?reply=88737.
<https://www.belmilk.by/produkcija/brand/minskaya-marka/>.
<https://www.biely.org/gistoryia.html>.
<https://www.facebook.com/andrej.khadanovich/posts/10224659100853515>.
<https://www.facebook.com/spevy.by/posts/1255556698116264/>.
<https://www.movananova.by/10-krorau-da-movy/>.
<https://www.movananova.by/birzha/>.
<https://www.movananova.by/perapis>.
<https://www.movananova.by/pran-kursy/>.
<https://www.svaboda.org/z/3009>.
<https://www.voiceofbelarus.com/pl/about/#theteam>.
Kastuś, *Тутэйшыя ілюстратар надзей*, <https://www.instagram.com/kastus.suprac/>.

- Kyky, https://t.me/kyky_org.
LSTR Adziennic, <https://lstr.by>.
Operators.bel, https://t.me/operators_bel.
Ragna, <https://ragna.by>.
Strona kanału Страна для жизни Siarhieja Cichanoŭskiego, <https://www.youtube.com/channel/UCFPC7r3tWWXWzUIROLx46mg>.
Tradycyja / Belarusian Traditional Culture, <https://www.youtube.com/c/TradycyjaBelarusianTraditionalCulture/about?app=desktop>.
www.prisoners.spring96.org.ru.
Баста, <https://t.me/bnkbel>.
Беларусь головного мозга, <https://t.me/belamova>.
Беларусь: события, <https://t.me/ideas97pro>.
Будзьма! Тузін. ПЕРАЗАГПУЗКА 2, <https://soundcloud.com/tuzinhitou/sets/reload-2>.
Кансорцыум БНР100, <http://bnr100.by>.
Мая Краіна Беларусь, <https://t.me/mkbelarus>.
МотолькоПомоги, <https://t.me/motolkohelp>.
Пенсионеры 97%. Инфо, <https://t.me/jivaiagazeta>.
Прамень, <https://t.me/pramenby>.
Проснись, Беларусь, https://t.me/wakeup_bel.
Протесты в Беларуси, https://t.me/BLR_LIVE.
Реальная Беларусь, <https://t.me/RealnaiaBelarus>.
Слава Комиссаренко, <https://www.youtube.com/channel/UCRSWQSkqVqNtPMK4WE-ToiA>.
Стачком ОАО „Беларуськалий”, <https://t.me/stachkom>.
Ў галерэя сучаснага мастацтва, <https://ygallery.by>.
Усы Лукашенко, <https://t.me/UsyLukashenko>.
Ха-ха, я тут жыву, <https://t.me/hahaby>.
Хватит Бояться!, <https://t.me/hvatitboyatsya>.
Элехтарат, <https://t.me/elehtarat>.

Матэрыялы аўдыюізуальныя

- Akute, *Муры*, <https://youtu.be/om8ZiDnmOqU>.
Ар\$ент, *Грыбнік*, <https://youtu.be/tD0VMuCiD-I>.
Ар\$ент, *Жыве!*, <https://youtu.be/j7hnpOlsUHg>.
Ар\$ент, *Мылю і молюсь*, <https://youtu.be/U3BUZUdjRWE>.
Ар\$ент, *Песенка весёлага белоруса*, <https://youtu.be/ykppO49lapw>.
Ар\$ент, *Погода*, <https://youtu.be/c4hYWDcyTXE>.
Ар\$ент, *Прыгндн*, <https://youtu.be/hBusQxuUL1E>.
Ар\$ент, *родной край*, <https://youtu.be/jNOYHie2AhY>.
Ар\$ент, *Я не боюсь*, <https://youtu.be/rjt5Ocbjl-g>.
Artemon, *Жыве Беларусь!*, <https://youtu.be/KSdUBNAwpsE>.
Band A, *Рэвалюцыя*, <https://youtu.be/6T-3qCiByKk>.
BarRokka, *Вясновая*, <https://youtu.be/26JLl56KgW0>.
Biplan, *Аmore*, <https://youtu.be/JViXQWqNBZw>.
Botanic project, *Ратуй*, <https://youtu.be/VU4Q8TzvrVw>.

- Саўка ды Грышка пра школу падчас эпідэміі, 19.04.2020, <https://youtu.be/-D5Nl3a2wUs>.
DDT, *Песня о Свободе*, <https://youtu.be/UavO9mYpfuU>.
Deadfall, *Цветы и пули*, https://youtu.be/r6umwU_dxVU.
Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, *Марш*, https://youtu.be/U6Ixcq_DQPE.
Дымна Lotva, *Перемен!*, <https://youtu.be/7QSTip3lpks>.
Дымна Lotva, *Смерць цалуе ў вочы*, <https://youtu.be/c4uEuiCSJ7c>.
Ermakova Maria, *Сонца Ваяры*, <https://youtu.be/Blf4HSTdVu4>.
Estradarada, *Вите Надо Выйти*, https://youtu.be/_jShPQ929I.
Gonzo, *Жыве*, <https://youtu.be/ПАКМРPsTToQ4>.
GoodVibe BY, *Все ВМЕСТЕ Мы*, https://youtu.be/_KXDrRu8BsY.
Groove Dealer, *Пожар юности*, <https://youtu.be/L6Z5cSJ3VQ0>.
HAINA, *Маякі*, <https://youtu.be/EAnyIcvf3dA>.
Iowa, *Мечта*, <https://youtu.be/hKT4I1FdK4U>.
J:МОРС, *Даруй*, <https://youtu.be/O8pstTXxHqk>.
Kosmas Сяргей, Ціханюўскі Сяргей, *Разбурь турмы мурь*, <https://youtu.be/FQz3NazwkUc>.
KRIWI, *Pojdziet, Dzievački*, <https://youtu.be/Q7NRgzyYWeE>.
Laudans, *Vysnova*, <https://youtu.be/6Omo0HTXGi0>.
Litesound, *Беларускаму люду*, <https://youtu.be/SE2p5iJBcTs>.
Litesound, *Мы героі*, <https://youtu.be/28UJcP LJvEE>.
Louna, *Станем стеной*, <https://youtu.be/-UhKASGMYa4>.
Mr. Freeman, *Я выхожу!*, https://youtu.be/ue_3MesMYKw.
N.R.M., *Тры с'гарачі 2020*, <https://youtu.be/DIXB6YsMASE>.
Naka feat. Dzieciuki & Разбітае сэрца пацана & Петля пристрастия & Rostany, *ВАМ*
(стихи Вл. Некляева), <https://youtu.be/3IsHt0Vp1HA>.
Naviband, *Девочка в белом*, <https://youtu.be/Sjc2FfjTCZM>.
Naviband, *Миллионы больших сердец*, <https://youtu.be/DSz0fQB-iaA>.
Naviband, *Иным*, https://youtu.be/la_Yrf7kK3U.
Nemiga, *Самый белый цветок*, https://youtu.be/oE_4F9wk11w.
NGe, *2020 (Страха больше нет)*, https://youtu.be/bPK-ma3M8_o.
NGe, *Разам*, <https://youtu.be/ERmsslzj4C4>.
NIZKIZ, *Правілы*, <https://youtu.be/SaTOst5utL8>.
Partyzanski praspekt, *Аўтазак*, <https://youtu.be/iOfTFi-XFvg>.
Partyzanski praspekt, *Чарга*, <https://youtu.be/MhK2WoXwMP0>.
Place to Be, *За Беларусь*, <https://youtu.be/dODKqHWrd4>.
Place to Be, *Мая Перемога*, <https://youtu.be/zJpU5iS5g98>.
Place to Be, *На нашей стороне время (Н.Н.С.В.)*, <https://youtu.be/PTSkR2yzJwg>.
Place to Be, *Право на Свет*, <https://youtu.be/yR22-XDmvcQ>.
Pomidor/OFF, *Я Выхажу*, <https://youtu.be/L-9kBpveffw>.
PyLai, *Женщины не гуляют*, https://youtu.be/vXuJ_DcDbmQ.
Raspatory, *Stop Terror*, <https://youtu.be/pbVLYdmTfig>.
Rogal, *Жыве*, <https://youtu.be/g3SfWx4tViI>.
Rooby Rich, *Уходи*, <https://youtu.be/0I1k7U-bPZg>.
Sciana, *2020*, <https://youtu.be/0o-gSh3M9E8>.
Sericov, Сериков Александр, *Усе разам*, <https://youtu.be/kMQI6uXA230>.
Show Інтэлектуальна-забаўляльнае шоу «Годна» / Яўген Буракевіч VS Пётр Ключоў /
Буракевіч VS Ключев, https://youtu.be/gceUN5XLTqI?list=PLsUZWgxji-_hn0Np3iU-058sUb_mYD1paK.

- Shuga, *Молчи*, <https://youtu.be/lxvqUKcqjY>.
- Silchukou Пяа, *Магутны Божа*, <https://youtu.be/Y53kb0k9mfs>.
- Silchukou Пяа, *Мова*, <https://youtu.be/opF0eDLfQVM>.
- Slavalachia, *Which side are you on?*, <https://youtu.be/krLfZEjO2yk>.
- Soż, *Malako*, <https://youtu.be/hn2bjMRJ9U>.
- Stary Olsa, *Szturm zamku Pulen*, <https://youtu.be/yFIYudGmNe8>.
- Sumarok, *Чэруі*, https://youtu.be/c6fgUy_8pbg.
- Takindang Andrus, *He*, <https://youtu.be/mVp50C6NzX8>.
- Teatr Muzyczny Capitol, „Mury” – *Wroclaw dla Bialorusi*, https://youtu.be/ItsM2_XzWek?t=3.
por. Nasta Niakrasava i Jacek Kleyff, *Mury – bialoruskie*, <https://youtu.be/xKjgd3tB2XE>.
- Teatr Muzyczny Capitol, „Mury”, https://youtu.be/ItsM2_XzWek.
- Tor Band, *Без Вайны*, https://youtu.be/JI1At0_-po4.
- Tor Band, *Выборы*, <https://youtu.be/p8qAmaNpMNE>.
- Tor Band, *Жыве*, <https://youtu.be/kIWm08f6UzI>.
- Tor Band, *Кто, если не ты*, <https://youtu.be/kQvKA2FAtwc>.
- Tor Band, *Маці*, <https://youtu.be/tbVjr9mI5oE>.
- Tor Band, *Мы – не „народец”!*, <https://youtu.be/Rai9tQCrRsQ>.
- Tor Band, *Мы станем сильней!*, https://youtu.be/wEe-_gMLtu0.
- Tor Band, *Родная Зямля*, <https://youtu.be/fMoJApvluLU>.
- Tor Band, *Уходи*, <https://youtu.be/qHDajlCmoxA>.
- Trubetskoy, *Volya*, <https://youtu.be/wf3kDEgDfEk>.
- VAL, *Навечна*, <https://youtu.be/kBZJg-NaVlc>.
- Volski, *Vorazi narodu*, <https://youtu.be/QCnT8vbRRJ0>.
- Volski, *Irżavaja dziarżava*, <https://youtu.be/7FEUZy78Tps>.
- Volski, *Lohkija-lohkija*, https://youtu.be/jy0_A46oz5U.
- Yabatito, https://youtu.be/2n_hOr24kNY.
- «Мы гуляем!»: *женский демарш в Минске*, <https://youtu.be/sycSSOGrtWA>.
- «Остановитесь». *Мем Януковича у виконанні тріо президентів*, <https://youtu.be/N33gCVIfdsk>.
- «Мова Challenge». *Незвычайны ўрок беларускай мовы з Michael Soul*, <https://youtu.be/ZyCO6zEo0FQ>.
- «Мова Challenge». *Незвычайны ўрок беларускай мовы. Андрэй Бонд*, <https://youtu.be/H8R4CYFuTcM>.
- «Мова Challenge». *Незвычайны ўрок беларускай мовы. Ягор Кіраш*, <https://youtu.be/ZICmHr-Xi-o>.
- Абынемент, *Бел-Чырвона-Белы*, <https://youtu.be/BN1CхGX0WMk>.
- Агурбаш Анжаліка, *Наўздагон* (2020), <https://youtu.be/T9UXbViuAxU>.
- Анатоль Івашчанка пераклаў і заспяваў па-беларуску песню гурта «Кіно» і Віктара Цоя «Перамен», <https://youtu.be/kW7zu18uNAE>.
- Анлайн-свіданка з *Арыстакратычнай бледнасцю*, <https://youtu.be/syXt636jCtI?t=417>.
- Анлайн-шоу «Годны двор», https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji_heQtqEY-49v6nTCwbzLupn2.
- Арыстакратычная бледнасць, *Пра Купалаўскі тэатр, забастоўку і хто ў гэтым вінаваты*, <https://youtu.be/vNISZ052bw8>.
- Арыстакратычная бледнасць, *Пра сафары, Вацікан, АЭС, метро і музыкантаў*, <https://youtu.be/PCawE-POaB>.

- Арыстакратычная бледнасць, *Пра чат раёна, сцягі, дэмакратыю і любімую, каторую...*, <https://youtu.be/XYc47D7auBo>.
- Арыстакратычная бледнасць, *Размова Варшавы з Берлінам, крэпкі арэшок, мітрапаліты і беларускі турызм*, https://youtu.be/_yP1I7KyidI.
- Арыстакратычная бледнасць, *Уся праўда пра ІТ у Беларусі!*, <https://youtu.be/sareEu23H6U>.
- Баль Александр, *На родине моей беда*, <https://youtu.be/UAbxtfS0l-4>.
- Барановский Сергей (rež.), *Президентский Пул. Фильм о журналистах, которые работают с Лукашенко*, <https://youtu.be/WtOYRg0gfQY>.
- Беларуская мафія і кантрабандысты*, <https://youtu.be/72tkz33MO2o?list=PLsUZWgxji-hg4JKrcJrXhd2gdksqymaH>.
- Беспамылковы Піліп, *Дзяўчыначка з мітынга*, <https://youtu.be/zZdyymxF8-g>.
- Bez Обмежень / Kozak System / Скай / Артур Даніелян, *Героям*, <https://youtu.be/1Ha45rzbzPM>.
- Булавкина Тая, *Ліхтары*, <https://youtu.be/8WWYRA0EsxA>.
- Вайцшошкewіч Зміцер і стачкамаўцы, *Муры*, <https://youtu.be/uN1AxX4lmVY>.
- Вайцшошкewіч Зміцер, *Неверагоднасць: драматычны кліп да рамантычнай песні на верш Мікіты Найдзёнава*, <https://youtu.be/PXrJwHTfuy0>.
- Вайцшошкewіч Зміцер, *Свабода*, <https://youtu.be/xR8sK3zJpkU>.
- Варшаўскі рубеж. Бітва пад Млавай 1939 года – лекцыя Ігара Мельнікава з цыкла «Шлях да Беларусі»*, https://youtu.be/fjrXVluEj_8.
- Віталій Артыст, *Созвездие*, <https://youtu.be/vHe21wW80Uk>.
- Віталій Артыст, *Теперь это Мы*, <https://youtu.be/kZWWFCiaU8k>.
- ВИТЕ НАДО ВЫЙТИ!!! Виктор Бабарико инициирует проведение референдума!*, <https://youtu.be/04dLz0wn2aQ?list=RD04dLz0wn2aQ>.
- Владимир Некляев, *Где вы росли?*, <https://www.moyby.com/news/396743/>.
- Вольны хор, *Добры вечар табе, пане гаспадару*, <https://youtu.be/hYfrUKYS0lc>.
- Вольны хор*, <https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-i2eDMeGTLexr71ZQl-IF1pY>.
- Всё CRAZY, *Чуеш, як няе народ? (Do You Hear the People Sing?)*, <https://youtu.be/Slqv-SOP3D3A>.
- Вусаты Стэндап*, <https://www.youtube.com/channel/UCTGNOtTiP2AEERKVEmgHfuw>.
- Годна – дзеткам*, <https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-ip7ypVfVvd7sYh-TefPvOkj>.
- Годна news*, <https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-iWdc4KnZax0U11eafN-3WGH>.
- Годная Беларусь: Як беларусы сталі народам (1 серыя)*, <https://youtu.be/Zd1zEZ-97C0>.
- Годная музыка*, <https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-g-8hRiUKTonynGc3n4uTru>.
- Годны аганёк*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-iHjve5xbhpyNmtJ_u_jbf4.
- Грязь, *Перемен*, <https://youtu.be/v-9QDhw-14o>.
- Дай Дарогу!, *Холодильник*, <https://youtu.be/ziHNsBtI-gA>.
- Дай Дарогу!, *Баю-Бай*, <https://youtu.be/-vbnfNBMXgQ>.
- Дакота Рита, *Уходи*, <https://youtu.be/rKzTJPGTqBg>.
- Девушки записали видео, чтобы поздравить белорусов с Новым годом*, <https://youtu.be/qZ8S3Ih-z9A>.
- Долбушина и Пугач, *Я – БЕЛАРУС!*, <https://youtu.be/tV-ycKL3toI>.
- ДОМ Связи, *Ты до работы едешь только в штатском*, <https://youtu.be/QMy-BvKdtwU>.

- Дэманстранткі сьпяваюць „Калыханку” супраць гвалту*, Radio Svoboda, <https://youtu.be/dg49oMMYFSQ>.
- Жильцы дома ЖК «Каскад» не дали снять бело-красно-белый флаг*, <https://youtu.be/WDBj70YrK-I>.
- Жители более 40 микрорайонов Минска приняли участие в челендже с танцем «Иерусалим»*, https://youtu.be/o5i82F_BMaw.
- Жители Новой Боровой присоединились к танцевальному челленджу «Иерусалим»*, <https://youtu.be/OpHapAooosok>.
- Захарик Саша, Бойкот*, <https://youtu.be/IeR2UWDhnVw>.
- Здала Лукашэнку. Ляўчук пра карпараты з дыктатарам, кума-мянта і запрашэнне ў КС і НАУ*, <https://youtu.be/gPwHMXWZX4Q>.
- Інтэрвю з дуэтам «Арыстакратычная бледнасць»*, <https://youtu.be/VgIy1Docnao>.
- Калядуюем Годна*, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxfj-iVcv1OZUr_Gq8jG-slf-yth.
- Каста, Выходи гулять*, <https://youtu.be/aOnp0kfAr80>.
- Кмит Ян feat. Зеленская Настя, В наших сердцах*, <https://youtu.be/tW-IVURLFdw>.
- Коммунальнiкi достаюць домiк для уток с красно-белой крышей из воды в Уручье*, TUT.by, <https://youtu.be/2fqh5RFiraA>.
- Корж Макс, Тепло*, <https://youtu.be/-4p0LJaIeSM>.
- Купалинка для ОМОНа у Красного Костела в Минске 1 сентября / протесты в Беларуси*, <https://www.youtube.com/watch?v=fgXNU-JE7bQ>.
- Легендарная „Купалинка” – заучит возле красного костела на плошчадзi Независимости. ОМОН так же там*, <https://youtu.be/nyLoDrv6upM>.
- Лукашенко с автоматом в руке угрожал разобраться с участниками все ещё мирных протестов в Беларуси*, <https://youtu.be/Vw-5HNK76Xg>.
- Лукашенко: Я посиневшими пальцами за кресло держаться не буду*, <https://youtu.be/ysG0xqMTUJE>.
- Люди собрались в торговом центре в Гомеле и спели «Муры» 26 сентября*, <https://youtu.be/6QnqZsi4K-4>.
- Люди спели Муры в торговом центре „МОМО” 5 февраля*, <https://youtu.be/vx21P-OLUsI>.
- Ляўчук Маргарыта і Вольскі Лявон, Паветраны шар*, <https://youtu.be/WoUh3872Dp8>.
- Майстар-клас «Выцінанка» / Анлайн-Каляды з «Этна Традыцыяй»*, Tradycja / Belarusian Traditional Culture, https://youtu.be/Uj6gH28cG1I?list=PL-U2EeBSp_UqJJ7p-CqFERgkzOdeXhOXYYX.
- Майстар-клас па вырабу сапраўднай беларускай сняжынкi з «Пагоняй»*, <https://youtu.be/29YueWdszyU>.
- Насковiч Александр, Булаўкiна Таня, Слухай праўду*, <https://youtu.be/tmpI0DJEC4s>.
- Неверагодна! У такiм выкананнi верш Янкi Купалы «Не быць скотам» вы лiшчэ не чулi*, <https://youtu.be/82JInrB4A-M>.
- Незабудки, Новая земля*, <https://youtu.be/lf5P8BThOyo>.
- Нору Свело!, Молчание Ягнят*, https://youtu.be/RLH1D_uAa_k.
- Паўлаў Пiт, Вараны Коню*, <https://youtu.be/jqRVkNdS7Kw>.
- Пирятин, Чырвоная і Белая*, <https://youtu.be/Ns8WJeRIMSY>.
- План самастойнага святкавання Дня Волi*, <https://www.youtube.com/watch?v=qBySD6z-rE1E>.
- Погодаев Сергей, Белая, Красная, Белая*, <https://youtu.be/y45slDBtv6U>.

После нескольких дней жестких противостояний в Беларуси наступила оттепель.

*Девушки дарят цветы ОМОН, Воскресенск Онлайн TV, https://youtu.be/2II13vKV_rw.
Проект 4.0.4, Новая Раница, <https://youtu.be/iDJEB5hsIEE>.*

Пугач Уладзімір & Вольскі Лявон, Дышаем зноў, <https://youtu.be/My6WZiu0WiY>.

Пугачева Алла, Нас б'юць – мы летаем!, <https://youtu.be/VmS2rNAXmn8>.

Пытлева Каця, Малиноўскі Ілля, Углядзіся, <https://youtu.be/-Y4-J6u1GpY>.

Ролікі з годных двароў, https://www.youtube.com/playlist?list=PLsUZWgxji-_h-xoUqaK0QYyuHPgj_4DQ-.

Саўка ды Грышка пра «зьлітыя» размовы і забаронены вірус, Radio Svoboda, 13.12.2020, <https://www.svaboda.org/a/30982379.html>.

Саўка ды Грышка пра «поле чюдзес» сярод каранавірусу, Radio Svoboda, 18.03.2020, <https://www.svaboda.org/a/30494740.html>.

Саўка ды Грышка пра «ціхароў», Radio Svoboda, 3.11.2020, <https://www.svaboda.org/a/30928277.html>.

Саўка ды Грышка пра беларускую адукацыю і Колю Лукашэнку, Radio Svoboda, 2.09.2020, <https://www.svaboda.org/a/30816389.html>.

Саўка ды Грышка пра выбары і кандыдатаў у прэзідэнты, Radio Svoboda, 14.05.2020, <https://www.svaboda.org/a/30612187.html>.

Саўка ды Грышка пра заходніх шпіёнаў Майка і Ніка, Radio Svoboda, 6.09.2020, <https://www.svaboda.org/a/30823776.html>.

Саўка ды Грышка пра звальненні зь дзяржаўных тэлеканалаў, Radio Svoboda, 18.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30734749.html>.

Саўка ды Грышка пра каранавірус, Radio Svoboda, 3.03.2020, <https://www.svaboda.org/a/30466102.html>.

Саўка ды Грышка пра масавыя арышты і «Мордар», Radio Svoboda, 14.11.2020, <https://www.svaboda.org/a/30950028.html>.

Саўка ды Грышка пра небясьпечную ваду, Radio Svoboda, 27.06.2020, <https://www.svaboda.org/a/30693492.html>.

Саўка ды Грышка пра нерэгістрацыю Бабарыкі і Цапкалы / Про нерэгістрацыю Бабарыко и Цепкало, https://youtu.be/_QnHkjqx3ZY https://youtu.be/_QnHkjqx3ZY.

Саўка ды Грышка пра нерэгістрацыю Бабарыкі і Цапкалы кандыдатамі ў прэзідэнты, Radio Svoboda, 14.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30726081.html>.

Саўка ды Грышка пра парад у Беларусі, 8.05.2020, <https://youtu.be/58O-Gtyxgp0>.

Саўка ды Грышка пра правакацыю на пікеце, Radio Svoboda, 31.05.2020, <https://www.svaboda.org/a/30644762.html>.

Саўка ды Грышка пра расейскіх баевікоў, Radio Svoboda, 31.07.2020, <https://www.svaboda.org/a/30758367.html>.

Саўка ды Грышка пра справу «Белгазпрамбанку», Radio Svoboda, 12.06.2020, <https://www.svaboda.org/a/30666711.html>.

Саўка ды Грышка пра суд Лукашэнка і Баха, Radio Svoboda, 9.12.2020, <https://www.svaboda.org/a/30992246.html>.

Саўка ды Грышка пра таракана, Radio Svoboda, 6.06.2020, <https://www.svaboda.org/a/30656003.html>.

Саўка ды Грышка сьпяваюць пра 2020 год, Radio Svoboda, 30.12.2020, <https://www.svaboda.org/a/31026221.html>.

Саўка ды Грышка: Хутэй перамен!, Radio Svoboda, 8.08.2020, <https://www.svaboda.org/a/30772948.html>.

- Сергей Погодаев, *Белая, Красная, Белая*, <https://youtu.be/y45sLDBtv6U>.
- Слава Комиссаренко «Новое про Чык-Чырыка» 2021, <https://youtu.be/8vrfK95HnjA>.
- Сотрудник коммунальной службы на резиновой лодке пытается снять флаг в Красном бору, <https://youtu.be/EmDB6k9VfcA>.
- Сотрудники „Зеленстрога” попытались убрать из пруда бело-красно-белый флаг в Красном Бору, <https://youtu.be/FULpR7yFWP8>.
- Спяваем Годна гімн БНР «Ваяцкі мари», <https://youtu.be/CKGsmzHuMqU>.
- Спяваем Годна з Лявонам Вольскім «Паветраны шар», https://youtu.be/NzcPh6aVt_Q.
- Спяваем Годна і па-беларуску «Перамен», <https://youtu.be/rDQPSYyZT7E>.
- Спяваем Годна карагодную песню «Што й па мору», <https://youtu.be/H3Pl64uOShU>.
- Спяваем Годна нацыянальны гімн Беларусі «Пагоня», <https://youtu.be/nhaBzLqp3OU>.
- Спяваем Годна са Змітром Вайцюшкевічам «Я нарадзіўся тут», https://youtu.be/1v_nXJ-CW2Kk.
- Страна для жизни, Сергей Тихановский намерен стать кандидатом в президенты Беларуси, <https://youtu.be/JCX-YGwJK54>.
- Сяргей Міронаў, герой мэмаў роліка МУС / «Хлопотное дельце». Герой мемов рассказал про свои 15 суток, Radio Svoboda, <https://youtu.be/dacSRsDPd98>.
- Танцы Минус, *За шагом шаг*, <https://youtu.be/EpDoGPBxhjo>.
- Титова Алиса ft. Vic Villian Rostany, *Айчына*, <https://youtu.be/bkOUIb87HiI>.
- Толькі зьмен / Перемен (ЦОЙ пад гуслі па-беларуску), https://youtu.be/RQz7pYc8_mA.
- Топ Годна з Ангелінай Себік: Топ-7 нацыянальных падзей Беларусі ў XXI стагоддзі, https://youtu.be/ThuzaZfTqsQ?list=PLsUZWgxji-_hNca1Ic78m6ZRYfnQTIP5h.
- Топ Годна з Ангелінай Себік: Топ-7 ТікТок-блогераў па-беларуску, https://youtu.be/ThuzaZfTqsQ?list=PLsUZWgxji-_hNca1Ic78m6ZRYfnQTIP5h.
- Трымайся Годна – выконвай простыя парады, <https://youtu.be/EJnPTEQ5qL0>.
- Филармония в Минске вышла на ступеньки с плакатами, поют «Магутны божа», <https://youtu.be/hc0AM74N4sg>.
- Хлопотное дельце: рабочий Интеграла поговорил с милицией, https://youtu.be/UUrGW_bJx2g.
- Хмарачос, цыбуля і імбрык // Мова challenge // Антон Мартыненка, <https://youtu.be/ZYJX3X0Mk0Y>.
- Цой па-беларуску, „Перамен”, <https://youtu.be/rc3Nu0bv6lQ>.
- Шаркунова Аня, *Песня счастливых людей*, https://youtu.be/-5X_Z7dajBg.
- Шаркунова Аня, *Рисунки на стене*, https://youtu.be/MOXePZyrY_s.
- Элизиум, *Жыве Беларусь*, <https://youtu.be/9TtOJ1Md-o>.
- Эпічная агучка пра 3% і апошнія падзеі ў Беларусі, <https://youtu.be/B-EiN4WpgH8>.
- Ялінская Анжэліка, *Наўздагон* (1991), https://youtu.be/9_9fVp3mnI.
- Янукович feat. Лукашенко – *Остановитесь* (prod. by DRAMERSON), <https://youtu.be/CgAlp3iK53A>.

ANEXS 1

Język hasał

Hasła w języku rosyjskim

„Мы не быдло, стадо трусы, мы живой народ Белорусы”

#яжемать

26 лет одни усы – хотим увидеть пятки

66 лет 6 срок – совпадение?

80% кричит уходи. Мы власть. Гродно, Минск, Брест, Гомель, Витебск

СТОП Лукашизм

А вот сын маминой подруги не бьет

Аж два подарка (для таракана) ухо от селедки и дырка от бублика

Александр Тарайковский

Беларусь слишком хороша для тебя, Саша

Больше не твоя страна – вот ты и бесишься

Борщ только после честных выборов

БТ – покажи всем кровь и пытки наших детей

Бьет – значит сядет

В бесконечность и далее

Ваш UBER дискомфорт прибыл

Верни мое будущее

Верните мой голос

Верните наши голоса

Вместе против фашизма

Все так плохо, что вышли даже интроверты

Вы сидите за нас – Мы выходим за вас

Га-га-га (гусь) кродётся

Гаага плачет по тебе

Гавно-командующий

Где-то здесь прячется координатор

Гитлер – отравился, Чаушеску – расстреляли, Каддафи – растерзали, Лукашенко –
выбирай

Главное ОМОНу не показывать это фото

Гордимся решительностью бастующих рабочих

Даже блондинке понятно, что у Саши 3%

Даже мимы больше не могут молчать

Дед тронулся, господа присяжные заседатели

Деду не наливать
Дети – мы с вами
Джеки Чан за заводчан
Диктатура и ОМОН Беларуси боль и стон
До того моей зарплаты мне хватило на три дня
Дубинкой правды не убить
Если любишь – отпусти
Есть работа для ведьмака
Еще одна порция проституток, алкоголиков и наркоманов
Еще одно обычное воскресенье
Жаль, что твои родители не чайлдфри
Женщина, у вас калькулятор сломался
Женюсь на протестующей
За Беларусь без лжи и насилия! Уходи!
За время полета про#бал магазин от автомата. А сколько всего за 26 лет – нет такого
размера плаката!
ЗА Единую Беларусь Александра Лукашенки [ЗАЕБАЛ]
За любовь, а не войну
Занимайтесь любовью, а не насилием
Заплатите мне за митинг кто-нибудь
Избави нас от лукавого
К сожалению, день рождения в этот раз в аду
Как похорошел Минск при наркоманах и проститутках
Каратели – руки прочь от пенсионеров
Кого завтра кормить будем (СА-БА-ЧКУ)
Коля, останови батю
Коля, успокой папу и бабу Лиду
Кому видеосы скидывать?
Кому Лукашенко батька, тому Гитлер дядька
кровь не отмыть
Кукловоды – где мои 60 руб.
Лади Гаага ждет на концерте
Лукашенко атпути
Лукашенко и Ермолошина в СИЗО – ОМОН выполни свою работу
Лукашенко палач, успокойся и рот закрой, Бери портфель, иди домой
Лукашенко уволен
Лукашеску
Лучше бы закончилась диктатура – не лето
Лучше дочь проститутка чем сын ОМОНовец
Люблю белорусов
Любовь
Любовь сильнее страха
Маленькая страна – великий народ
Марш неудовлетворённых диктатурой женщин
Маршируй, детка
Меня не привезли на автобусе
Мы белорусы – не народец

Мы за перемены
Мы не заслужили тюрьмы
Мы не знали друг друга до этого лета
Мы не куклы
Мы не носки, чтобы нас вязали
Мы не овцы
Мы требуем честных цифр по COVID-19
На бейте мужчин – я не замужем
На свете нет такого мыла, чтоб кров народную смывало
Навальный, где мои деньги
Насильно мил не будешь
Не бей детей
Не в силе сила
Не волнуйся Саша, я за канарейкой
Не допивай – уходи
Не жалея меня – бей! Пожалей своего сына
Не забудем
Не отвечай насилием на цветы
Не предатель, а честный телевизионщик
Не простим
Не смей прикасаться к нашим детям
Не страшно быть матерью сына в коляске, страшно быть матерью бандита в маске
Нет доверия властям
Нет провинции географической, есть провинция духовная
Ну что «курочки» покажем наши яйца
Обнимите МТЗшников
ОМОН угрожал насилловать женщин. Мы не простим
Он нам не батька
Они погибли за мой голос
Остановите насилие
От любви до ненависти – один автозак
Отряд домохозяек
Пенсионеры за перемены
Пенсионеры против насилия
Первая причина это ты, а вторая ваши менты
перевыборы
Переплавим резиновые дубинки на презервативы
Песня «Лукашенко», группа – Время истекло
Плакат не автомат
Плачущие утешатся
По голове должно бить только техно
Подарите Коли арбалет
Покажите правду моей маме
Помоги Саше найти верный путь
Помогите Даше найти свой голос
Порядочная проститутка познакомится с холостым наркоманом
Потом все продам Netflix

Право на свободу выбора не отнимает даже Бог – кто вы?
Проплаченная чешская проститутка
Прости Саша у меня уже есть усатый диктатор
Простите за то, что молчали, когда нужно было говорить
Птичка – лети на йух
Пусть летают самолеты а не пули
С гнилым луком борщ не сварись
Сам себе режиссер
Сам ты овца
Самозванец с автоматом – убирайся с нашей хаты
Саня смывайся
Саша – между нами всё кончено
Саша – портфель под мышку – уходи
Саша – твоё молоко прокисло, а мы не та кошка, которая будет его лакать
Саша – хватит – ты правишь дольше чем я живу
Саша – эта вечеринка для тебя
Саша, проснись ты обосрался
Саша, ты не ювелир
Саша, у тебя есть стоп-слово?
Саша, уходи, беги
Саша, мы купили тебе билет в Гаагу
Саша, не твоя вот и бесишься (Беларусь)
Саша, ты запятую не там поставил 8,01%
Света наш законный президент
Света наш президент
Свободу журналистам
Свободу политзаключенным
Свободы, мира, правды
Синими пальцами за кресло держаться (не) буду
Следи за своим стволом
Сначала уберем тебя, а потом картошку
Собачку уже покормили
Солю и песком крови из рук не смоешь
Спортсмены с народом
Стрелять в белорусов может только Купидон
Судей на мыло
Сынок – не бей меня
Таракан – ты проиграл
Таракан боится тапка перемен
Тебя не любит даже Коля
Тех, кто молод душой не сломить
Тик – так
Требуем немедленного освобождения Статкевича, Северянца, Тихановского, Бабарико
и других политзаключенных
Трибунал
Ты погасила свечи, загадала желание, чтоб в этот вечер он ушел, до свидания
Угостите деда чаем

Усы мешают свободно дышать
 Уходи
 Учат в школе, голоса не воровать и людей не избивать учат в школе, учат в школе
 Филармония молится за народ
 Флот РБ с народом
 хватит #ябатькать страну
 Хватит врать
 Хватит людям мозгов #ябатька#
 Хватит это терпеть – теперь хотим терпеть другую
 ЦИК исправьте ваги
 Цой жив – ЦИК лжив
 Цирк – заберите уже вашего артиста
 Чтоб ты жил на мою пенсию
 Это я, та сама безработная овца. И я не за тебя Саша. Я за #естныевыборы
 Я беларуска, я личность, я голос
 Я всегда беру с собой видеокамеру
 Я знаю, что вы сделали этим летом
 Я как кофе 3 в 1: наркоман, тунеядец и проститутка
 Я люблю свою работу, но не хочу врать
 Я не какой-то, я не чухаю свои яйца на диване
 Я не наркоман, я художник
 Я не уголовник – у меня есть работа
 Я овца – но я работаю
 Я узнал, что у меня есть огромная семья
 Я филолог, но я посчитала бы лучше

Hasła w języku białoruskim

#ямацька
 Адпусці народ мой (Выхад 5:1)
 Алкаголікі з народамі
 Беларускамоўнае добрае
 Верым, можам, пераможам
 Вызвалі людзей
 Гэта ўсё фотошоп
 Дзеду з аўтаматам не даверым – Мірны Атам
 Дом – дзеткі – дранікі
 Жыве Беларусь
 Жыццё Навальнаму
 За кожнага
 Колькі яшчэ треба крыві
 Крыса ты – мы народ
 Маск – падары ўжо яму ракету
 Маці клянецца, што ты мне не бацька
 Мы беларусы – мірныя людзі
 Мы прачнемся іншымі

Мядзведзік топа – агонь
 На гэтым ўсё – бывай
 Наркоманы з народам
 Наш лёс – свабода – твой лёс – турма
 Не забудзем, не прабачым. Гвалт
 Не разбіць, не спыніць, не стрымаць
 Нічога не спыніць ідэю, час якой прыйшоў
 Ніякога сэксу пры дыктатуры
 Прастытуткі з народам
 Разбуры турмы муры
 Рэспубліка Беларусь
 Сана ад красаўчыкаў
 Саша – з днём нараджэння
 Саша – ты абасраўся
 Свабоду палітвязням
 Тэлебачэнне з народам
 У апошні шлях
 У наш час такога не было

Hasła zapisane trasianką

(нет) чэсна победить на выборах (да) поехать кукухой
 2x2=4 даже если па ашушчэнням пять
 Ашушчэнне непрашчэння
 Вакханалия пачыму-та не заканчивается
 Па ашушчэнням Саня на 80,1% в Гааге
 Прэзідэнт ненастаяшчы
 Сана ДЭРЭ ацтой
 Стаяць! Баяцца! Я твая зашчыта
 Трудна сначала прыятна патом

Hasła w dwóch językach: białoruskim i rosyjskim

66 от всего сердца – мильные тюльпаны – вестники разлуки. Верёвка в комплекте.
 Жыве Беларусь!

Hasła w języku angielskim lub zapisane alfabetem łacińskim

Akrescina = Auschwitz
 Any flag
 Belarusian lives matter
 Free political prisoners
 The lost bloody lying doctor – go away
 Lukaszenka get out

Luka – go away
Lukashenko is not our president
Sasha – women are coming
Stop tortures
Wake up Sacha – you obosralsya
What is love – Sasha don't hurt me
Your hands in blood

Hasła w języku angielskim zapisanym alfabetem cyrylicy

ОМОН ну камоон
Раша тудэй? Гаага туморроу

Hasła w języku angielskim i rosyjskim

STOP насилие
Саша гаси свет – это не Happy B-DAY, а Happy End
Саша, sorry, ты не наша love story
404 error not демократия found

Hasła w języku francuskim

Aliaksandre Taraykouski 1986-2020, tue le 9 août par la milicie

Hasła w języku hiszpańskim

No pasarán

AN E K S 2

Utwory muzyczne powstałe na fali białoruskich protestów 2020

Utwory w języku białoruskim

- Akute, *Муры*, <https://youtu.be/om8ZiDnmOqU>.
Ap\$Ent, *Жыве!*, <https://youtu.be/j7hnpOlsUHG>.
Band A, *Рэвалюцыя*, <https://youtu.be/6T-3qCiByKk>.
BarRokka, *Вясновая*, <https://youtu.be/26JLl56KgW0>.
Botanic project, *Ратуй*, <https://youtu.be/VU4Q8TzvrVw>.
Дымна Lotva, *Смерць цалуе ў вочы*, <https://youtu.be/c4uEuiCSJ7c>.
Ermakova Maria, *Сонца Ваяры*, <https://youtu.be/Blf4HSTdVu4>.
HAINA, *Маякі*, <https://youtu.be/EAnyIcvf3dA>.
J:МОРС, *Даруй*, <https://youtu.be/O8pstTXxHqk>.
Kosmas Сяргей, Ціханоўскі Сяргей, *Разбуры турмы муры*, <https://youtu.be/FQz3NazwkUc>.
KRIWI, *Pojdziet, Dzievački*, <https://youtu.be/Q7NRgzyYWeE>.
Laudans, *Vusnova*, <https://youtu.be/6Omo0HTXGi0>.
Litesound, *Беларускаму людз*, <https://youtu.be/SE2p5iJBcTs>.
Litesound, *Мы героі*, <https://youtu.be/28UJCpLJvEE>.
N.R.M., *Try čarapachi 2020*, <https://youtu.be/DIXB6YsMASE>.
Naviband, *Іншым*, https://youtu.be/la_Yrf7kK3U.
NIZKIZ, *Правілы*, <https://youtu.be/SaTOst5utL8>.
Partyzanski praspekt, *Аўтазак*, <https://youtu.be/iOfTFi-XFvg>.
Partyzanski praspekt, *Чарга*, <https://youtu.be/MhK2WoXwMP0>.
Place to Be, *Мая Перамога*, <https://youtu.be/zJpU5iS5g98>.
Pomidor/OFF, *Я Выхажу*, <https://youtu.be/L-9kBpveffw>.
Sciana, *2020*, <https://youtu.be/0o-gSh3M9E8>.
Sericov, Сериков Александр, *Усе разам*, <https://youtu.be/kMQi6uXA230>.
Silchukou Іля, *Магутны Божа*, <https://youtu.be/Y53kb0k9mnds>.
Silchukou Іля, *Mova*, <https://youtu.be/opF0eDLfQVM>.
Sož, *Malako*, <https://youtu.be/hn2bzjMRJ9U>.
Stary Olsa, *Szturm zamku Pulen*, <https://youtu.be/yFIYudGmNe8>.
Sumarok, *Чэрыі*, https://youtu.be/c6fgUy_8pbg.
Takindang Andrus, *He*, <https://youtu.be/mVp50C6NzX8>.
Tor Band, *Без Вайны*, https://youtu.be/IIAt0_-po4.
Tor Band, *Жыве*, <https://youtu.be/kIWm08f6UzI>.

- Tor Band, *Маці*, <https://youtu.be/tbVjr9mI5oE>.
Tor Band, *Родная Зямля*, <https://youtu.be/fMoJApvluLU>.
Trubetskoy, *Volya*, <https://youtu.be/wf3kDEgDfEk>.
VAL, *Навечна*, <https://youtu.be/kBZJg-NaVIc>.
Volski, *Ворагі народу*, <https://youtu.be/QCnT8vbRRJ0>.
Volski, *Iržavaja dziařava*, <https://youtu.be/7FEUZy78Tps>.
Volski, *Lohkija-lohkija*, https://youtu.be/jy0_A46oz5U.
- Абынемент, *Бел-Чырвона-Белы*, <https://youtu.be/BN1CxGX0WMk>.
Агурбаш Анжаліка, *Наўздагон (2020)*, <https://youtu.be/T9UXbViuAxU>.
Беспамылковы Піліп, *Дзяўчыначка з мітынга*, <https://youtu.be/zZdyymxF8-g>.
Булавкіна Таня, *Ліхтары*, <https://youtu.be/8WWYRA0EsxA>.
Вайцшошкевіч Зміцер і стачкамаўцы, *Муры*, <https://youtu.be/uN1AxX4lmVY>.
Вайцшошкевіч Зміцер, *Неверагоднасць: драматычны кліп да рамантычнай песні на верш Мікіты Найдзёнава*, <https://youtu.be/PXrJwHTfuy0>.
Вайцшошкевіч Зміцер, *Свабода*, <https://youtu.be/xR8sK3zJpkU>.
Всё_CRAZY, *Чуеш, як няе народ? (Do You Hear the People Sing?)*, <https://youtu.be/SlqvSOP3D3A>.
Купалінка для ОМОНа у Краснаго Костела в Мінске 1 сентабры / протесты в Беларусі, <https://www.youtube.com/watch?v=fgXNU-JE7bQ>.
Ляўчук Маргарыта і Вольскі Лявон, *Паветраны шар*, <https://youtu.be/WoUh3872Dp8>.
Насковіч Александр, Булаўкіна Таня, *Слухай праўду*, <https://youtu.be/tmpI0DJEC4s>.
Паўлаў Піт, *Вараны Коню*, <https://youtu.be/jqRVkNdS7Kw>.
Пірыятін, *Чырвоная і Белая*, <https://youtu.be/Ns8WJeRIMSY>.
Праект 4.0.4, *Новая Раніца*, <https://youtu.be/iDJEb5hsIIE>.
Пугач Уладзімір & Вольскі Лявон, *Дышаем зноў*, <https://youtu.be/My6WZiu0WiY>.
Пытлева Каця, Маліноўскі Ілля, *Углядзіся*, <https://youtu.be/-Y4-J6ulGpY>.
Титова Аліса ft. Vic Villian Rostany, *Айчына*, <https://youtu.be/bkOUIb87HiI>.
Ялінская Анжаліка, *Наўздагон (1991)*, https://youtu.be/9__9fVp3mnI.

Utwory w języku rosyjskim

- Ap\$ent, *Грибник*, <https://youtu.be/tD0VMuCiD-I>.
Ap\$ent, *Мылю и молюсь*, <https://youtu.be/U3BUZUdjRWE>.
Ap\$ent, *Песенка весёлого белоруса*, <https://youtu.be/ykppO49lapw>.
Ap\$ent, *Погода*, <https://youtu.be/c4hYWDcyTXE>.
Ap\$ent, *Пригндн*, <https://youtu.be/hBusQxuULIE>.
Ap\$ent, *родНОй край*, <https://youtu.be/jNOYHie2AhY>.
Ap\$ent, *Я не боюсь*, <https://youtu.be/rjt5Ocbjl-g>.
Deadfall, *Цветы и пули*, <https://youtu.be/r6umwUdxVU>.
Drum Ecstasy & Pomidor/OFF, *Марш*, https://youtu.be/U6Ixcq_DQPE.
Думна Lotva, *Перемен!*, <https://youtu.be/7QSTip3lpks>.
Gonzo, *Жыве*, <https://youtu.be/ПАКМРPsTToQ4>.
GoodVibe BY, *Все ВМЕСТЕ Мы*, https://youtu.be/_KXDrRu8BsY.
Groove Dealer, *Пожар юности*, <https://youtu.be/L6Z5cSj3VQ0>.
Iowa, *Мечта*, <https://youtu.be/hKT41IFdK4U>.

Louna, *Станем стеной*, <https://youtu.be/-UhKASGMYa4>.
 Naka feat. Dzieciuki & Разбірае сэрца пацана & Петля пристрастия & Rostany, *ВАМ*
 (стихи Вл. Некляева), <https://youtu.be/3IsHt0Vp1HA>.
 Naviband, *Девочка в белом*, <https://youtu.be/Sjc2FfjTCZM>.
 Naviband, *Миллионы больших сердец*, <https://youtu.be/DSz0fQB-iaA>.
 Nemiga, *Самый белый цветок*, https://youtu.be/oE_4F9wk1lw.
 NGe, *2020 (Страха больше нет)*, <https://youtu.be/bPK-ма3M8o>.
 Place to Be, *За Беларусь*, <https://youtu.be/dODKqHWrd4>.
 Place to Be, *На нашей стороне время (Н.Н.С.В.)*, <https://youtu.be/PTSkR2yzJwg>.
 Place to Be, *Право на Свет*, <https://youtu.be/yR22-XDmvcQ>.
 PyLai, *Женищины не гуляют*, https://youtu.be/vXUj_DcDbmQ.
 Rogal, *Жыве*, <https://youtu.be/g3SfwX4tViI>.
 Rooby Rich, *Уходи*, <https://youtu.be/0Ik7U-bPZg>.
 Shuga, *Молчи*, <https://youtu.be/lxvqUKcjcY>.
 Tor Band, *Выборы*, <https://youtu.be/p8qAmaNpMNE>.
 Tor Band, *Кто, если не ты*, <https://youtu.be/kQvKA2FAtwc>.
 Tor Band, *Мы – не „народец”!*, <https://youtu.be/Rai9tQCrRsQ>.
 Tor Band, *Мы станем сильнее!*, https://youtu.be/wEe-_gMLtu0.
 Tor Band, *Уходи*, <https://youtu.be/qHDajlCмоxA>.

Баль Александр, *На родине моей беда*, <https://youtu.be/UAbxtfS0l-4>.
 Виталий Артист, *Созвездие*, <https://youtu.be/vHe2lwW80Uk>.
 Виталий Артист, *Теперь это Мы*, <https://youtu.be/kZWWFCiaU8k>.
 Владимир Некляев, *Где вы росли?*, <https://www.moyby.com/news/396743/>.
 Грязь, *Перемен*, <https://youtu.be/v-9QDhw-14o>.
 Дай Дарогу!, *Холодильник*, <https://youtu.be/ziHNsBtI-gA>.
 Дакота Рита, *Уходи*, <https://youtu.be/rKzTJPGTqBg>.
 Долбушина и Пугач, *Я – БЕЛАРУС!*, <https://youtu.be/tV-ycKL3toI>.
 ДОМ Связи, *Ты до работы едешь только в штатском*, <https://youtu.be/QMy-BvKdtwU>.
 Захарик Саша, *Бойкот*, <https://youtu.be/IeR2UWDhnVw>.
 Кмит Ян feat. Зеленская Настя, *В наших сердцах*, <https://youtu.be/tW-IVURLFdw>.
 Корж Макс, *Тепло*, <https://youtu.be/-4p0LJaIeSM>.
 Незабудки, *Новая земля*, <https://youtu.be/lf5P8BThOyo>.
 Шаркунова Аня, *Песня счастливых людей*, https://youtu.be/-5X_Z7dajBg.
 Шаркунова Аня, *Рисунки на стене*, https://youtu.be/МОХePZyrY_s.

Utwory w języku białoruskim i rosyjskim

NGe, *Разам*, <https://youtu.be/ERmslzij4C4>.

Дай Дарогу!, *Баю-Бай*, <https://youtu.be/-vbnfNBMXgQ>.

Utwory w języku angielskim

Raspatory, *Stop Terror*, <https://youtu.be/pbVLYdmTfig>.

Утворы заграничных артистов

Artemon, *Жыве Беларусь!*, <https://youtu.be/KSdUBNAwpsE>.

Biplan, *Аmore*, <https://youtu.be/JViXQWqNBZw>.

DDT, *Песня о Свободе*, <https://youtu.be/UavO9mYpfuU>.

Estradarada, *Вите Надо Выйти*, https://youtu.be/_jJShPQ929I.

Mr. Freeman, *Я выхожу!*, https://youtu.be/ue_3MesMYKw.

Slavalachia, *Which side are you on?*, <https://youtu.be/krLfZEjO2yk>.

Teatr Muzyczny Capitol, *Mury*, https://youtu.be/ItsM2_XzWek.

Алла Пугачева, *Нас бьют – мы летаем!*, <https://youtu.be/VmS2rNAxmn8>.

Bez Обмежень / Kozak System / Скай / Артур Даниелян, *Героям*, <https://youtu.be/Иа45rzbzрМ>.

ВИТЕ НАДО ВЫЙТИ!!! Виктор Бабарико иницирует проведение референдума!, <https://youtu.be/04dLz0wn2aQ?list=RD04dLz0wn2aQ>.

Каста, *Выходи гулять*, <https://youtu.be/aOnp0kfAr80>.

Нору Свело!, *Молчание Ягнят*, https://youtu.be/RLHID_uAa_k.

Погодаев Сергей, *Белая, Красная, Белая*, <https://youtu.be/y45slDBtv6U>.

Танцы Минус, *За шагом шаг*, <https://youtu.be/EpDoGPVxhjo>.

Элизиум, *Жыве Беларусь*, <https://youtu.be/9TttOJ1Md-o>.

Spis tabel

1. Procent respondentów wskazujących białoruski jako język komunikacji codziennej	74
2. Dwie formuły tożsamości białoruskiej	88
3. Główne wyróżniki strategii propagandowych systemu i ich dekonstrukcji	103
4. <i>Nowa Ziemia</i> Jakuba Kołasa i <i>Ziemia Rodzima</i> Tor Bandu – zestawienie	145
5. Funkcje memów	207
6. Socjokulturowy i psychologiczny portret Alaksandra Łukaszenki w białoruskich memach z 2020 r.	224
7. Liczba Białorusinów i Rosjan w świetle spisów ludności RB	265
8. Język haseł na transparentach protestów 2020 r.	271
9. Język białoruskich utworów muzycznych	272

Spis ilustracji

1. Zbaw nas ode Złego	106
2. Babcie przeciwko przemocy (aut. Agata Kwiatkowskaja, Belsat).	108
3. Przykłady transparentów z grą słów – tu: „Tylko Białorusini mogą każdego dnia” (fot. Belsat)	108
4. Plakat „Za jedyną Białoruś Alaksandra Łukaszenki” (fot. „Белорусский партизан”)	109
5. Mural „Za jedyną Białoruś Alaksandra Łukaszenki” (fot. Radio Svoboda).	110
6. Partyzantka kulturowa na obszarach wiejskich (fot. NN.by)	161
7. Odzyskiwanie przestrzeni publicznej (fot. Illa Falażynski, Belsat)	163
8. „Banksy” z biało-czerwono-białymi balonikami (fot. Radio Svoboda)	164
9. Plakaty solidarności z lekarzami (fot. TUT.by).	165
10. Flagi osiedla Zachód	166
11. Flagi rejonu Kamaroŭka	166
12. Flaga ul. Haładzieda	167
13. Różne formy manifestacji symboliki narodowej (fot. Basta, Kaktutzhit.by)	168
14. „Komiks” protestu na jednym z mińskich podwórek (fot. Хартыя’97).	170
15. „Komiks” protestu na mińskim podwórku „Minsk-Mir” (fot. Стачком ОАО «Беларуськалий», Belsat)	171
16. Mural „Didziejów Zmian” i miejsce pamięci Ramana Bandarenki (fot. Radio Svoboda i Belsat)	172
17. Screenshoty z serwisu Google Maps z Mińska i Żłobina (opracowanie własne)	173
18. Zrywanki – zagadki (fot. Belsat)	175
19. Zaginął kotek (fot. z kanału Telegram serwisu Radia Svoboda)	176
20. Wizerunki Światłany i Siarhieja Cichanoŭskich, Maksima Znaka i Marii Kalesnikawej z grafiki Lizy Rusalskiej (fot. Belsat, NN.by, Realt-onliner.by)	177
21. Nina Bahinskaja na Szkole Milicji (fot. @motolkoHELP).	178
22. Plakaty przedstawicieli społeczeństwa protestu (fot. Real-onliner, Мой.by, Radio Svoboda).	180
23. Sasza odejdz – uciekaj (fot. Belsat).	182
24. Protestujące ziemniaki (fot. Чай з варэннем)	192
25. Protestujące zwierzęta (fot. Radio Svoboda, Чай з малинавым варэннем, godofbelarus)	193
26. Wolny Chór śpiewa w Jamie upamiętniającej ofiary Mińskiego Getta, «Вольны пух» (fot. Colta.ru)	196
27. Protest ciężarnych kobiet (fot. Dina Ermolenko, 2011)	199
28. Nieprzytomny Jaŭhen Zaiczkin i OMON-owiec (fot. Василий Федосенко, Reuters)	202

29. Memy na podstawie zdjęcia OMON-owca stojącego nad nieprzytomnym Jaŭhenem Zaiczkinem	203
30. Mem-plakat Гусь кродётся (źródło własne)	206
31. Mem na temat „rodziny” oporu	210
32. Screen z nagrania wywiadu resocjalizacyjno-wychowawczego Siarhieja Mironaŭa	211
33. Prezydent szuka swojego rankingu (fot. TASS)	213
34. Wierzymy – Możemy – Zwyciężymy (fot. KYKY).	213
35. Dziadowi już nie nalewajcie (fot. KYKY)	213
36. Opakowanie mleka „Saszka” (fot. TJ)	215
37. 3% (fot. Хартыя’97)	215
38. Plakat filmu „Psycho 3%” (fot. TJ)	215
39. Łukaszenka z Umką (fot. TJ)	216
40. Ranking Łukaszenki (fot. t.me/hahaby)	216
41. Mem Czyk-Czyryk (aut. Robert Avdeev)	217
42. Naklejki – zwierzątka (dodatek do serwisu Telegram)	217
43. Opanujcie się (fot. pikabu.ru).	220
44. Screen z montażu wystąpień Łukaszenki i Janukowycza	220
45. Posiniałymi palcami nie będę się trzymać tronu (fot. pikabu.ru)	220
46. Screen z białoruskiego pastiszu filmu <i>Upadek</i>	220
47. Łukaszenka z automatem (fot. @belteanews)	220
48. Pałac prezydencki – oko Saurona (fot. @belteanews)	221
49. Alternatywne spojrzenie na protest 23.08.2020 (fot. TUT.by)	221
50. Zjedz jeszcze tych miękkich francuskich bułeczek (aut. @voo.monk).	222
51. Walniemy? (aut. @belteanews)	222
52. Twardy Orzeszek (fot. @belteanews).	224
53. Unikalne zdjęcie! Łukaszenka przechwytuje rozmowę Berlina i Warszawy (polit. reactor).	224
54. Stenogram rozmowy polskiego i niemieckiego agenta (fot. @belteanews)	224
55. Łukaszyzmowi nie! (aut. Jerzy Jorż)	228
56. Niech żyje Białoruś (aut. Jury Ledzian)	228
57. Maska (aut. Uładzimir Cesler)	228
58. Ministerstwo Bied Wewnętrznych (aut. Jury Ledzian)	228
59. Uwaga, Karaluch! (aut. Jerzy Jorż)	228
60. Dla narodu (aut. Siarhieja Cierasiuk)	228
61. DemoKRATY (aut. Uładzimir Cesler).	228
62. Niech (nie) żyje Białoruś (aut. Uładzimir Cesler)	228
63. Uwaga! Grozi upadkiem (dyktatury) (aut. Kastuś Suprać)	230
64. Reloading... (aut. Uładzimir Cesler).	230
65. Polityczny trup i nekrofile (aut. Jerzy Jorż)	230
66. 1994–2020 (aut. Uładzimir Cesler).	230
67. Paszport (aut. Illa Jeraszewicz)	231
68. W czeluściach więźniarki milicyjnej rodzi się obywatel (aut. Hanna Radźko)	231
69. Zmian! (aut. Hanna Radźko)	231
70. Ojczyzna, Masza, woła (aut. Hanna Radźko)	231
71. Lepiej walczyć wolnym (aut. Kastuś Suprać)	233
72. Maria Kalesnikawa (aut. Illa Jeraszewicz).	233
73. Maksim Znak (aut. Hanna Radźko)	233

74. Wolności narodowi (aut. Hanna Radźko)	233
75. Wychodzę (aut. Wolha Jakuboŭskaja)	234
76. Wierzymy – Możemy – Zwyciężymy (aut. Antanina Słabodczykawa)	234
77. W – jak wzajemna pomoc (aut. Alaksiej Werasowicz)	234
78. Solidarność – naszą bronią (aut. Maryna Napruszkina)	234
79. Biała tarcza (aut. Wolha Jakuboŭskaja)	234
80. Niech żyje Białoruś! Jakbyś nie kręcił (aut. Animatarka)	234
81. To krzyk, że Białoruś żyje (aut. Animatarka)	234
82. Nasi górą (aut. Animatarka)	235
83. Od poniedziałku do poniedziałku (aut. Animatarka)	235
84. Jesteśmy jednym narodem (aut. Jury Ledzian)	235
85. Kadr z odcinka na temat niezarejestrowania kandydatur Capkały i Babaryki w wyborach prezydenckich	243
86. Członkinie duetu Arystokratyczna bładość	243
87. Screeny z „Будзьма беларусамі!”	252

The Way to Freedom: Belarusian Cultural Guerrilla Movement in Public Space and on the Internet

Summary

Identity issues have been in the centre of social and political problems in Belarus since it regained independence in 1991. Since then, the axes of the political struggle between the authorities and the opposition have permanently been the ideas of Belarusian identity, diametrically opposed in relation to language and national history, civilisation frameworks, the system of values, cultural stances, etc. In 1991–1994, identity was mostly perceived in ethnic categories: emphasis was placed on awakening pre-Soviet national consciousness, national language, separate Belarusian collective memory, bond with the ancestors' land, preserving tradition. This idea, defined as autochthonous (titular, nativistic, pro-European), was rejected when Alexander Lukashenka came to power in 1994. He aimed his counterproject of Belarusian identity, described as neo-Soviet (Western Russian, East Slavic, Russophilistic), at Russian-speaking Belarusians, who opposed the plans to make them into a nation. Presenting the society with the choice between the Western and Eastern civilisation, Lukashenka deepened the social and cultural divisions for many years, paralysed the process of building a unified collective identity and sustained the dichotomy of the identity discourse into two opposing currents.

From the cultural perspective, “the Belarusian issue” in the course of the nearly thirty years of Lukashenka’s rule has returned many times in the form of street protests: starting in 1995 in response to the referendum on the language and national symbols, then in 1996 as the “Minsk Spring”, in 1997 as demonstrations against a proposed federation with Russia, or regular protests against the results of the elections in 1999, 2006 and 2010 (the protests in 2010 are known as “Ploshcha 2010”) and the mass celebrations of the 100th anniversary of the proclamation of the Belarusian People’s Republic in 2018. In this context, the last year’s protests in a way summed up the current phase of building cultural identity of the society. As a result of a convolution of conditions, it was possible to go beyond the existing framework of a dichotomous model of Belarusian identity. The society dismissed the existing two-track discourse of politicians and theorists, held according to the *tertium non datur* rule, which was dominated by confrontational political issues and imposed by state ideology denying the citizens the right to have their own idea of collective identity and excluding pluralism and civil society.

If earlier demonstrations were mainly aimed at young people and contested the official ideology, those in 2020 gained broad civic support: they fostered social solidarity and the spirit of civic communality. For the first time, it was possible to spur and consolidate society beyond cultural boundaries. As a result, a political protests soon became a cultural

one. It also showed that culture, especially ideological and symbolic, has many meanings and interpretations, which can integrate and unify members of different social groups. In this sense, the Belarusian protests of 2020 were the first common cultural experience of the Belarusians in the 21st century.

A distinctive counter-cultural nature of this experience is in opposition to dominant culture, aimed at legitimizing the system. Traditional forms of “a dialogue” between the society and the authorities were replaced by new, non-standard forms of expression. Banners, music, guerrilla street art, rebellious Internet space are characterized by caricature, grotesque, irony and scorn, as well as by a serious, sad reflection. Visual and audio-visual forms of protest reflect certain cultural codes and social values of the Belarusians and form their attitudes, bringing huge potential for mobilization and resistance. The common counter-cultural experience of the Belarusians is definitely inclusive, promotes social ties, builds interactions, reduces the level of fear and, in consequence, becomes an instrument of social protest and struggle against the system as well as a cultural part of processes leading to new national identity.

The strength and credibility of Belarusian protests is increased by their spontaneity, grassroots character, consistency of action, functioning in their own, underground circulation, and taking on current topics, which meet the expectations of the Belarusians. The protests also have an educational function, difficult to overstate in cultural terms: they substitute lessons of history and native language, reminding subsequent generations that it is necessary to fight for the country and its freedom.

The main ideas of Belarusian cultural revolution (the revolution of hope and dignity) became: the slogan “We want changes!”, disagreement with telling lies, freedom as opposed to the enslavement of society, the fight for social subjectivity and independent thinking. Inevitably, social and cultural activities have been of guerrilla character and their visual distinguishing features were white and red symbols. The critical potential of this activity, which exploded in 2020, had been cumulating since Lukashenka came to power. It can be clearly seen in the recordings of Belarusian counter-culture bands (Lavon Volski, N.R.M band of Siarhey Mikhalek, BRUTTO band, Andrey Melnikaŭ etc.), and other alternative music projects such as the rock musical *Narodny albom (People's Album)* from 1996, to which “free Belarusians” referred during the protests, creating new, topical cultural texts. The songs of protest, as well as the emotive street art and counter-cultural digital projects, are a major challenge to the system because they undermine its ideological foundations, destroying myths and stereotypes built for years. What is more, Belarusian identity of resistance, internalised by wider circles of society, is also built with the use of digital tools. Various manifestations of this process are observable, such as: different forms of network humour, art – mostly digital graphics – shown in Internet galleries, and various patriotic and educational social actions on the Internet. It can be predicted that the importance of the digital cultural platform in this respect will increase, mostly due to the fact that it is impossible to act in the real space. The system reacts using all available legal and administrative measures, including brutal repressions, which are inadequate to the situation and which are aimed at discrediting the activists and forcing them into internal or external emigration.

Although all counter-cultural activities undertaken in 2020 sum up previous experiences, they are characterized by mass activity of wide circles of the Belarusians. In spite of the brutal counter-attack of the authorities, which forced the protesters to “step back”, “go underground” and use guerrilla actions, the process of changes started in 2020 cannot be stopped and the accumulated energy will resurface under favourable circumstances.

На шляху да свабоды: беларускія культурныя партызаны ў публічнай прасторы і ў Інтэрнеце

Рэзюмэ

Пытанні ідэнтычнасці знаходзяцца ў цэнтры сацыяльна-палітычных праблем Беларусі з моманту атрымання ёй незалежнасці ў 1991 года. З таго часу востра палітычнага змагання паміж уладай і апазіцыяй нязменна застаюцца іх канцэпцыі беларускасці, якія дыаметральна адрозніваюцца па пытаннях стаўлення да мовы і нацыянальнай гісторыі, цывілізацыйных межаў, сістэмы каштоўнасцей, культурных вызначэнняў і г.д. У 1991–1994 гг. ідэнтычнасць разглядалася галоўным чынам у этнічных катэгорыях: акцэнтавалася ўвага на абуджэнні нацыянальнай свядомасці дасавецкага перыяду, нацыянальнай мове, асобнай беларускай калектыўнай памяці, сувязі з зямлёй продкаў, шанаванні традыцый. Гэта канцэпцыя, якая атрымала назву аўтэнтоннай (тытульнай, натывістычнай, праеўрапейскай), была адкінута пасля таго, як да ўлады прыйшоў Аляксандр Лукашэнка ў 1994 годзе. Свой контрпраект беларускай ідэнтычнасці, заяўлены як нэасавецкі (заходнерускі, усходнеславянскі, русафільскі), быў скіраваны да рускамоўных беларусаў і супрацьпастаўляўся ранейшаму нацыятворчаму праекту. Паставіўшы такім чынам грамадства перад выбарам паміж Усходам і Захадам, улада на доўгія гады паглыбіла сацыяльныя і культурныя падзелы, запаволіла працэс будавання калектыўнай ідэнтычнасці, падтрымліваючы дыхатамічнае раздваенне дыскусіі наконт ідэнтычнасці на дзвье супрацьлеглыя плыні.

Зачыненая ў культурных рамках «беларуская справа» на працягу амаль 30-гадовага кіравання Лукашэнкі шматразова вярталася ў выглядзе вулічных бунтаў: пачынаючы з 1995 г. ў адказ на рэферэндум у справе дзяржаўнай мовы і нацыянальных сімвалаў, падчас «мінскай вясны» 1996 г., дэманстрацый супраць стварэння саюзнай дзяржавы з Расіяй у 1997 г. альбо рэгулярных пратэстаў супраць афіцыйных вынікаў выбараў у 1999, 2006 і 2010 (апошняя падзея запісалася на старонках гісторыі як «Плошча 2010»), а завяршаючы масавым святкаваннем стагоддзя абвяшчэння Беларускай народнай рэспублікі ў 2018 г. У гэтым кантэксце леташнія пратэсты сталі своесаблівым падсумаваннем цяперашняга этапу ў працэсе будавання культурнай ідэнтычнасці грамадства. У выніку збегу пэўных абставін у 2020 годзе адбыўся выхад па-за жорсткія межы дыхатамічных канцэпцый беларускасці. Грамадства праігнаравала навізаную дзяржаўнай ідэалогіяй дыскусію палітыкаў і тэарэтыкаў, якая адбывалася паводле прынцыпу *tertium non datur* і ў якой дамінавалі канфрантацыйныя палітычныя справы, што пазбаўляла грамадзян права мець уласнае бачанне калектыўнай ідэнтычнасці і рабіла немагчымым існаванне плюралізму і грамадзянскай супольнасці.

Тым часам, калі ранейшыя маніфестацыі былі скіраваны галоўным чынам да моладзі і абмяжоўваліся аспрэчваннем афіцыйнай ідэалогіі, дык у 2020 г. яны атрымалі шырокі грамадскі рэзананс: абудзілі грамадскую салідарнасць і дух грамадзянскага адзінства. Упершыню адбылася такая мабілізацыя і кансалідацыя шырокіх груп грамадства незалежна да культурных падзелаў. У выніку пратэст палітычнага паходжання ў вельмі кароткі час набыў характар культурнага. Адначасова ён прадэманстраваў, што культурная прастора, у тым ліку ідэйна-сімвалічная, мае шырокае поле розных значэнняў і інтэрпрэтацый. Дзякуючы гэтаму культурная прастора пачала выконваць інтэграцыйную ролю аб'ядноўваючы прадстаўнікоў розных грамадскіх груп. У гэтым сэнсе беларускія пратэсты 2020 года былі па сутнасці першым ўсеагульным культурным досведам беларусаў у XXI стагоддзі.

Выразны контркультурны характар гэтага досведу з'яўляецца супрацьпастаўленнем дамінуючай культуры, якая арыентуецца на легітымізацыю ўлады. Традыцыйныя формы «дыялогу» грамадства з уладай былі зменены новымі нестандартнымі формамі экспрэсіі. У транспарантах, музыцы, партызанскім вулічным мастацтве, збунтаванай інтэрнэт-прасторы адлюстроўваюцца як карыкатура, жарт, іронія і здэклівая канферцыя, так і сур'ёзная сумная рэфлексія. Візуальныя і аўдыёвізуальныя формы пратэсту ўтрымліваюць пэўныя культурныя коды і грамадскія каштоўнасці беларусаў, а разам з тым фармуюць іх погляды нясучы вялізарны патэнцыял мабілізацыі і супраціву. Агульны контркультурны досвед беларусаў бяспрэчна мае інтэграцыйны характар, спрыяе ўсталяванню грамадскіх сувязей, будзе інтэракцыі, абніжае ўзровень страху, дзякуючы чаму ператвараецца ў інструмент грамадзянскага пратэсту і барацьбы з сістэмай, адначасова становячыся культурнай часткай працэсу будавання новай нацыянальнай ідэнтычнасці.

Сілу і верагоднасць беларускіх пратэстаў падмацоўваюць такія элементы, як спантаннасць, ініцыятыва знізу, паслядоўнасць дзеянняў, існаванне ва ўласным падпольным свеце, а таксама актуальная тэматыка, якая адпавядае чаканням беларусаў. Пратэсты выконваюць таксама адукацыйную функцыю, значнасць якой складана пераацаніць у культурным вымярэнні: перадача ведаў замяняе ўрокі па гісторыі і роднай мове, нагадваючы наступным пакаленням аб тым, што за сваю краіну і яе свабоду належыць змагацца.

Галоўнай ідэяй беларускай культурнай рэвалюцыі (рэвалюцыі надзеі, годнасці) стаў лозунг «Хочам змен!», пратэст супраць хлусні, свабода супрацьпастаўленая зняволенню грамадства, барацьба за яго вольны быт і незалежнасць думак. Зразумела, што грамадзянская актыўнасць набыла падпольныя формы, візуальнымі праявамі якіх стала бела-чырвона-белая сімволіка. Крытычны патэнцыял актыўнасці, якая выбухнула ў 2020 годзе, назапашваўся з самага пачатку кіравання дзяржавай Лукашэнкам. Можна гэта пабачыць на прыкладзе твораў беларускіх выканаўцаў (Лявона Вольскага і гурта N.R.M., Сяргея Міхалка і гурта BRUTTO, барда Андрэя Мельнікава і інш.), альтэрнатыўных музычных мерапрыемстваў (рок-альбом *Народны альбом*, 1996 г.), да якіх гарнуліся «вольныя беларусы», ствараючы тым самым новыя актуальныя тэксты культуры. Песні пратэсту ці выклікаючае эмоцыі вулічнае мастацтва, а таксама контркультурныя інтэрнэт-мерапрыемствы з'яўляюцца сур'ёзным выклікам для сістэмы, паколькі яны разбураюць яе ідэалагічны падмурак і знішчаюць гадамі ствараемыя міфы і стэрэатыпы. Акрамя таго, беларуская ідэнтычнасць супраціву, якая ахоплівае штотым раз шырэйшыя слаі грамадства, будуюцца пры дапамозе лічбавых сродкаў. Магчыма заўважыць розныя праявы гэтага працэсу, такія як: гумар у сацсетках, мастацтва

(найчасцей лічбавая графіка, якая выстаўляецца ў інтэрнэт-галерэях) і разнастайныя патрыятычныя адукацыйныя грамадскія ініцыятывы ў сеціве. Можна спадзявацца, што роля культурных інтэрнэт-пляцовак будзе павялічвацца па аб'ектыўных прычынах, галоўнай з якіх з'яўляецца адсутнасць магчымасці дзейнічаць у рэальнай прасторы. Сістэма рэагуе на праявы пратэсту ўсімі магчымымі юрыдычнымі і адміністрацыйнымі сродкамі, у тым ліку шляхам неадэкватных да сітуацыі жорсткіх рэпрэсій. Яна намагаецца дыскрэдытаваць актывістаў і прымусіць іх накіравацца ва ўнутраную і знешнюю эміграцыю.

Контркультурныя дзеянні, якія распачаліся ў 2020 годзе, з'яўляюцца своесаблівым падсумаваннем ранейшага досведу, але яны адрозніваюцца сваёй масавасцю і актыўнасцю шырокіх слаёў беларускага грамадства. Нягледзячы на брутальны контрнаступ улад, які прымусіў удзельнікаў пратэсту выканаць «крок назад» і вярнуцца ў «падполле», каб перайсці да шырокіх партызанскіх дзеянняў, распачаты ў 2020 годзе працэс змен ужо немагчыма затрымаць, а назапашаная энергія зноўку выплыве на паверхню як толькі з'явіцца такая нагода.

Masowe protesty po sierpniowych wyborach prezydenckich w Białorusi unaocznily wszystkie słabości oficjalnej maszyny propagandowej i polityki tożsamościowej Łukaszenki. Prezentowana monografia ukazuje rolę kontrkultury w procesie budowania białoruskiej tożsamości narodowej i charakteryzuje narzędzia kulturowego protestu (transparenty, muzyka, sztuka uliczna, cyfrowe formy oporu), dzięki którym obnażony został deficyt prawdy w relacjach władza–społeczeństwo. Kryzys 2020 roku podważył istotę propagandy oficjalnej, której dominującym motywem był „baćka Łukaszenka” jako gwarant stabilności i pokoju społecznego w Białorusi. Wizerunek ten został zepchnięty na plan dalszy przez obraz społeczeństwa zbuntowanego przeciwko pozorom wartości, jakie utrwała zbudowany przez Łukaszenkę system władzy.

Joanna Getka, prof. dr hab., kierownik Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego (KSIEŚW UW), filolożka, białorusistka i rusycystka, kulturoznawczyni. Autorka monografii i artykułów z zakresu kultury piśmienniczej białoruskiego i ukraińskiego obszaru kulturowego oraz kształtowania się nowoczesnej tożsamości kulturowej Białorusinów i Ukraińców.

Jolanta Darczewska, doktor nauk humanistycznych, politolożka, tłumaczka, znawczyni problematyki bezpieczeństwa obszaru poradzieckiego. W latach 1992–2021 związana z Ośrodkiem Studiów Wschodnich w Warszawie, w latach 2007–2011 jego dyrektorka. Autorka licznych publikacji poświęconych problematyce bezpieczeństwa państw obszaru poradzieckiego w wymiarze wewnętrznym, w tym zarządzania bezpieczeństwem oraz wyspecjalizowanych organów administracji państwowej i ich roli w systemie politycznym.
